

В. М. Бойко, Ю. С. Браичевський, Б. П. Яценко

ГЕОГРАФІЯ

ЯК ПРАЦЮВАТИ З ПІДРУЧНИКОМ

У підручнику з географії вміщено відомості про регіони і країни світу. Нові терміни і поняття в тексті виділено **жирним шрифтом**, назви географічних об'єктів – *курсивом*.

Для вивчення регіонів та окремих країн світу застосовано типові плани їх комплексної характеристики, відповідно навчальні тексти подано цілісними інформаційними блоками.

Візуальний план комплексної характеристики країни

Запитання перед текстом параграфа допоможуть пригадати вже відоме з курсів географії, що їх вивчали в попередніх класах.

Подорож у слово
У рубриці подано тлумачення слів іншомовного походження, термінів і понять.

Рекорди світу
Рубрика містить інформацію про рекордні географічні природні й соціально-економічні об'єкти та явища.

Світ у просторі й часі
У рубриці подано додаткові відомості про регіони й країни, що розширюють і поглиблюють знання з країнознавства.

РОБОТА З КАРТОЮ

Цей блок містить картосхему й завдання. На картосхемі показано об'єкти та явища, про які йдеться в тексті параграфа. Завдання спрямовані на розвиток уміння читати тематичні карти та набуття картографічної компетентності.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Запитання і завдання до кожного параграфа допоможуть перевірити, як ви зрозуміли й засвоїли новий матеріал.

* Складніші, творчі завдання, виділено окремим значком.

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

Завдання, що передбачає обчислення, розрахунки, аналіз інформації, узагальнення.

ПОПРАЦЮЙТЕ В ГРУПІ

Завдання, що їх пропонується виконати разом з однокласниками, об'єднавшись у групи.

ПРАКТИЧНА РОБОТА

Завдання для робіт на контурній карті та практичних вправ, що є обов'язковими для виконання.

ПРОВЕДІТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Творча робота. Завдання для виконання власних досліджень.

ТЕМА ДЛЯ ДИСКУСІЇ

Запропоновано тему, щодо якої можна дискутувати, об'єднавшись у групи, які аргументовано обстоюють різні позиції.

ШУКАЙТЕ В ІНТЕРНЕТІ

Завдання з метою використання інтернет-ресурсів як додаткового джерела географічних знань. До окремих завдань подано електронну адресу сайту (наприклад, <https://uk.wikipedia.org/wiki/>) або зазначено QR-код.

Бойко В. М.
Брайчевський Ю. С.
Яценко Б. П.

ГЕОГРАФІЯ

10

*Рекомендовано
Міністерством
освіти і науки
України*

УДК911*кл10(075.3)
Б77

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Наказ МОН України від 11.04.2023 № 415)*

Бойко В. М.

Б77 Географія (рівень стандарту) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / В. М. Бойко, Ю. С. Брайчевський, Б. П. Яценко. — Київ; Ірпінь: ТОВ «Видавництво «Перун», 2024. — 256 с.: іл.

ISBN 978-617-7709-64-9

УДК911*кл10(075.3)

*«Цей підручник видано за підтримки Уряду Республіки Корея.
Інтерпретації та висновки у цьому підручнику є позицією авторів
та не обов'язково відображають політику чи погляди
Уряду Республіки Корея»*

ISBN 978-617-7709-64-9

© Бойко В. М., Брайчевський Ю. С.,
Яценко Б. П., 2024
© ТОВ «Видавництво «Перун», 2024

ШАНОВНІ ДЕСЯТИКЛАСНИКИ ТА ДЕСЯТИКЛАСНИЦІ!

У 10 класі ви вивчатимете курс «Географія: регіони і країни», який допоможе вам краще усвідомити, яким різноманітним є світ навколо. Ви дізнаєтеся про загальні риси політичної карти, розміщення населення і господарства регіонів світу, докладніше вивчите особливості життя окремих країн. Завдяки цьому курсу ви зможете краще зрозуміти, причини поділу країн на багаті й бідні, чому одні держави розвиваються швидше за інші, порівняти розселення, етнічну й економічну карти Європи, Азії, Африки, Америки, Австралії та Океанії, розібратися з регіональною та локальною специфікою глобальних процесів і взаємодій.

Опановуючи знання з країнознавства, ви здобудете вміння бачити особливості й розуміти унікальний суспільно-географічний контекст кожної території на карті світу, і це допоможе вам краще орієнтуватися у складних процесах світової політики, економіки та культури.

Автори

§ 1. ЩО І ЯК ВИВЧАЄ КУРС «ГЕОГРАФІЯ: РЕГІОНИ І КРАЇНИ»

- ◆ Пригадайте, що вивчає суспільна географія.
- ◆ У чому виявляються процеси глобалізації у світі?

ЩО ВИВЧАЄ КУРС «ГЕОГРАФІЯ: РЕГІОНИ І КРАЇНИ». Курс «Географія: регіони і країни» вивчає суспільний розвиток територій та географічних місць у світі з позицій географічного країнознавства.

Географічне країнознавство — це напрям суспільної географії, що комплексно вивчає території (країни і регіони) як середовища для життя і діяльності людини, особливості їх заселення й освоєння, соціальну і політичну організацію та економічний розвиток. Країнознавчі наукові дослідження спрямовані на систематизацію та узагальнення даних про природу, склад території, особливості населення і його культури, найважливіші риси господарства, суспільно-політичну організацію, зовнішні відносини. **Об'єктом дослідження** є країни як основні елементи будови економічного й політичного життя світу, а також їх регіональні угруповання. Кожна країна і територія унікальні внаслідок особливого поєднання компонентів природного та суспільно-географічного середовища. Виявлення, опис та пояснення регіональних особливостей територій — основне завдання країнознавчих досліджень.

Найважливішими з-поміж регіональних особливостей є наявні економічні ресурси та чинники розвитку: забезпеченість земельними й мінеральними ресурсами, кількість та якість трудових ресурсів, рівень накопичення інтелектуального капіталу, ефективність державної системи управління та менеджменту на різних рівнях. Останні характеристики значною мірою залежать від стану культури країни або регіону: особливостей етнічної спільності людей, релігійної ситуації, ментальності народів, рівня розвитку їхньої літератури, мистецтва тощо. Водночас стан середовища визначається також історичними особливостями економіки держави, внутрішніми політичними подіями, що відбуваються в ній, та співвідношенням політичних сил і геополітичною ситуацією в її відносинах із навколишнім світом.

РЕГІОНИ СВІТУ. Карта держав і народів світу така різноманітна, що одночасно охопити і систематизувати всю мозаїку форм соціокультурного, економічного та політичного життя практично неможливо. Тому виникає потреба виокремити регіони, що охоплюють групи країн зі спільними ознаками економічного розвитку, політичної і соціальної організації тощо. Так, розрізняють **суспільно-географічні регіони** за частинами світу (згідно з класифікацією ООН) — Європа, Азія, Америка, Африка та Океанія. У їхніх межах розрізняють менші **субрегіони**, що

Подорож у слово

Географічне місце — це територіально-господарська, територіально-політична або інша система (село, місто, район, область, країна, регіон) з її населенням, господарством, транспортними мережами, політичними рухами суспільства тощо.

Таблиця 1
Площа і населення
основних регіонів світу (2023)

Регіон	Площа*		Населення	
	млн км ²	%	млрд осіб	%
Увесь суходіл*	149,0	100	8	100
Європа (з європейською територією Росії)	10,5	7	0,8	10
Азія	44,5	30	12	60
Америка	42,5	28	0,95	12
Африка	30,3	20	1,4	17,4
Океанія	8,5	6	0,05	0,6

* Територія суходолу разом з Антарктидою, яка становить $\approx 9\%$ його площі.

Подорож у слово

Глобалізація — процес всесвітнього економічного, політичного та культурного об'єднання і взаємопроникнення, а також уніфікація — зведення до єдиної системи; перетворення певного явища на планетарне — таке, що стосується всієї Землі.

Світ у просторі й часі

Як «працює» глобалізація

Популярні смартфони iPhone виробляє американська корпорація Apple Inc. Проте реальна географія виробництва компонентів до них охоплює США, Канаду, Мексику, Бразилію, Велику Британію, Францію, Німеччину, Фінляндію, Італію, Іспанію, Угорщину, Японію, Республіку Корею, Тайвань, Таїланд, В'єтнам, Малайзію, Філіппіни, Індію та ін. Подібним чином працюють майже всі виробники електроніки, комп'ютерної техніки, автомобіле-, судно- та авіабудування, програмного забезпечення тощо.

лізація охопила не лише торгівлю, а й культуру, політику, мистецтво, інші сфери життя. Її елементами є світове господарство і глобальний ринок, міжнародні організації та міжнародне право, транснаціональні корпорації (ТНК), глобальна культура, загальнолюдські цінності тощо. Глобалізації сприяють такі процеси, як міжнародний рух капіталу, розвиток міжнародного транспорту, виникнення новітніх засобів зв'язку та мережевих технологій. Важливим її «рушієм» є міжнародний туризм, що спрощує спілкування між людьми, сприяє взаєморозумінню. Роз-

мають певну географічну єдність і спільність історичної долі. Як видно з табл. 1, найбільшим регіоном світу і за площею території, і за кількістю населення є **Азія**. Цей регіон розташований на одному материка з **Європою**. Межа між ними, що визначена на фізичній карті, доволі умовно сприймається на політичній карті світу. **Америка** охоплює два материки — Північну Америку й Південну Америку. Її разом з **Океанією** — найменшим регіоном — називають **Новим Світом**, на відміну від **Старого Світу**, яким є Європа, Азія та Африка. **Африка** — регіон, межі якого є межами материка. Він охоплює молоді незалежні країни, здебільшого такі, що розвиваються.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ — ТЕНДЕНЦІЯ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СВІТУ.

Сучасний розвиток світової цивілізації нерозривно пов'язаний із поширенням капіталістичних відносин як основи суспільного виробництва. Поступ капіталізму привів до зростання обсягів виробництва, а отже, виникла потреба у розширених ринках збуту. Це зумовило бурхливе зростання міжнародної торгівлі і виникнення міжнародного географічного поділу праці, що об'єднали країни і континенти світу в єдиний господарський організм, поклавши початок глобалізації. У сучасному світі глоба-

миваються бар'єри, зумовлені віддаленістю, відмінністю мов і культур. Глобалізація є чинником становлення постіндустріального суспільства. Неодмінним наслідком глобалізації є поступове «зникнення» державних кордонів, втрата ролі урядів держав в управлінні потоками товарів, послуг, капіталів та інформації. Тому країнознавство також приділяє значну увагу проблемам глобалізації, зокрема впливу глобального середовища, основних трендів, міжнародних організацій та ТНК на розвиток країн і регіонів, формування сучасної економічної, політичної та соціокультурної карти світу.

Подорож у слово

Конструктивний — творчий, той, що створює умови для подальшої роботи, може бути основою для якихось рішень (наприклад, **конструктивна** пропозиція).

ЗНАЧЕННЯ КРАЇНОЗНАВСТВА. У сучасному світі країнознавство — системна наука, яка відіграє пізнавальну та конструктивну роль. Школярі, опановуючи знання про особливості різних країн і життя народів, пізнають світ, формують для себе його географічну картину. Практичне значення географічного країнознавства полягає в тому, щоб виявити унікальні риси території або географічного місця, щоб краще зрозуміти контекст суспільного життя. Наприклад, чому в США поширене негативне ставлення до державних програм соціального захисту, тоді як у більшості країн Європи соціальний захист громадян державою є суспільною нормою.

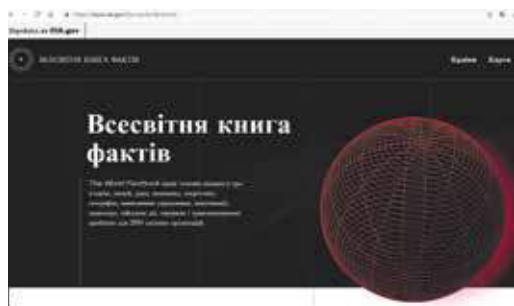
Географічне країнознавство, що водночас із різнобічними дослідженнями тієї чи іншої країни вивчає і її культуру, історію та мову, слугує мовознавству. У сфері міжнародних економічних та політичних зв'язків країнознавство є важливим інструментом забезпечення ефективності й компетентності в міжнародних відносинах. Інтенсивний розвиток туризму зумовив потребу в туристичному країнознавстві. Військове країнознавство дає комплексну суспільно-географічну інформацію про стан економічної, мілітарної та іншої сили вірогідного противника.

ДЖЕРЕЛА ЗНАТЬ. Обсяг географічної інформації, зокрема й краєзнавчої, нагромадженої людством, величезний. Її неможливо зібрати в одному підручнику чи посібнику. Щоб досягти бажаних результатів у вивченні регіонів і країн світу, потрібно використовувати різні джерела знань. Із курсів географії, що вивчалися в попередніх класах, ви вже знаєте, що такими джерелами є географічні карти, наукові праці, науково-популярна література, довідники й енциклопедії, періодичні видання (газети, спеціалізовані журнали). Проте тут головною проблемою є свіжість і достовірність інформації. За час підготовки видань до друку встигають застаріти навіть найновіші відомості.

<https://uk.wikipedia.org/wiki/>

Мал. 1. Вікіпедія — універсальна онлайн-енциклопедія

Мал. 2. Інтернет-джерела країнознавчої інформації

Нині найбільшим джерелом знань про навколишній світ є Інтернет. У мережі є багато сайтів, що містять різнопланову інформацію про країни. Одним із найбільш доступних є *Wikipedia* — багатомовна універсальна онлайн-енциклопедія. Тема географії та місць світу в ній є однією з найпопулярніших за кількістю відвідувань. Оперативним і достовірним джерелом, що містить відомості про всі країни

світу, є *The World Factbook. CIA (Всесвітній довідник ЦРУ)*. Це авторитетний банк даних про історію, географію, демографію, державний лад, економіку, транспорт держав і світових організацій, інформація в якому оновлюється щотижня. Її доповнюють «Карти регіонів світу», «Прапори країн світу», «Політична карта світу» та ін. Матеріали сайту допоможуть підготувати грамотне повідомлення для заняття чи презентацію про будь-яку країну світу.

Робота з різноманітними джерелами знань сприятиме розширенню вашого кругозору, розвитку культури і мислення, виробленню навичок самостійної творчої роботи, які в майбутньому знадобляться у будь-якій сфері діяльності.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які знання ви розраховуєте здобути, опанувавши курс «Географія: регіони і країни»?
2. Що є об'єктом дослідження географічного країнознавства?
3. Що таке глобалізація? Якими є її наслідки?
4. Назвіть і покажіть на карті регіони світу. У якому з них розміщена наша країна? Який найбільший за площею території та кількістю населення?
5. Поясніть, у чому виявляється конструктивна роль країнознавства.
- 6*. Джерелами країнознавчих знань можуть бути й художні літературні твори. Наведіть приклади творів з-поміж тих, що ви вивчали на заняттях із зарубіжної літератури або які є у вашій домашній бібліотеці, які містили б певну географічну інформацію про ту чи іншу країну світу.

ШУКАЙТЕ В ІНТЕРНЕТІ

Користуючись інтернет-ресурсом «Всесвітній довідник ЦРУ», дізнайтеся, які відомості в ньому вміщено про нашу країну. Оцініть, чи справді інформація там є «свіжою».

<https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/ukraine/#introduction>

§ 2. СУЧАСНА ПОЛІТИЧНА КАРТА СВІТУ

- ◆ Пригадайте, що відображає політична карта світу.
- ◆ Які країни світу належать до «Великої сімки» і «Великої двадцятки»?

ОБ'ЄКТИ ПОЛІТИЧНОЇ КАРТИ СВІТУ. Ви вже знаєте, що поняття «політична карта світу» в прямому розумінні означає географічну карту, на якій відображено кордони країн та їхні столиці, а в переносному значенні — це все розмаїття відомостей про політичні явища й процеси, що постійно відбуваються в різних точках планети. Основними об'єктами політичної карти світу є держави і залежні території. Окрему категорію об'єктів становлять води (акваторії) океанів і морів.

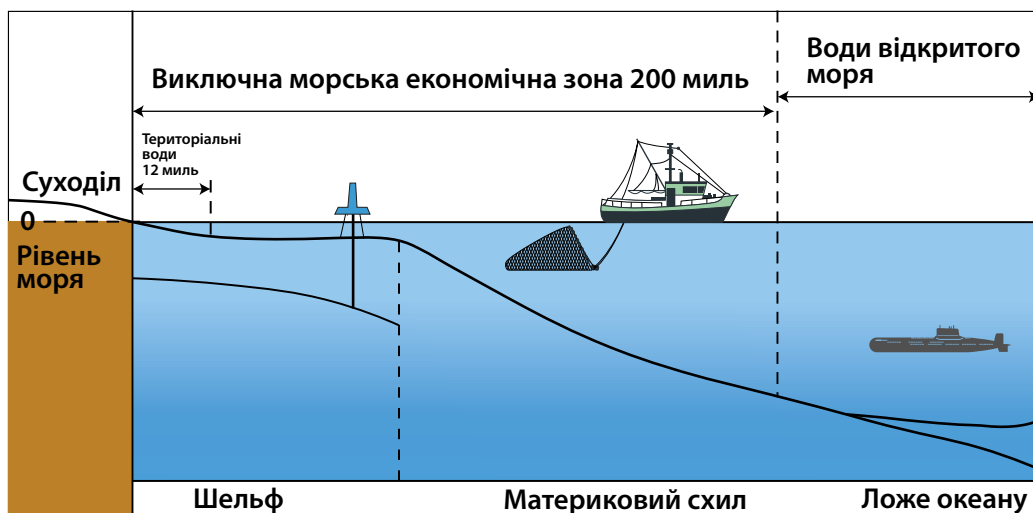
Територія — це частина поверхні суходолу на Землі з природними і створеними людською діяльністю ресурсами, що має певні просторові межі та географічне положення. **Країна** — територія з визначеними кордонами і населенням, що може бути державою (тобто мати суверенітет — незалежність) або залежною від іншої держави.

У повсякденному житті країна часто сприймається як синонім **держави** — суверенної території на політичній карті світу.

Держава — це незалежна країна з певною територією, господарством і політичною владою в ній. Вона є основним носієм прав і обов'язків у міжнародних відносинах. Головною політичною ознакою держави є її **суверенітет** — виключне право самостійно визначати свою внутрішню та зовнішню політику без втручання сторонніх сил. Для його забезпечення вона створює законодавчу, виконавчу, судову та валютно-грошову системи, митну службу, органи безпеки, національні збройні сили тощо. Кожна держава володіє територією, що обмежена суходільними та морськими кордонами. До території держави належать суходіл з його надрами, внутрішніми і територіальними водами, а також повітряний простір над усім суходолом і водами. **Територіальні води** — це смуга вод у морях, затоках і протоках завширшки 12 морських миль (приблизно 22,2 км) від берегової лінії материка і островів. Відповідно до законів міжнародного права території держав є недоторканими, а їхні кордони — непорушними.

Нині на політичній карті світу налічують більш як 260 територіальних одиниць, з них 193 держави — члени ООН, що вважаються суверенними учасниками міжнародних відносин. Також державою із загальноновизнаним суверенітетом, але у статусі спостерігача ООН є *Ватикан*. Низка країн і територій світу мають **обмежене визнання** (невизнані або частково визнані) — їхній суверенітет або територіальні межі повністю або частково не визнають інші учасники міжнародного співтовариства. Обмежене визнання мають країни у складі ООН (*Ізраїль, КНДР* та ін.), а також території самопроголошених держав, утворення яких було пов'язано з порушенням норм міжнародного права (*Республіка Косово, Західна Сахара, Абхазія, Південна Осетія, Північний Кіпр* та ін.).

На політичній карті світу є й **залежні території**, що перебувають під політичним чи військовим контролем однієї із суверенних держав. Най-

Мал. 3. Територіальні води і виключна морська економічна зона держави

більш поширеною історичною формою таких територій були **колонії** — території, де політичну владу повністю контролювала країна-метрополія.

У XIX–XX ст. глобальна колоніальна система була поширена на більшій частині світу. Сучасні залежні території — це території, відірвані від основної частини держави, які не мають власного суверенітету, але й не є повноцінними адміністративними одиницями у складі держави, що їх контролює. Наприклад, *місто Гібралтар (Велика Британія), Північні Маріанські острови (США), Токелау (Нова Зеландія)*.

Води відкритого моря перебувають у спільному користуванні всіх країн і народів, зокрема й країн внутрішньоконтинентальних, що не мають безпосереднього виходу до них (мал. 3). Усі мають право вільного торгового та військового судноплавства, вільного прольоту над морем. Окремий статус має **виключна морська економічна зона**, що прилягає до кордонів держави, яка має вихід до моря. Це акваторія, що простягається на відстані 200 миль від берега і з глибинами 500 м шельфу та материкового схилу. Вона перебуває під контролем прибережної країни, яка має виняткове право вести там економічну діяльність (ловити рибу, видобувати мінеральну сировину тощо) та дозволяти таку діяльність іншим країнам на основі економічних угод.

Антарктида — це нейтральна демілітаризована територія, яку не можна використовувати як військову базу або поле воєнних дій, там діє принцип свободи наукових досліджень, і кожна країна може надіслати туди свої наукові експедиції.

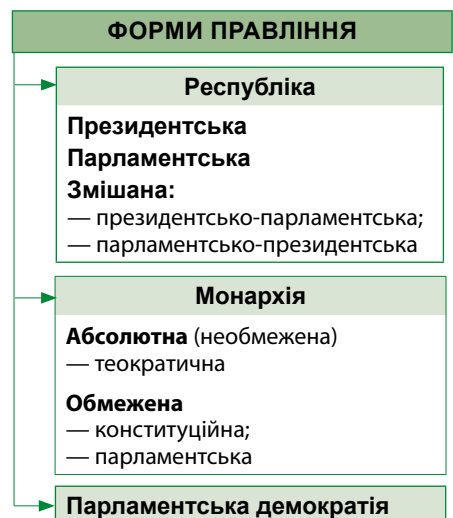
ДЕРЖАВНИЙ ЛАД. Державний лад країни — це спосіб організації політичної влади на її території. Його складниками є форми правління та державного устрою.

За формою правління серед країн світу розрізняють республіки і монархії. У **республіці** верховні органи влади (законодавчої, виконавчої та судової) обираються у тому чи іншому порядку на певний термін.

У наш час республіками є понад $\frac{3}{4}$ загальної кількості держав світу. Залежно від особливостей формування уряду та розподілу повноважень між гілками влади розрізняють республіки президентського, парламентського та змішаного типу. У *президентських республіках* виконавчу владу очолює президент, якого обирають всенародним голосуванням (приклад — США). У *парламентських республіках* парламент визначає склад та голову уряду і контролює його діяльність (наприклад, Німеччина, Італія, Угорщина, Чехія, Словаччина, Індія). Посада президента в таких республіках зазвичай має суто церемоніальний характер. Фактичним главою держави є очільник уряду — прем'єр-міністр, канцлер тощо. *Змішані республіки* (президентсько-парламентські або парламентсько-президентські) передбачають розподіл повноважень між президентом і парламентом щодо формування та контролю за роботою уряду. Такі форми правління мають Франція, Польща, Росія, Литва, Румунія та ін.

У *монархіях* найвища державна влада цілком або частково зосереджена в руках глави держави — монарха і здебільшого є спадковою. У світі залишилися 31 держава з монархічною формою правління. Серед них розрізняють *абсолютні монархії*, у яких влада правителя не обмежена, та *обмежені монархії*, у яких водночас діє конституція і працює парламент (їх називають відповідно конституційними або парламентськими монархіями). Абсолютними монархіями є *Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ)*, королівство *Саудівська Аравія*, папська держава *Ватикан*. Дві останні держави є одночасно *теократичними монархіями*, у них політична влада належить духовенству і главі церкви. Обмежених монархій найбільше в Європі (королівства *Велика Британія, Бельгія, Нідерланди, Швеція, Іспанія*) та Азії (королівство *Таїланд*, султанат *Малайзія, Японія* на чолі з імператором). Особливу форму правління мають *країни-учасниці Співдружності націй* — організації, утвореної нині незалежними державами, що колись входили до складу *Британської імперії*. Урядову модель цих країн побудовано за прикладом Великої Британії. Це *парламентські демократії* з підзвітними парламенту урядами. Фактично главою держави є прем'єр-міністр, а формально — король Великої Британії. Такими є *Канада, Австралія, Нова Зеландія* та ін.

Державний устрій — це адміністративно-територіальна організація держави. Розрізняють дві його форми — унітарну та федеративну. В *унітарних державах* керівництво здійснюється з одного центру (столиці), діє єдина для всієї території конституція, існує єдина система найвищих органів влади та

Мал. 4. Форми державного правління

правове поле. Адміністративно-територіальний поділ країни (на області, провінції, департаменти тощо) сприяє реалізації державної влади на місцях. Унітарними є більшість держав світу.

Федерація — це держава, що складається із самоврядних (або автономних) територіальних утворень — республік, штатів, провінцій, земель. Кожне з них має елементи суверенітету (власну столицю, законодавчі, виконавчі, судові органи влади та конституцію), однак вони існують у рамках загальнофедеральної системи влади і законодавства. У світі існує 27 федеративних держав. Прикладами у Європі є *Австрія, Бельгія, Німеччина, Швейцарія, Росія*; в Америці — *США, Канада, Мексика, Аргентина, Бразилія*; в Азії — *Індія, Малайзія, ОАЕ*. Федеративною також є *Австралія*.

ТИПИ КРАЇН ЗА РІВНЕМ РОЗВИТКУ. Відповідно до особливостей соціально-економічного розвитку у світі розрізняють країни різних типів. Найбільш поширеною є класифікація ООН, згідно з якою виокремлюють економічно розвинені, країни з перехідною економікою та країни, що розвиваються (табл. 2). До **економічно розвинених** належать країни із сформованими ринковими економіками зі збалансованою сучасною структурою, що повноцінно інтегровані у світове господарство, мають високі показники економічного розвитку та стандарти життя населення.

Таблиця 2

КРАЇНИ СВІТУ			
РОЗВИНЕНІ	З ПЕРЕХІДНОЮ ЕКОНОМІКОЮ	КРАЇНИ, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ	
У Європі	Колишні республіки СРСР	Експортери палива	
ЄС (27 країн), Велика Британія, Ісландія, Норвегія, Швейцарія		Молдова, Україна, Білорусь, Азербайджан, Вірменія, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Росія, Таджикистан, Туркменистан, Узбекистан	Бахрейн, Ємен, Індонезія, Ірак, Іран, Катар, Кувейт, ОАЕ, Саудівська Аравія; Алжир, Єгипет, Лівія, Нігерія; Венесуела, Еквадор, Колумбія та ін.
В Азії	Колишні соціалістичні країни Південно-Східної Європи	Найменш розвинені	
Японія		Афганістан, Непал, Камбоджа; Ангола, Еритрея, Ефіопія, Нігер, Замбія, Лібєрія, Мадагаскар, Сомалі, Танзанія, Чад; Гаїті; Кірибаті, Самоа, Тувалу і ін.	
В Америці		Із великою заборгованістю	
США, Канада	Албанія, Боснія і Герцеговина, Північна Македонія, Сербія, Чорногорія	Афганістан; Ефіопія, Камерун, Нігер, Сенегал; Болівія, Гондурас, Нікарагуа та ін.	
В Океанії			
Австралійський Союз, Нова Зеландія			
ВЕЛИКА СІМКА (G-7)			
Велика Британія, Італія, Німеччина, Франція, США, Канада, Японія			

ЗА РІВНЕМ ДОХОДІВ (річний ВВП на душу населення, дол. США)			
з високим	вище середнього	нижче середнього	з низьким
> 12 695	4096 — 12 695	1046 — 4096	< 1046

До цієї групи входять 36 країн. Серед них розрізняють *найбільш економічно розвинені країни* — «*Велику сімку*» (G-7) — це США, Японія, Німеччина, Велика Британія, Франція, Італія, Канада (табл. 2). Разом вони виробляють понад 45 % світового ВВП. Від узгоджених рішень керівників цих держав залежать важливі напрями розвитку світових економічних процесів.

Особливістю соціально-економічного розвитку країн з перехідною економікою є успадкована від часів соціалістичної системи структура господарських відносин, що перебувають на стадії реформування і запровадження ринкового регулювання. Ці країни характеризуються невисокими показниками економічного розвитку, проте, на відміну від країн, що розвиваються, мають краще розвинену інфраструктуру і кваліфіковані трудові ресурси, що дає їм змогу у перспективі надолужити розрив із розвиненими державами.

Решта країн світу належать до групи країн, що розвиваються. Здебільшого їм притаманні пізня індустріалізація, периферійне становище у міжнародному поділі праці (спеціалізація на сировині, напівфабрикатах та працемісткій низькотехнологічній продукції), недостатньо розвинена інфраструктура, порівняно низька якість трудових ресурсів. Більшість з них у минулому були колоніями інших держав. Водночас низка країн, що розвиваються, досягли стрімкого зростання економіки і за багатьма показниками наблизилися до розвинених країн світу (наприклад, Сінгапур, Республіка Корея, Малайзія, Таїланд, Філіппіни, Туреччина, Бразилія, Мексика, Південна Африка). До країн, що розвиваються, належать і такі держави, як Ізраїль, Китай, Індія, Пакистан, Монголія, Алжир, Єгипет, Нігерія, Аргентина, Колумбія, Перу та ін. Серед країн, що розвиваються, розрізняють підгрупи — *країни-експортери палива, найменш розвинені країни, країни з високою заборгованістю*. Паралельно групують країни за рівнями ВВП на душу населення (табл. 2).

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які об'єкти за політико-територіальними ознаками розрізняють на політичній карті світу?
2. Поміркуйте, чи може будь-яка країна вважатися державою. Чи є будь-яка держава країною? Відповідь обґрунтуйте.
3. Що таке країни з обмеженим визнанням? Наведіть приклади таких країн.
4. Чим республіка як форма правління відрізняється від монархії? Які розрізняють республіки? Наведіть приклади різних республік.
5. Які у світі розрізняють монархії? Наведіть приклади.
6. Що таке державний устрій? Які бувають його форми?
7. Які розрізняють типи країн за рівнем економічного розвитку?
- 8*. Розкажіть про особливості державного ладу в Україні: форму правління та державний устрій. До якого типу країн за рівнем економічного розвитку вона належить?

РОЗДІЛ І

ЄВРОПА

Тема 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЄВРОПИ

Тема 2. КРАЇНИ ЄВРОПИ

Вивчаючи розділ, ви:

- **отримаєте уявлення** про кількісні та якісні зміни на політичній карті Європи, субрегіони й країни, що входять до її складу, перспективи розширення економічних зв'язків України з європейськими державами;
- **дізнаєтеся** про райони видобування мінеральних ресурсів, лісозаготівлі, найбільші промислові регіони, морські порти, аеропорти-хаби, фінансові центри, світові міста в Європі, про міжнародну спеціалізацію європейських країн;
- **навчитеся** розрізняти форми державного правління і територіального устрою країн, характеризувати демографічні й урбанізаційні процеси в них, складники третинного, вторинного і первинного секторів економіки, складати комплексну економіко-географічну характеристику країни;
- **розвиватимете вміння** оцінювати роль ЄС і НАТО в регіоні, зіставляти позитивні й негативні наслідки глобалізації в економіці та культурі країн Європи, обчислювати ресурсозабезпеченість, робити висновки про причини нерівномірності економічного розвитку країн, читати тематичні карти, користуватися інтернет-джерелами для пошуку необхідної інформації;
- **набуватимете компетентностей** у природничих і економічних науках; інформаційно-цифрової обізнаності; екологічної грамотності; уміння організовувати свою навчально-пізнавальну діяльність.

Європа — одна з коликос цивілізації, регіон давнього господарського освоєння, де виникли перші республіки, з'явилися перші форми демократії, сформувалися традиції парламентаризму, поширилося християнство. У Європі розпочалася суспільна модернізація: було закладено основи сучасної держави, сформувалася капіталістична модель економіки, відбулася низка науково-технічних революцій, набули поширення принципи прав людини, що поступово стали головним пріоритетом державного управління. Водночас політичний, економічний та цивілізаційний поступки супроводжувалися численними конфліктами і протистояннями. Європа стала головною ареною двох найбільш кровопролитних світових воєн. Нині це один із провідних центрів світової економічної та політичної сили, де більшість країн — демократичні держави з високими соціальними стандартами життя, розвиненими промисловістю і транспортом, інтенсивним сільським господарством, багатогалузєвою сферою послуг.

§ 3. СУБРЕГІОНИ ЄВРОПИ ТА ЇХНІ ПОЛІТИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

- ◆ Пригадайте, де проходить межа між Європою та Азією.
- ◆ Які існують форми державного правління та устрою країн?

ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. Європа — суспільно-географічний регіон, що розташований на заході Євразії. Її береги омиваються водами Північного Льодовитого океану на півночі, Атлантичного океану — на заході та Середземного моря — на півдні. *Середземне море* й *Гібралтарська протока* відокремлюють Європу від Африки. Водночас Середземне море здавна було контактною зоною Європи, Африки та Азії: морем здійснювалися торговельні, релігійні й політичні контакти між регіонами.

З-поміж інших регіонів світу Європа охоплює порівняно невелику площу (7 % земного суходолу), меншою є тільки Океанія. Протяжність Європи з півночі на південь — 4300 км, із заходу на схід — 5000 км. Особливістю є порізаність берегової лінії, завдяки чому більшість країн регіону мають вихід до морів і океанів. Середня віддаленість від моря становить 300 км. П'ять європейських країн є острівними. Державні кордони країн Європи, що пролягають природними рубежами, та суцільське розміщення більшості з них не створюють значних перепон для розвитку економічних і культурних зв'язків.

СКЛАД РЕГІОНУ ТА ЙОГО ПОЛІТИЧНА КАРТА. Політична карта Європи є надзвичайно складною і динамічною. На ній налічують 54 об'єкти, із яких 43 мають основні території, повністю розташовані в межах Європи. Три держави — Росія, Казахстан, Туреччина — є транс-континентальними країнами, територія яких розташована і в Європі, і в Азії. Більшість дослідників вважають *Росію* європейською країною, тому що її становлення, починаючи з часів Петра I, відбувалося завдяки активному запозиченню європейської культури та політичних традицій Європи. Натомість *Казахстан* і *Туреччина* за історичними, економічними та цивілізаційними ознаками належать до Азії. Водночас до Європи відносять *Кіпр*, попри те, що фізико-географічно ця країна належить до Азії. Кіпр є членом ЄС, і 77 % його населення — це греки-кіпріоти, які історично тяжіють до європейського геокультурного простору.

РОБОТА З КАРТОЮ

СУБРЕГІОНИ ЄВРОПИ

■ Північна   ■ Південна   ■ Західна   ■ Східна

1. До яких субрегіонів Європи належать країни, що входять до «Великої сімки»?
2. У якому субрегіоні розташовані країни, що найбільше наближені до країн Африки? Назвіть їх.
3. До якого субрегіону належить Україна? Які ще країни разом з нею формують цей субрегіон?
4. Назвіть країни Європи: а) що мають приморське розміщення; б) є острівними; в) що не мають виходу до морів і океанів.

Мал. 5. Субрегіони Європи

Таблиця 3
Регіональний поділ Європи

Субрегіон	Країни
Західна	Австрія, Бельгія, Ліхтенштейн, Люксембург, Монако, Нідерланди, Німеччина, Франція, Швейцарія
Північна	Велика Британія, Данія, Ісландія, Ірландія, Естонія, Латвія, Литва, Норвегія, Швеція, Фінляндія
Південна	Албанія, Андорра, Боснія і Герцеговина, Ватикан, Греція, Іспанія, Італія, Північна Македонія, Мальта, Португалія, Сан-Марино, Сербія, Словенія, Хорватія, Чорногорія
Східна	Білорусь, Болгарія, Польща, Румунія, Словаччина, Чехія, Угорщина, Україна, Молдова, європейська частина Росії

Найбільша за площею країна Європи, що повністю перебуває в її межах, — *Україна* (603,7 тис. км²), найменша — *Ватикан* (0,44 км²).

У Європі розрізняють чотири субрегіони (табл. 3, мал. 5). Із 54 об'єктів політичної карти регіону 45 є суверенними державами, 3 — невизнаними державами, 6 — залежними територіями. Найстарішою європейською сучасною державою є заснована ще в 301 р. республіка *Сан-Марино* — карликова країна, площа якої всього 61 км², що розташована в межах Італії; наймолодшою — *Чорногорія*, що проголосила незалежність від Сербії лише в 2006 р. Статус невизнаних або частково визнаних державних утворень мають *Республіка Косово*,

Турецька Республіка Північного Кіпру (Північний Кіпр), Придністровська Молдавська Республіка (Придністров'я). Вони не мають міжнародного визнання, і жодна з них не є членом ООН.

Низка територій у межах Європи та прилеглих островів мають статус залежних. До них належать, зокрема, *Гібралтар* (територія на південній околиці Піренейського півострова), *Акротирі і Декелія* на острові Кіпр, *острови Гернсі та Джерсі* у протоці Ла-Манш, *острів Мен* в Ірландському морі (залежні від Великої Британії), *Фарерські острови* (перебувають під контролем Данії).

ДЕРЖАВНИЙ ЛАД. Нині в Європі переважна більшість країн є **республіками: парламентські** — *Італія, Німеччина, Словаччина, Угорщина, Швейцарія* та ін.; **президентські** — *Білорусь, Кіпр*. Прикладами **змішаних республік** є *Литва, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Україна, Франція*.

Єдиною **абсолютною** і водночас **теократичною монархією** в Європі є папська держава *Ватикан*, у якій політична влада належить духовенству і главі церкви. Більшість монархій Європи є **конституційними**, їх часто називають **парламентськими демократіями**. Це князівства *Андорра, Ліхтенштейн, Монако* та королівства *Бельгія, Велика Британія, Данія, Іспанія, Нідерланди, Норвегія, Швеція*, а також *Велике Герцогство Люксембург*.

За державним устроєм більшість країн Європи є унітарними. Водночас існує шість **федеративних держав**: *Австрія, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Німеччина, Швейцарія, Росія*.

ЗМІНИ НА ПОЛІТИЧНІЙ КАРТІ ЄВРОПИ. Однією з головних особливостей політичної карти є її динамічність (змінність), попри постійні спроби стабілізувати кордони й уникнути нових територіальних конфліктів. Основні перетворення на політичній карті зумовлені змінами конфігурації державних кордонів, сфер геополітичного впливу провідних держав, міжнародною інтеграцією та дезінтеграцією. Найбільш значущі зміни на політичній карті Європи за останні десятиріччя були пов'язані з **розпадом соціалістичної системи**, коли припинили своє існування *СРСР, Соціалістична Федеративна Республіка Югославія (СФРЮ)* та *Чехословаччина*, а також відбулося об'єднання *Німеччини*. Розпад колишньої СФРЮ був найбільш конфліктним і позначеним низкою кровопролитних збройних протистоянь. Останнім етапом цього процесу стало відокремлення Косова від Сербії та утворення частково визнаної *Республіки Косово*. Розпад СРСР відбувався менш драматично, проте процес державотворення в низці колишніх радянських республік супроводжувався конфліктами, унаслідок яких утворилися невизнані самопроголошені республіки на території *Молдови, Грузії та Азербайджану*. У більшості випадків такі автономії підтримувалися спецслужбами та збройними силами Російської Федерації, яка в такий спосіб прагне зберегти свій геополітичний вплив на пострадянському просторі.

Не менш важливою стала активізація **європейської інтеграції**. У 1993 р. Європейське співтовариство перетворилося на *Європейський*

Союз (ЄС), що розширився у 1995 р. до 15, у 2004 — до 25, у 2007 — до 27, а у 2013 — до 28 країн-учасниць. Європейська інтеграція — це перший і надзвичайно масштабний приклад добровільної відмови багатьох розвинених і політично зрілих держав від частини національного суверенітету задля досягнення спільних інтересів громадян усіх країн-учасниць — миру, економічного процвітання, дотримання прав людини та демократичних принципів управління. Водночас із кожним розширенням ЄС стає складніше ефективно реагувати на такі гострі виклики сучасності, як тероризм, міграційний тиск та економічний застій окремих країн-членів. Як наслідок, серед населення стають популярними євроскептичні рухи. Так, у 2016 р. мешканці *Великої Британії* висловилися на референдумі за вихід країни зі складу ЄС.

ПРОЯВИ СЕПАРАТИЗМУ ТА ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ. Поширеним явищем на політичній карті Європи є сепаратизм. **Сепаратизм** — це політична діяльність, спрямована на відокремлення етнічної, культурної, релігійної або іншої спільноти від основної частини країни. У м'яких формах сепаратистські рухи вимагають окремих прав для своєї спільноти або часткової автономії. Найбільш гострий прояв сепаратизму має місце в автономній області *Іспанії* — *Каталонії*, парламент якої у 2017 р. за результатами проведеного референдуму проголосив незалежність від королівства. У відповідь іспанський уряд визнав ці дії незаконними, такими, що суперечать конституції країни, і наразі питання залишається невирішеним. Водночас сепаратистські настрої існують і в інших іспанських регіонах — *Країні Басків, Андалусії та Балеарських і Канарських островах*.

Таблиця 4

Приклади сепаратистських рухів у Європі

Країна	Регіон сепаратистського руху
Велика Британія	Північна Ірландія, Уельс, Шотландія
Іспанія	Каталонія, Андалусія, Країна Басків
Франція	Країна Басків, Бретань, острів Корсика та ін.
Італія	Паданія (Північна Італія), Венеція, Південний Тіроль
Німеччина	Баварія
Бельгія	Валлонія, Фландрія
Боснія і Герцеговина	Райони проживання боснійців, сербів, хорватів
Сербія	Косово

Мал. 6. Сепаратистські рухи у Великій Британії

Високий ризик відокремлення території існує у **Великій Британії**. Прагнення до виходу з її складу *Шотландії* та *Північної Ірландії* особливо загострилися після результатів британського референдуму про вихід із ЄС. Шотландія та Північна Ірландія хочуть залишатися частиною Європейського Союзу, що ще більше посилює в них сепаратистські настрої. Проблема збереження територіальної цілісності характерна для **Бельгії**. Країна охоплює дві великі громади — *Валлонію* і *Фландрію*, які мають історичні етнічні та культурні відмінності і говорять різними мовами — французькою та фламандською (що близька до голландської). Потенційні вогнища сепаратизму є у *Франції, Італії, Німеччині, Польщі, Чехії* та інших країнах.

Наразі в Європі виникла ще більш гостра проблема, ніж сепаратизм, — **військова агресія Росії**. Ця проблема постала ще в 1990-х рр., коли РФ неодноразово дестабілізувала політичну ситуацію та безпосередньо спричиняла локальні конфлікти в колишніх республіках СРСР. Із 2014 р., після захоплення та анексії АР Крим і військового вторгнення на територію Донецької та Луганської областей України, російська агресія стала проблемою номер один у Європі. А від 24 лютого 2022 року повномасштабна війна проти *України* перетворилася на виклик для безпеки та стабільності не тільки регіону, а й усього світу.

ТИПИ КРАЇН. За рівнем економічного розвитку країни Європи належать до двох основних типів: *розвинені* та країни *з перехідною економікою* (табл. 5). Ключовими для цього поділу є показники ВВП на душу населення, відносна частка третинного сектору у структурі економіки, а також індекс людського розвитку.

Таблиця 5

Типи країн Європи за рівнем економічного розвитку

Економічно розвинені		
Країни «Великої сімки»	Німеччина, Франція, Велика Британія, Італія	Мають потужні економіки з обсягами ВВП більш як 1,5 трлн дол. США кожна. Відіграють визначальну роль у світовому господарстві
Країни ЄС–15 (приєдналися до 1995 р. включно)	Австрія, Бельгія, Велика Британія, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Португалія, Фінляндія, Франція, Швеція	У часи поділу Європи на дві системи належали до капіталістичних. Назагал мають вищі соціально-економічні показники порівняно з новими членами ЄС, що приєдналися після 2004 р.
Країни ЄС–13 (приєдналися після 2004 р.)	Болгарія, Естонія, Кіпр, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Хорватія, Чехія	Колишні балтійські республіки СРСР, 8 постсоціалістичних країн, а також дві острівні держави. Ці країни досягли значних соціальних успіхів, але перебувають на дещо нижчому рівні розвитку порівняно з ЄС–15
Інші розвинені країни Європи	Ісландія, Норвегія, Швейцарія	Мають високі стандарти життя, але через особливості участі у МПП утрималися від входження до ЄС. Є членами ЄАВТ

Карликові країни	Андорра, Ватикан, Ліхтенштейн, Мальта, Монако, Сан-Марино	За рівнем життя належать до економічно розвинених країн світу, проте через надзвичайно малий розмір мають звужену структуру господарства та невеликий ВВП в абсолютному вираженні
------------------	---	---

Країни з перехідною економікою		
Колишні республіки СРСР у Європі (окрім країн Балтії)	Білорусь, Молдова, Україна, Росія	Мають порівняно невисокі показники соціально-економічного розвитку і проблеми реформування та реструктуризації економіки після розпаду СРСР
Постсоціалістичні країни Балканського півострова (крім тих, що увійшли до складу ЄС)	Албанія, Боснія і Герцеговина, Північна Македонія, Сербія, Чорногорія	Мають порівняно невеликі показники соціально-економічного розвитку та структурні проблеми економіки, що перебуває на стадії реформування

До країн з перехідною економікою належать країни Європи, що структурно перебудовуються з моделі планового регулювання господарства на ринкову. Якщо впродовж 1990-х рр. до цієї групи належали всі постсоціалістичні країни, то після успішного курсу політичних й економічних реформ низка держав Східної Європи та прибалтійські увійшли до ЄС і тепер перебувають у групі економічно розвинених.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Користуючись картою, охарактеризуйте економіко-географічне положення Європи.
  2. У чому полягають особливості політичної карти Європи? Наведіть приклади суверенних держав, залежних територій і невизнаних державних утворень. Покажіть їх на карті.
  3. Британський політолог Вернон Богданор назвав конституційного монарха «сувереном, який царює, але не управляє». Як ви розумієте такий вислів?
  4. Яку форму правління має Україна? Якою є форма державно-територіального устрою нашої країни?
- 5*. До якого типу країн за рівнем економічного розвитку належить Україна? Які ще країни разом з нею утворюють цю групу? У чому полягають особливості розвитку цих країн?

ТЕМА ДЛЯ ДИСКУСІЇ

Подискутуйте на тему, якими способами можна подолати загрозу нових воєнних агресій з боку Російської Федерації після завершення війни в Україні. Об'єднайтеся у групи, що аргументовано обстоювали б зазначені позиції:

- а) колективна допомога західних країн щодо нарощування військового потенціалу України та інших країн, що можуть стати потенційними жертвами нападу;
- б) включення України та інших потенційних жертв нападу до НАТО. Запропонуйте інші варіанти.

§ 4. ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ТА МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ

- ♦ Пригадайте, що таке глобалізація та інтеграція.
- ♦ Членом яких міжнародних організацій є Україна?

ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ. У сучасному світі практично жодна країна не здатна існувати в умовах економічної ізоляції. Процес відкриття кордонів для торгівлі, а також об'єднання технологічних, виробничих та фінансових можливостей країн називають **економічною інтеграцією**. Її історія сягає ще епохи Великих географічних відкриттів, коли європейські країни почали розвивати мережу торговельних зв'язків зі своїми заокеанськими колоніями в Америці, Азії та Африці.

Від середини ХХ ст. Європа перетворилася на своєрідну «світову лабораторію інтеграції», продемонструвавши небачені приклади економічного та політичного згуртування. Європейська інтеграція є наймасштабнішим інтеграційним проектом у світі. На початку натхненники об'єднання Європи ставили перед собою мету — об'єднати європейські країни під керівництвом наднаціональних керівних органів, що унеможливили б нову війну в регіоні й допомогли б Європі говорити єдиним голосом у міжнародній політиці. Та оскільки такий проект був не сумісний з цінністю національного суверенітету, об'єднання розпочалося зі сфери так званої низької політики, тобто економічної інтеграції.

Так, у 1952 р. було засновано *Європейське співтовариство вугілля і сталі*, у 1957 р. — *Європейське співтовариство з атомної енергетики та Європейське економічне співтовариство*, які згодом злилися в єдине утворення. У 1993 р. було утворено власне **Європейський Союз (ЄС)** — політико-економічне інтеграційне об'єднання країн Європи. Він поєднує ознаки міжнародної організації та держави. Від моменту утворення співтовариств, а згодом ЄС, відбулося кілька етапів розширення (табл. 6). Нині об'єднання налічує 27 країн-учасниць. На ЄС припадає близько 16 % світового ВВП та понад 35 % світових інвестицій. Країни цього об'єднання узгоджують основні напрями економічної, екологічної й соціальної політики. Також вони демонструють певні успіхи у виробленні узгодженої позиції на поточні геополітичні виклики, зокрема щодо російсько-українського конфлікту. ЄС надає фінансову допомогу країнам

Таблиця 6

Етапи розширення ЄС

Рік вступу	Країни
1952	Німеччина, Франція, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург (країни — засновниці перших співтовариств)
1973	Велика Британія*, Ірландія, Данія
1981	Греція
1986	Іспанія, Португалія
1995	Австрія, Фінляндія, Швеція
2004	Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Словенія, Латвія, Литва, Естонія, Кіпр, Мальта
2007	Болгарія, Румунія
2013	Хорватія

* Вийшла зі складу ЄС у 2020 р.

Мал. 7. Європейський Союз

та регіонам, що переживають кризу, приділяє значну увагу програмам соціально-економічного розвитку, щоб підтримати відсталі регіони. За більш як півстолітню історію європейські співтовариства пройшли шлях від галузевої зони вільної торгівлі до повного економічного союзу. У рамках ЄС створено спільну грошову одиницю — євро, що заступила національні грошові одиниці у 19 країнах-учасницях (*Єврозона*). ЄС створив власне законодавство, яке має більшу силу за національні закони. Загальне управління здійснюють три головні органи: *Європейська комісія, Рада міністрів ЄС та Європейський парламент*. Особливими органами є *Європейський суд та Рада ЄС*, яка об'єднує очільників країн-учасниць. Особливо важливим досягненням європейської інтеграції є створення *Шенгенської зони* — єдиного міграційного простору, що об'єднує 26 країн, зокрема 22 держави-учасниці ЄС (крім *Великої Британії, Ірландії, Кіпру, Румунії, Болгарії та Хорватії*), а також *Ліхтенштейн, Норвегію, Ісландію та Швейцарію*. У межах цього простору скасовано прикордонний контроль, і громадяни можуть вільно перетинати кордони. Також передбачено право вільного працевлаштування у будь-якій із цих країн. Саме Шенгенську угоду вважають чи не найбільшим успіхом європейської інтеграції, адже вона найбільше сприяє культурному зближенню людей з різних країн.

Вступ до ЄС проголошено стратегічною метою зовнішньої політики *України*, й у 2022 році вона отримала статус кандидата на членство. Переваги приєднання до цієї організації добре видно на прикладі колишніх соціалістичних країн Європи, що змогли за доволі короткий час перебудувати свої економіки і підвищити рівень соціально-економічного розвитку, а також поліпшити якість державного управління. Водночас вступ до ЄС, особливо долучення до Шенгенської зони, імовірно, призведе до ще більшого відтоку української молоді працездатного віку.

МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ. Важливою формою інтеграції є виникнення низки міжнародних організацій. Їх створюють для координації діяльності, вирішення суперечок, боротьби з глобальними і регіональними проблемами.

У 1949 р. 10 країн (*Бельгія, Велика Британія, Данія, Ірландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Франція та Швеція*) утворили **Раду Європи**. Це організація зі штаб-квартирою у *Страсбурзі* (Франція), що забезпечує дотримання прав людини, принципів демократії, верховенства права, а також пропагує європейську культуру. Нині її учасниками є майже всі європейські держави (*Україна* — з 1995 р.), крім Білорусі та Ватикану. Головними напрямками її роботи є вироблення спільних підходів та законотворчих стандартів, що захищали б демократію, допомагали би боротися з різними формами дискримінації (практикою тортур, расизмом, незаконним переміщенням людей), захист мов національних меншин, сприяння культурному обміну між країнами тощо. Можна сказати, що ця організація продукує норми політичного та правового життя Європи.

У Європі утворилися дві безпекові міжнародні організації, або військово-політичні блоки. **Організація Північноатлантичного договору, НАТО**, яку ще називають Північноатлантичним альянсом, — це військово-політичний союз 32 держав Європи та Північної Америки, що зобов'язалися спільними зусиллями захищати будь-яку країну-учасницю альянсу у разі здійснення військового нападу (табл. 7). Безпосереднім наслідком повномасштабного вторгнення РФ в Україну стало рішення вступити до НАТО ще й *Фінляндії* та *Швеції*. Північноатлантичний альянс відіграє особливо важливу роль у системі європейської безпеки.

Подорож у слово

НАТО — NATO, від англ. *North Atlantic Treaty Organization*, у перекладі — Організація Північноатлантичного договору.

Країни — учасниці НАТО *Таблиця 7*

Рік вступу	Країна
1949	Країни-засновниці Бельгія, Данія, Велика Британія, Ісландія, Італія, Канада, Норвегія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, США, Франція
1952	Греція, Туреччина
1955	Німеччина
1982	Іспанія
1999	Польща, Угорщина, Чехія
2004	Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Словенія, Словаччина
2009	Албанія, Хорватія
2017	Чорногорія
2020	Північна Македонія
2023	Фінляндія
2024	Швеція

Мал. 8. Країни — учасниці НАТО в Європі

Заснований у 1949 р. як запобіжний захід від можливої воєнної агресії СРСР у Європі, упродовж періоду «холодної війни» Північноатлантичний альянс не здійснював жодних воєнних операцій. У 1990-х рр. його війська брали участь у бойових діях у *Кувейті, Боснії та Герцеговині, Косово*; у 2000-х рр. — в *Афганістані*, а також в операціях із протидії піратству в Аденській затоці та ін. Головна сила цього об'єднання — у значному військовому, політичному та економічному потенціалі країн-учасниць. Потенційні супротивники остерігаються йти на відкриту конфронтацію з блоком економічно й технологічно найрозвиненіших країн світу, що мають переваги як у сфері військових технологій, так і в можливостях економічного впливу. Особливістю НАТО є непропорційно велика роль США як за потенціалом збройних сил, так і за витратами на потреби альянсу. Часто таку ситуацію трактують як ваду для Європи. Проте це надає можливість європейським країнам більше коштів витратити на власний економічний і соціальний розвиток, тоді як США виступають гарантом військової безпеки. Чи не найбільшим досягненням НАТО вважається той факт, що за більш ніж пів століття його існування між учасниками не сталося жодного воєнного конфлікту. Зближення і можливий вступ до НАТО уже тривалий час був одним із пріоритетів зовнішньої політики *України*. За умови вступу до альянсу Україна опинилася б поза геополітичним впливом Росії. Із початком повномасштабного вторгнення РФ в Україну членство в НАТО стало ще більш важливим завданням. Адже саме членство в альянсі можна вважати найкращою гарантією майбутньої безпеки України після відновлення її територіальної цілісності.

На противагу НАТО в 1992 р. було створено *Організацію договору про колективну безпеку (ОДКБ)*. Нині до неї входять *Росія, Білорусь, Вірменія, Казахстан, Киргизстан і Таджикистан*, які сприймають НАТО як агресивний блок.

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ. Нині Європу повною мірою залучено до глобалізаційних процесів. У цьому регіоні розташовані чотири країни «Великої сімки», потужні світові фінансові центри — *Лондон, Париж, Франкфурт-на-Майні, Мілан* та інші, сконцентровано штаб-квартири провідних світових ТНК. Роль фінансового, технологічного і політичного центру зумовлює загалом вигідний ефект від глобалізації для країн Європи, особливо щодо нагромадження капіталу та забезпечення широкого асортименту товарів за конкурентними цінами. Нині об'єднання ЄС є найбільш масштабним інтеграційним проєктом не тільки в Європі, а й у світі. Водночас глобалізація спричинює й низку загроз. Так, перенесення промислового виробництва у «дешеві» країни призводить до зростання в Європі безробіття. Часто європейські виробники не витримують ринкової конкуренції з дешевшими імпортними товарами, особливо з виробництва тканин, одягу, сільськогосподарської продукції та ін. Тому країни вдаються до захисних торговельних обмежень.

Процес «зникнення» економічних кордонів супроводжується збільшенням міжнародних міграцій людей та поживавленням інформаційного

обміну, що поступово тягнуть за собою культурну глобалізацію. **Культурна глобалізація** — це формування універсальних ідей, цінностей, мистецьких течій, що поширюються світом і заміщують місцеві традиції культурного життя. Глобальна культура часто переймає елементи традицій різних народів світу. Наприклад, елементами глобальної кулінарної культури стали італійська піца, американські бургери, японські суши тощо. У Європі поширюються азійські релігії — буддизм та іслам, стають популярними елементи східного одягу. Водночас культурна глобалізація часто викликає й спротив — націоналістичні рухи та сплески несприйняття чужої мови, поведінки, манери спілкування, культури загалом.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Наведіть приклади глобалізації в літературі, музиці, кіно та інших сферах.
  2. Поміркуйте, чому Європу образно називають «світовою лабораторією інтеграції».
  3. З якою метою створювався ЄС? Чим нині є це об'єднання країн?
  4. У чому полягає суть Шенгенської угоди? Чому її вважають чи не найбільшим успіхом європейської інтеграції?
  5. Що вам відомо про Раду Європи? Якими є головні напрями її роботи?
-
- 6*. Аргументовано підтвердьте або спростуйте думку, що НАТО — «армія цивілізованого світу».

ТЕМА ДЛЯ ДИСКУСІЇ

Скористайтеся додатковими джерелами інформації та дізнайтеся більше про НАТО й перспективи вступу України до блоку. Об'єднайтеся у дві групи, які аргументовано обстоювали би протилежні позиції:

- а) вступ України посилить безпеку країн НАТО;
- б) посилить ризики для країн НАТО.

Спробуйте спрогнозувати позитивні наслідки та ризики вступу України до ЄС.

ПРОВЕДІТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Інтеграційні та дезінтеграційні процеси в Європі.

1. Дослідіть зміни, що сталися на політичній карті Європи за останні пів століття, спираючись на інформацію, вміщену в підручнику та додаткових джерелах: [https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_national_border_changes_\(1914%E2%80%93present\)/](https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_national_border_changes_(1914%E2%80%93present)).
2. Які зі змін можна вважати інтеграційними, а які — дезінтеграційними (роз'єднувальними) процесами? Зробіть висновок про те, у який період переважали інтеграційні процеси, а в який — дезінтеграційні.
3. Які, на вашу думку, чинники зумовлюють ці процеси на карті Європи?

§ 5. ПРИРОДНІ УМОВИ І РЕСУРСИ

- ◆ Пригадайте, які великі рівнини простягаються в межах Європи та які гори здійснюються на її теренах.
- ◆ У яких географічних поясах лежить Європа? Які там сформувалися типи клімату?
- ◆ Які розрізняють групи мінеральних ресурсів за використанням?

Природні умови Європи дуже різноманітні. На її теренах є активні вулкани та гейзери, холодна тундра й велична тайга, засніжені гірські вершини і теплі середземноморські субтропіки. Загалом для життя й господарського освоєння фізико-географічні умови досить сприятливі.

РЕЛЬЄФ. Середня висота поверхні Європи становить приблизно 300 м над рівнем моря. Водночас майже 70 % території має висоти менші, ніж 200 м, і лише 6 % перевищує 1000 м. Такий розподіл висот сприяє вільному розселенню і свідчить про відсутність серйозних перешкод для прокладання наземних транспортних сполучень. Як бачимо, у Європі переважають рівнини. Найбільша простягається в Східній Європі й так і називається — *Східноєвропейська рівнина*, у її межах розташована низка країн (*Білорусь, Україна, Молдова, частина Польщі та Росії*). Рівнини поширені і в північній частині Західної Європи. Далі на південь лежать *низовини Середньодунайська (Австрія, Румунія, Сербія, Угорщина, Хорватія) і Нижньодунайська (Румунія, північ Болгарії)*. Низовинний рельєф характерний і для *Фінляндії, Швеції*. Ви вже знаєте, що в минулі геологічні епохи внаслідок похолодання клімату Північну Європу вкривав льодовик. Рухаючись, гігантські маси льоду принесли на рівнини величезні валуни, виорали заглибини, утворили льодовикові наноси — морени та відшліфували скелі. Наслідком давнього зледеніння є і **фйорди** — вузькі, звивисті, глибокі морські затоки з високими крутими берегами, якими порізано західні береги *Скандинавського півострова*. Вони утворилися внаслідок затоплення морем поглиблених льодовикових річкових долин і западин.

Мал. 9. Східноєвропейська рівнина (Україна)

Мал. 10. Фйорд (Норвегія)

Найвища точка Європи — *г. Ельбрус (5642 м) у Кавказьких горах* — розташована на півдні європейської частини Росії. Якщо не брати до уваги Кавказ як межевої з Азією території, то найвищою точкою можна вважати *г. Монблан в Альпах (4809 м) на кордоні Франції та Італії*. Пояс альпійської складчастості (гірські системи *Піреней, Альпи, Апеннінські гори,*

Динари, Стара Планина, Родопи, Карпати, Кримські і Кавказькі гори) є найбільшим висотним бар'єром Європи. Ці райони належать до сейсмічно активних зон. Найбільша частота землетрусів спостерігається на Апеннінському й Балканському півостровах та на Кавказі. Активна вулканічна область — *острів Ісландія*, що є молодію ділянкою земної кори, де діють численні гейзери і вулкани. На території Франції, Німеччини, Чехії простягається низка середньо- та низьковисотних гірських масивів, переважно герцинського віку (*Вогези, Шварцвальд, Рейнські Сланцеві гори, Тюрингський ліс* та ін.). На Скандинавському півострові здіймаються *Скандинавські гори*. Пасмо старих герцинських *Уральських гір* є східною межею Європи.

Мал. 11. Альпи (Швейцарія)

Мал. 12. Вулкан в Ісландії

КЛІМАТ. Кліматичні умови Європи сприятливі для господарювання. Більша її частина розташована в межах помірного кліматичного поясу. Європа перебуває під дією західних вітрів. Насичуючись вологою над Атлантичним океаном, вони зумовлюють досить вологий клімат з прохолодним літом і порівняно теплою зимою на заході регіону. Погода там часто буває хмарною з туманом і мрякою. З просуванням на схід і на південь рівень зволоженості поступово зменшується. Суттєво пом'якшує клімат тепла *Північноатлантична течія*, тому зима, зокрема у Великій Британії та Скандинавських країнах, є відносно теплою. Це дає змогу вести господарство значно північніше за інші регіони світу. У Північній Європі крайні північні райони Норвегії, Фінляндії, Росії заходять у межі субарктичного, а острови — арктичного кліматичних поясів. Клімат там холодний, суворий. Водночас півострови Південної Європи (Піренейський, Апеннінський, Балканський) лежать у субтропічному поясі. Там сформувався середземноморський тип клімату, що вважається найбільш комфортним для життя.

Несприятливими кліматичними явищами для Європи є періодичні повені та паводки внаслідок надмірного випадання опадів. Водночас південні райони України та Росії у літній період часто страждають від посух. До фізико-географічних загроз відносять наслідки глобального потепління, що може призвести до затоплення великих площ (наприклад, половина території Нідерландів лежить нижче рівня моря).

ВНУТРІШНІ ВОДИ. Найбільш багатою на внутрішні води є Західна і Північна Європа, тому що там випадає велика кількість опадів (понад 1000 мм/рік).

Мал. 13. Дунай (Угорщина)

Мал. 14. Женевське озеро (Швейцарія)

Річки Європи належать до басейнів двох океанів — Атлантичного (*Дунай, Дніпро, Рейн* та ін.) і Північного Льодовитого (*Північна Двіна, Мезень, Печора* та ін.), а також внутрішнього безстічного Арало-Каспійського басейну (*Волга* та ін.). Живляться вони здебільшого дощовими і талими сніговими водами. *Дунай* (2857 км) — друга за довжиною річка Європи після Волги, що перетинає територію десяти держав. Щороку ним транспортують понад 50 млн тонн вантажів. Важливою транспортною артерією регіону є і *Рейн*. Порт Роттердам у його гирлі тривалий час виконував роль «транспортних воріт» Європи. Річки Північної Європи хоча й завжди повноводні, проте дуже короткі. У їхніх руслах багато порогів і водоспадів, а течія дуже бурхлива. Такі річки неможливо використовувати для судноплавства, натомість вони є джерелом дешевої електроенергії. У Південній Європі річок порівняно мало, вони не замерзають узимку і мають здебільшого дощовий тип живлення. У господарстві вони забезпечують зрошення земель у літній сухий період.

Найбільша кількість **озер** розташована у Північній Європі, яка перебувала під впливом четвертинного зледеніння. Численні малі й великі озера там займають виорані льодовиком улоговини. Великі площі там займають і болота. Мальовничі озера розташовані в Альпах (мал. 14). Багатоманіття ландшафтів Європи зумовлює її потужний туристично-рекреаційний потенціал.

ПРИРОДНІ РЕСУРСИ. Європа багата на різноманітні мінеральні ресурси. Більшість із них мають регіональне значення, а окремі — світове (табл. 8). Проте їхні запаси значною мірою виснажені, адже цей регіон першим увійшов у стадію індустріалізації. У надрах Європи залягає близько 20 % розвіданих світових запасів кам'яного вугілля, 17 % — цинку, 13 % — свинцю, 7 % — міді. Решта видів корисних копалин є в іще меншій кількості. Тому промисловість Європи залежить від імпорту як паливно-енергетичної, так і рудної сировини.

Забезпеченість країн Європи мінеральною сировиною неоднакова. **Кам'яновугільні басейни** зосереджені в смузі, що простягається від *Великої Британії* через північ *Франції*, південь *Бельгії*, *Німеччину* (*Рур* і *Саар*), *Чехію* (*Острава*) та *Польщу* (*Верхня Сілезія*). Великі поклади вугілля є і в *Україні* (*Донбас*) та *Росії*. Найбільшим **нафтогазоносним районом** Європи є шельфова зона *Північного моря*, що на три чверті

забезпечує потреби країн Європи у паливі. Видобувають нафту і природний газ *Велика Британія, Норвегія та Нідерланди*. У Передкарпатському прогині й акваторії Чорного моря видобуток нафти здійснює *Румунія*. Розвідано нафтові родовища на півдні *Італії* та у *Греції*.

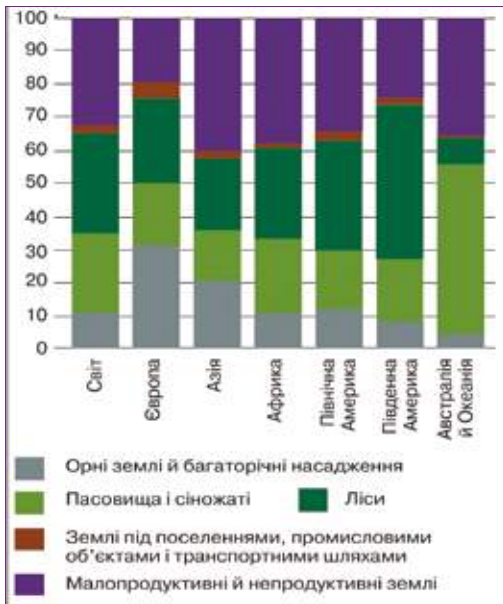
Запаси багатих залізних руд (понад 60 % руди у породі) є в районі Балтійського щита і Скандинавських гір (у *Швеції*), а також у *Франції, Німеччині, Люксембурзі, Великій Британії, Україні та Росії*. Відкрито великі поклади мідних руд у *Нижній Сілезії* в Польщі. Там також є й інші кольорові метали — срібло, нікель, кобальт, свинець, цинк. Руди кольорових металів, зокрема боксити, мідні, хромітові, поліметалічні, ртутні, видобувають у *гірських масивах Альп, Піренеїв, Апеннін та горах Балканського півострова*. Багатими є поклади неметалічних ресурсів — сировини для хімічної промисловості, металургії, будівельної індустрії та інших виробництв. Так, світове значення мають запаси кам'яної солі у *Польщі* та калійних солей у *Німеччині й Франції*, фосфоритів у *Росії*. Є поклади самородної сірки (*Польща, Україна*), графіту (*Чехія*). Загалом основними районами видобування мінеральних ресурсів у Європі є *Верхня Сілезія, Північне море, Скандинавія*.

Європа посідає останнє місце серед регіонів світу за величиною земельного фонду, але за часткою оброблюваних земель (32 %) — перше (мал.15). Частка земель під пасовищами менша від середньосвітового показника (23 %), а частка земель під лісами більша. У Європі менша, ніж в інших частинах світу, частка непродуктивних земель (16 %) і найбільша частка земель під забудовою — 5 %.

Важливу роль в економічному розвитку відіграють **водні ресурси**. Попри високі показники запасів (близько 1,5 млн км³), Європа відчуває дефіцит прісних вод, адже обсяги їх споживання у промисловості

Мінеральні ресурси Європи

Ресурси	Країни	
	Світового значення	Регіонального значення
Паливно-енергетичні		
Вугілля	Росія, Польща, Велика Британія, Німеччина, Україна	Румунія, Болгарія, Сербія
Нафта	Росія	Велика Британія, Румунія, Норвегія
Природний газ	Росія, Норвегія	Велика Британія, Нідерланди, Румунія
Рудні (металічні)		
Залізні руди	Росія, Україна, Швеція, Франція, Велика Британія	Румунія, Іспанія
Марганцеві руди	Україна	Болгарія, Росія
Мідні руди	Польща, Росія	Болгарія
Поліметалічні руди	Росія, Іспанія, Болгарія, Польща, Португалія, Україна (титанові, літєві)	Болгарія
Боксити	Росія, Греція	Франція, Хорватія
Уранові руди	Росія, Україна	Франція, Німеччина

Мал. 15. Структура земельного фонду світу та його регіонів

і сільському господарстві є одними з найвищих у світі. За величиною гідроенергетичного потенціалу Європа посідає передостаннє місце серед регіонів світу, але за ступенем його освоєння, що становить 70 %, — перше. Потужними гідроресурсами володіють *Франція, Норвегія, Росія, Швеція*.

Європа має значні запаси **лісових ресурсів**. Колись практично увесь регіон був укритий лісами з переважанням листяних порід. Упродовж середніх віків та нового часу майже весь лісовий покрив на рівнинах було знищено. Природні ліси збереглися переважно у горах, а також на Скандинавському півострові. Ліс є основним багатством, зокрема, *Фінляндії*, у якій заготівля та перероблення деревини становлять значну частину національної економіки.

Важливо, що одночасно з вирубуванням лісу здійснюється насадження дерев. Так, від середини ХХ ст. відновлювати лісові насадження розпочали більшість європейських країн. Тож попри високу густоту населення, розораність земель та частку земельного фонду, що використовується під забудову, площі лісів у Європі зростають. Окрім забезпечення деревиною, штучні ліси виконують також меліоративну та рекреаційну функції.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте рельєф Європи. Покажіть на фізичній карті найбільші рівнини та гірські масиви.
  2. Користуючись тематичними кліматичними картами, доведіть, що клімат Європи сприятливий для життя і господарської діяльності людини.
  3. Розгляньте фізичну карту Європи і поміркуйте, які країни через їхні природні особливості образно називають «країна вогню і льоду», «країна фьордів», «країна тисячі озер», «лісовий цех Європи».
  4. Розгляньте на мал. 15 структуру земельного фонду Європи. Порівняйте її зі структурою земельного фонду світу.
  5. Де зосереджено лісові ресурси Європи? Як їх використовують?
- 6*. Жителі країн Північної Європи жартома кажуть: «У нас води — хоч залийся, каміння — хоч убийся, а лісу — хоч греблю гати». Поміркуйте, які природні чинники зумовили такий набір «багатств» субрегіону.

§ 6. НАСЕЛЕННЯ ТА ЙОГО РОЗМІЩЕННЯ

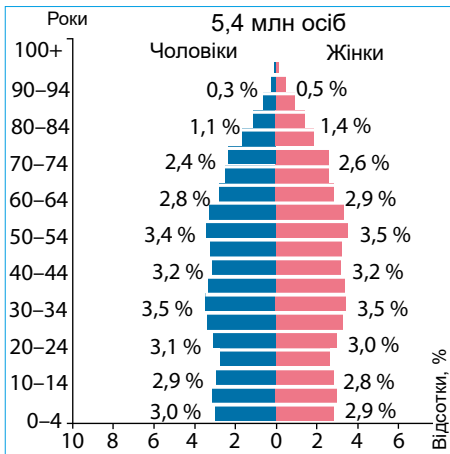
- ♦ Які стадії (фази) розрізняють у концепції демографічного переходу?
- ♦ Що таке природний і механічний рух населення?
- ♦ Які розрізняють види міграції населення за тривалістю й мотивами?

ПРИРОДНИЙ РУХ НАСЕЛЕННЯ. За кількістю населення (750 млн осіб) Європа посідає третє місце у світі після Азії та Африки. Це трохи менше ніж 10 % населення Землі. Найбільш людними країнами є *Росія* (145 млн осіб), *Німеччина* (84 млн), *Велика Британія* (68 млн), *Франція* (66 млн). Найменшою країною за кількістю населення є *Ватикан*, 800 мешканців якого — духівництво і співробітники, задіяні в обслуговувальних та адміністративних сферах Святійшого Престолу — резиденції Папи Римського. Зміна кількості народонаселення відбувається внаслідок його природного та механічного руху. Ви вже знаєте, що під **природним рухом** розуміють процеси народжуваності (H) та смертності (C), які визначають темпи природного приросту ($ПП$) населення країни (у проміле (‰) — кількість осіб на тисячу жителів). Європейські країни пройшли *третю стадію демографічного переходу*, коли відбувалося поступове скорочення народжуваності, пов'язане з процесами урбанізації в них, переусвідомленням соціального статусу жінок (прагнення фінансової незалежності і професійної реалізації) та з економічно зумовленою потребою планування сім'ї. У ХХ ст. темпи природного приросту у країнах Європи скорочувалися і зрівнялися з показниками смертності. Майже збалансовані народжуваність і смертність характерні для *четвертої стадії демографічного переходу*. Нині її досягли країни Європи з високим рівнем соціально-економічного розвитку. За достатньо високого рівня матеріального забезпечення і надійного медичного обслуговування до мінімуму скоротилася дитяча смертність і зростає очікувана тривалість життя. Більшість родин прагнуть мати 2–3 дітей (дві дитини демографічно заміщують своїх батьків, тому зростання кількості населення можливе лише за трьох та більше дітей у сім'ї). У другій половині ХХ ст. у низці розвинених країн Європи (*Австрії, Італії, Німеччині* та ін.) спостерігалася **депопуляція** — природне скорочення населення (демографічна криза). Доволі гостру демографічну кризу переживають *Білорусь, Молдова,*

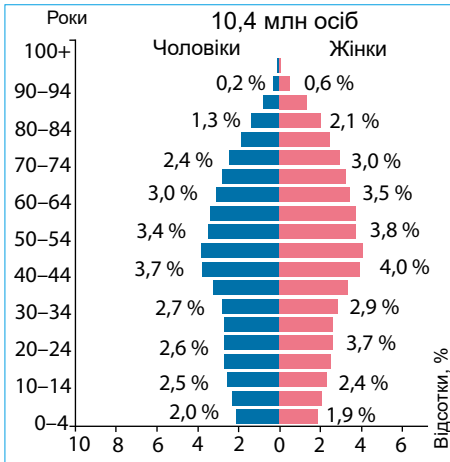
Формула природного руху населення
 $H - C = \text{ПП} (\text{‰})$, де
 H — народжуваність;
 C — смертність;
 ПП — природний приріст.

Таблиця 9
 Природний приріст населення країн Європи (1995–2020)

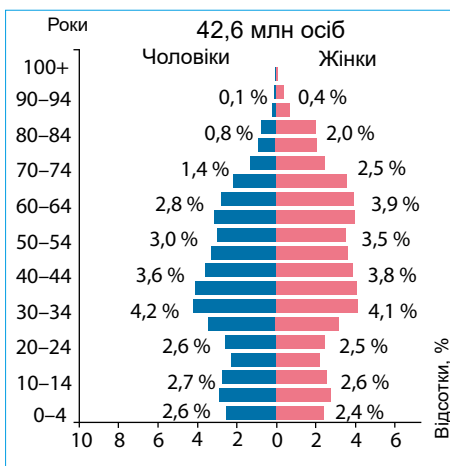
Країна	Період			
	1995 — 2000	2005 — 2010	2010 — 2015	2015 — 2020
Греція	1,0	1,1	-1,2	-3,0
Італія	-0,6	-0,3	-1,6	-2,8
Литва	-1,7	-4,3	-3,0	-3,2
Молдова	1,3	-1,2	-0,4	-1,5
Німеччина	-1,1	-2,0	-2,4	-1,7
Норвегія	3,3	3,8	3,7	3,1
Росія	-5,7	-3,7	-0,4	0,1
Україна	-6,4	-5,9	-4,1	-5,6
Європа	-1,3	-0,5	-0,1	0,11

Норвегія

Португалія

Україна

Мал. 16. Статеві-вікові піраміди країн Європи

Росія, Україна. Характер демографічних процесів у країнах Європи можна простежити за даними табл. 9. Важливу роль у регулюванні кількості населення відіграє **демографічна політика** — заходи, що їх здійснює уряд країни для стимулювання або обмеження народжуваності. Так, у більшості країн Європи, у яких гостро стоїть проблема депопуляції, уряди вдаються до різних програм соціальної та матеріальної підтримки багатодітних сімей.

СТАТЕВО-ВІКОВА СТРУКТУРА. Співвідношення різних вікових груп відображають у вигляді статеві-вікових пірамід. Така своєрідна діаграма дає комплексне уявлення про поточну демографічну ситуацію та трудовий потенціал країни. Середній вік людей у Європі становить 42,5 року. Частка населення віком до 14 років — лише 15,5 %, віком 15–64 роки — 67 %, старшої вікової групи 65 років та більше — 17,5 %. Назагал на 100 жінок припадає 96 чоловіків. Водночас між окремими країнами існують досить суттєві відмінності у статеві-віковій структурі (мал. 16).

Європа в цілому забезпечена трудовими ресурсами, але окремі країни відчувають їх нестачу і покривають дефіцит за рахунок мігрантів.

МЕХАНІЧНИЙ РУХ. Механічний рух (міграції) суттєво впливає на кількість населення та його розміщення. Деякі види міграцій є звичними для повсякденного життя (наприклад, *маятникові*). Мобільність трудових ресурсів є запорукою вирівнювання територіальних диспропорцій розвитку — люди працездатного віку переїжджають з районів із високим безробіттям до районів, де є попит на найману працю. Водночас масовий виїзд людей з депресивних районів може призводити до знелюд-

нення територій і виникнення так званих **поселень-привидів** — населених пунктів, у яких майже не лишилося постійних мешканців. Таке явище є типовим для малих містечок у старих індустріальних районах *Великої Британії* (Північної Англії). Однак нині суспільна увага прикута до **зовнішніх** (міжнародних) міграцій. Починаючи з епохи Великих географічних відкриттів, Європа була традиційним регіоном еміграції населення до Америки. Проте з ХХ ст. сформувався різкий розрив у рівнях соціального та економічного розвитку країн Європи і Північної Америки, з одного боку, і деколонізованих країн, що розвиваються — з іншого. Тому країни Європи перетворилися з регіону походження мігрантів на регіон їх спрямування. Найбільш бажаними для мігрантів є соціально благополучні країни Західної та Північної Європи — *Німеччина, Австрія, Швеція* та ін. Водночас найбільша кількість мігрантів потрапляє до європейських держав, котрі мають спрощений міграційний режим для окремих країн, що розвиваються, переважно для своїх колишніх колоній. Так, *Франція* є своєрідними «воротами» для мігрантів з Північної та Західної Африки, *Велика Британія* — з Південної Азії, *Іспанія* — з Латинської Америки. Регіонами походження іммігрантів є здебільшого країни Африки та Азії. Також сформувався міграційний напрям «схід–захід» — переміщення людей з колишніх соціалістичних країн до країн ЄС. Отже, відбулися докорінні зміни у спрямуванні глобальних міграційних потоків.

Масова імміграція до країн Європи спричиняє низку соціальних суперечностей. Домінуючим її типом є **економічна міграція**, тобто пошук кращих умов життя і працевлаштування. Водночас високих стандартів життя країн Заходу було досягнуто значною мірою за рахунок компромісу між роботодавцями й урядами щодо високого рівня оплати праці. Але високий рівень заробітної плати робить виробництво менш конкурентним. Тому роботодавці зацікавлені у дешевій робочій силі, яку пропонують іммігранти, а місцеве населення сприймає іммігрантів як загрозу своїм життєвим стандартам, адже доводиться або погоджуватися на нижчі зарплати, або лишатися без роботи. Другим соціально чутливим аспектом є культурні суперечності. У місцях компактного проживання, а це здебільшого великі міста, іммігранти прагнуть триматися своїми етнічними громадами. Їхні уклади життя, нетипові для країн Європи, часто створюють враження, що культура іммігрантів витісняє місцеву. У їхньому середовищі спостерігається високий рівень злочинності та соціальних негараздів.

Мал. 17. Країни походження мігрантів, які попросили притулку в країнах ЄС, тис. осіб (2021)

Із поширенням міжнародного ісламського тероризму місцеві мешканці часто сприймають мусульманські громади як небезпечні. Відповідно, суспільний тиск змушує уряди країн Європи обмежувати приплив іноземців. А це, своєю чергою, призводить до поширення **нелегальної міграції** — в'їзду на територію країни осіб в обхід міграційних правил (у формах від фіктивного туризму до перевезення нелегалів, захованих у вантажних контейнерах).

Особливо складною для врегулювання є проблема біженців. За нормами міжнародного права цивільне населення, яке опиняється в епіцентрі збройних конфліктів або зазнає переслідувань з боку панівних режимів у своїй країні, має право отримати політичний притулок і статус біженця за кордоном. Водночас часто під виглядом біженців до розвинених країн Європи намагаються потрапити економічні мігранти. У разі активних збройних конфліктів і війн проблема біженців і тимчасово переміщених осіб особливо загострюється, тоді їх потоки можуть сягати сотень тисяч і мільйонів осіб. Так, до країн Європи для тимчасового захисту внаслідок повномасштабного вторгнення Росії в Україну протягом 2022 року виїхали майже 8 млн українців. Тому міграційна криза — один із найбільших викликів перед сучасною Європою. Щороку Європа приймає великі потоки трудових іммігрантів. Так, в останні роки їх кількість на території ЄС становила близько 10 % усього населення. У найближчій перспективі демографічна ситуація в Європі буде ускладнюватися. Міграційному притоку робочих рук з інших регіонів сприятимуть депопуляція і старіння населення, це спонукатиме уряди до ефективнішої демографічної політики.

ЕТНІЧНИЙ СКЛАД. Сучасна етнічна карта Європи сформувалася на основі кількох культурно-історичних ядер. Зокрема, вплив на етнічну історію регіону мали культури кельтських і германських народів, середземноморські елліністична й римська, слов'янська в центрі та на сході Європи. На Південну Європу тривалий час впливали народи Північної Африки і тюркська культура Османської імперії. На сучасній мовно-етнічній карті Європи переважають мови *індоевропейської сім'ї*, зокрема *германської, романської, кельтської, балтійської та слов'янської груп*. До індоевропейської сім'ї також належать *грецька й албанська мови*. В *Угорщині, Естонії, Фінляндії*, на півночі європейської частини *Росії* поширені мови *фіно-угорської групи уральської мовної сім'ї*.

Більшість країн Європи є одномовними, але трапляються держави з кількома офіційними мовами. Наприклад, у *Бельгії* три офіційні мови (голландська, французька, німецька), у *Швейцарії* — чотири (німецька, французька, італійська та ретороманська). У низці країн існують місцеві мови етнічних груп, що не мають власної державності, наприклад, каталонська, баскська та галісійська мови в *Іспанії*, уельська та шотландська — у *Великій Британії*, русинська — у *Словаччині та Україні*. Найуживанішою на побутовому рівні мовою Європи є німецька. Цю мову визнано офіційною не лише в Німеччині, а і в *Австрії, Бельгії та*

Швейцарії. Англійська, французька та німецька мови мають особливий статус «процедурних» мов у керівних органах ЄС.

РЕЛІГІЙНИЙ СКЛАД. Панівною релігією в Європі є *християнство*. У Північній Європі переважає протестантизм, у Південній — католицизм (крім *Греції*, у якій панує православ'я); у Західній поширені як протестантизм, так і католицизм; у Східній — католицизм і православ'я. У деяких країнах (*Албанія, Боснія і Герцеговина*) домінує *іслам*.

У низці країн Європи міжетнічні й міжрелігійні відносини є причиною соціальної напруженості. Так, у *Бельгії* тривають суперечності між Фландрією та Валлонією, у *Великій Британії* лишається не розв'язаною проблема Північної Ірландії та не врегульовано питання автономних прав Шотландії й Уельсу, в *Іспанії* нагальна проблема басків. Напруженістю характеризуються релігійні відносини на Балканському півострові.

РОЗМІЩЕННЯ НАСЕЛЕННЯ. Особливістю Європи є високий ступінь освоєності території і висока густота (щільність) населення — у середньому 100 осіб/км². Водночас його розміщення нерівномірне. Так, агломерації *Німеччини, Нідерландів, Бельгії*, ареали міст *Лондона і Парижа* з густиотою до 5 тис. осіб/км² контрастують із порівняно малозаселеними сільськогосподарськими районами *Болгарії, Румунії, Польщі*, північними районами *Швеції та Фінляндії* (1–2 особи/км²). Найменша щільність населення в *Ісландії* (3 особи/км²), найбільша — у *Монако* (18 343 осіб/км²) і *Ватикані* (1043 осіб/км²).

Європі притаманний високий рівень урбанізації — у містах мешкає близько 70 % населення. У таких країнах, як *Монако, Бельгія, Мальта, Ісландія, Люксембург, Нідерланди*, проживає понад 90 % міського населення. Ще у восьми країнах цей показник перевищує 80 % (*Данія, Швеція, Андорра, Фінляндія, Велика Британія, Франція, Норвегія, Іспанія*). Найнижчий рівень урбанізації мають *Ліхтенштейн* (14 %), *Молдова* (43 %). Найбільш урбанізованим ареалом Європи є «**Блакитний банан**» — смуга міських агломерацій, що простягається з півдня Великої Британії до півночі Італії (мал. 18). Переважна більшість великих ділових, фінансових і промислових центрів формують ядро, довкола якого виростає міська агломерація — єдиний міський простір, утворений у результаті злиття головного міста та низки міст-супутників. Типові приклади — *Великий Лондон, Париж, Москва*. В окремих випадках такі моноцентричні агломерації зливаються і стають багатоядерними. Такими є *Рейнсько-Рурська* у Німеччині (об'єднує *Кельн, Дорт-*

Мал. 18. Урбанізована смуга Європи «Блакитний банан»

Подорож у слово

Мегалополіс у перекладі з грецької означає *надвелике місто*. Це міська агломерація з населенням понад 10 млн осіб.

мунд, Дюссельдорф; населення — 11 млн осіб); *Рандстад* у Нідерландах (*Амстердам, Роттердам, Гаага, Утрехт*; 8,4 млн осіб); *Фламандський діамант* у Бельгії (*Антверпен, Брюссель, Гент*; 6,7 млн осіб) та ін. Найбільші міські агломерації з населенням понад 10 млн осіб називаються **мегаполісами**.

Сучасні процеси урбанізації в Європі набувають доволі складних форм. Так, зростання міст і утворення агломерацій часто відбувається у формі **субурбанізації** довкола ділових центрів. Вона досить поширена у Західній Європі. Розростання приміських зон потребує розвитку ефективною транспортної системи, що дає змогу великій кількості людей щоденно долати десятки кілометрів, щоб дістатися з дому на роботу і назад. У великих міських ареалах поєднуються мережа швидкісних автострад і залізничне сполучення. Водночас недолік щоденних тривалих подорожей на роботу компенсується якіснішим середовищем проживання.

Унаслідок перевантаження великих міст, погіршення в них екологічної ситуації та високого рівня стресів у розвинених країнах Європи спостерігається відтік населення з них у сільську місцевість. Цей процес отримав назву **рурбанізація** — переміщення міського населення з перенесенням форм міського життя у сільську місцевість.

Однією з найбільш суперечливих форм розвитку міст є **джентрифікація** — реконструкція та відновлення застарілих і непривабливих районів. Зазвичай цей процес відбувається у тих частинах міста, що перебувають у стані занепаду. Джентрифікація передбачає знесення старої забудови з низькою ринковою вартістю і зведення нової із сучасною інфраструктурою. Джентрифіковані квартали стають привабливими осередками для бізнесу і заселення. Проте місцеві мешканці здебільшого вимушені виїжджати, тому що вартість нової нерухомості для них є недоступною. Оскільки у занедбаних районах проживає найбільше населення, реконструкція міської інфраструктури може призводити до зростання кількості безпритульних людей. Тому джентрифікація часто викликає масові громадські протести і є джерелом соціальної напруженості. У Європі цей процес поширений у старих індустріальних містах — *Лондоні, Манчестері* (Велика Британія), *Берліні* (Німеччина), *Барселоні* (Іспанія) та ін.

У Європі, як одному з провідних осередків світової економіки, виникло багато так званих **світових (або глобальних) міст** — провідних фінансових, ділових та політичних центрів, які визначають характер глобальних потоків товарів, послуг і капіталу. У них розташовані штаб-квартири ТНК, фірм, що надають міжнародні ділові послуги, найбільші біржі, а також ухвалюються ключові політичні рішення міжнародного значення. Світовими містами найвищого рівня в Європі є *Лондон* і *Париж*. Дещо нижчий ранг мають *Франкфурт-на-Майні, Мілан, Амстердам, Брюссель, Москва, Варшава, Дублін, Цюрих, Відень, Стокгольм, Люксембург, Барселона*.

УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА. Етнічні українці мають доволі значне поширення у країнах Європи. Найбільш численна українська діаспора

проживає на території *Росії* (близько 1,9 млн осіб), *Молдови* (442 тис.), *Білорусі* (159 тис.), *Чехії* (54 тис.) та *Румунії* (51 тис. осіб); чисельністю від 10 до 15 тис. осіб — у *Португалії*, *Латвії*, *Польщі*, *Франції*, *Естонії*, *Німеччині*, *Литві*, *Великій Британії*, *Словаччині*.

Формування європейської діаспори було пов'язане з низкою чинників, зокрема невідповідністю державних кордонів етнічним межах, примусовими переселеннями, політичною еміграцією. Десятки тисяч українців опинилися у Західній Європі під час Другої світової війни як військовополонені.

Упродовж останніх десяти років зростання чисельності українців у країнах Європи зумовлене трудовою міграцією. Водночас широкомасштабне воєнне вторгнення РФ на територію України у лютому 2022 р. спричинило багатомільйонну хвилю українських біженців до країн Європи. Значна частина цих людей, імовірно, залишиться за кордоном, адже багато з них втратили житло і засоби для існування в Україні.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. На якій стадії демографічного переходу перебувають країни Європи? Які демографічні процеси характерні для цієї стадії?
  2. Проаналізуйте табл. 9 і з'ясуйте, у яких країнах природний приріст протягом останніх десятиліть: а) стабільно від'ємний; б) змінився з додатного на від'ємний; в) збільшився.
  3. Яку демографічну політику мають провадити уряди країн з депопуляцією населення? Які види міграцій поширені нині в Європі? Якими є їх наслідки?
  4. Мови якої мовної сім'ї переважають на сучасній мовно-етнічній карті Європи? До якої мовної групи і сім'ї належить українська мова?
  5. Чим субурбанізація відрізняється від урбанізації? Чи мають місце такі процеси в Україні?
  6. Які характеристики мусить мати місто, щоб називатися світовим? Наведіть приклади світових міст у Європі. Покажіть їх на карті.
- 7*. Чи хотіли б ви, щоб район вашого проживання зазнав джентрифікації? Свою відповідь обґрунтуйте.

ПОПРАЦЬОТЕ В ГРУПІ

Проаналізуйте статеві-вікові піраміди (мал. 16). «Зчитайте» якомога більше інформації щодо демографічних особливостей країн:

група 1 — Португалії; *група 2* — Норвегії; *група 3* — України.

ШУКАЙТЕ В ІНТЕРНЕТІ

Скористайтеся інтернет-сервісом — лічильник населення світу в реальному часі (<http://www.worldometers.info/world-population>) і з'ясуйте: яким був природний приріст населення в Європі за поточний день; за рахунок яких процесів кількість населення змінюється щосекунди?

§ 7. ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРСТВА. ПЕРВИННИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ

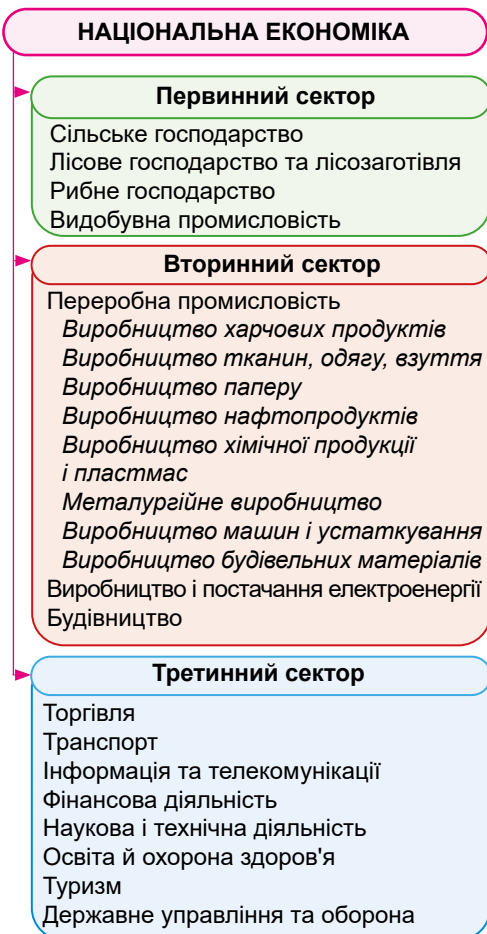
- ◆ Пригадайте, до яких типів за рівнем економічного розвитку належать країни Європи.

ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРСТВА. Європа є одним із провідних світових осередків економічного зростання. Саме там розпочалися індустріалізація, розвиток капіталістичного господарства, впровадження у виробництво досягнень науково-технічного прогресу. Відбудувавши зруйновані під час Другої світової війни економіки, європейці зосередили зусилля на створенні суспільства загального добробуту. Рівень життя навіть малозабезпечених верств населення в розвинених країнах Європи дуже високий порівняно з іншими регіонами світу, особливо з країнами, що розвиваються.

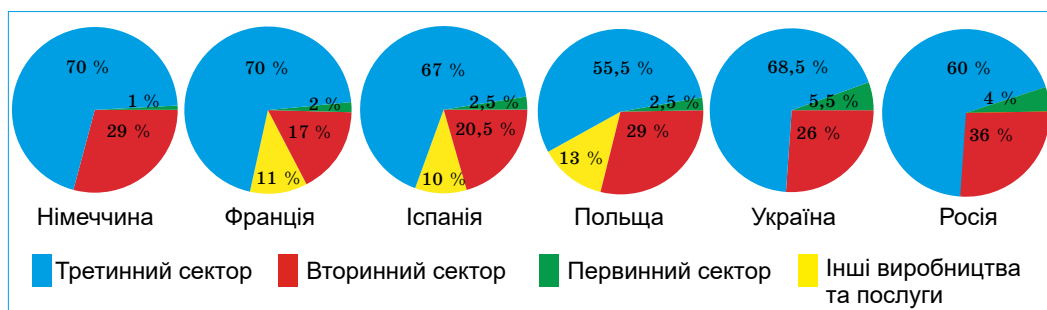
Чинниками міжнародної спеціалізації розвинених європейських країн є зменшення ролі природно-ресурсного потенціалу в них і зростання ролі капіталу, технологій та доступу до ринків збуту. Економічною перевагою низки країн є наявність сформованих іще в колоніальний період мереж сировинних і збутових зв'язків із країнами, що розвиваються, в Азії, Африці та Латинській Америці. Натомість формування спеціалізації країн з перехідною економікою більше залежить від природно-ресурсного, працересурсного та інвестиційного потенціалу. Важливі чинники економічного зростання у цій групі країн — подолання корупції та створення ефективної правової системи, що є необхідними умовами залучення закордонних інвестицій.

Як ви знаєте, складниками економіки є первинний, вторинний і третинний сектори, кожний з яких охоплює низку виробництв (мал. 19).

У структурі зайнятості та ВВП більшості країн Європи первинний сектор відіграє порівняно незначну роль. Водночас його розвиток є запорукою стабільного промислового виробництва в умовах потрясінь на міжнародних ринках і продовольчої безпеки. Крім того, для окремих

Мал. 19. Склад економіки за секторами і видами діяльності

Мал. 20. Структура економіки окремих країн Європи за секторами, %

невеликих рибальських поселень рибальство і сільське господарство можуть бути основним джерелом заробітку. За секторальною структурою економіки видно (мал. 20), що країни Європи перебувають на різних стадіях розвитку: **індустріальний** (ті, що мають велику частку вторинного сектору — 25–50 % і помірну первинного — 3–20 %) та **постіндустріальний** (мають дуже велику частку третинного сектору — 70 % і надзвичайно низьку первинного — приблизно 2 %). Нині індустріальними є країни Східної Європи, постіндустріальними — Західної Європи. **ВИДОБУВНА ПРОМИСЛОВІСТЬ.** Упродовж тривалого часу видобувна промисловість була фундаментом індустріального розвитку Європи, забезпечуючи потреби економіки в енергетичних ресурсах та конструкційних матеріалах. Водночас глобалізація світового господарства призвела до посилення конкуренції на ринку сировини ресурсів. Тому обсяги видобування мінеральних ресурсів сировини в Європі постійно скорочуються, а їх географія не завжди відображає географію запасів тих чи інших видів корисних копалин. Першочергове значення має забезпеченість енергетичною сировиною, головними споживачами якої є промисловість (електроенергетика, нафтопереробне виробництво, металургія), транспорт і виробництво хімічної продукції, житлово-комунальне господарство.

Попри суттєву вичерпаність запасів палива в Європі, його видобування продовжує відігравати вагомий роль у спеціалізації низки країн. Так, вісім європейських держав входять до двадцятки світових лідерів з видобутку вугілля (табл. 10). *Німеччина* є лідером за видобутком бурого вугілля, тоді як колись відомі *Рурський* та *Саарський кам'яновугільні басейни* вичерпали свої запаси. Найбільшими розвіданими покладами кам'яного вугілля серед країн, територія яких повністю розташована в Європі, володіють *Україна* (32 млрд тонн) і *Польща* (19 млрд тонн). Найбільшими кам'яновугільними басейнами є *Донбас*

Таблиця 10

Країни-лідери з видобування вугілля в Європі (2020)

Країна	Видобуток, млн тонн	Місце у світі
Росія	400	6
Німеччина	107	9
Польща	101	10
Сербія	40	15
Чехія	32	17
Україна	24	18
Румунія	15	22
Греція	14	23

Таблиця 11

Країни-лідери з видобування нафти в Європі (2021)

Країна	Видобуток, млн барелів/день	Місце у світі
Росія	10 112	2
Норвегія	1776	11
Велика Британія	811	20
Румунія	64,8	48

Таблиця 12

Країни-лідери з видобування природного газу в Європі (2021)

Країна	Видобуток газу, млрд м ³	Місце у світі
Росія	702	2
Норвегія	114	9
Велика Британія	32,7	21
Україна	19	31

Таблиця 13

Країни-лідери з видобування залізних руд у Європі (2019)

Країна	Видобуток, млн тонн	Місце у світі
Росія	99	5
Україна	62	7
Швеція	37	12
Австрія	2,8	25
Греція	2,3	26

в Україні, *Верхньосілезький* у Польщі, продовженням якого є *Остравсько-Карвінський* у Чехії.

За винятком Росії, що входить до трійки світових лідерів за обсягами видобування нафти, природного газу, запаси цих видів палива, а отже, й обсяги їх виробництва в Європі доволі обмежені. Найбільшими районами видобування нафти й газу в Росії є *Західносибірська, Волго-Уральська, Північнокавказька нафтогазоносні провінції*. Найбільш продуктивним нафтогазоносним басейном безпосередньо у Європі є *Північноморський*, а країнами-лідерами з видобутку нафти — *Норвегія, Велика Британія*. Також активно розробляють родовища нафти й газу в *шельфовій зоні Чорного та Середземного морів (Румунія та Італія)*. Деяко більшими є європейські запаси **природного газу**, що також сконцентровані переважно в *басейні Північного моря*. Лідери видобування цього виду палива — *Нідерланди, Велика Британія*.

Видобування руд чорних металів переважно зосереджене на сході Європи. Найбільше залізної руди видобувають *Росія (Курська магнітна аномалія, Кольський рудний район та Урал)* і *Україна (Криворізький басейн)*. Великі обсяги залізної руди видобувають у *Швеції, Австрії та Греції* (табл. 13). Колись велике значення мали залізородні поклади у *Франції (Лотарингія)* та околицях

Люксембургу. Проте через порівняно низький вміст заліза в породі й високу собівартість виробництва нині ці басейни не використовують. З таких самих причин суттєво скоротився видобуток залізних руд і на Скандинавському півострові. Металургійні підприємства більшості європейських країн переорієнтовані на дешевшу привізну сировину. Європа доволі бідна на **марганцеві руди**. Єдиною країною, що видобуває марганець в обсягах світового значення, є *Україна (Нікопольське та Великотокмацьке родовища)*.

Районами видобування **руд кольорових металів** є країни *Східної Європи, Скандинавського та Балканського півостровів*. У Росії більшість руд кольорових металів видобувають в її азійській частині і на Уралі.

Виняток становлять **боксити** (сировина для виробництва алюмінію), масштабні розроблення яких ведуть на *Кольському півострові* та *Тиманському кряжі*. Видобувають алюмінієву сировину і в інших країнах (табл. 14). Ширшою є географія країн, що видобувають **мідні руди**. У *Росії* основні їх обсяги видобувають в азійській частині країни. Поклади мідних руд у *Нижній Сілезії* забезпечують *Польщі* друге місце в Європі за їх видобуванням. Також мідь видобувають і в інших країнах (табл. 15). Світове значення в Європі має видобування поліметалічних руд. *Швеція*, *Польща* та *Ірландія* входять до десятки світових лідерів з видобування **свинцевих руд** і до двадцятки — з видобування **цинкових**. Активно видобувають свинцеві руди й *Північна Македонія*, *Болгарія*, *Греція*; цинкові — *Фінляндія*, *Іспанія*, *Португалія*, *Північна Македонія* та *Греція*. Запаси **дорогоцінних металів** значні в *Росії* і незначні в інших країнах Європи. Видобуток срібла ведуть *Польща*, *Швеція*, *Фінляндія*; золота — *Швеція*, *Болгарія*, *Іспанія*.

Європейські країни добре забезпечені запасами **нерудної сировини**. Так, до провідних світових виробників **сірки** належать *Німеччина*, *Франція*, *Польща*, *Італія*, *Іспанія*, *Фінляндія* і *Нідерланди*. *Німеччина* посідає четверте місце у світі за видобуванням **кам'яної солі**. Також великими виробниками солі є *Велика Британія*, *Італія*, *Україна*, *Польща*, *Іспанія*. Родовища **калійних солей** розробляють у *Росії*, *Білорусі*, *Німеччині*, *Іспанії*, *Великій Британії*. *Італія*, *Іспанія* та *Португалія* — всесвітньо відомі експортери **мармуру**.

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО. Європа має високий рівень розвитку сільського господарства завдяки як сприятливим агрокліматичним умовам, так і високому рівню технологічного забезпечення виробництва. У більшості розвинених європейських країн його продуктивність досягається за рахунок високого рівня автоматизації, впровадження сучасних наукових досягнень щодо виведення нових більш продуктивних рослинних культур і порід тварин, штучного підвищення родючості ґрунтів, боротьби зі шкідниками та бур'янами.

Для європейського регіону характерне домінування тваринництва над рослинництвом. Рослинництво у своєму розміщенні часто підпорядковується потребам забезпечення тваринництва кормами. Спеціалізація сільського господарства має регіональні особливості. Так, країни **Північної Європи** спеціалізуються на молочному скотарстві й вирощуванні кормових культур. *Данія* — один із провідних виробників молочної продукції

Таблиця 14

Країни-лідери з видобування бокситів у Європі (2023)

Країна	Видобуток, млн тонн	Місце у світі
Росія	6,1	8
Греція	1,8	12
Боснія і Герцеговина	0,7	22

Таблиця 15

Країни-лідери з видобування міді в Європі (2020)

Країна	Видобуток, тис. тонн	Місце у світі
Росія	850	7
Польща	400	13
Іспанія	186	18
Болгарія	70	20

не лише в Європі, а й у світі. У *Великій Британії* та *Ірландії* водночас із розведенням великої рогатої худоби та свинарством поширене вівчарство і збереглося промислове виробництво вовни. На рівнинних територіях помірного поясу у *Західній* та *Східній Європі* розвинуте багатогалузеве сільське господарство. У тваринництві переважають скотарство і свинарство, у рослинництві — вирощування зернових (пшениця, ячмінь, жито, кукурудза). Найбільшу кількість зерна забезпечує *Франція*, до провідних виробників пшениці належить і *Україна*. Великі виробники цукрових буряків — *Франція, Німеччина, Польща*. Вирощування картоплі добре розвинене у *Франції, Німеччині, Польщі* та *Білорусі*. У гірських районах альпійського поясу переважає пасовищне тваринництво молочного спрямування. Особливий тип сільського господарства склався у *Південній Європі* — середземноморському регіоні, відомому виробництвом фруктів, винограду, оливок, тютюну та ефіроолійних культур. Повсюдно в Європі розвинені птахівництво та вирощування овочів. Розміщені у приміських зонах, вони обслуговують продовольчі потреби великих міст.

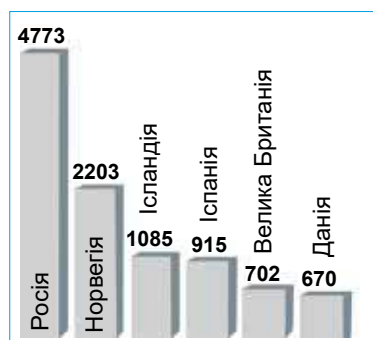
Сучасною тенденцією в Європі є поширення органічного сільського господарства — вирощування рослин і розведення тварин без використання штучних добрив, кормів, гербіцидів, інсектицидів, генної інженерії тощо. Виробництво має повністю спиратися на природні механізми. Собівартість такої продукції надзвичайно висока, але серед населення зростає попит на натуральну та екологічно чисту їжу.

ЛІСОВЕ ГОСПОДАРСТВО. Розвиток лісового господарства зазвичай зумовлений природно-географічними особливостями. В умовах високого господарського освоєння території Європи природні лісові ресурси збереглися переважно на півночі, де кліматичні умови є несприятливими для проживання і ведення сільського господарства, або у гірських районах. Великі площі лісів у *Росії, Норвегії, Фінляндії* та *Швеції* входять до північного лісового поясу (зона тайги). Водночас від середини ХХ ст. низка країн Європи активно провадить політику відновлення лісів як промислового, так і заповідного призначення. Найбільших успіхів досягли *Німеччина* та *Франція*. В обох країнах відсоток лісовкритих площ перевищує 30 % території. За обсягом деревини, доступної для заготівлі, ці країни випередили Швецію та Фінляндію. Так само й *Польща*, що також впроваджує політику розширення лісового фонду, випередила Фінляндію.

Промислове значення мають, головним чином, хвойні породи, що відзначаються швидкими темпами дозрівання. Із заповідною метою також відновлюють листяні ліси, зокрема букові та дубові. Загалом, на відміну від решти регіонів світу, у яких лісові площі продовжують скорочуватися, Європа вже впродовж кількох десятиліть відзначається їх зростанням.

РИБАЛЬСТВО. Частка промислового лову риби й аквакультури здебільшого становить незначний відсоток ВВП та зайнятості населення більшості країн Європи. Винятком є *Ісландія*, у якій рибальство і супутні галузі

перероблення морепродуктів становлять понад 27 % національного ВВП і є провідними в економіці. Традиційно рибальство, рибоперероблення та риборозведення є важливими виробництвами економіки і зайнятості у *Норвегії*. На продукцію рибальства припадає близько 7 % норвезького експорту. Значення рибальства як головного джерела надходжень для місцевих громад зберігається у країнах, розташованих уздовж морського узбережжя. Найбільше — в *Італії, Іспанії, Греції, Великій Британії, Німеччині, Данії*. Головними районами промислового лову риби для країн Європи є центрально- та північно-східний сектори *Атлантичного океану*. Дедалі більшої популярності серед морських країн Європи набуває **аквакультура**. Промислове значення штучне риборозведення має в *Норвегії, Іспанії, Великій Британії, Франції, Італії та Греції*. Розводять здебільшого рибу і моллюсків.

Мал. 21. Країни-лідери за обсягами вилову риби, тис. тонн (2018)

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Проаналізуйте діаграми структури економіки країн Європи (мал. 20) і встановіть, якими за рівнем розвитку вони є. Відповідь обґрунтуйте.
2. Які чинники визначають спеціалізацію сільського господарства різних субрегіонів Європи? Наведіть приклади таких ланцюжків: *чинник — виробництво — країни-лідери*.
3. За рахунок чого Німеччина і Франція за обсягом деревини, доступної для заготівлі, випередили традиційних лідерів — Швецію та Фінляндію?
4. Покажіть на карті країни Європи, що спеціалізуються на рибальстві.

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

Оцініть забезпеченість країн нафтою. Ресурсозабезпеченість обчислюють як співвідношення між обсягами запасів ресурсу (Z) та його видобутку (B) за рік ($P = Z : B$) у кількості років, на які вистачить ресурсу за теперішніх річних обсягів його видобутку, або як кількість ресурсу (у тоннах) у розрахунку на одну особу ($P = Z : H$, де H — кількість населення). Використовуючи дані таблиці 16, обчисліть: а) на скільки років країні вистачить запасів нафти за умови збереження нинішніх обсягів її щорічного видобутку; б) скільки припадає розвіданих запасів нафти на душу населення в країні.

Таблиця 16

Загальні запаси й видобуток нафти

Країна	Загальні запаси, млн тонн	Запасів на душу населення, тонн/особу	Щорічний обсяг видобутку, млн тонн	Населення, млн осіб	На скільки років вистачить
Норвегія	800		90,4	5,5	
Велика Британія	400		47,5	68	
Данія	100		6,9	5,9	

§ 8. ВТОРИННИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ

- ♦ Пригадайте, які виробництва належать до вторинного сектору.
- ♦ Якими мінеральними ресурсами забезпечено країни Європи?

ВИРОБНИЦТВО І ПОСТАЧАННЯ ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ. Електроенергетика забезпечує виробництво електричної енергії, її передавання, розподіл і збут споживачам, задовольняючи потреби населення, матеріального виробництва та побутові. Серед європейських країн до десятки світових лідерів з виробництва електроенергії входять *Росія, Німеччина, Франція* (мал. 22).

1157	Росія
584	Німеччина
555	Франція
309	Велика Британія
287	Італія
272	Іспанія
196	Швеція
157	Польща
154	Норвегія
149	Україна

Мал. 22. Країни-лідери з виробництва електроенергії в Європі, тис.мВт-год (2020)

Теплова електроенергетика є провідною як у світі, так і в Європі. Її частка у загальному виробництві електроенергії найбільша. У *Росії, Німеччині, Україні* ТЕС розміщують поблизу вугільних басейнів, на шляхах транспортування вугілля й нафти або неподалік від споживача. Водночас в *Італії* вони зосереджені на морському узбережжі, орієнтуючись на привізне паливо. Майже всю електроенергію виробляють на ТЕС у *Польщі* (використовують власне вугілля) і *Нідерландах*, більшість — у *Росії, Великій Британії*.

Розвиток **атомної електроенергетики** в Європі є суперечливим. За умови дотримання технологічних норм атомна енергія чи не найменш екологічно шкідлива та найбільш рентабельна. Водночас проблема довготермінового зберігання ядерних відходів робить її небезпечною для довкілля у тривалій перспективі. Але саме в Європі розташовані держави з найвищою у світі часткою АЕС у структурі енергозабезпечення. У *Франції, Словаччині, Україні, Бельгії* та *Угорщині* вона перевищує 50 %.

Пріоритетним завданням, що його ставлять уряди більшості країн Європи, є скорочення використання викопних видів палива та збільшення частки відновлюваних джерел енергії. Так, окремі країни Європи мають великі запаси гідроенергії, тому в них домінує **гідроенергетика**. Зокрема, у *Норвегії* ГЕС забезпечують понад 96 % потреб країни в електриці, *Ісландії* — 73 %, *Австрії* та *Швейцарії* — близько 60 %. Сучасним трендом є розвиток **вітрової електроенергетики**. Поля вітрових електрогенераторів стали звичними в замських ландшафтах європейських країн. ВЕС забезпечують виробництво до 25 % електроенергії в *Німеччині*, 18 % — в *Іспанії*, 17 % — у *Великій Британії*. Низка країн Європи мають у промислових масштабах **сонячну енергетику**, попри обмеження, пов'язані з добовими циклами та мінливим станом атмосфери. Наприклад, *Німеччина* за рахунок СЕС забезпечує майже 9 % виробництва

електроенергії, *Італія* — 7,6 %.

Біоенергетика охоплює низку виробництв — від спалювання твердих побутових відходів до виготовлення біопалива рослинного походження (етанолу, дизельного палива). Найбільших успіхів у цій сфері досягли *Німеччина* і *Франція*. Країни ЄС можуть похвалитися успіхами у підвищенні енергоефективності та енергозбереженні.

РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОСТІ. Європа першою серед інших регіонів світу стала на шлях індустріалізації, що якісно змінила поступ її економічного й соціального прогресу. Розвиток переробної промисловості визначав економічну могутність Європи впродовж XIX–XX ст. І хоча на початку XXI ст. низка виробництв перемістилися у країни з дешевшою робочою силою (переважно Азії), окремі з них і досі визначають міжнародну спеціалізацію європейських держав.

Індустріальна потужність країн Європи неоднакова. Лідерами у промисловому виробництві є *Німеччина*, *Італія*, *Велика Британія*, *Франція* (мал. 24). Ці держави суттєво випереджають інші країни Європи. Слідом ідуть *Іспанія* та *Ірландія*, які ще кілька десятиліть тому належали до середньорозвинених країн. Водночас, якщо показники промислового виробництва співвіднести з кількістю населення, то на перший план разом із Німеччиною виходять невеликі високорозвинені країни Європи — *Ірландія*, *Австрія*, *Данія*, *Швеція*, *Фінляндія*. Потужна переробна промисловість цих країн значною мірою залежить від зовнішніх ринків збуту, тому їх виробництво орієнтується здебільшого на експорт. Високі показники розвитку промисловості мають і *Росія*, *Швейцарія*, *Норвегія*. Важливою особливістю розвитку промисловості Європи є орієнтація на високотехнологічні та наукомісткі виробництва. Пріоритетним є створення технопарків (див. у § 9).

МЕТАЛУРГІЯ. За останні півстоліття частка Європи у світовому виробництві металів суттєво зменшилася, проте розвиток чорної та кольорової металургії залишається пріоритетним в економіці багатьох країн

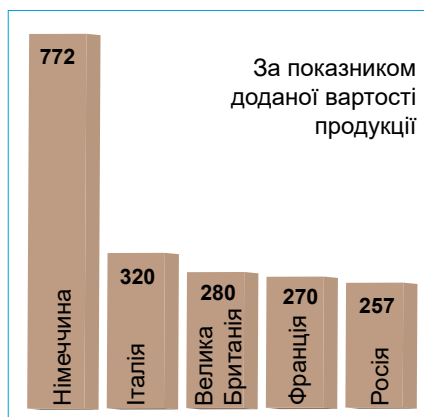
Рекорди світу

З усіх ВЕС світу, розташованих у морі, 88 % припадає на 10 країн Європи: Велику Британію, Німеччину, Данію, Нідерланди, Бельгію, Швецію, Фінляндію, Ірландію, Іспанію і Норвегію. Найбільше морських вітрогенераторних полів розташовано в Північному морі.

Мал. 23. Морська вітряна ферма (Нідерланди)

Мал. 24. Країни-лідери Європи з переробної промисловості, дол. США (2021)

регіону. У **чорній металургії** за обсягом виробленої сталі ЄС посідає друге місце у світі після Китаю. Найбільші її виробники — *Росія* (5-те місце у світі), *Німеччина* (8-ме), *Італія* (11-те), *Україна* (14-те). У **кольоровій металургії** виплав *алюмінію* у світовому масштабі характерний для *Росії* (друге місце у світі після Китаю). Провідні позиції в Європі мають *Норвегія*, *Ісландія*, *Німеччина*, *Франція*. Найбільшими європейськими виробниками *міді* є *Росія* (сьоме місце у світі), *Німеччина*, *Польща*, *Бельгія*, *Іспанія* та *Болгарія*.

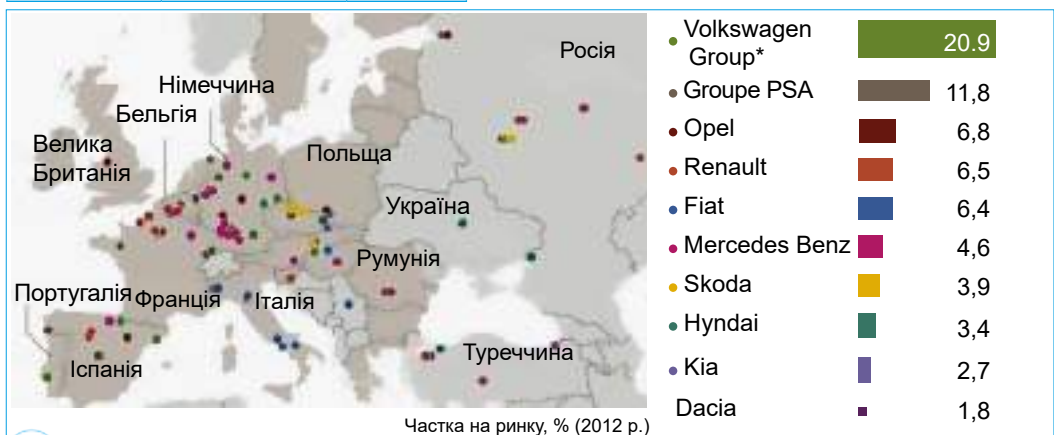
МАШИНОБУДУВАННЯ. У Європі виробляють практично весь спектр машинобудівної продукції — від важкого промислового устаткування до сучасних технологічних космічних апаратів і 3D-принтерів. І якщо працевіткі машинобудівні виробництва дедалі більше полишають Європу, то наукові й високотехнологічні — продовжують концентруватись у її промислових районах. Виробництвами міжнародної спеціалізації країн Європи є автомобілебудування, авіакосмічне, виготовлення промислового устаткування, приладів, електронного та комп'ютерного обладнання, побутової техніки тощо.

Європа має всі ознаки ядра світового **автомобілебудування**. За кількістю вироблених автомобілів регіон поступається лише Східній Азії. Європа — батьківщиною багатьох всесвітньо відомих автомобільних брендів, зокрема

Таблиця 17

Країни-лідери Європи з виробництва автомобілів (2021)

Країна	Виробництво, млн шт.	Місце у світі
Німеччина	3,3	6
Іспанія	2,1	9
Росія	1,5	11
Франція	1,4	12
Чехія	1,1	16
Словаччина	1,0	17
Велика Британія	0,9	18
Італія	0,8	20

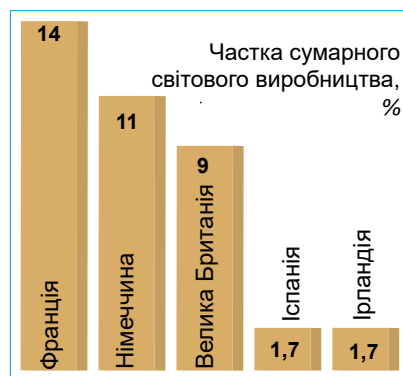
РОБОТА З КАРТОЮ

1. Яку країну можна назвати ядром автомобілебудування Європи? Чому?
2. У яких країнах розміщено підприємства найбільшого автомобільного концерну Європи?
3. Автомобілі яких брендів випускають в Україні?

Мал. 25. Автомобілебудівні підприємства в Європі

й особливо престижних. Численні великі автомобілебудівні компанії мають штаб-квартири в Європі — *Volkswagen (Фольксваген)*, *Daimler (Даймлер)*, *BMW (БМВ)* у Німеччині; *Fiat (Фіат)* — в Італії; *Renault (Рено)*, *Group PSA (Груп Пежо Сітроен)* — у Франції. Автомобільне виробництво є у більшості країн Європи. Тут лідирує Німеччина, а серед постсоціалістичних країн — Чехія, Росія, Словаччина (табл. 17). Нині, завдяки масштабним соціально-економічним перетворенням і поліпшенню інвестиційного клімату, потужне автомобілебудування сформувалося у Словаччині й Польщі.

Аерокосмічна промисловість — виробництво спеціалізації європейського машинобудування. ЄС є світовим лідером з випуску цивільних літаків і гелікоптерів, авіаційних двигунів і комплектування. Провідні країни-виробники — Франція, Німеччина, Велика Британія (мал. 26). До найбільших корпорацій у Європі належить *Airbus (Ейрбас, Аеробус)* — виробництво цивільних та військових літаків, гелікоптерів, космічних літальних апаратів. Аерокосмічні ТНК — яскравий приклад міжнародної виробничої кооперації. Наприклад, «Ейрбас» має штаб-квартиру у Франції, виробничі потужності розосереджені у низці міст Франції, Німеччини, Іспанії, Великої Британії, Китаю та США. Європейські заводи кінцевого збирання літаків розташовані в Тулузі, Гамбурзі та Севільї. Аерокосмічне виробництво розвинене також у Росії (Ракетно-космічна корпорація «Енергія», космічні центри ім. М. В. Хрунічева і «Прогрес») та Україні (підприємства «Південмаш» у м. Дніпро та «Антонов» у Києві й Харкові).

Мал. 26. Країни-лідери Європи з аерокосмічного виробництва (2019)

У суднобудуванні за останні кілька десятиліть Європа суттєво послабила свої позиції у світі. Нині на європейські суднобудівні підприємства припадає лише близько 1,6 % світових замовлень на судна. Головний акцент європейські суднобудівні компанії роблять на впровадженні новітніх технологій, зокрема створенні екологічно чистих суден, новітніх систем керування, а також військових кораблів. Лідерами є Велика Британія, Норвегія, Франція, Італія, Нідерланди, Німеччина, Росія.

ВИРОБНИЦТВО ХІМІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ І НАФТОПРОДУКТІВ. Виробництво хімічної продукції — галузь спеціалізації Європи. У ХХ ст. відбулася його переорієнтація з основної хімії на базі власних покладів вугілля, калійної та кам'яної солей на хімію органічного синтезу на основі перероблення нафти і природного газу. Нині завдяки досягненням у виробництві полімерів — пластмас, каучуку, синтетичних волокон — у широкий вжиток входять технології 3D-друку. Беззаперечним лідером хімічного виробництва в Європі є Німеччина. Провідні позиції займають також Франція, Велика Британія, Іспанія, Бельгія, Нідерланди.

93 BASF	(Німеччина)
40 Ineos	(Велика Британія)
30 Linde	(Ірландія)
27 Air Liquide	(Франція)

Мал. 27. Хімічні компанії Європи, що належать до найбільших у світі за обсягами надходжень від продажів, млрд дол. США (2021)

Найбільші європейські країни-виробники нафтопереробної продукції — *Нідерланди, Росія, Франція, Бельгія, Велика Британія, Німеччина*. Підприємства тяжіють до портових міст із нафтовими терміналами, трубопроводів, а також місць безпосереднього видобутку сировини.

ВИРОБНИЦТВА ТКАНИН, ОДЯГУ, ВЗУТТЯ. Саме з текстильних і швейних виробництв розпочалася промислова революція в Європі. Упродовж XVIII–XIX ст. текстильна галузь визначала економічну силу регіону. Проте у XX ст. виробництва тканин, одягу, взуття перебували в тривалій кризі, адже вони є працемісткими, і в умовах високої оплати праці масовий випуск їхньої продукції у країнах Європи виявився неконкурентоспроможним на світових ринках. Тому їх було переорієнтовано. По-перше, відбулася заміна масового виготовлення на дрібносерійний випуск продукції високої вартості, у якому переважають дрібні підприємства зі штатом до 50 осіб. По-друге, країни Європи спеціалізуються на виробництві нових високотехнологічних тканин зі штучних матеріалів, які використовують як у промисловості (автомобілебудуванні, аерокосмічній галузі та ін.), так і для споживчих товарів (спеціальний і туристичний одяг, засоби гігієни тощо). Це виробництво більше тяжіє до районів, у яких поєднуються підприємства хімії органічного синтезу та науково-дослідні центри. Лідерами з виготовлення тканин і одягу є *Італія, Німеччина, Франція*; з виготовлення взуття — *Італія, Іспанія, Португалія*.

ХАРЧОВА ПРОМИСЛОВІСТЬ. Виробництво продуктів добре розвинено в усіх країнах Європи. Міцний внутрішній ринок та сучасні технології у поєднанні з потужним сільським господарством створюють оптимальні умови для його розвитку.

У виробництві та за експортом **м'ясних виробів** провідні позиції займають *Німеччина, Нідерланди, Італія, Франція, Бельгія, Польща; риби* — *Норвегія і Велика Британія; перероблення овочів і фруктів* — *Велика Британія і Німеччина, молоко* — *Німеччина, Росія, Франція, Велика Британія, Іспанія, Данія, Нідерланди, Швейцарія*.

Пріоритетний розвиток має і **фармацевтика**. Провідні фармацевтичні країни — *Швейцарія і Франція*. У своєму розміщенні хімічна промисловість орієнтується на нафтоперероблення і тяжіє до нафтових терміналів у портах та трубопроводів. Підприємства скупчено в гирлах *річок Темзи, Сени, Рейну, Ельби, Рони*.

Використовуючи нафту і природний газ, **нафтопереробна промисловість** забезпечує потреби транспорту, житлово-комунального господарства та низки виробництв у паливі й постачає сировину для хімічної промисловості.

ОСНОВНІ ПРОМИСЛОВІ РЕГІОНИ. Промисловість у Європі розміщено нерівномірно. Від Північної через Західну й аж до Південної Європи, від Великої Британії до півночі Італії простягається смуга індустріального розвитку, що збігається з агломерацією «Блакитний банан». Там розташовані найбільші промислові регіони: *Великий Лондон* у Великій Британії; *Рейнсько-Рурський* у Німеччині; *Іль-де-Франс* у Франції. Ці регіони мають складну багатогалузеву спеціалізацію. Вони поєднують традиційні виробництва (наприклад, текстильна промисловість і суднобудування у *Великій Британії* або чорна металургія в *Люксембурзі* й *Бельгії*) із сучасними високотехнологічними машинобудівними, хімічними, нафтопереробними виробництвами і виробництвом споживчих товарів.

Поширеною є **реіндустріалізація** — зміна спеціалізації та оновлення застарілих видів виробництв у старих промислових регіонах. У Європі вона спрямована на технологізацію старих виробництв і поширення новітніх видів промисловості, зокрема точного машинобудування, біотехнології, фармацевтики тощо. У Східній Європі найбільшими промисловими регіонами є *Сілезький* на території Польщі й частково Чехії, що спеціалізується на чорній та кольоровій металургії, машинобудуванні, хімічній промисловості; *Придніпров'я* в Україні; *Центральна Росія*, *Урал* у Росії. Зазначені промислові регіони утворюють «центральну вісь» розвитку Європи.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Наведіть приклади країн Європи, що мають найвищу частку виробленої в них електроенергії на АЕС, ГЕС, ВЕС.
2. Які тренди характерні для розвитку електроенергетики країн Європи?
3. Як змінився за останні пів століття розвиток металургії в Європі? Назвіть країни, що є лідерами з виробництва сталі.
4. У чому полягають особливості розвитку хімічної промисловості європейських країн?
- 5*. Які чинники зумовили набір машинобудівних виробництв, що є галузями міжнародної спеціалізації у високорозвинених країнах Європи?

ПРАКТИЧНА РОБОТА

Порівняльна характеристика структури промислового виробництва двох економічно розвинених невеликих країн Європи (за вибором учнів)

1. Користуючись економічною картою Європи, порівняйте структуру виробництва двох економічно розвинених невеликих країн Європи, наприклад, Норвегії та Нідерландів або Ісландії та Бельгії.
2. З'ясуйте, чи мають країни подібні промислові виробництва.
3. Якими виробництвами різняться їхні господарства? Які чинники вплинули на розвиток цих виробництв у кожній із країн?

ПРОВЕДІТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Відновлювана електроенергетика в країнах Європи: регіональні особливості та відмінності.

§ 9. ТРЕТИННИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ

- ♦ Пригадайте, які види діяльності належать до третинного сектору.
- ♦ Які розрізняють види транспорту?

Як ви знаєте, третинний сектор економіки охоплює нематеріальні види діяльності, тобто ті, що надають послуги (див. мал. 20 на с. 37). Нині він стрімко розвивається, випереджаючи сільське господарство та промисловість, і визначає перехід країни до постіндустріальної стадії розвитку. У розвинених країнах Європи третинний сектор став головним джерелом валового продукту і зайнятості: у *Франції, Греції, Великій Британії, Бельгії та Данії* його частка сягає 70 % ВВП. Значення невиробничої сфери для європейських економік складно перебільшити. Багато видів послуг не потребують великих капіталовкладень, тому саме у цій сфері створено найбільшу кількість приватних, зокрема середніх і дрібних, підприємств (магазинів, кафе, майстерень, перукарень, дизайнерських студій тощо), що дає змогу долати безробіття, викликане деіндустріалізацією і переміщенням промислових виробництв у «дешеві» країни.

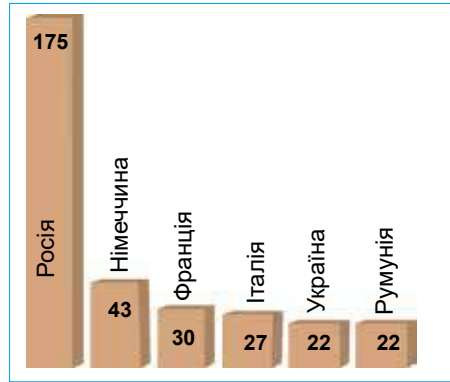
МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ. Європа зосереджує найбільші обсяги міжнародної торгівлі. У світовому товарообігу її частка в експорті товарів становить 38 %, а в торгівлі послугами — близько 45 % обсягу. *Європейський Союз* як регіональний ринок, що є частиною світового ринку товарів і послуг, запровадив на своїй території зону вільної торгівлі. Це дало змогу країнам ЄС збільшити обмін товарами та послугами. Міждержавні товаропотоки *Німеччина — Франція, Німеччина — Італія, Німеччина — Нідерланди, Франція — Нідерланди, Франція — Бельгія* є найбільшими у світі за обсягами. У ХХ ст. світовими лідерами у зовнішній торгівлі були економічно розвинені країни Європи — *Німеччина, Франція, Нідерланди, Велика Британія, Італія*. Проте нині їх випередили Китай і США.

Найбільшими зовнішньоторговельними партнерами України в ЄС є *Німеччина, Польща, Італія, Угорщина, Франція, Іспанія*; основними партнерами в експортно-імпорتنих операціях у сфері послуг — *Німеччина, Велика Британія, Швейцарія, Кіпр, Бельгія, Естонія, Австрія, Франція, Польща, Нідерланди*.

ТРАНСПОРТ. Європа має одну з найбільш розвинених транспортних систем світу, у якій для всіх видів сполучень характерні передові технології.

Залізничний транспорт у Європі відіграє провідну роль у перевезеннях великотоннажних вантажів суходелом на великі відстані. Його також широко використовують у регіональних пасажирських сполученнях, забезпечуючи швидкі й комфортні подорожі. За сумарною протяжністю залізниць країни Європи (окрім Росії) суттєво поступаються великим за розміром території державам світу (США, Китаю, Індії). До десятки світових лідерів за цим показником належать *Росія* (друге місце у світі) і *Німеччина* (мал. 28). Водночас країни Європи є беззаперечними лідерами у світі за густотою залізниць та мають одні з найвищих

у світі показники їх електрифікації. У низці країн сучасні потяги розвивають швидкість понад 270 км/год. Компактний розмір багатьох країн Європи і висока мобільність населення, а також відсутність прикордонного контролю в межах Шенгенської зони зумовлюють популярність залізниць для транскордонних пасажирських сполучень. Водночас в окремих країнах, особливо Східної Європи, існує проблема модернізації та розширення залізничної мережі.

Мал. 28. Країни-лідери Європи за протяжністю залізниць, тис. км

Головною перевагою **автомобільного транспорту** є його маневреність та зручність для приватного використання. Високий рівень життя у розвинених країнах Європи сприяє одному з найвищих у світі рівню автомобілізації населення — його середній показник у країнах ЄС становить 573 авто/1000 мешканців (порівняйте, в *Україні* — 202). Із запровадженням стандартизованих контейнерів зросло значення автомобілів і у вантажних перевезеннях. Розвиток мережі якісних автошляхів є пріоритетним завданням. Із вступом до ЄС було суттєво модернізовано автомобільні шляхи у країнах Південної та Східної Європи.

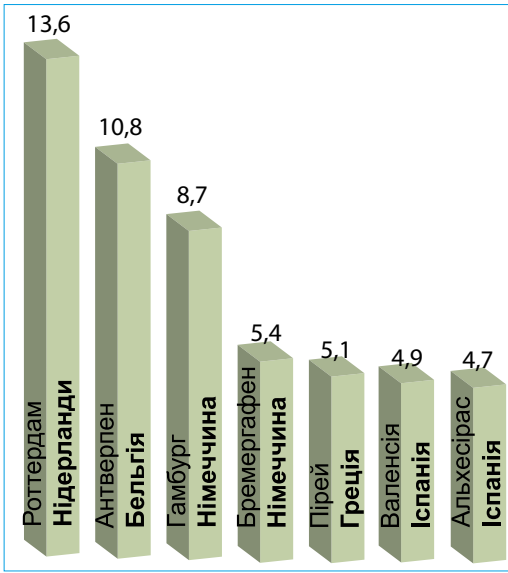
Морський транспорт є основним засобом перевезення великої кількості вантажів, особливо між віддаленими регіонами. Технологічні досягнення у сфері суднобудування та навігації дали змогу звести до мінімуму ризику, пов'язані з доланням морської стихії, а великий тоннаж суден і можливість використовувати так звані **зручні прапори** робить морські перевезення найдешевшими. Європейські порти мають високий рівень технологічного оснащення та обладнані для приймання найрізноманітніших вантажів, зокрема терміналами для розвантаження нафти і нафтопродуктів, скрапленого газу, сипучих вантажів. Але особливо стрімко розвиваються контейнерні порти, оснащені для розвантаження, сортування і перевантаження контейнерів на залізницю й вантажні автомобілі. Найбільшими портовими воротами Європи є *Роттердам* (Нідерланди), *Антверпен* (Бельгія) і *Гамбург* (Німеччина). Вони суттєво випереджають інші європейські порти як за обсягом контейнерного вантажопотоку, так і за сумарним тоннажем вантажів (мал. 29). Регулярні пасажирські перевезення морем на далекі відстані практично припинилися, поступившись авіації. Натомість широко використовують поромні переправи на невеликі відстані й круїзне судноплавство для отримання задоволення від морських мандрівок.

Світ у просторі й часі

Зручний прапор

Плавання під зручним або дешевим прапором означає реєстрацію компаніями-перевізниками суден у країнах з низькими ставками портових зборів, низькими податками та мінімальним законодавчо закріпленим рівнем оплати праці.

Мал. 29. Найбільші контейнерні порти Європи, млн TEU¹ (2018)

¹ TEU (двадцятифутовий еквівалент) — одиниця для оцінювання вантажопотоків контейнерних портів. Відповідає корисному об'єму стандартного металевого контейнера завдовжки 6,1 м і завширшки 2,44 м.

Подорож у слово

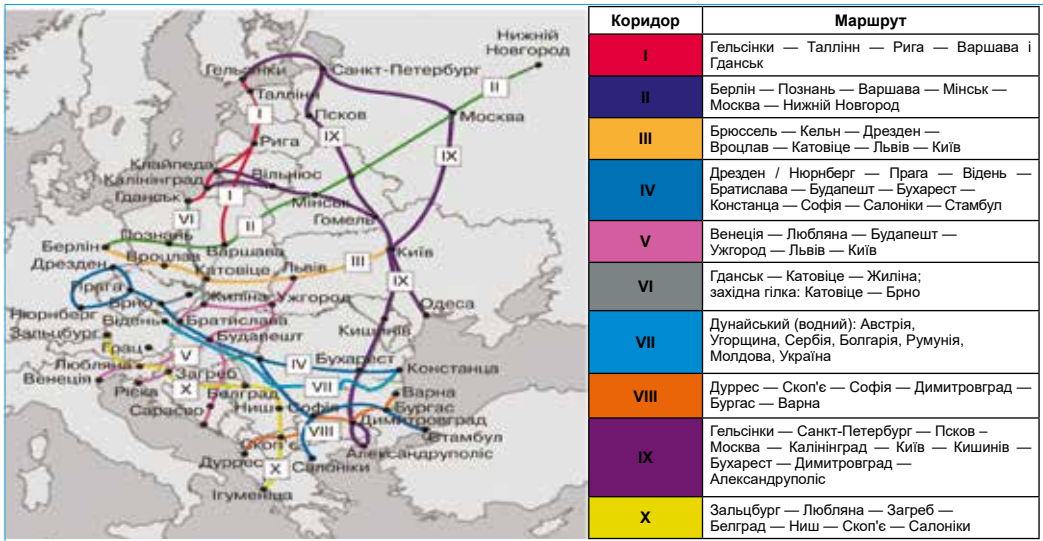
Хаб (англ. hub — *маточина* — центральна частина обертової деталі механізму, у переносному сенсі — центр діяльності) — в авіації пересадковий, перевантажувальний транспортний вузол.

Повітряний транспорт відіграє більшу роль для пасажирських перевезень. Він є найшвидшим і найбільш маневреним для перевезення як великої, так і малої кількості людей на середні, великі та надвеликі відстані. Європа має доволі густу мережу аеропортів. Найбільше аеропортів розміщено в Росії (п'яте місце у світі), Німеччині, Франції та Великій Британії. Сучасну просторову організацію повітряних перевезень побудовано довкола **хабів** — вузлових аеропортів, що сполучені між собою, об'єднуючи всі регіони світу. Кожний хаб сполучається з меншими за розмірами аеропортами регіонального та місцевого значення. Через хаби проходять основні глобальні пасажиропотоки. Найбільшими європейськими аеропортами світового значення є *Хітроу* (Лондон, Велика Британія) — 76 млн осіб/рік, *Руассі-Шарль-де-Голль* (Париж, Франція), *Схіпгол* (Амстердам, Нідерланди), *Франкфурт* (Німеччина). Перевезення вантажів повітряним транспортом високовартісне, тому зазвичай повітрям транспортують найбільш термінові вантажі, коли використання інших видів транспорту неможливе через брак часу.

Більшість як пасажирських, так і вантажних сполучень у Європі об'єднані в цілісну мережу **транспортних вузлів**, сполучених транспортними магістралями. Найбільшими транспортними вузлами Європи є міста, у яких розташовані головні аеро- і морські порти. Це не лише точки сходження різних маршрутів, а й пункти, у яких вантажо- і пасажиропотоки змінюють

Мал. 30. Країни Європи з найбільшою кількістю аеропортів

Мал. 31. Мережа транспортних коридорів у Європі

види транспорту. Один із головних транспортних центрів Європи — *Роттердам* (Нідерланди), що розташований у гирлі Рейну і сполучає глибинні райони Європи з портами по всій планеті.

У ЄС створюють *єдину транспортну мережу TEN-T*. Водночас триває створення **транспортних коридорів**, що мають забезпечувати безперерйне сполучення між заходом, сходом, північчю та півднем Європи (мал. 31). Окремі з них проходять через територію *України*. Наша країна бере активну участь у формуванні цілісної транспортної системи Європи, зокрема зі створення *євразійського транспортного коридору ТРАСЕКА (Європа – Кавказ – Азія)*. Успіх інтеграції української транспортної системи до європейської мережі значною мірою залежить від модернізації внутрішньої транспортної інфраструктури.

ФІНАНСОВІ ТА ДІЛОВІ ПОСЛУГИ. **Фінансові послуги** мають найбільший вплив на формування міжнародної спеціалізації країн Європи. Попри посилення конкуренції з боку країн Східної Азії, передовсім Китаю та Японії, європейський регіон лишається одним із головних світових осередків концентрації капіталу. У Європі розташовані штаб-квартири 8 із 20 найбільших банків світу, активи яких перевищують 1 трлн дол. США (*HSBC, Barclays*, Велика Британія; *BNP Paribas, Credit Agricole*, Франція; *Deutsche Bank*, Німеччина та ін.). У регіоні сформувалася мережа великих фінансових центрів світового значення, що відіграють вагомую роль у перерозподілі глобальних потоків капіталу — *Лондон* (перше місце у світі), *Цюрих і Женева* (Швейцарія), *Франкфурт-на-Майні* (Німеччина), *Люксембург*.

Європа також спеціалізується на різноманітних видах **ділових послуг** (мал. 32). Міста з високою концентрацією компаній, що надають такі послуги, є «мозковими центрами», які визначають характер, географію, структуру міжнародного виробництва, торгівлі й співробітництва,

Мал. 32. Види ділових послуг

називають **світовими** (або **глобальними**). Світовими містами Європи найвищого рівня є *Лондон, Париж, Брюссель, Франкфурт-на-Майні, Мадрид, Мілан, Москва, Дублін, Люксембург, Мюнхен, Прага, Відень, Варшава, Цюрих* та ін. (2020).

НАУКА. У розвинених країнах Європи до пріоритетних напрямів розвитку належить створення **технопарків** (наукових парків) — осередків освітньої, науково-

дослідницької та виробничої діяльності, що дають змогу з мінімальними організаційно-транспортними витратами створювати експериментальні зразки новітньої високотехнологічної продукції та за потреби впроваджувати їх у масове виробництво. З організаційного погляду технопарки — це території з відповідно спроектованою інфраструктурою, де компактно поєднуються спеціально обладнані лабораторні та експериментально-виробничі, навчальні, офісні й житлові комплекси з усіма необхідними видами соціального обслуговування. Зазвичай там діють пільгові режими оподаткування на види діяльності, пов'язані з науковими й конструкторськими розробками, створено полегшений доступ до кредитів на технологічні стартап-проекти.

У Європі серед десятків наукових парків відомими є *Кембриджський* (Велика Британія), *Софія-Антиполіс* (Франція), *Цюрихський* (Швейцарія), *Мюнхенський* (Німеччина), *Копенгагенський* (Данія), *Турку* (Фінляндія) та ін. Європейські інноваційні осередки спеціалізуються здебільшого на розвитку біотехнологій, ІТ-сфери та комп'ютерних технологій, а також фармацевтики.

РЕКРЕАЦІЯ І ТУРИЗМ. Багатство рекреаційних ресурсів, історико-культурна спадщина світового масштабу в поєднанні з високим рівнем розвитку туристичної інфраструктури й давніми традиціями гостинності роблять Європу привабливим регіоном для відвідування як з пізнавальною метою, так і задля відпочинку. На європейський регіон припадає понад 50 % усіх подорожей і 37 % усього обсягу надходжень від туризму у світі (2020). Там розташовані п'ять із десяти найбільших за туристичними відвідуваннями країн світу — *Франція, Іспанія, Італія, Греція, Австрія, Німеччина*.

У Європі сформувалися яскраво виражені **рекреаційні зони**. Так, унікальні ландшафтно-кліматичні умови узбережжя Середземного та Чорного морів сприяють розвитку **приморських кліматичних курортних зон** в *Іспанії, Франції, Італії, Хорватії, Чорногорії, Греції, Болгарії, Україні*. Їх доповнюють археологічні пам'ятки античності та середньовіччя. Особливо розрізняють **курортні зони узбереж Атлантичного**

океану (Португалія, Іспанія, Франція), Північного й Балтійського морів. Всесвітньо популярні гірські кліматичні та лижні курорти Альп, Карпат, Балканських, Скандинавських гір і Кавказу. У країнах Західної та Східної Європи сформувалася зона поширення бальнеологічних ресурсів, пов'язаних із родовищами мінеральних вод (Чехія, Угорщина, Румунія, Німеччина, Швейцарія, Австрія, Україна).

Глобальна доступність у поєднанні з одними з найвищих у світі стандартами сервісу сприяє розвитку у великих містах Європи ділового туризму. Головні туристичні міста регіону — Лондон і Париж, що посідають друге і третє місця у світі, а також Барселона, Амстердам, Мілан, Рим — одночасно є і провідними світовими центрами ділового туризму.

Європа є не лише регіоном спрямування міжнародних туристичних потоків, а й регіоном їх походження. Завдяки високому рівню життя широкі верстви населення розвинених країн мають можливість подорожувати за кордон. Особливо поширені закордонні мандрівки з пізнавальною метою серед студентів та людей похилого віку. Лідерами за кількістю виїзних туристів є Німеччина, Велика Британія, Франція, Нідерланди, Італія.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Чому розвиток третинного сектору має велике значення для будь-яких країн, а для розвинених країн Європи — особливо?
2. Які зміни сталися в когорті світових лідерів зовнішньої торгівлі, зокрема з експорту послуг, від початку XXI ст. порівняно з XX ст.?
3. Назвіть чинники, що зумовили один із найвищих у світі рівень автомобілізації населення у розвинених країнах Європи.
4. Розгляньте мал. 31. Які транспортні коридори пролягають територією України?
5. Які міста називають світовими? Наведіть приклади таких міст у Європі. Покажіть їх на карті.

6*. У якій із країн Європи ви хотіли б побувати? Чому?

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

У Німеччині працює 539 аеропортів, а в Чехії — лише 128. Обчисліть, скільки аеропортів припадає на один мільйон мешканців у кожній із країн. У якій країні покриття аеропортами більше? У скільки разів?

ШУКАЙТЕ В ІНТЕРНЕТІ

Користуючись інтернет-джерелами (<https://uk.wikipedia.org/wiki/стартап>), дізнайтеся більше про стартапи: чому залучення коштів на розвиток проекту на першому етапі називають 3F (від англ. friends, family and fools — друзі, родина й дурні), а на другому — ангельськими інвестиціями. Наведіть приклади стартапів, що стали всесвітньо відомими, а також успішних стартап-проектів в Україні.

§ 10. НІМЕЧЧИНА

Географічне положення
Розташована в Західній Європі. Омивається Балтійським і Північним морями. Стратегічне розташування уздовж входу в Балтику.

Державний лад
Парламентська республіка. Федерація.

Природні умови і ресурси
Клімат: помірний морський і континентальний. Рельєф: рівнинний, на півдні — Баварські Альпи. Річки — Рейн, Везер, Ельба, Дунай. Ресурси: вугілля, залізна руда, уран, калійні солі; лісові.

Населення
Друга за кількістю в Європі (після Росії). Міське населення — 77 %. Найбільші міста — Берлін, Гамбург, Мюнхен.

Федеративна Республіка Німеччина

Економіка
Постіндустріальна країна, входить до «Великої сімки». Найбільша в Європі за величиною ВВП і четверта у світі.

Третинний сектор
Фінансові, ділові, ІТ-послуги, сфера науково-дослідних і конструкторських розробок, туризм.

Вторинний сектор
Автомобіле- і суднобудування, авіакосмічне, електротехнічне й електронне виробництво, оптика, хімічна промисловість, металургія.

Первинний сектор
Видобування бурого вугілля, калійних солей. С/г: переважає тваринництво (велика рогата худоба, свинарство, птахівництво); картопля, пшениця, ячмінь, цукрові буряки, фрукти, овочі.

МІСЦЕ В РЕГІОНІ ТА СВІТІ. За розміром території Німеччина є сьомою в Європі (після Росії, України, Франції, Іспанії, Швеції та Норвегії) та другою за кількістю населення (після Росії). Вона є однією з найрозвиненіших країн Європи та світу. Країна посідає четверте місце у світі як за розміром ВВП, так і за обсягом промислового виробництва, поступаючись лише США, Китаю та Японії (табл. 18). Німеччина — головний економічний локомотив Євросоюзу та одна з найбільш політично впливових держав у ньому. Після Другої світової війни німецька економіка

Німеччина в регіоні та світі *Таблиця 18*

Показники	Значення	Місце в Європі	Місце у світі
Площа території	357 тис. км ²	7	64
Населення	84,3 млн осіб	2	19
ВВП*	4,0 трлн дол. США	1	4
ВВП на душу населення (ГКС)**	69,3 тис. дол. США	12	16
Індекс розвитку людського потенціалу	0,950	6	7

* Тут і далі за оцінкою ООН (2022).

** Тут і далі за паритетом купівельної спроможності за оцінкою Світового банку (2023).

була майже повністю зруйнована, її відбудовували в другій половині ХХ ст. Тоді країну було переділено на дві частини — *Федеративну Республіку Німеччину (ФРН)* і *Німецьку Демократичну Республіку (НДР)*. Місто Берлін, що опинилося в межах НДР, переділили на дві частини — східну частину та Західний Берлін (зона під контролем окупаційних військ США, Великої Британії та Франції), що був частиною ФРН на території

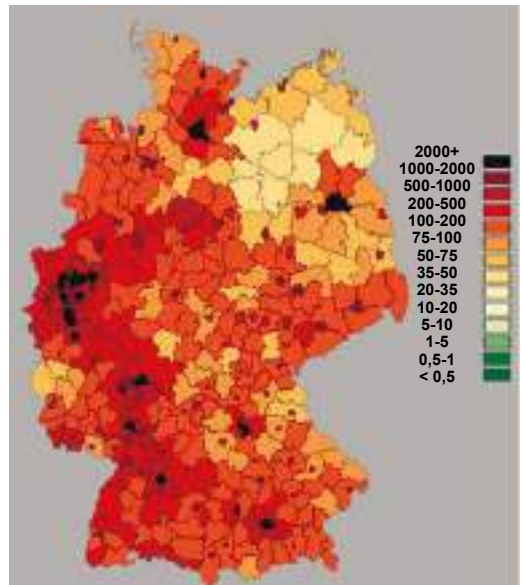
НДР. Цілісність Німецької держави було відновлено лише в 1990 р. Нині Німеччина — федеративна парламентська республіка, у складі якої — 16 федеральних земель, кожна з яких має свою конституцію і достатньо широку автономію у вирішенні внутрішніх питань. Формально главою держави є президент, проте він наділений лише представницькими функціями. Фактично державу очолює федеральний канцлер. Німеччина лежить у межах помірного кліматичного поясу і перебуває під впливом вологих західних вітрів, що зумовлюють у її західній частині морський клімат, а в східній — помірно континентальний із прохолодними, хмарними, вологими зимою і літом. Рельєф здебільшого рівнинний: на півночі — низовина, у центрі — височина. На півдні височать *Баварські Альпи*. Більшість великих річок — *Рейн, Везер, Одер, Ельба* — течуть на північ; *Дунай* — на схід. Час від часу країна потерпає від повеней і паводків.

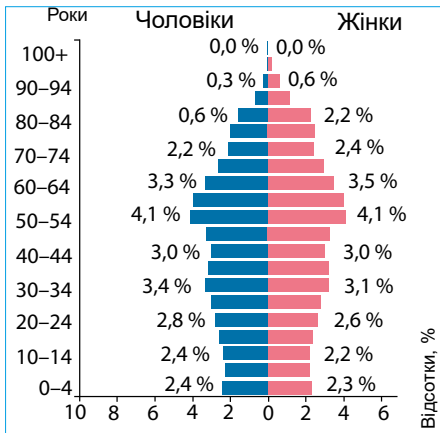
Мал. 33. Берлін — столиця і найбільше місто Німеччини

Загалом Німеччина має сприятливі агрокліматичні ресурси для розвитку сільського господарства. Різноманітні поклади мінеральної сировини (вугілля, залізної руди, міді, нікелю, урану, калійних солей) значною мірою вичерпані. Лісові ресурси відновлюються за рахунок збільшення вкритих лісом площ.

НАСЕЛЕННЯ. Територію Німеччини добре освоєно і щільно заселено. Рівень урбанізації високий — понад 77 %. Середня густина населення становить 233 особи/км², проте його розміщення по території країни нерівномірне. Найбільш щільно заселено міські агломерації — *Берлін-Бранденбурзьку* (майже 3900 осіб/км²), *Мюнхенську* та *Гамбурзьку*. Найменш заселені — північно-східні райони (80 осіб/км²), у яких переважає сільський тип розселення (мал. 34). *Рейн-Рурська агломерація* (*Кельн, Дюссельдорф, Бонн, Дортмунд, Гессен*) з населенням близько 10 млн осіб — одне з ядер європейського мегаполісу «Блакитний банан». Особливістю Німеччини є те, що за доволі високих показників урбанізації та

Мал. 34. Розселення населення Німеччини

Мал. 35. Статеві-вікова піраміда Німеччини (2019)

проблема депопуляції населення (-2 ‰). Але демографічна політика в країні змінилася. Так, якщо раніше найбільшу соціальну допомогу за народження дитини отримували найменш забезпечені родини, то тепер уряд стимулював народжуваність серед жінок, які мають високий рівень освіти, і спрямував значну допомогу родинам середнього класу. Нині демографічна ситуація поліпшилася за рахунок зростання рівня народжуваності та притоку іммігрантів (+3 ‰). Німеччина має одні з найвищих у світі стандарти життя. Там дуже добре розвинена медицина, а уряд дбає, щоб базові соціальні послуги, зокрема освіта й охорона здоров'я, були доступні усім громадянам. Очікувана тривалість життя — 81 рік. Німеччина є однонаціональною країною — етнічні *німці* становлять понад 90 % населення. Великою за кількістю спільнотою є *вихідці з Туреччини* та *Польщі* (2,4 %). Також на теренах Німеччини проживають інші етнічні групи.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Німеччина є однією з найрозвиненіших країн Європи та світу. Доведіть або спростуйте це твердження.
2. Назвіть і покажіть на карті країни, що є сусідами Німеччини. З'ясуйте: а) до якого типу країн за рівнем економічного розвитку вони належать; б) чи всі вони є членами ЄС; в) чи всі вони входять до Шенгенської зони.
3. У чому полягають особливості розміщення населення в Німеччині? Яку роль відіграють федеральні землі в розвитку системи розселення?
4. Покажіть на карті найбільші міські агломерації. Які міста-мільйонники вони охоплюють?
5. Яку роль відіграла демографічна політика у розв'язанні проблеми депопуляції населення в Німеччині?
- 6*. За мал. 35 опишіть статевий і віковий склад населення Німеччини. Які припущення щодо забезпеченості трудовими ресурсами в майбутньому можна зробити за цими даними?

§ 11. НІМЕЧЧИНА (продовження)

- ♦ До якого типу країн за економічним розвитком належить Німеччина?
- ♦ Чи є у вашому побуті товари, створені в Німеччині? У яких галузях промисловості їх вироблено?

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ. Економіка Німеччини є найпотужнішою в Європі та п'ятою за величиною у світі. Чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці, — це тривала історія індустріалізації, висока якість трудових ресурсів, висока концентрація капіталу, значний науково-технічний та інноваційний потенціал. Важливу роль в економічному процвітанні країни відіграє сприятливе політико-правове середовище, зокрема ефективні правові інститути й низький рівень корупції, що сприяє притоку як внутрішніх, так і зовнішніх інвестицій.

Німеччина — яскравий приклад економіки постіндустріального типу. За часткою ВВП на третинний сектор припадає майже 70 %, на промисловість — 29 %, на сільське господарство — близько 1 % (мал. 20 на с. 37).

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР. Німеччина спеціалізується на наданні міжнародних **фінансових і ділових послуг**. П'ять німецьких банків входять до сотні найбільших у світі. *ТНК Allianz (Алльянц)* — одна з найбільших у світі в галузі страхових послуг і фінансів. *Франкфурт-на-Майні* — провідний фінансовий центр країни. Там розташована *Франкфуртська фондова біржа* — одна з найбільших у світі. Міжнародне значення мають численні виставки та ярмарки, що їх проводять у *Ганновері, Берліні та Мюнхені*. Динамічно розвиваються ІТ-послуги, логістичні (пов'язані з транспортуванням, зберіганням та обробленням будь-якої продукції), послуги зв'язку, сфера науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок, креативна індустрія. **Креативна індустрія** — види діяльності, пов'язані зі створенням і практичним використанням творчих, новаторських ідей, знань та інформації. Це — дизайн, реклама, видавнича діяльність, архітектура, музика, кінематограф, література, виконавське мистецтво, народні промисли, мода, телебачення і радіо тощо. Німеччина має високорозвинені системи освіти, культури, охорони здоров'я, побутового обслуговування.

Істотним складником німецької економіки є **туризм**. Країна є дев'ятою у світі за туристичними відвідуваннями. *Берлін* належить до найбільших музейних центрів Європи і світу, у який туристів приваблюють ще й ділові та розважальні заходи міжнародного масштабу. У музеях *Мюнхена, Кельна, Дрездена* експонуються різноманітні твори мистецтва. Найбільша кількість іноземних туристів відвідує *Баварію*, яка має широку мережу гірськолижних курортів у *Баварських Альпах*. Санаторно-курортне господарство Німеччини налічує сотні курортів з цілющими мінеральними й термальними водами (мал. 36). Доходи від туризму приносять країні щороку десятки мільярдів євро, а разом із супутніми видами обслуговування вони забезпечують до 5,4 % німецького ВВП.

Завдяки високому рівневі розвитку **транспорту** Німеччина стала одним із головних регулювальників транзитних вантажо- і пасажир-

Мал. 36. Баден-Баден — найбільший бальнеологічний курорт Західної Європи

Мал. 37. Швидкісний німецький потяг «Інтерсіті-Експрес»

Мал. 38. Німецький порт Гамбург — морські ворота Європи

ропотоків у Європі. За щільністю транспортних шляхів вона займає провідні позиції у світі. Основну роль у внутрішніх перевезеннях пасажирів і вантажів відіграє **автомобільний транспорт**. Якісні автобани ведуть до найбільш віддалених куточків країни. Візитівкою німецької **залізниці** є швидкісні пасажирські поїзди дальнього сполучення «Інтерсіті-Експрес», що рухаються зі швидкістю 300 км/год. **Повітряний транспорт** обслуговують сотні аеропортів і десятки гелікоптерних станцій. Аеропорти у *Франкфурті* й *Мюнхені* виконують роль транзитних хабів світового масштабу. *Авіакомпанія Lufthansa (Люфтганза)* — десята у світі за обсягами пасажирських перевезень і одна з найкращих за якістю обслуговування. **Морський флот** забезпечує зовнішньоторговельні зв'язки країни. Найбільшими портами є *Гамбург* (другий у Європі після Роттердама, Нідерланди) і *Бремен*. Особливістю транспортної системи Німеччини є добре розвинений внутрішній **річковий транспорт**, частка якого в перевезеннях вантажів становить близько 20 %. За цим показником Німеччина поступається лише США. Основною водною артерією є *Рейн*, що через те-

риторію Нідерландів сполучає головний промисловий район Німеччини з Роттердамом, у якому вантажі з океанічних суден перевантажують на річкові. Також створено систему судноплавних каналів: *Рейн — Емс — Везер* сполучає Рур з Північним морем; *Середньонімецький канал (Рейн — Одер)* об'єднав усі річки на півночі країни в єдину транспортну мережу; *Рейн — Майн — Дунай* є трансєвропейським водним шляхом, що сполучає басейни *Північного і Чорного морів*. Місто *Дуйсбург*, розташоване біля злиття річок Рейну і Руру, — найбільший річковий порт світу.

ВТОРИННИЙ СЕКТОР. Промисловість хоча й забезпечує менше третини ВВП країни, але відіграє визначальну роль у її міжнародній спеціалізації. На тлі загальної тенденції міграції промислових виробництв до дешевих країн Азії Німеччина зберігає на своїй території значний індустріальний

потенціал. Головною перевагою, що не дає промисловості мігрувати з країни, є прямий зв'язок між науково-дослідними та інженерно-конструкторськими центрами й лабораторіями з виробництвом. Промислові товари, що виробляються в Німеччині, здебільшого втілюють передові технології та вимагають високого рівня кваліфікації трудових ресурсів. Потребу в порівняно дешевій робочій силі частково задовольняють за рахунок припливу трудових мігрантів. Німеччина належить до провідних світових виробників сталі, цементу, хімікатів, транспортних засобів, оптики, верстатів, інструментів, електроніки, продуктів харчування і напоїв, суден, текстилю.

Основною спеціалізацією промисловості є різнопрофільне **машинобудування**. Німеччина — один із світових лідерів з **автомобілебудування**. До найбільших виробників легкових і вантажних автомобілів та автобусів належать компанії *Volkswagen Group* (Фольксваген Груп), *Daimler* (Даймлер), *BMW* (БМВ), *Audi* (Ауді), виробничі потужності яких розташовані в багатьох промислових центрах (мал. 39). Найпотужніші заводи

діють у містах *Вольфсбург* (Фольксваген), *Штутгарт* (Мерседес-Бенц), *Мюнхен* (БМВ), *Інгольштадт* (Ауді), *Кельн*. Високотехнологічним є **авіакосмічне виробництво**. Авіабудівна корпорація *Airbus* (Аеробус) — головний конкурент американського авіагіганта «Боїнг». Основний збиральний цех компанії розташований у *Гамбурзі* (літаки «Аеробус» сімейств А-320, А-330, А-350 та А-380). Виробляють також військові літаки, гелікоптери, що надходять на озброєння армій країн — членів НАТО. Найбільші центри — *Аугсбург*, *Кассель*, *Мюнхен*, *Штутгарт*. Центрами **суднобудування** є *Гамбург*, *Бремен*, *Кіль*. Машинобудування Німеччини спеціалізується на **оптичному виробництві** (оптика, мікроскопи, вимірювальні прилади тощо) з використанням нанотехнологій. Найбільш потужним виробником такої продукції є ТНК *Carl*

Мал. 39. Розміщення транспортного машинобудування Німеччини

Мал. 40. Збиральний цех компанії «Аеробус» у Гамбурзі

Zeiss (Карл Цейс), центри — *Оберкохен, Єна. Електротехнічна та електронна промисловість* створює надзвичайно широкий спектр продукції як для виробничого застосування, так і для споживчого ринку: двигуни, турбіни, верстати, інструменти, офісне обладнання, побутову електротехніку. Відомими є корпорації *Bosch (Бош)* — одна з провідних у світі з виробництва автомобільного обладнання, електроінструментів побутової електротехніки та *Siemens (Сіменс)*. Їхні головні підприємства розміщено у *Мюнхені, Берліні, Франкфурті-на-Майні*.

Німецька індустрія спеціалізується й на **хімічній промисловості**. У країні випускають надзвичайно широкий асортимент продукції основної та органічної хімії. Провідні німецькі концерни *BASF (БАСФ)* і *Bayer (Байер)* домінують і на світовому ринку, входячи до трійки хімічних гігантів. «БАСФ» виробляє хімікати для потреб будівництва і промисловості, штучний каучук, пластмаси, добрива, нафтохімічну продукцію. Продукція «Байер» — кислоти, добрива, штучні каучук і волокна та фармацевтичні товари, що здобули світову славу. Основним територіальним осередком є долина Рейну, найбільші центри — *Людвігсгафен, Леверкузен, Кельн, Галле, Лейпциг, Берлін*.

Чорна металургія Німеччини, що колись базувалася на власних родовищах коксівного вугілля *Руру* і *Саару* та покладах залізних руд, перейшла на довізні паливо й сировину. Нині її головним осередком залишається *Рур*. Найбільші центри — *Дуйсбург*, у який імпортує залізну руду транспортують Рейном, та порт *Бремен*. Сталеливарне виробництво має високий ступінь технологічної оснащеності. Один із найбільших у світі виробників сталі та прокату — *ТНК ThyssenKrupp (ТіссенКрупп)*. Попри відсутність власної рудної сировини для **кольорової металургії**, Німеччина є провідним світовим виробником свинцю і цинку (*Айслебен, Дюссельдорф*). **Електроенергетика** дедалі більше орієнтується на нафту, газ та альтернативні джерела енергії (вітрову й сонячну енергію, використання біопалива). Країна має намір поступово відмовитися від АЕС, частка яких становить 12 % загального виробництва електроенергії.

ПЕРВИННИЙ СЕКТОР. Основою **видобувної промисловості** Німеччини впродовж тривалого часу було видобування кам'яного вугілля в *Рурському басейні*, але нині більшість шахт закрито через низьку рентабельність і негативний вплив на довкілля. Водночас Німеччина утримує передові позиції у світі за видобутком бурого вугілля. Зберігає значення видобуток калійної солі.

Сільське господарство є високопродуктивним і здатне на 90 % покрити потреби країни у продовольчих товарах. Для його розвитку Німеччина має сприятливе поєднання клімату й ґрунтів. Більшість сільськогосподарських земель перебувають у приватній власності; поширені як дрібні, так і великі фермерські господарства. Високий рівень урбанізації в країні та значні доходи населення зумовили переважання **тваринництва** — 80 % у структурі вартості сільськогосподарського виробництва. У скотарстві розвинені як молочно-м'ясний, так і м'ясо-молочний

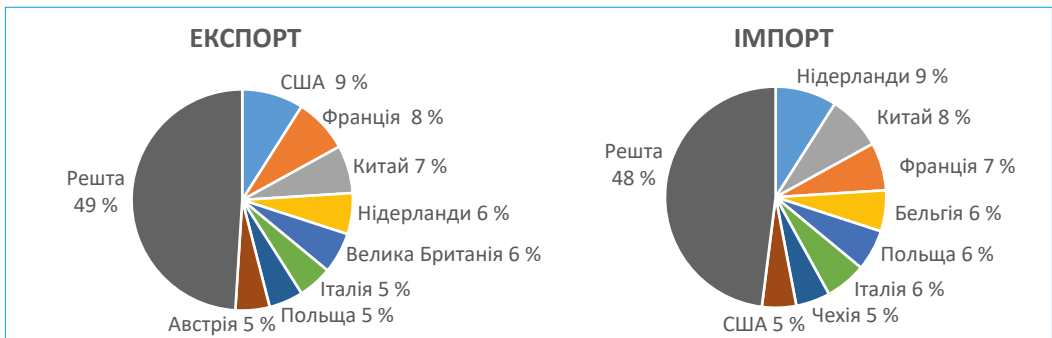
напрями. Поширені також свинарство і птахівництво. *Рослинництво* спеціалізується на вирощуванні картоплі, зернових (пшениці, ячменю, жита), цукрових буряків. Головні райони його поширення — рівнинні простори на півночі та сході Німеччини. Всесвітньо відомими є виноградарські й виноробні райони в долинах річок Мозель, Саар і Рувер (*земля Рейнланд-Пфальц*), а також виробництво солодового хмелю в *Баварії*, яка славиться своїм пивоварінням. Навколо великих міст сформувалися зони садівництва та овочівництва.

Розвиток лісового господарства — один із пріоритетів державної політики. Попри високий рівень господарського освоєння, інтенсивне сільське господарство і щільно розміщену промисловість, близько 33 % території країни вкрито лісами, площа яких постійно зростає. Нині Німеччина на 65 % покриває свої потреби в деревині за рахунок власних ресурсів. Частина її йде навіть на експорт.

Просторова організація господарства Німеччини вирізняється високим ступенем його розвитку по всій її території. Особливо високу концентрацію промисловості мають кілька регіонів: *Рур* із центрами *Дуйсбург, Ессен, Дортмунд, Бохум*; *Мюнхенська, Штутгартська, Ганноверська агломерації*; *землі Саксонія і Саксонія-Ангальт* із центрами *Дрезден, Лейпциг, Галле*; *земля Шлезвіг-Гольштейн* (колись найменш розвинена, а нині — один із лідерів в енергетиці на основі відновлюваних джерел, єдина в країні, яка повністю забезпечує свої енергетичні потреби за рахунок енергії вітру, сонця та біопалива).

ЗОВНІШНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ. За обсягом як експорту, так і імпорту Німеччина посідає перше місце в Європі і третє у світі після Китаю та США. У структурі торгівлі товарами переважає промислова продукція. Головними статтями експорту є автомобілі, машинне устаткування, продукція хімічної промисловості, фармацевтичні товари, електронне та електротехнічне устаткування, метали, гума і пластик (мал. 41). За експортом капіталу Німеччина посідає друге місце у світі після Китаю і четверте — за експортом послуг (ділових, фінансових, транспортних) після США, Великої Британії та Китаю.

Водночас Німеччина імпортує надзвичайно широкий спектр продукції, що зумовлено її величезним платоспроможним ринком. Чільне

Мал. 41. Спрямування зовнішньої торгівлі товарами Німеччини

значення має імпорт палива, сировини для промисловості, металів, електроніки, сільськогосподарської продукції, зокрема зернових, овочів і фруктів.

Розвиток економічних зв'язків з Німеччиною — важливе завдання для *України*. Нині це один із найбільших наших торговельних партнерів серед країн ЄС. На Німеччину припадає 4,2 % всього українського експорту і майже 10 % імпорту товарів (2020). Велике значення має співпраця з німецькими фінансовими та інвестиційними інститутами. Німеччина є одним із ключових інвесторів в економіку України серед країн ЄС. Німецький *Фонд міжнародного правового співробітництва* надає організаційну та консультативну допомогу в розбудові правових інститутів в Україні. Німеччина активно підтримує Україну у протистоянні російській агресії. Країна приймає велику кількість біженців з України, надає масштабну фінансову й гуманітарну допомогу, а також дедалі більше наращує допомогу зброєю та військовим обладнанням.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. У чому полягають особливості сучасного розвитку економіки Німеччини?
  2. Які послуги визначають міжнародну спеціалізацію Німеччини?
  3. Багато видатних німців сприяли духовному й науковому збагаченню людства. Створіть стрічки імен відомих німецьких письменників, композиторів і музикантів, учених, спортсменів та ін. До якого сектору економіки належить їхня діяльність?
  4. На основі яких ресурсів у країні розвивається сфера туризму?
  5. Назвіть види транспорту, що відіграють провідну роль у перевезеннях:
а) пасажирів; б) вантажів.
Покажіть на карті найбільші порти та аеропорти.
  6. Назвіть машинобудівні виробництва, за розвитком яких Німеччина належить до когорти світових лідерів. Яку продукцію вони виробляють?
  7. На виробництві якої продукції спеціалізується хімічна промисловість?
  8. Які чинники зумовили переважання тваринництва у структурі вартості сільськогосподарського виробництва? Назвіть галузі його спеціалізації.
  9. Користуючись економічною картою Німеччини, покажіть райони найбільшої концентрації промисловості. Які великі промислові центри вони охоплюють?
- 10*. Користуючись мал. 41, розкажіть про спрямування зовнішньої торгівлі товарами Німеччини. Оцініть її економічні зв'язки з Україною.

ШУКАЙТЕ В ІНТЕРНЕТІ

Концерн «Фольксваген Груп» випускає автомобілі 12 торгових марок. Користуючись інтернет-джерелами, дізнайтеся, яких брендів легковики, позашляховики, вантажівки та мікроавтобуси виробляє концерн.

ПРОВЕДІТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

«Нове обличчя» Руру — постіндустріальний розвиток: «зелені» міста замість похмурих ландшафтів.

§ 12. ФРАНЦІЯ

Французька Республіка

 Географічне положення
Західна Європа + о. Корсика. Омивається Атлантичним океаном і Середземним морем. Територія охоплює європейську частину та заморські регіони.

 Державний лад
Республіка.
Унітарний устрій.

 Природні умови
Клімат: помірний морський і помірно континентальний; субтропічний середземноморського типу. Рельєф: здебільшого рівнинний, гори — Піреней, Альпи. Річки — Рона, Гарона, Луара, Сена. Ресурси: вугілля, залізна руда, боксити, цинк, уран; лісові.

 551,6 тис. км²

 66 млн осіб

 Париж

 Економіка
Постіндустріальна країна. Входить до «Великої сімки». Третя в Європі за величиною ВВП і сьома у світі.

 Третинний сектор
Ефективна транспортна система, продуктивна сфера послуг, масштабний туризм.

 Вторинний сектор
Ультрасучасна промисловість: авіакосмічна, автомобілебудування, хімічна, харчова, електроенергетика, металургія.

 Первинний сектор
Видобувна. Інтенсивне с/г: рослинництво (пшениця, кукурудза, ріпак, виноград); тваринництво (молочно-м'ясне скотарство, птахівництво).

 Населення
Четверта за кількістю в Європі.
Міське населення — 81 %.
Найбільші міста — Париж, Ліон, Марсель.

МІСЦЕ В РЕГІОНІ ТА СВІТІ. Зручне розташування Франції на перехресті міжнародних морських і суходільних шляхів здавна посилювало її економічні позиції, сприяло розвитку господарства, зростанню торговельних і культурних відносин з іншими країнами. Франція — третя в Європі за розміром території (після Росії та України) і величиною ВВП (після Німеччини і Великої Британії), четверта — за кількістю населення (після Росії, Німеччини і Великої Британії). Вона є одним із співзасновників європейських інтеграційних співтовариств. Франція зробила значний внесок у розвиток світової цивілізації. Ідеї французьких філософів-просвітників лягли в основу сучасних державних і правових інститутів. Французька колоніальна імперія за своїм розміром поступалася лише Великій Британії. Після Другої світової війни економіка Франції потребувала відновлення й модернізації, і вже в перші післявоєнні десятиліття країна вийшла на передові позиції не лише у Європі, а й у світі в умовах жорсткої конкуренції з боку США та Японії. Нині Франція є сьомою у світі країною за розміром економіки і має одні з найвищих стандартів життя населення (табл. 19). Територія Франції складається з європейської частини, або *французької метрополії* (основна

Таблиця 19
Франція в регіоні та світі

Показники	Значення	Місце в Європі	Місце у світі
Площа території	551,6 тис. км ²	3	42
Населення	66 млн осіб	4	22
ВВП	2,8 трлн дол. США	3	7
ВВП на душу населення	61,2 тис. дол. США	16	24
Індекс розвитку людського потенціалу	0,910	14	28

Мал. 42. Статеві-вікова піраміда населення Франції (2019)

континентальна територія та о. *Корсика*), а також низки *заморських регіонів* (*Гваделупа, Мартиніка, Французька Гвіана, Реюньйон, Майотта*) і *заморських співтовариств* (*Французька Полінезія, Уолліс і Футуна* та ін.). Тому можна зустріти різні показники площі й кількості населення Франції: її європейська частина має розмір 551,6 тис. км² і налічує понад 65 млн мешканців, а разом із заморськими володіннями — 672,4 тис. км² і понад 66 млн осіб.

НАСЕЛЕННЯ. Щільність розселення у Франції становить 116 осіб/км². За цим показником вона більш ніж удвічі

поступається Німеччині. Майже 1/6 частина всього населення проживає у межах *Паризької агломерації (район Іль-де-Франс)*. Більш густозаселеною є північ країни та басейн Рони на півдні. Найбільші міста — *Париж* (11 млн осіб), *Ліон, Марсель, Тулуза, Бордо*. Міське населення становить 77 %.

Демографічна ситуація у Франції вирізняється на загальному тлі Західної Європи. Це одна з небагатьох розвинених країн, що має додатний природний приріст населення. За рахунок перевищення народжуваності над смертністю кількість населення в ній збільшується щороку в середньому на 200 тис. осіб. Переважна більшість мешканців країни — *французи* (85 %), які походять від романізованих кельтських племен (галлів). На периферії країни проживають *корсиканці, каталонці, баски, бретонці та ельзасці*, які вирізняються своєю культурною самобутністю. Сучасна Франція є привабливою для іммігрантів. Серед її громадян сформувалася низка етнічних спільнот, зокрема італійці (~ 5 млн осіб), вихідці з Африки (понад 1 млн осіб), а також громади вірмен і турків.

Французька мова має статус офіційної, проте на побутовому рівні в країні користуються низкою регіональних мов: *бретонською, окситанською, каталонською, баскською, фламандською* (голландський діалект), *ельзаською* (німецький діалект) та ін. Водночас французькою говорять не тільки у Франції. За понад 400-річну історію колоніальної імперії вона поширилася далеко за межі Європи й нині має статус офіційної у 29 країнах світу і належить до шести офіційних мов ООН. Франкомовні країни і території, а таких у світі більш як півсотні, називають **франкофонією**.

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР. Франція перейшла до постіндустріальної стадії розвитку. На третинний сектор економіки припадає 70 % ВВП країни, вторинний — 17 %, первинний — 2 %. Головними чинниками, що визначають місце країни у міжнародному поділі праці, є вигідне економіко-географічне розміщення, високий рівень концентрації капіталу,

Мал. 43. Ейфелева вежа — символ Франції, найбільш відвідувана пам'ятка у світі

Мал. 44. Район Париж-Ла-Дефанс — найбільший діловий район у Європі

володіння передовими виробничими технологіями і якість трудових ресурсів.

Франція є провідною туристичною країною світу, яку щороку відвідує понад 89 млн гостей. На її території розташовані 37 об'єктів світової спадщини ЮНЕСКО. Окрім історико-культурних пам'яток світового масштабу, відвідувачів приваблюють морські курорти *Французької Рив'єри*, лижні курорти *Альп*, численні бальнеологічні курорти, а також сільський зелений туризм, що активно розвивається по всій країні. Головний туристичний центр Франції й туристична столиця всієї Європи — *Париж* (щороку його відвідує понад 15 млн осіб). Популярними містами також є *Ліон*, *Ніцца*, *Бордо*.

Франція — один із провідних міжнародних **фінансових центрів**. Французькі банки — *BNP Paribas (Бі-Ен-Пі Парібá)*, *Credit Agricole (Креді Агріколь)* та *Societe Generale (Сосьєте Женераль)* — належать до найбільших банків світу. У *Парижі* діє одна з п'яти філій пан'європейської *фондової біржі Euronext. Компанія Аха (Екса)* — найбільша у світі у сфері страхування та інвестиційних послуг (вона є відомим страховим брендом і в Україні). В околицях Парижа розташований найбільший із спеціально спроектованих ділових районів Європи — *Париж-Ла-Дефанс*.

На науково-дослідну та дослідно-конструкторську діяльність Франція витрачає близько 2,3 % свого ВВП. Країна відома як світовий центр продукування технологій, що їх застосовують у медицині, ядерній енергетиці, аерокосмічній галузі, ІТ-сфері та ін. *Технопарк Софія Антиполіс* — один із передових у Європі. Франція є однією з головних країн — учасниць Європейської організації з ядерних досліджень CERN (ЦЕРН). *Технопарк у Греноблі* — один з провідних у світі у сфері мікроелектроніки і нанотехнологій.

Рекорди світу

Софія Антиполіс — найбільший технопарк Франції та Європи. Там розташовані дослідні центри й лабораторії, штаб-квартири і виробничі потужності 1400 компаній, що працюють у сферах інформаційно-комунікаційних технологій, мультимедіа, медицини, біохімії, агрономії, енергетики, збалансованого розвитку. Зокрема, там міститься європейський офіс консорціуму W3C, що розробляє технічні стандарти *World Wide Web (WWW)* — «всесвітньої павутини».

— один з провідних у світі у сфері

Мал. 45. Швидкісні потяги — візитівка французької транспортної системи

Франція однією з перших почала розвивати надшвидкісні **залізниці**, нині потяги досягають швидкості до 320 км/год. У країні діє кілька десятків **морських портів**, найбільші — *Гавр* і *Марсель*. Інфраструктура **повітряного транспорту** налічує кілька сотень аеропортів з твердим покриттям. *Аеропорт Шарль-де-Голль* в околицях Парижа є хабом світового значення. *Компанія Air-France (Ейр-Франс)* обслуговує 150 міжнародних маршрутів у 83 країнах світу.

ВТОРИННИЙ СЕКТОР. Попри те, що **промисловість** дає менше п'ятої частини ВВП, Франція є однією з передових індустріальних держав світу. За обсягом промислового виробництва вона посідає четверте місце у Європі та сьоме у світі. Франція спеціалізується на виробництві телекомунікаційного, аерокосмічного, енергетичного та електронного обладнання, текстилю й одягу, продуктів харчування, автомобілів, військових та дослідницьких суден, фармацевтичних товарів.

Основою **електроенергетики** є використання атомної енергії. За часткою виробництва електроенергії на АЕС Франція посідає перше місце у світі (69 %). Країна також є світовим лідером із розроблення технологій зберігання ядерних відходів. На ГЕС, більшість із яких розташована на річках на схилах Альп, припадає 18,5 % виробленої електроенергії. Через брак власної енергетичної сировини (нафти і природного газу) частка ТЕС не велика. Уряд Франції працює над збільшенням ролі відновлюваних джерел енергії, зокрема сонячної, вітрової, геотермальної. Так, у гирлі *р. Ранс* збудовано першу у світі припливно-відпливну електростанцію.

Одним із провідних напрямів **машинобудування** є **аерокосмічна промисловість** із центрами в *Парижі* й *Тулузі*. Виробляють цивільні

Мал. 46. Атомна електростанція в Мозелі (Франція)

Транспортна система Франції належить до найкращих і найщільніших у Європі та світі. Наземна мережа має радіальну будову з центром у *Парижі*, що сполучений магістралями з найбільшими містами країни. **Автомобільний транспорт** посідає провідні позиції, йому надають перевагу під час подорожей на невеликі відстані.

та військові літаки, гелікоптери і космічні супутники. Франція належить до світових лідерів **автомобілебудування**: щороку випускають близько 2 млн автомобілів. Найбільші центри — *Париж*, *Монбельяр*; найпотужніші концерни — *PSA* (об'єднані *Пежо* і *Ситроен*) та *Renault (Рено)*. Основні

суднобудівні заводи розташовані у *Сен-Назері, Бресті й Тулоні*. Країна є одним із лідерів у сфері військового суднобудування.

Сильні позиції Франція посідає у сучасній **хімічній промисловості**, особливо з виробництва штучних матеріалів — гуми, пластику, скловолокон тощо. Ці виробництва тяжіють до нафтових терміналів великих портів та нафто- і газопроводів. Найбільші центри хімічного виробництва — *Париж, Марсель, Гавр*. Серед найбільших корпорацій — *Total (Тоталь)*, що спеціалізується на видобутку нафти і газу, нафтопереробленні та нафтохімії. *Компанія Michelin (Мішлен)* належить до трійки провідних світових виробників автомобільних шин. Важливим напрямом міжнародної спеціалізації Франції є **фармацевтична та парфумерна промисловість**. Франція — беззаперечна законодавиця парфумерної моди. Всесвітнє визнання мають бренди *Шанель, Діор, Дживанші, Лакост*. Створення ароматів перетворилося на світову індустрію з багатомільярдним обігом. *Компанія L'Oréal Group (Л'Ореаль Груп)* — найбільший у світі виробник косметики.

Мал. 47. Відомі бренди компанії «Л'Ореаль»

Металургія лишається важливим складником французької економіки, але її відносне значення зменшується. Франція посідає 18-те місце у світі з виробництва сталі й алюмінію. Сучасні сталеливарні комбінати тяжіють до портових міст (*Дюнкерк, Марсель*), а алюмінієві — до дешевої електроенергії та покладів бокситів у передгір'ях Альп.

У Франції історично добре розвинене **текстильне виробництво**, зокрема лляних і шовкових тканин (*Лілль, Ліон*). З одного боку, масове виробництво текстилю і пошив одягу дедалі більше переміщуються у «дешеві» країни, проте виготовлення сучасних технологічних тканин, а також пошив одягу люксового сегменту лишаються візитівкою Франції, що вже кілька століть вважається світовою законодавицею моди. Більшість відомих дизайнерських салонів — *Dior (Діор), Nina Ricci (Ніна Річчі), Chanel (Шанель)* розташовані в *Парижі*.

У **харчовій промисловості** Франція відома виробництвом сирів, вина і м'ясних продуктів. Вона посідає четверте місце у світі за вартістю експорту молока, п'яте — м'яса птиці, дев'яте — свинини. *Корпорація Lactalis (Лакталіс)* та *Danone (Данон)* — світові лідери з виробництва сирів, йогуртів, шоколадних сирків та іншої молочної продукції.

ПЕРВИННИЙ СЕКТОР. Сільськогосподарське виробництво Франції — одне з найпотужніших у Європі та світі. Аграрну спеціалізацію країни зумовили великі площі придатних для сільськогосподарського освоєння земель та сприятливі кліматичні умови. Нині продуктивність сільського господарства посилюють новітніми технологіями.

Рослинництво спеціалізується на виробництві зернових, цукрових буряків, картоплі. Пшеницю, за експортом якої Франція посідає п'яте

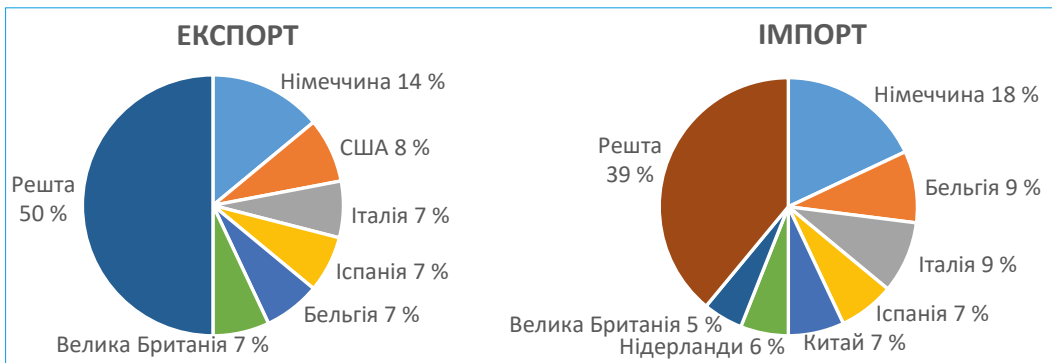
місце у світі, найбільше вирощують у долинах Сени і Луари, кукурудзу і соняшник — у басейні Гарони. Поширені садівництво і виноградарство. Французьке **виноробство** вважають одним із найкращих у світі. У країні виробляють велике розмаїття сортів вин — від дешевих столових до найдорожчих колекційних. У **тваринництві** переважають розведення великої рогатої худоби молочного та м'ясного напрямів, свинарство і птахівництво.

ПРОСТОРОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСТВА. Головним економічним ядром країни є *регіон Іль-де-Франс* (Паризька агломерація). Там виробляють майже третину всього ВВП країни. За обсягом валового продукту Іль-де-Франс більш ніж утричі випереджає другий найбільш економічно розвинений регіон *Рона — Альпи*. Регіони півночі та сходу (зокрема, *Нор-Па-де-Кале, Лотарингія та Ельзас*) належать до старих індустріальних. Вони пройшли тривалий шлях економічного оновлення й нині спеціалізуються на сфері послуг.

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ. У структурі зовнішніх економічних зв'язків Франції провідну роль відіграє торгівля товарами. Основною частиною **експорту** є товари обробної промисловості (мал. 48), зокрема машини, обладнання, літаки, авіадеталі, автомобілі, пластмаси, хімікати, фармацевтичні товари, сталь. Серед сільськогосподарських товарів переважають вино, пшениця, тверді сири, корми для тварин. Франція — великий міжнародний експортер послуг (фінансових, страхових, транспортних, туристичних) і капіталу (третя в Європі й четверта у світі країна після США, Великої Британії та Німеччини за обсягом зарубіжних інвестицій).

У структурі **імпорту** найбільша частка належить промисловим товарам: Франція ввозить автомобілі, машини й устаткування, деталі та комплектувальні до літаків і автомобілів, споживчі товари. Велику частку становлять паливо та сировина. Із сільськогосподарської продукції найбільше імпортують каву, шоколад, тютюнові вироби.

Історія україно-французьких відносин починається ще з XI ст., зі шлюбу дочки київського князя Ярослава Мудрого і французького короля Генріха I. Нині українська діаспора у Франції налічує понад 27 тис.

Мал. 48. Спрямування зовнішньої торгівлі товарами Франції

осіб. Франція є важливим зовнішньоекономічним партнером України. Наша країна експортує соняшникове насіння, корми для тварин, одяг, продукцію неорганічної хімії, овочі, фрукти, сталь. Імпортує хімічні та фармацевтичні товари, парфуми, автомобілі, промислове устаткування, електроніку й електротехніку, текстиль, зерно, пластик та інші товари. В Україні діють важливі французькі інвестиційні проекти, зокрема ведеться будівництво переважувального зернового комплексу в *Одеському морському торговельному порту* та заводу з перероблення сміття у *Львові*. Існує проєкт, розроблений енергетичною компанією *Engie (Енжі)*, зі зведення сонячної електростанції у зоні відчуження в Чорнобилі.

Із початку широкомасштабного збройного вторгнення Росії в Україну Франція прийняла десятки тисяч біженців з України.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Покажіть на карті заморські володіння Франції. Поміркуйте, яке значення вони мають для метрополії.
2. Розкажіть про особливості розселення у Франції. Покажіть на карті найбільші міста.
3. Що таке франкофонія?
4. Які показники вказують на постіндустріальну стадію розвитку Франції?
5. Які чинники роблять Францію провідною туристичною країною світу?
6. Які з французьких банків присутні в Україні? Чи можна вважати їх надійними? Чому?
7. Якби вам довелося мандрувати Францією, якими видами транспорту ви скористалися б? Обґрунтуйте свій вибір.
8. На яких виробництвах вторинного сектору спеціалізується Франція? Що вам відомо про її аерокосмічну галузь?
- 9*. З виробництва якої косметичної продукції, продуктів харчування та напоїв Франція є провідним виробником у світі? Чи є ця продукція в українській торговельній мережі?

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

Відомо, що у Франції в результаті додатних показників природного приросту населення і міграційного сальдо середній темп зростання кількості населення становить близько 6 ‰. Обчисліть, на скільки (осіб) щороку збільшується людність країни.

ПОПРАЦЮЙТЕ В ГРУПІ

Пригадайте із занять історії, зарубіжної літератури, природничих предметів видатних французів і фрацуженок. Продовжіть переліки:

група 1 — державні діячки і діячі — Жанна Д'Арк, Наполеон Бонапарт, ...;

група 2 — вчені — Луї Пастер, Гійом де Боплан, ...;

група 3 — письменники й письменниці — Мольєр, Віктор Гюго, ...;

група 4 — художники — Клод Моне, Огюст Ренуар, ...

Який внесок у розвиток світової цивілізації вони зробили?

§ 13. ВЕЛИКА БРИТАНІЯ

Географічне положення
Острівна країна у Північній Європі. Омивається Атлантичним океаном і Північним морем.

Державний лад
Конституційна монархія.
Унітарний устрій.

Природні умови і ресурси
Клімат: помірний морський, погода з частими туманами.
Рельєф: горбисто-рівнинний, низькі гори.
Річки — Темза, Северн.
Ресурси: нафта, природний газ, кам'яне вугілля, каолін.

Об'єднане
королівство
Великої Британії
та Північної Ірландії

242,5 тис. км²

68 млн осіб

Лондон

Економіка
Постіндустріальна країна. Входить до «Великої сімки». Друга в Європі за величиною ВВП і шоста у світі.

Третинний сектор
Фінансові, ділові, освітні послуги, туризм.

Вторинний сектор
Виробництва авіа- й автомобілебудування, хімічне, фармацевтичне, харчових продуктів.

Первинний сектор
Видобування нафти і природного газу.
У с/г домінує тваринництво.

Населення
Третє місце за кількістю в Європі.
Міське населення — 80 %. Найбільші міста — Лондон, Бірмінгем, Ліверпуль.

МІСЦЕ В РЕГІОНІ ТА СВІТІ. Велика Британія — острівна держава, розташована на північному заході Європи. Її територія охоплює *о. Велика Британія*, північно-східну частину *о. Ірландія* та групу дрібних островів.

У XVIII ст. Велика Британія стала батьківщиною індустріальної революції та започаткувала технологічну модернізацію Європи. Державна досягла особливих успіхів у мореплаванні, створивши найбільшу у світі колоніальну імперію, під владою якої у 1919 р. перебувала майже чверть населення планети. У XX ст. імперія розпалася, і значення Великої Британії у світовій політиці суттєво зменшилося. Друга світова

Таблиця 20

Велика Британія в регіоні та світі

Показники	Значення	Місце в Європі	Місце у світі
Площа території	242,5 тис. км ²	11	78
Населення	68 млн осіб	3	21
ВВП	3,1 трлн дол. США	2	6
ВВП на душу населення	58,9 тис. дол. США	17	25
Обсяг промислового виробництва	279 млрд дол. США	3	6
Індекс розвитку людського потенціалу	0,940	8	15

війна завдала країні величезних збитків. Пройшовши болісний етап деіндустріалізації та реіндустріалізації, нині вона відновила своє економічне значення, увійшовши до п'ятірки найбільших економік світу.

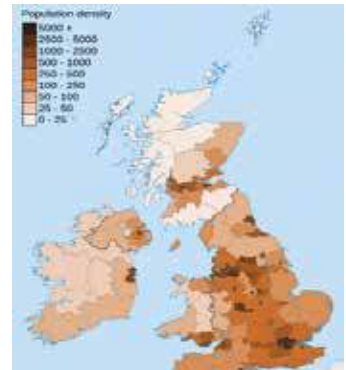
Сучасна Велика Британія є унітарною державою, яка охоплює чотири історичні області — *Англію, Шотландію, Уельс, Північну Ірландію* (мал. 50). Три останні перебувають під англійським культурним і політичним домінуванням, але мають свої парламенти та органи виконавчої влади, що діють

Мал. 49. Король Великої Британії Чарльз III

Мал. 50. Склад території Великої Британії

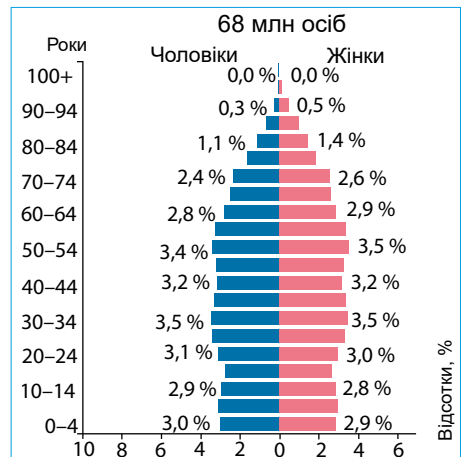
Мал. 51. Щільність населення Великої Британії

на правах регіональних. За формою державного правління Велика Британія формально є монархією, глава якої — король **Чарльз III**. Фактичне ж управління державою здійснює уряд на чолі з прем'єр-міністром.

У результаті процесу деколонізації британських володінь на політичній карті Азії, Америки та Океанії утворилася низка незалежних держав. Проте рівень політичних та економічних зв'язків колишніх колоній з Великою Британією лишився доволі високим. Тож на теренах колишньої імперії було утворено міжурядову організацію **Співдружність націй**, мета якої — сприяння миру, економічному зростанню, розвитку демократії, а також рівні права для громадян держав-учасниць. Нині її членами є 56 держав світу.

НАСЕЛЕННЯ. Середня щільність розселення становить 259 осіб на км². Абсолютна більшість (55 млн) проживає в Англії. У Лондонській агломерації сконцентровано понад 14 млн осіб, а у власне Лондоні — 9 млн (густота — 5200 осіб на км²). Кількість населення всієї Шотландії — лише 5,5 млн осіб — майже у півтора раза менше за його кількість у Лондоні, а Уельсу та Північній Ірландії ще менше — 3,1 і 1,9 млн осіб (мал. 51). Великими агломераціями є Західний Мідленд (Бірмінгем), Великий Манчестер, Лідс-Брадфорд, Ліверпуль.

Демографічна ситуація у Великій Британії відображає загальну тенденцію демографічного переходу у розвинених країнах. Після піку демографічної кризи наприкінці ХХ ст. спостерігається поступове зростання природного приросту. Додатково кількість населення країни збільшується за рахунок міграцій (близько 191 тис. осіб щороку). Серед громадян, які народилися за межами Великої Британії, найбільше вихідців із Польщі, Індії та

Мал. 52. Статеві-вікова піраміда Великої Британії

Пакистану. Велика Британія поєднана давніми тісними міграційними зв'язками зі своїми колишніми колоніями, тому приблизно 7 % її мешканців мають азійське походження і 3 % — африканське.

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ. За величиною ВВП Велика Британія посідає друге місце після Німеччини в Європі й шосте у світі. Чинниками, що визначають її місце в міжнародному поділі праці, є давні традиції індустріалізації, потужний науково-технічний та освітній потенціал, висока концентрація капіталу, висока якість трудових ресурсів.

Серед геоелекономічних переваг Великої Британії варто назвати контроль над багатими запасами нафти й газу в Північному морі, а також вплив, який вона зберігає на основі постколоніальних зв'язків у межах Співдружності націй.

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР. Велика Британія, як і інші країни «Великої сімки», належить до постіндустріальних держав, тобто розвиток третинного сектору в її економіці визначальний. Його частка становить 79 % ВВП країни. *Лондон* вважається одним з основних «мозкових центрів» світової економіки і разом із Нью-Йорком належить до найвищої категорії світових міст. Три британські банки — *HSBC (Ейч-Ес-Бі-Сі)*, *Barclays (Барклайз)* та *Lloyds (Ллойдс)* — є провідними установами на ринку фінансових послуг країни. Велика Британія є міжнародним центром надання ділових послуг — інвестиційних, консалтингових, страхових. За масштабом міжнародної інвестиційної діяльності вона поступається лише США. *Лондонська фондова біржа* — один із головних торгових майданчиків на глобальному ринку цінних паперів. Найбільшими в Європі географічними кластерами креативних індустрій є *Лондон* та *Північно-Західна Англія*. Так, лише індустрія моди приносить щороку в бюджет країни десятки мільярдів фунтів стерлінгів. У Лондоні розташовано штаб-квартиру найбільшої у світі *рекламної компанії WPP*. Велика Британія — світовий центр видавничої діяльності.

Країна відома як міжнародний експортер освіти. За кількістю іноземних студентів вона посідає друге місце у світі після США. У британських ВНЗ навчається 10 % усіх студентів, які здобувають освіту за кордоном. *Оксфордський* та *Кембриджський університети* постійно перебувають на найвищих щаблях у міжнародних рейтингах. Найбільш затребуваними спеціальностями серед іноземних студентів є інженерно-технічні, бізнес-адміністрування, право та архітектура. Країна щороку інвестує великі кошти в науково-дослідні й дослідно-конструкторські роботи.

Туризм — одна з провідних сфер британської економіки. Щороку країну відвідують десятки мільйонів осіб. За цим показником вона є четвертою в Європі після Франції, Іспанії, Італії та шостою у світі, а *Лондон* є другим за туристичними відвідуваннями містом світу. На території Великої Британії розташовано 31 пам'ятку світової природної та культурної спадщини ЮНЕСКО. У країні збереглися численні історичні пам'ятки. Надзвичайно популярні природні об'єкти Шотландії — *озеро*

Мал. 53. Стоунхендж — один із найвідоміших туристичних об'єктів Великої Британії

Мал. 54. Аеропорт Хітроу — один із центральних хабів світової авіатранспортної системи

Лох-Несс, Північно-Шотландське нагір'я. Головні туристичні центри — *Лондон, Единбург, Манчестер, Бірмінгем, Глазго, Ліверпуль, Бристоль.*

У Великій Британії добре розвинений **транспорт**. Мережа транспортних сполучень має радіальну будову з центром у *Лондоні*, від якого розходяться залізниці й автошляхи в основних напрямках. Мережа **автошляхів**, серед яких і швидкісні автостради, достатньо густа. Рівень автомобілізації (519 автомобілів/1000 осіб) вищий за середній показник для країн ЄС, проте нижчий, ніж у передових країнах Європи. **Залізничні сполучення** з Францією та Бельгією здійснюються крізь тунель, прокладений під *протокою Ла-Манш*; поромні переправи з'єднують залізниці Великої Британії та Нідерландів, а також *острів Велика Британія* та *Ірландія*. Велика Британія є частиною глобальної транспортної системи. Найбільші міжнародні **аеропорти**, що розташовані в околицях Лондона, — *Хітроу* (80 млн пасажирів щороку) та *Гатвік* є хабами світового значення. **Морським транспортом** до Великої Британії потрапляє 95 % усіх вантажів. У країні діють кілька десятків портів, найбільші за тоннажністю — *Грімсбі, Іммінгем* на східному узбережжі та *Лондонський* у гирлі Темзи. За пропускною здатністю контейнерних вантажів лідирують порти *Фелікстоу, Лондонський* та *Саутгемптон*.

ВТОРИННИЙ СЕКТОР. Велика Британія — один зі світових лідерів за рівнем технологій у промисловості, за інженерними інноваціями у машинобудуванні. Головними напрямками її спеціалізації є аерокосмічне, автомобільне та хіміко-фармацевтичне виробництва.

Авіакосмічна промисловість належить до найбільш розвинених у світі. Британські підприємства працюють здебільшого на основі міжнародної виробничої кооперації. Так, британська *філія Ейрбас* розробляє та виготовляє крила цивільних літаків А-380 та А-350; у Великій Британії створюють близько чверті кінцевої вартості Боїнга-787 (зокрема, *компанія Роллс-Ройс* виробляє двигуни). Британські підприємства виконували значну частину робіт зі створення *системи супутникової навігації Galileo* — головного конкурента американської GPS. *Компанія SSTL (Ес-Ес-Ті-Ел)* сконструювала та обслуговує п'ять супутників для системи глобального моніторингу катастроф. *Компанія Reaction Engines Limited*

Мал. 55. Автомобілі «Ягуар» проєктують, конструюють та виробляють у Великій Британії

до люксового сегменту — *Астон Мартін, Бентлі, Ягуар, Ленд Ровер, Роллс-Ройс* та ін. Щоправда, більшість компаній нині перебувають у власності закордонних корпорацій. Марки автомобілів для масового сегменту ринку представлені закордонними виробниками — *Тойота, Хонда, Ніссан, Воксхол* та ін. Також виробляються вантажні й напіввантажні транспортні засоби. Автомобілебудівні підприємства розміщено в десятках міст по всій країні. Великими центрами є *Бірмінгем, Ковентрі, Оксфорд, Лідс*.

У Великій Британії добре розвинена **хімічна промисловість**. Країна має низку новітніх виробництв у нафто- й газохімії, що дають друге дихання старим індустриальним районам, особливо на півночі *Англії* та *Шотландії*. Виробляють штучні волокна, пластмаси, промислові хімікати, добрива, фарби. Особливе значення мають **фармацевтичне та косметичне виробництва**. *Glaxo Smith Kline (Глаксо Сміт Клайн)* і *Astra Zeneca (Астра Зенека)* — найбільші британські фармацевтичні корпорації. Колись обличчя промисловості Великої Британії визначали чорна металургія, суднобудування й текстильна промисловість. Нині ці виробництва збереглися, але їх значення суттєво зменшилося. Натомість у країні добре розвинені **виробництва харчових продуктів**.

ПЕРВИННИЙ СЕКТОР. На первинний сектор економіки припадає лише 0,6 % ВВП Великої Британії та 1 % зайнятих. До середини ХХ ст. вуглевидобувна промисловість забезпечувала основні потреби енергетики країни. Проте через нерентабельність видобутку вугілля більшість шахт було закрито. Нині енергетичною базою є **видобування нафти** і природного газу на *шельфі Північного моря*. Ці види енергоресурсів значною мірою замінили вугілля на ТЕС, які забезпечують більш як половину 50 % потреб країни в електроенергії (близько 20 % виробляють на АЕС).

Попри невелику частку у структурі ВВП та зайнятості країни, **сільське господарство** Великої Британії належить до найбільш продуктивних у світі. Середні врожаї пшениці перевищують 70 ц/га, картоплі — 360 ц/га, цукрових буряків — 420 ц/га. Традиційно воно спеціалізується на **тваринництві** — розведенні великої рогатої худоби, свиней та овець. Понад 70 % продукції сільського господарства припадає на м'ясо, молоко й молочні продукти, яйця та вовну. Найвища

(*Ріекшн Енджінс Лімітед*) розробляє проєкт *Skylon (Скайлон)* зі створення орбітального літального апарата багаторазового використання. Головними центрами авіакосмічної промисловості є *Лондон, Бристоль, Дербі*.

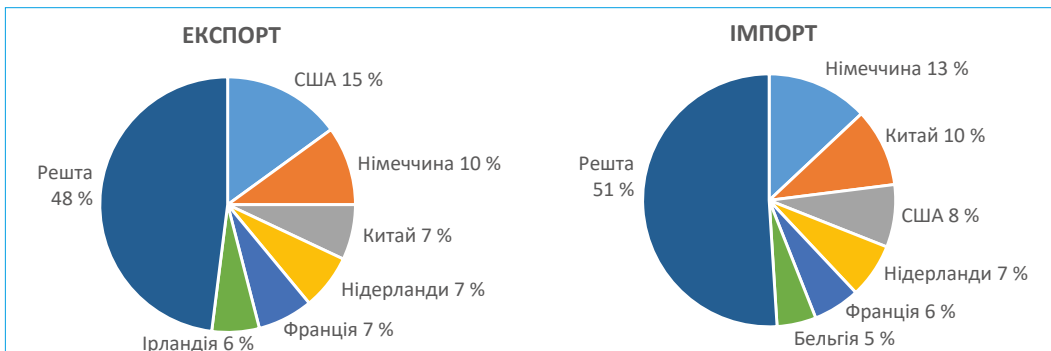
Велике значення має **автомобілебудування**. У Великій Британії випускають автомобілі відомих брендів, багато з яких належать

концентрація сільськогосподарського виробництва — на південному сході (рослинництво) та південному заході *Англії* (розведення великої рогатої худоби). Менш сприятливі природні умови на півночі *Англії*, в *Уельсі* та *Шотландії*, зумовлюють поширення пасовищного скотарства і вівчарства. У структурі *рослинництва* переважають зернові (пшениця, ячмінь) і технічні (картопля, рапс, цукрові буряки) культури. В околицях великих міст поширені птахівництво, вирощування овочів, фруктів, квітів. Велика Британія задовольняє лише 60 % власних потреб у сільськогосподарській продукції, тому частину її імпортують (молочні продукти, м'ясо, кормове зерно, чай, каву, тропічні фрукти, рибу).

Територіальна організація господарства Великої Британії загалом відображає особливості розміщення її населення. Майже 4/5 промислового виробництва сконцентровано у центральних і південних районах *Англії*, особливо у смузі від *Ліверпуля* до *Лондона*. Розрізняють і так звані економічні острови — осередки промислового виробництва довкола *Ньюкасла* та *Мідлсбро*, *Глазго* — у *Шотландії*, *Кардіффа* та *Суонсі* — в *Уельсі*. *Північна Ірландія*, що раніше спеціалізувалася на суднобудуванні й текстильній промисловості, нині переорієнтувалася на новітні виробництва та сферу послуг. Її головним економічним центром є *Белфаст*.

ЗОВНІШНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ. Більшість галузей спеціалізації Великої Британії орієнтуються на експорт, надходження від якого забезпечують до 1/3 ВВП країни. Головними його статтями є автомобілі та комплектувальні, авіадвигуни, медикаменти, паливо, хімікати, харчові продукти, напої, тютюнові вироби. У зовнішній торгівлі послугами країна має додатне сальдо. Вона посідає перше місце в Європі та друге у світі (після США) за обсягами як вхідних, так і вихідних прямих іноземних інвестицій, лєвова частка яких припадає на Європу та Північну Америку. Обсяг імпорту (промислові товари, машини й устаткування, паливо, харчові продукти) суттєво перевищує експорт.

Для *України* розвиток двосторонніх економічних зв'язків з Великою Британією має пріоритетне значення. Статтями експорту з України є переважно чорні метали та продукція сільського господарства, імпорту — хімічна та фармацевтична продукція, автомобілі, устаткування,

Мал. 56. Спрямування зовнішньої торгівлі товарами Великої Британії

паливо, харчові продукти. Велика Британія є третім найбільшим інвестором в економіку України.

У Великій Британії проживає значна українська діаспора (близько 30 тис. осіб). Її формування відбувалося впродовж як першої, так і другої хвиль еміграції, а також поповнюється й нині за рахунок трудових мігрантів. Одна з найбільших українських громад проживає в *Західному Лондоні*. Діаспора суттєво поповнилася великою кількістю біженців унаслідок війни РФ проти України.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. У чому полягають особливості складу території та державного устрою Великої Британії?
2. Як розподілено населення за історичними областями Великої Британії? Назвіть і покажіть найбільші агломерації.
3. Які види діяльності третинного сектору розвинені у Великій Британії?
4. Залізничний транспорт Великої Британії має характерні особливості розвитку. У чому вони полягають?
5. Які сегменти ринку за видами автомобілів задовольняє британське автомобілебудування?
6. Які зміни стались у видобувній промисловості Великої Британії? Як це позначилося на енергетиці країни?
7. Якими чинниками зумовлено спеціалізацію рослинництва і тваринництва Великої Британії?
8. Покажіть на економічній карті райони зосередження промислового виробництва Великої Британії.
9. Користуючись діаграмами на мал. 56, назвіть найбільших зовнішньоторговельних партнерів Великої Британії.
- 10*. Поміркуйте, чому авіакосмічна промисловість розвивається на основі міжнародної виробничої кооперації. Покажіть на карті її центри.

ШУКАЙТЕ В ІНТЕРНЕТІ

Користуючись інтернет-джерелами, з'ясуйте, які країни входять до Співдружності націй. Які вони мають державний устрій та форму правління?

ПРОВЕДІТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Лондон, Берлін, Париж, Київ: схожість і відмінність сучасного розвитку міст.

Використовуючи додаткові джерела інформації, порівняйте сучасний розвиток європейських столиць. Для цього визначте подібні й відмінні риси Лондона, Берліна, Парижа, Києва за такими, наприклад, показниками:

- кількість населення;
- особливості формування агломерації;
- характер міської забудови;
- розвиток міських видів транспорту;
- збереження історичного вигляду та ін.

§ 14. ІТАЛІЯ

Італійська Республіка

 Географічне положення
Розташована у Південній Європі, омивається Середземним морем.

 Державний лад
Парламентська республіка.
Унітарний устрій.

 Природні умови і ресурси
Рельєф: переважно гірський (Альпи, Апенніни); на півночі — Паданська низовина.
Клімат: помірний морський, субтропічний середземноморський.
Річка — По.
Ресурси: мрамур, пірит, ртуть, сірка, природний газ.

 Населення
Четверте місце за кількістю в Європі.
Міське населення — 69 %.
Найбільші міста — Рим, Мілан.

 Економіка
Постіндустріальна країна, входить до «Великої сімки».
За величиною ВВП четверта в Європі й восьма у світі.

 Третинний сектор
Туризм, фінансові й ділові послуги.

 Вторинний сектор
Автомобілебудування, аерокосмічна промисловість, електроніка й електротехніка, виробництво тканин, одягу, взуття, харчових продуктів і напоїв.

 Первинний сектор
Видобувна: мрамур, природний газ.
У с/г домінує рослинництво (оливки, виноград, фрукти, овочі, пшениця); тваринництво (розведення великої рогатої худоби, свинарство, вівчарство).

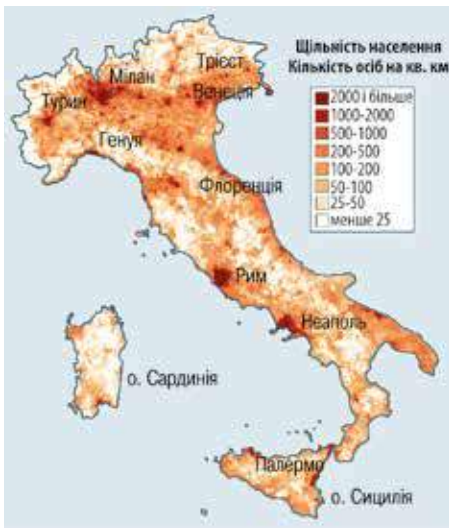
МІСЦЕ В РЕГІОНІ ТА СВІТІ. Італія розташована на півдні Європи, у центральній частині Середземноморського регіону. Її територія охоплює південні схили *Альп*, *Паданську низовину*, *Апеннінський півострів* та *острови Сицилія* і *Сардинія*. Майже 80 % кордонів країни — морські. Історія Італії бере початок ще 2,5 тис. років тому. Особливо яскравими періодами були розквіт *Стародавнього Риму* та середньовічних міст-республік, що започаткували сучасні принципи комерції й капіталізму. Але як національна держава Італія має відносно недавню історію — під такою назвою країна виникла лише у 1870 р.

Після поразки у Другій світовій війні, як і більшість європейських країн, Італія мусила розбудувати свою економіку. На відміну від Франції, Німеччини чи Великої Британії, у довоєнний період Італія мала значно менші досягнення в індустріалізації, а південь країни зберігав елементи феодального укладу. Тож у своєму соціально-економічному розвитку вона мусила наздоганяти решту індустріальних держав Європи. У другій половині ХХ ст. країна продемонструвала приголомшливі успіхи, перетворившись на одну з провідних економік світу з досить високими стандартами життя.

НАСЕЛЕННЯ. За кількістю населення Італія належить до найбільших країн Європи. Середня його

Таблиця 21
Італія в регіоні та світі

Показники	Значення	Місце в Європі	Місце у світі
Площа території	301,3 тис. км ²	10	73
Населення	59 млн осіб	5	25
ВВП	2,05 трлн дол. США	4	8
ВВП на душу населення	58,7 тис. дол. США	19	27
Індекс розвитку людського потенціалу	0,906	15	30

Мал. 57. Розміщення населення Італії

щільність становить 202 особи/км² — це більше за середні показники для Європи. Водночас розміщено населення доволі нерівномірно. Майже половина мешканців країни проживає в долині річки *По*. Щільно заселеними є також *Римська* та *Неапольська* агломерації (мал. 57). Найбільші міста — *Рим* (2,9 млн осіб) та *Мілан* (1,3 млн осіб). Найнижча щільність населення — у гірських районах Альп і Апеннін та на Сардинії. Загалом рівень урбанізації Італії нижчий, ніж у багатьох розвинених країнах Європи та світу — 71 %.

У країні триває демографічна криза — природний приріст населення від’ємний (–3 ‰). На початку ХХ ст.

Італія була країною масової еміграції: тоді батьківщину щороку полишало 750 тис. італійців. Нині у світі за межами Італії проживає близько 59 млн осіб, які мають італійське походження, — їхня кількість зіставна з кількістю населення в країні. Італія є однонаціональною державою: понад 92 % її мешканців — **етнічні італійці**. Крім них, найбільшу частку становлять румуни й вихідці з **Північної Африки** (по 1 %). Основна релігія в країні — католицизм (80 %).

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ. Економічний розвиток Італії після Другої світової війни був зумовлений поєднанням низки сприятливих чинників: економічної допомоги США у рамках *Плану Маршалла*, високого попиту на промислову продукцію (зокрема метали) на міжнародних ринках, а також дешевої, на тлі країн Західної Європи, робочої сили.

У 1950–1960-х рр. економіка зростала особливо швидкими темпами. За цей час Італія перетворилася з технологічно відсталої, бідної, переважно аграрної країни на одну з наймогутніших індустріальних держав світу з ефективною моделлю соціального забезпечення. Нині країна має сучасну структуру господарства, високий рівень технологічної оснащеності виробництва, високоякісні трудові ресурси та бере активну участь у міжнародному поділі праці. Діяльність найбільших італійських компаній, що входять до переліку 500 найбільших у світі, охоплює сфери автомобілебудування, енергетики, страхування, банківських, поштових і телекомунікаційних послуг.

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР. На третинний сектор економіки припадає 74 % італійського ВВП і 68 % зайнятих. Основні його складники — фінансові й ділові послуги, креативні індустрії, туризм, транспорт. У **фінансовій сфері** найбільшими міжнародними банками є *UniCredit* (*Юні Кредіт*) (*Мілан*) та *Intesa Sanpaolo* (*Інтеза Санпаоло*) (*Турин*).

Колізей (м. Рим)

Пізанська вежа (м. Піза)

Гранд-канал (м. Венеція)

Мал. 58. Всесвітньо відомі туристичні об'єкти Італії

Сфера **туризму** Італії належить до найбільш розвинених у Європі та світі. Цьому сприяли всесвітньо відомі історичні й культурні пам'ятки, релігійні святині, твори мистецтва, краса природи, італійська мода й гастрономія. Разом із супутніми видами обслуговування вона дає 10 % італійського ВВП. Щороку країна приймає десятки мільйонів туристів, які забезпечують надходження десятків мільярдів євро до національної скарбниці. Італія посідає п'яте місце у світі за туристичними відвідуваннями. Найпопулярніші туристичні центри — *Рим, Мілан, Неаполь, Флоренція, Палермо, Болонья, Турин, Піза, Венеція*. До всесвітньо відомих пам'яток історичної та культурної спадщини належать руїни Колізею у Римі, Сікстинська капела у Ватикані, пам'ятки італійського Відродження у Флоренції, падаюча вежа в Пізі, архітектурний ансамбль міста на каналах Венеції та ін. (мал. 58). Серед природних об'єктів славляться морські узбережжя, зокрема *Італійська Рив'єра* у Лігурії, *Сардинія* та *Адріатика*. Не менш привабливі гірські ландшафти, озера та лижні курорти *Альп*. На окрему увагу заслуговує гастрономічний туризм, адже Італія славиться твердими сирами, м'ясними стравами і є конкурентом Франції з виноробства.

Італія має сучасну **транспортну систему**. Розвинені всі види сполучень. Розширюється мережа швидкісних (до 300 км/год) **залізниць**. Країна має щільну мережу **автошляхів**. В Італії працюють десятки великих **аеропортів**. **Аеропорти імені Леонардо да Вінчі** в *Римі* та *Мілан-Мальпенса* є світовими хабами, що обслуговують десятки мільйонів пасажирів щороку. Протяжна берегова лінія Італії зумовлює розвиток **портів**, найбільші з яких — *Генуя* й *Трієст*. Суходільні сполучення з континентальною Європою здійснюються узбережжям через Францію, а також тунелями та перевалами через Альпи.

ВТОРИННИЙ СЕКТОР. Італія має розвинену переробну промисловість. Основними напрямками її спеціалізації є автомобілебудування, аерокосмічна промисловість, виробництво електроніки та електротехніки (зокрема побутової техніки й офісного обладнання), тканин, одягу, взут-

Рекорди світу

Італія — світовий лідер за кількістю пам'яток Світової природної та культурної спадщини ЮНЕСКО — їх у країні 53 (5 % світового списку).

Мазераті

Фіат Фримонт

Ламборгіні

Мал. 59. Автомобілі всесвітньо відомих брендів італійської корпорації FCA

тя, пластмасових виробів та меблів. Порівняно з іншими розвиненими країнами промисловість Італії менш технологічна, але більш працемістка, що зумовлено пізнішою індустріалізацією та дешевими трудовими ресурсами. Ще одна особливість — переважання дрібних та середніх компаній над великими корпораціями.

Основним виробництвом спеціалізації Італії є машинобудування. **Автомобілебудування** — гордість країни. Головною автомобільною корпорацією, що контролює виробництво більшості відомих італійських марок автомобілів, є *Fiat Chrysler Automobiles (Fiat Крайслер Отомобайлз)*, скорочено FCA. Компанія випускає широкий асортимент від недорогих компактних міських автомобілів до люксових і спортивних моделей *Lamborghini (Ламборгіні)*, *Maserati (Мазераті)*. Автомобільна столиця країни — *Турин*. Загалом надходження від автомобілебудування становлять 6 % ВВП країни.

Аерокосмічна промисловість виробляє ракети-носії та авіаційні двигуни, наземні системи контролю за космічними польотами, військові й тренувальні літаки, гелікоптери. Останніми роками відбулася масштабна корпоративна інтеграція — *корпорація Leonardo (Леонардо)* об'єднала найбільші компанії виробників аерокосмічної продукції. Основні центри — *Турин* і *Рим*. **Суднобудування** Італії спеціалізується на виробництві круїзних, суховантажних, танкерних, рефрижераторних і військових суден та моторних яхт. Центри суднобудування — *Турин, Трієст, Форлі* та ін. **Виробництвом електротехніки** зайняті такі відомі компанії, як *Indesit (Індезіт)* — пральні та посудомийні машини, холодильники, морозильники, плити, витяжки; *De'Longhi (Делонгі)* — один з найбільших світових виробників кавомашин, кондиціонерів і дрібної побутової техніки.

Мал. 60. Круїзний лайнер виробництва суднобудівної компанії «Фінкантері»

Металургія сконцентрована переважно на півночі країни. Італія посідає десяте місце у світі за обсягами виплавляння сталі. Найбільші центри чорної металургії — *Мілан, Трієст, Таранто*. Країна є великим виробником алюмінію. Раніше використовувалася власна сировина, але нині вигідніша привізена.

Бідна на власні запаси енергоносіїв, Італія змушена імпортувати енергетичну сировину з-за кордону. Найбільшими центрами **нафтоперероблення** та **нафтохімії** є *Генуя* і *Трієст*. Як і в інших провідних країнах Європи, розвивається **фармацевтика**. Італія — великий виробник тканин, одягу, взуття, ювелірних виробів та інших споживчих товарів. Разом із Францією, Великою Британією та США Італія належить до країн, у яких визначаються головні світові тренди в **індустрії моди**. Всесвітньо відомими є дизайнерські бренди *Valentino (Валентіно)*, *Versace (Версаче)*, *Prada (Прада)*, *Armani (Армані)*, *Dolce & Gabbana (Дольче енд Габбана)*, *Gucci (Гуччі)*, *Fendi (Фенді)* та ін. Головні центри — *Мілан*, *Флоренція* і *Рим*.

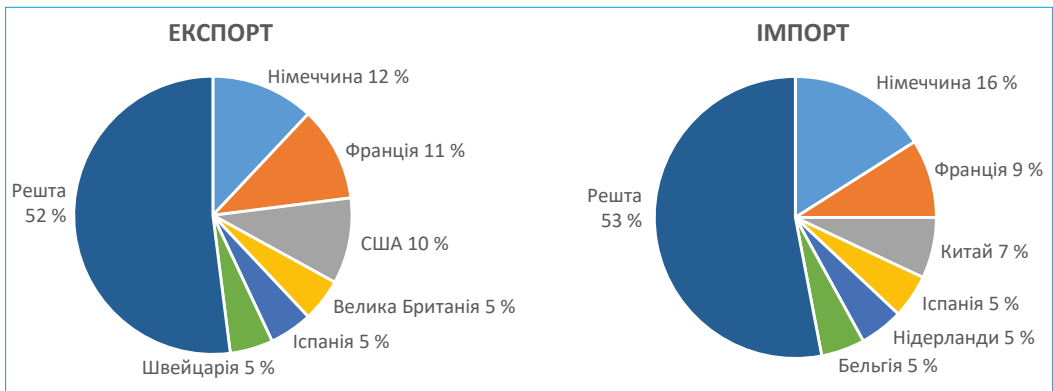
В **електроенергетиці** Італії провідну роль відіграють ТЕС. Важливе значення мають відновлювані джерела енергії: 17 % електроенергії генерують ГЕС; значну частку — СЕС і ВЕС. З 1980-х рр. італійський уряд узяв курс на згортання атомної енергетики, тож зараз АЕС не працюють. **ПЕРВИННИЙ СЕКТОР**. Ще у ХХ ст. **видобувна промисловість** відіграла помітну роль в економіці Італії. Нині видобувають невеликі обсяги природного газу у *долині р. По* і на *шельфі Адріатичного моря* та білий мармур у *Тоскані*.

Сільське господарство відіграє більшу роль в Італії порівняно з іншими провідними країнами світу (2 % ВВП і майже 4 % зайнятого населення). У його структурі переважає **рослинництво**. На півночі країни вирощують кукурудзу, рис, цукрові буряки, сою, овочі (особливо томати). Південні райони спеціалізуються на вирощуванні пшениці, оливок і фруктів, зокрема груш, яблук, слив, вишень, абрикосів, персиків, ківі, апельсинів, грейпфрутів, лимонів. Виноградники поширені по всій території країни. Італія — світовий лідер з виробництва вина й оливкової олії. Найбільш інтенсивне сільське господарство ведеться на Паданській низовині та західному узбережжі Апеннінського півострова, де є можливості зрошування. У **тваринництві** основними напрямками є розведення великої рогатої худоби молочно-м'ясного спрямування, свинарство і вівчарство. Загалом Італія не забезпечує власних потреб у продовольстві, тому велику кількість сільськогосподарської продукції імпортує.

В Італії розвивається **лісівництво**, проте темпи заліснення території поступаються таким у Франції та Німеччині. Важливе значення, особливо на місцевому рівні, має **рибальство** (річний вилов риби та морепродуктів становить понад 300 тис. тонн).

ПРОСТОРОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСТВА. В Італії існує відчутна диспропорція в економічному розвитку між південними й північними районами країни.

Північ є продовженням західноєвропейської смуги високої індустріалізації в межах «Блакитного банана» з провідними центрами в *Мілані* й *Турині*. Мілан — світове місто, у якому сконцентровано не лише промислові виробництва, а й фінансові установи та компанії, що надають міжнародні ділові послуги. Регіон має найвищі показники ВВП на душу

Мал. 61. Структура зовнішньої торгівлі товарами Італії

населення в країні. Висока концентрація економічної активності й у *Римі* та *Неаполі*. **Південь** Італії, попри зусилля уряду, відстає в економічному розвитку, зберігаючи аграрну спеціалізацію.

ЗОВНІШНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ. Провідну роль відіграє торгівля товарами (мал. 61). Італія має додатний зовнішньоторговельний баланс — експорт товарів суттєво перевищує їх імпорт. Зовнішня торгівля послугами поступається іншим передовим країнам Європи за обсягами.

Країна екпортує обладнання, автомобілі та інші транспортні засоби, текстиль, одяг, продукти нафтоперероблення, тютюн, кольорові метали, вино, сири, помідори, фрукти та ін. До експортних видів послуг належать туризм, міжнародні ділові та ІТ-послуги. Статтями імпорту є устаткування, мінеральна, енергетична сировина, текстиль і одяг, напої, м'ясо, зерно.

За сумарним товарообігом Італія посідає сьоме місце серед усіх торгових партнерів *України* і третє серед європейських після Німеччини та Польщі. Основними статтями українського експорту до Італії є чорні метали, зерно, олія, каолін, добрива; імпорту — енергетичне обладнання, механічні вироби, пластмаси, електротехніка, лікарські засоби та ін. Італія — один з найбільших інвесторів в економіку України. Важливим є співробітництво в гуманітарній сфері. В Італії проживає велика громада українців — близько 240 тис. Ця країна є популярною серед українських трудових мігрантів. З початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну вона прийняла десятки тисяч українських біженців.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. За якими показниками Італія входить до першої п'ятірки країн Європи, за якими — до першої десятки країн світу?
2. Покажіть на карті найбільші міста Італії. Порівняйте італійську столицю за кількістю населення зі столицею України.
3. Назвіть складники третинного сектору економіки Італії, що є галузями її міжнародної спеціалізації.

4. Наведіть приклади промислових виробництв, що визначають міжнародну спеціалізацію Італії. Які чинники сприяли їх розвиткові?
5. Поясніть особливості спеціалізації рослинництва Італії.
6. Де в країні розміщено основні промислові регіони? Покажіть їх на карті.
У чому полягає нерівномірність їх економічного розвитку?
- 7*. Користуючись мал. 61, розкажіть про особливості експорту Італії.

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

У найбагатшому регіоні Італії Альто-Адідже (Південний Тироль) показник ВВП на душу населення становить 152 % від середнього в країні, а в найбіднішому регіоні Калабрія — 61 %. Користуючись додатковим джерелом інформації (https://en.wikipedia.org/wiki/Regions_of_Italy), обчисліть, яким є середній показник ВВП на душу населення в країні в євро. На скільки (в євро) цей показник відмінний в Ломбардії, столичному регіоні Лаціо та острівному регіоні Сицилія від середнього в країні?

ПОПРАЦЬОТЕ В ГРУПІ

Користуючись додатковими джерелами інформації (https://uk.wikipedia.org/wiki/Світова_спадщина_ЮНЕСКО; https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_27_%_об'єктів_Світової_спадщини_ЮНЕСКО_в_Італії), дізнайтеся, які з італійських пам'яток світової природної та культурної спадщини ЮНЕСКО згідно з визначеними критеріями віднесено до категорій:

- група 1 — шедеври людського творчого генія;
  - група 2 — унікальні для цивілізації, яка існує досі або вже зникла;
  - група 3 — видатні приклади архітектурного або технологічного ансамблю;
  - група 4 — природні видатні зразки етапів історії Землі.
- Підготуйте презентацію про один з об'єктів вашої категорії.

ПРАКТИЧНА РОБОТА

Складання картосхеми просторової організації економіки однієї з європейських країн «Великої сімки» (за вибором учнів)

1. Пригадайте особливості просторової організації господарства європейських країн «Великої сімки».
2. На контурній карті Німеччини, Франції, Великої Британії чи Італії позначте найбільші промислові ареали.
3. Зафарбуйте одним кольором більш економічно розвинені райони країни, іншим — менш розвинені. Назвіть причини нерівномірності розвитку районів у межах однієї країни.

ПРОВЕДІТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Кластери в Італії як панівна форма організації виробництва товарів і послуг.

§ 15. ПОЛЬЩА

Географічне положення
У Східній Європі.
Омивається Балтійським морем.

Державний лад
Президентсько-парламентська республіка.
Унітарний устрій.

Природні умови і ресурси

Клімат помірно континентальний.
Рельєф: здебільшого рівнинний, гори — Судети, Карпати.
Річки — Вісла, Одра.
Ресурси: кам'яне вугілля, мідні, цинкові, срібні руди, кам'яна сіль, сірка.

Населення

Восьма за кількістю в Європі.
Міське населення — 64%.
Найбільші міста — Варшава, Краків, Лодзь.

Польська Республіка

Економіка

Індустріальна країна.
9-та в Європі за величиною ВВП і 21-ша у світі.

Первинний сектор

Видобувна промисловість.
С/г: рослинництво (картопля, жито, цукрові буряки, овочі, фрукти); тваринництво (свинарство, розведення великої рогатої худоби, птахівництва).

Вторинний сектор

Чорна і кольорова металургія, транспортне машинобудування, електротехніка, виробництва хімічної продукції, тканин, одягу, взуття, харчових продуктів.

Третинний сектор

Транспорт. Туризм.
Фінансові та ділові послуги.

Таблиця 22

Польща в регіоні та світі

Показники	Значення	Місце в Європі	Місце у світі
Площа території	312,7 тис. км ²	9	70
Населення	41 млн осіб	7	37
ВВП	688 млрд дол. США	9	21
ВВП на душу населення	49,5 тис. дол. США (МВФ)	24	39
Індекс розвитку людського потенціалу	0,881	20	36

МІСЦЕ В РЕГІОНІ ТА СВІТІ. Республіка Польща — одна з найбільш динамічних економік серед постсоціалістичних країн. Нині за розміром ВВП, обсягом промислового виробництва та величиною експорту Польща входить до першої десятки країн Європи. У 2004 р. разом із дев'ятьма іншими державами Польща приєдналася до Європейського Союзу. Країна увійшла до Шенгенської зони, проте зберегла власну валюту — злотий.

НАСЕЛЕННЯ. Демографічна ситуація в Польщі кризова. Останніми роками в країні спостерігається від'ємний приріст населення. Досить цікаво складається міграційна ситуація. Понад 1 млн громадян Польщі перебувають більшу частину року за кордоном, що пов'язано з трудовими міграціями до Німеччини, Великої Британії та інших країн ЄС. Можливість легально працювати в країнах Шенгенської зони утримує поляків від зміни громадянства, тому на кількість населення це не впливає. Але в багатьох сферах господарства Польща відчуває брак трудових ресурсів, що створює додаткові стимули для трудової імміграції до Польщі, зокрема громадян України.

Середня густина населення становить 124 особи/км² (1105 у містах і 50 у сільській місцевості). Найщільніше заселені південна та західна

Національний склад населення

До Другої світової війни майже 31 % населення Польщі становили представники етнічних меншин, переважно євреї, німці та українці. Більшість євреїв було знищено під час німецької окупації, тоді як німецьке населення змушене було залишити країну після завершення війни. На вимогу радянської влади велику кількість українців було репатрійовано зі східних регіонів Польщі.

частини країни, тоді як на сході й півночі людність відчутно нижча. Рівень урбанізації Польщі порівняно невисокий — 60 %, останніми роками спостерігається негативна динаміка. Найбільшими містами країни є *Варшава, Краків, Познань, Вроцлав, Лодзь*. Варшава — єдине на території Польщі світове місто найвищого рівня. Водночас, попри порівняно невеликий розмір міст, на південному заході країни сформувалася доволі велика транскордонна *Верхньосілезька поліцентрична агломерація*, більша частина якої розташована у межах Польщі, менша — у Чехії. Населення всього урбанізованого ареалу налічує 5,3 млн осіб. Нинішня Польща є однонаціональною країною — *поляки* становлять 97 % населення. Переважна релігія — католицизм (майже 88 %).

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ. Економічний розвиток Польщі після розпаду соціалістичної системи може слугувати прикладом успішних реформ. Уряд узяв курс на зменшення державного тиску (контролю) на економіку, перехід до ринкового регулювання, приватизацію державних підприємств, збалансування доходів і витрат бюджету. Важливим чинником, що допоміг пройти складний етап реформ і досягти високих результатів, став курс на входження Польщі до Євросоюзу, що розпочався з 1994 р. Упродовж подальших десяти років перспектива входження до ЄС була додатковим стимулом для суспільства проводити тяжкі реформи. Майбутнє приєднання Польщі до Єдиного європейського ринку приваблювало до країни закордонні інвестиції з-поза меж Європи, з країн, що прагнули у перспективі вийти на ринок ЄС «ізсередини».

Нині Польща є шостою за розміром економікою серед країн ЄС. У її структурі динамічно розвиваються вторинний і третинний сектори: на третинний припадає близько 57,5 % ВВП, на вторинний — 40 %, на первинний — 2,5 %. Головними чинниками, що визначають місце Польщі в міжнародному поділі праці, є потужна мінерально-сировинна база, порівняно дешеві та висококваліфіковані трудові ресурси, сприятливий інвестиційний клімат і вільний доступ до європейського ринку.

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР. Хоча невиробнича сфера стрімко розвивається впродовж останніх десятиліть, її частка в господарстві Польщі ще відчутно менша за передові постіндустріальні країни Європи та світу.

Найбільш динамічними видами нематеріального виробництва є розвиток фінансової діяльності, туризму та транспорту.

У **фінансовій сфері** працюють великі банки, головні офіси яких розташовані у *Варшаві* та *Вроцлаві*. **Туризм** — пріоритетний напрям розвитку сфери послуг. Польща посідає 18-те місце у світі за кількістю іноземних відвідувачів. Вона має велику кількість туристичних та рекре-

Мал. 62. Соляна шахта

аційних ресурсів, що відображають як розмаїття її природних умов, так і багату історико-культурну спадщину. Найбільш відвідувані міста — *Краків, Варшава, Вроцлав, Гданськ, Познань* та *Щецин*. Популярні гірськолижний курорт *Закопане* та соляні шахти у *Величці*. Всесвітньо відомою пам'яткою про жахіття Другої світової війни є концентраційний табір Аушвіц

поблизу *Освенцима*. Розвиваються активні види туризму в районі *Мазурського приозер'я* та горах на півдні країни. Відомим рекреаційним районом є *узбережжя Балтійського моря*.

Польща має сучасну **транспортну систему**. В її основі лежить мережа **залізничних сполучень**, хоча останніми роками їх значення зменшилося. Натомість зростає роль **автомобільного транспорту**. Головними **морськими портами** країни є *Гданськ, Гдиня, Щецин*. Усі порти обслуговують поромні пасажирські сполучення з країнами у басейні Балтійського моря. **Річковий транспорт** відіграє допоміжну роль. Головними водними артеріями країни є *річки Вісла та Одер*. На території Польщі діють шість міжнародних **аеропортів** — у *Варшаві, Кракові, Гданську, Катовіце, Вроцлаві та Познані*. Аеропорт імені *Фридерика Шопена* у Варшаві є великим європейським хабом, що пропускає майже 19 млн пасажирів на рік. Найбільша польська **авіакомпанія «Лот»** обслуговує 92 напрями міжнародних сполучень.

ВТОРИННИЙ СЕКТОР. Господарство Польщі має потужну промисловість. У ХХ ст. основним її спрямуванням була важка промисловість, переважно на ресурсах *Сілезії*. За останні кілька десятків років Польща осучаснила структуру промисловості, зокрема збільшила виробництво транспортних засобів, електроніки та електротехніки, споживчих товарів. Запровадження ринкових методів управління дало змогу підвищити рентабельність важких виробництв.

Основу **електроенергетики** становлять ТЕС, що працюють на власному вугіллі *Верхньої Сілезії*, нафті й газі, які надходять до Польщі трубопроводами з Росії. Головним напрямом використання відновлюваних джерел енергії є спалювання біомаси, що забезпечує близько 6 % потреб країни в електроенергії. ГЕС, ВЕС і СЕС відіграють лише допоміжну роль.

Польща має добре розвинену **чорну металургію**. Країна посідає 22-ге місце серед великих виробників сталі. Головні центри — *Краків, Варшава, Катовіце, Ченстохова, Стальова Воля*. Виробництво повністю залежить від привізної залізної руди, зокрема з України, Росії та Швеції. Основним регіоном розвитку **кольорової металургії** є *Нижня Сілезія*. Там залягають багаті поклади руд кольорових металів, особливо мідних.

Район *Легниця, Глогув, Любін, Польковіце* належить до провідних у Європі за виробництвом міді. За цим показником Польща посідає 13-тє місце у світі, за виробництвом цинку — 15-тє. Вона також є найбільшим у Європі і п'ятим у світі виробником срібла.

Мал. 63. Судноремонтний завод у Гданську

Машинобудування має багато-профільну спеціалізацію. У районах розвитку гірничо-видобувної та металургійної промисловості (в *Сілезії*) є попит на **важке промислове устаткування**, виробництво якого там налагоджено вже впродовж тривалого часу. Проте нині міжнародну спеціалізацію Польщі визначають сучасніші виробництва, зокрема **транспортне машинобудування**. Збирання легкових автомобілів (переважно марок *Фіат* і *Фольксваген*) налагоджене в містах *Бельсько-Бяла, Познань*; двигуни та комплектувальні виробляють у *Тихи* та *Валбжиху*; вантажівки (*Манн, Сканія*) — у *Кракові, Слупську*; автобуси — у *Познані, Солець-Куявському, Вроцлаві*. Рухомий склад залізниць випускають у *Вроцлаві, Лодзі, Катовіце*. Суднобудівні заводи працюють у *Гданську, Гдині, Щецині*. Польща відома виробництвом легкомоторних літаків і гелікоптерів (*Мелець, Свідник*), у *Вроцлаві* працює філія американської компанії *UTC Aerospace Systems (Ю-Ті-Сі Аероспейс Системз)*, що проводить аерокосмічні інженерні розроблення. Виробництвами спеціалізації Польщі є **електротехніка** та **електроніка** (центр — *Вроцлав*).

Хімічна промисловість спеціалізується як на основній хімії, так і на нафтопереробленні та хімії органічного синтезу. Основна хімія виробляє добрива, сірчану кислоту, соду, використовуючи місцеву сировину. Нафтоперероблення та органічна хімія тяжіють до нафто- і газопроводів. Добре розвинені виробництва нафтопродуктів, побутової хімії, лаків і фарб, штучних волокон, пластмас, ліків та косметичних товарів. Найбільші центри — *Вроцлав, Варшава, Краків, Жешув, Гданськ*.

Завдяки дешевшим порівняно із Західною Європою трудовим ресурсам у Польщі добре розвинені **виробництво тканин, одягу, взуття**. Основні центри — у *Лодзі* й околицях, а також міста *Верхньої* та *Нижньої Сілезії*. Активно розвивається **виробництво харчових продуктів**, зокрема м'ясних і молочних, плодоовочевих консервів, цукру, напоїв.

ПЕРВИННИЙ СЕКТОР. Первинний сектор продовжує відігравати важливу роль в економіці Польщі, особливо порівняно з провідними постіндустріальними країнами Європи. Важливе значення зберігає **видобувна промисловість**: Польща є одним із провідних видобувачів кам'яного вугілля (*Верхня Сілезія*), мідних, цинкових та срібних руд. Також видобувають кам'яну сіль і сірку.

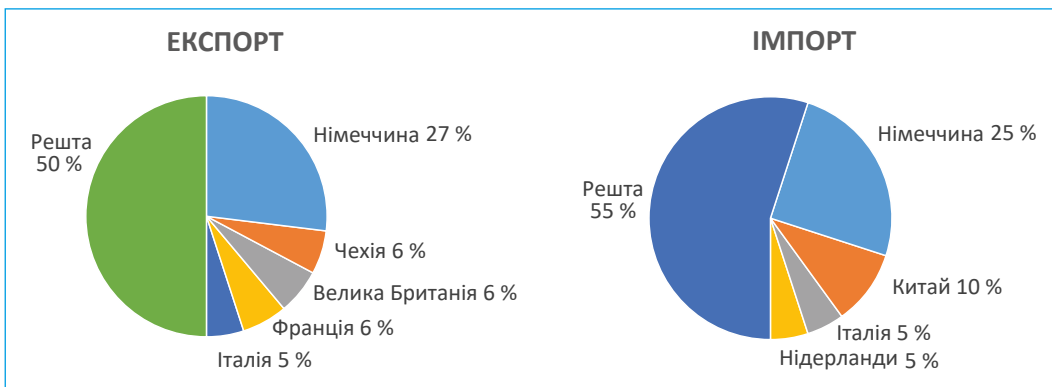
Для сільського господарства характерне переважання невеликих за розміром (близько 5 га) сімейних ферм, що дещо негативно позначається на продуктивності праці. Головними напрямками спеціалізації *рослинництва* є вирощування картоплі, жита і цукрових буряків. За обсягами виробництва цих культур Польща посідає одне з чільних місць у Європі. Також поширене вирощування овочів та фруктів. У *тваринництві* переважає свинарство. Розведення великої рогатої худоби притаманне південним районам країни. В околицях великих міст розвивається птахівництво. Попри негативні очікування, вступ Польщі до ЄС позитивно вплинув на розвиток аграрного виробництва. Дрібні фермерські господарства отримали доступ до європейських програм субсидіювання, а пристосування нормативів якості до стандартів ЄС дало змогу вийти на прибуткові ринки країн Західної Європи. У сільському господарстві Польщі задіяно велику кількість трудових мігрантів з України.

ПРОСТОРОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСТВА. Особливістю просторової організації господарства Польщі є її асиметричність. Загалом спостерігається зростання інтенсивності господарського освоєння території з півночі на південь і зі сходу на захід. Найбільша концентрація промислового виробництва — у *Сілезькому регіоні*, а також довкола великих міст — *Варшави, Кракова, Познані, Вроцлава, Лодзя*. Важливими індустріальними осередками є *портові міста Балтійського узбережжя*.

Натомість східні та північно-східні райони мають переважно аграрну спеціалізацію і суттєво поступаються у своєму економічному розвитку. Цікаво, що найбільш економічно розвинені райони Польщі раніше входили до складу Німеччини.

ЗОВНІШНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ. Зовнішня торгівля Польщі збалансована — експорт майже дорівнює імпорту з невеликим додатним сальдо.

Головними статтями **експорту** є автомобілі та комплектувальні до них, засоби автоматичного оброблення даних, електротехнічні товари,

Мал. 64. Спрямування торгівлі товарами Польщі

меблі, промислові напівфабрикати, а також м'ясо і м'ясопродукти, живі тварини, тютюнові вироби тощо. Левова частка польських товарів спрямовується до країн ЄС, серед яких найбільший партнер країни — *Німеччина* (понад 27 % польського експорту). Також важливими ринками є *Велика Британія, Чехія, Франція, Італія та Нідерланди*. Торгівля послугами за вартістю суттєво поступається товарній. Головні статті експорту — ділові й транспортні послуги, а також туризм.

Імпорт охоплює машини й устаткування, транспортні засоби, напівфабрикати, хімікати, мінеральну сировину, паливо, мастила, м'ясо, тютюн, какао та сою. Окрім країн ЄС, важливим постачальником товарів на польський ринок є *Китай* (10 %). Відмінність Польщі від провідних країн Європи полягає в залежності від зовнішнього капіталу. Країна є його імпортером: сукупний обсяг закордонних інвестицій в економіку Польщі становить 236 млрд дол. США, тоді як польські активи за кордоном — усього лише 68 млрд.

Розвиток двосторонніх відносин із Польщею має особливо важливе значення для України. Польща є сусідом України і найбільшим серед країн ЄС ринком для українських товарів — на неї припадає близько 6 % вітчизняного експорту. Україна постачає їй залізо і сталь, промислове обладнання, руди металів і металобрухт, рослинні олії, добрива та іншу продукцію основної хімії, а імпортує продукти нафтоперероблення, вугілля, електротехнічні товари, папір, автомобілі та автозапчастини. Важливим є також розвиток політичного співробітництва з Польщею, яка впродовж тривалого часу підтримує ідеї європейської інтеграції України. У часи повномасштабного вторгнення Росії в Україну Польща стала надійним партнером у боротьбі із загарбниками, надаючи фінансову, гуманітарну та військову допомогу українцям.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. За якими показниками Польща входить до першої десятки країн Європи? Які чинники зумовили її статус найбільш динамічної економіки серед постсоціалістичних країн?
2. Покажіть на карті найбільші міста Польщі. У яких районах країни найбільша щільність населення?
3. Перелічіть основні складники третинного сектору економіки Польщі. Чим набір його видів діяльності відрізняється від такого у високорозвинутих країнах Європи?
4. Наведіть приклади промислових виробництв, що визначають міжнародну спеціалізацію Польщі. Які чинники сприяли їх розвитку?
5. На вирощуванні яких культур спеціалізується рослинництво Польщі?
6. У чому полягає особливість просторової організації господарства Польщі? Де розміщено основні промислові осередки? Покажіть їх на карті.
7. Користуючись мал. 64, розкажіть про особливості структури імпорту товарів Польщі.
- 8*. Економічний розвиток Польщі — приклад успішних реформ. Доведіть або спростуйте це твердження. Чи варто Україні скористатися її досвідом?

§ 16. РОСІЯ

 <p>Географічне положення Займає більшу частину Східної Європи та всю Північну Азію. Омивається морями трьох океанів.</p>	<p align="center">Російська Федерація</p> 	 <p>Економіка Індустріальна країна; 4-та в Європі за величиною ВВП і 8-ма у світі.</p>
 <p>Державний лад Президентсько-парламентська республіка. Федеративний устрій.</p>		 <p>Третинний сектор Ділові та фінансові послуги; туризм; транспорт — розвинені всі види.</p>
 <p>Природні умови і ресурси Клімат: арктичний, субарктичний, помірний від суворого холодного на півночі до спекотного й сухого пустельного на півдні та вологого мусонного на сході. Рельєф дуже контрастний: великі рівнини обрамлені горами на півдні (Кавказькі, Алтай, Саяни) і сході. Річки — Об із притокою Іртиш, Амур, Лена, Єнісей, Волга. Багаторічна мерзлота. Ресурси: нафта, природний газ, вугілля, залізна руда, руди кольорових металів, алмази.</p>	<p> 17,1 млн км²</p> <p> 145 млн осіб</p> <p> Москва</p> <p> Населення 1-ше місце за кількістю в Європі й 9-те у світі. Міське населення — 75 %. Найбільші міста — Москва, Санкт-Петербург, Новосибірськ.</p>	 <p>Вторинний сектор Електроенергетика, чорна і кольорова металургія, машинобудування, хімічна, лісопериобна та целюлозно-паперова промисловість; виробництво тканин, одягу, взуття, харчових продуктів.</p>
		 <p>Первинний сектор Видобувна промисловість; сільське господарство (провідне тваринництво — молочно-м'ясне скотарство, свинарство; рослинництво — вирощування зернових).</p>

МІСЦЕ У СВІТІ ТА РЕГІОНІ. Російська Федерація (РФ, Росія) — найбільша за розміром території країна світу. Її площа лише трохи менша від площі материка Південна Америка. Країну омивають моря басейнів Тихого, Північного Льодовитого, Атлантичного океанів. Росія має найдовшу у світі берегову лінію (понад 37,6 тис. км). Країна простягається в межах двох великих світових субрегіонів, займаючи більшу частину *Східної Європи* та всю *Північну Азію*. На суходолі вона межує з 14-ма країнами. Більша частина території Росії (79 %) розташована в Азії, проте 78 % усього населення проживає в європейській частині країни, там розташовані столиця — *Москва* та 10 із 15 найбільших міст із населенням понад 1 млн осіб. У європейській частині сконцентровано основну частину політичного, економічного та культурного життя країни. Модернізація (відхід від феодального суспільного укладу і формування сучасних інститутів держави, економічних відносин, технократичних принципів організації суспільного життя, розвиток міст та урбанізація, індустріалізація, розвиток освіти і технологічний прогрес) держави відбувалася також у європейському історичному контексті. Тому здебільшого Росію розглядають як частину європейського суспільно-географічного простору.

У 1721 р. Петро I проголосив Росію абсолютистською імперією, і так вона проіснувала до Лютневої революції 1917 р. У період найбільшого розквіту Російська імперія охоплювала площу 21,8 млн км² (1/7 земного суходолу) та була другою за розміром після Британської. Створений у

1922 р. СРСР, усупереч офіційному статусу союзної держави з республіканською формою правління, вважають геополітичним спадкоємцем Російської імперії. Відповідно, дезінтеграція (розпад) СРСР і становлення незалежних держав на теренах його колишніх республік може розглядатися як процес деколонізації, що супроводжується напруженими відносинами між політичним центром колишньої метрополії та молодими державами, що прагнуть вийти з-під її геополітичного впливу.

Маючи найбільшу у світі територію та дуже потужний мінерально-ресурсний потенціал, РФ посідає лише 4-те місце в Європі та 8-ме у світі за розміром ВВП, а в перерахунку на душу населення — далеко поза першою десяткою країн (табл. 23).

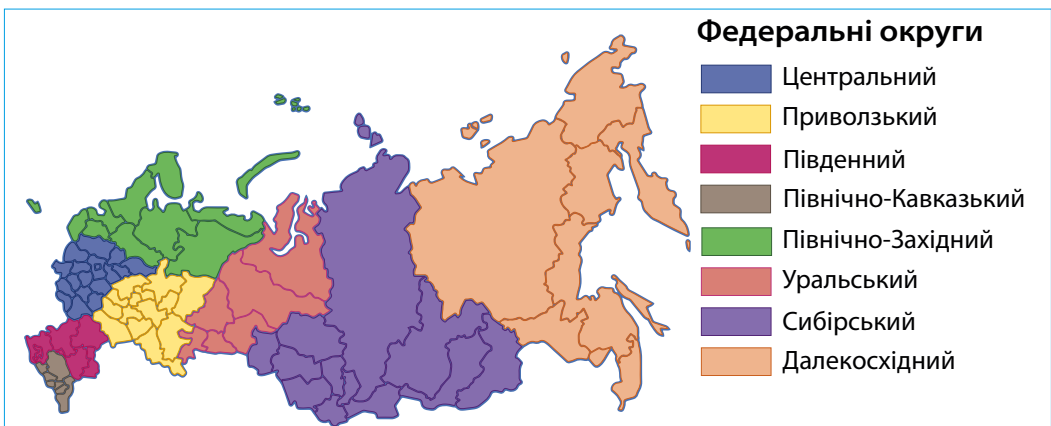
Росію територіально поділяють на 8 федеральних округів (мал. 65), які адміністративно охоплюють 21 республіку, 9 країв, 46 областей, 2 міста федерального значення, 1 автономну область та 4 автономні округи.

У 2014 р. під надуманим приводом і всупереч міжнародному праву РФ розпочала збройну агресію проти України, анексувавши Автономну Республіку Крим та розпочавши тривалу війну в Донецькій і Луганській областях України. З 24 лютого 2022 р. відбулося повномасштабне вторгнення РФ в Україну. Того самого року керівництво РФ оголосило про анексію Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей. Проте жодні спроби загарбання українських територій не визнаються ні Україною, ні міжнародним співтовариством. Відновлення

Таблиця 23

Російська Федерація в регіоні та світі

Показники	Значення	Місце в Європі	Місце у світі
Площа території	17,1 млн км ²	1	1
Населення	145 млн осіб	1	9
ВВП	2,2 трлн дол. США	4	8
ВВП на душу населення	44,1 тис. дол. США (ООН)	32	48
Індекс розвитку людського потенціалу	0,821	29	56

Мал. 65. Адміністративно-територіальний поділ Російської Федерації на федеральні округи

територіальної цілісності України та міжнародного права — пріоритетний напрям зовнішньої політики України і спільне завдання міжнародної спільноти.

Успадкувавши величезний індустріальний потенціал, створений у радянський період, Росія є великим виробником промислової продукції, проте загалом її економіка спирається на видобуток та експорт мінеральних ресурсів. До загальних проблем її економічного розвитку належать зношеність і технологічна застарілість великої частини виробничих фондів, значна монополізація економіки й високий рівень корупції, що заважають розвиватися конкурентному середовищу у приватному секторі, а також вплив кваліфікованих трудових ресурсів за кордон.

За різноманіттям і обсягами мінеральних ресурсів Росія — один із світових лідерів. За запасами нафти й вугілля вона є другою у світі після Саудівської Аравії й Китаю відповідно, а запаси природного газу становлять 40 % світових. Потужними є й родовища руд чорних металів та кольорових — мідних, алюмінієвих, нікель-кобальтових, поліметалічних, золота. Є алмази (*Якутія*), дорогоцінне й напівдорогоцінне каміння (*Урал*), великі запаси сірки, азбесту, графіту, фосфоритів, апатитів, кам'яної й калійної солей, різноманітних будівельних матеріалів. Водночас на заваді освоєння мінеральних ресурсів стоїть екстремальність природних умов у зонах їх залягання, низька заселеність території, особливо північно-східних районів, брак шляхів.

НАСЕЛЕННЯ. Населення Росії розміщене вкрай нерівномірно — майже 4/5 мешканців проживає на 1/4 території країни. Середня щільність заселення становить 9 осіб/км², що є найнижчим показником у Європі після Ісландії. Найвища густина населення — у *Москві* (більш як 4,6 тис. осіб/км²), найнижча — в *автономному окрузі Чукотка* (0,07 осіб/км²). Найбільшими містами країни є *Москва* (13 млн осіб) і *Санкт-Петербург* (5,5 млн осіб). Більш як 1,5 млн мешканців налічують *Новосибірськ* та *Єкатеринбург*, трохи менше — *Нижній Новгород*, *Казань*, *Челябінськ*.

Демографічна ситуація в Росії — кризова. У 1992 р. рівень народжуваності опустився нижче рівня смертності, і така від'ємна динаміка три-

Мал. 66. Санкт-Петербург — друге за кількістю населення місто Росії

ває впродовж останніх десятиліть. Середній вік населення становить 39,6 років, а середня тривалість життя — 71 рік. Втрати населення внаслідок демографічної кризи частково компенсуються за рахунок додатного сальдо міграцій (близько 250 тис. осіб щороку). Особливістю міграційної ситуації Росії є виїзд освічених людей у більш розвинені країни і приплив дешевої низькокваліфікованої робочої сили, переважно з країн СНД.

Повномасштабна збройна агресія проти України, безперечно, матиме тривалі наслідки для демографічної ситуації у РФ. Лише підтверджені втрати РФ на фронті станом на кінець 2023 року становлять більш як 350 тис. осіб. Понад 2,5 млн громадян РФ виїхали за межі країни, тікаючи від примусової мобілізації.

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ. Місце Росії у міжнародному поділі праці значною мірою визначається її потужним природно-ресурсним, зокрема паливно-сировинним, потенціалом. Експорт палива, передусім сирової нафти, становить більше половини всього товарного експорту Росії.

Країна має розвинені види машинобудування, виробництва споживчих товарів, проте експорт російської промислової продукції орієнтований здебільшого на бідніші ринки колишніх республік СРСР та країн, що розвиваються. Конкуренцію промислові товари з Росії виграють не стільки високою якістю, скільки низькою ціною. Головними чинниками, що заважають зростанню економічного добробуту Росії, є відсутність структурних реформ, а також ефект від економічних санкцій, накладених урядами країн Заходу у відповідь на окупацію українських територій та збройну агресію проти України.

Ще одна важлива особливість промислового сектору РФ — переважна орієнтація капіталовкладень та науково-дослідних і конструкторських робіт на виробництво озброєнь. Тотальна **мілітаризація** російської економіки посилилася через серію воєнних поразок під

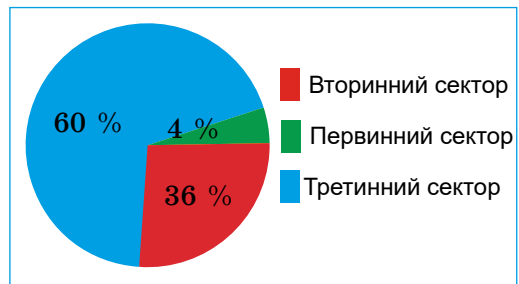

Мал. 67. Статеві-вікова піраміда Росії (2019)

Рекорди світу

На території Росії проживає найбільша у світі українська діаспора — майже 2 млн етнічних українців. Історично склалися чотири основні осередки компактного проживання українців: Санкт-Петербург, Східна Слобожанщина (територія в межах сучасних Курської, Воронежської та Білгородської областей), так званий Малиновий Клин на Кубані (Краснодарський та Ставропольський край) і Зелений Клин у Приамур'ї (Далекий Схід). Проте впродовж ХХ ст. кількість українців у цих районах зменшилася в 15 разів. Нині найбільше українців проживає в Тюменській області (більш як 157 тис. осіб), Москві (154 тис.) та Московській області (119 тис.).

Мал. 68. Секторальна структура економіки Росії

час кампанії широкомасштабного вторгнення в Україну в 2022 р. У довгостроковій перспективі мілітаризація призведе до звуження та примітивізації промислового потенціалу країни, особливо у сфері сучасних технологій та у виробництві товарів для споживчого ринку.

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР. Роль третинного сектору в структурі економіки менша, ніж у більшості розвинених країн світу (мал. 74). Сучасна сфера послуг є відносно молодою галуззю для Росії, де, як і в інших колишніх республіках СРСР, в умовах планової економіки головний акцент робився на виробництві засобів виробництва і на першому місці була важка промисловість.

Порівняно з іншими пострадянськими країнами Росія має значно вищу концентрацію капіталу, що впродовж останніх десятиріч стимулювало розвиток **сфери ділових та фінансових послуг**. Нині більшість великих фінансових установ РФ перебувають під міжнародними санкціями через воєнну агресію проти України. Головною особливістю географії фінансових послуг Росії є майже повна їх концентрація в одному центрі — *Москві*. Ще за радянських часів Москва була головним всесоюзним центром, що розподіляв ресурси між усіма республіками СРСР. Нині вона зберегла функції головного управлінського центру країни — на всій території РФ Москва була єдиним світовим містом найвищого рівня, тобто більшість штаб-квартир великих компаній, зокрема тих, що надають ділові та фінансові послуги, були сконцентровані переважно там. Після початку широкомасштабного вторгнення в Україну значна кількість міжнародних компаній згорнули або призупинили свою діяльність у РФ, тим самим суттєво знизивши роль Москви як світового міста.

Транспорт є важливим складником третинного сектору Росії. Його частка у ВВП країни становить близько 8 %. У країні розвинено всі сучасні види транспорту, але мережа її покриття транспортними сполученнями є нерівномірною. У межах Російської Федерації **залізницями** перевозять більш як 40 % загального обсягу вантажів. Інтенсивність їх перевезень у країні в 4 рази вища, ніж у США, і в 10 разів вища, ніж у ФРН та Франції. Водночас існує проблема зношеності рухомого складу залізниць та інфраструктури. Основні залізничні магістралі мають радіальне розташування: розходяться в різних напрямках від *Москви* — найбільшого транспортного вузла країни. За багатьма показниками **автотранспорт** Росії відстає від рівня в розвинених країнах. Найперше це стосується якості автошляхів, особливо на периферії країни. Велика протяжність берегової лінії в Росії зумовлює розвиток **морського транспорту**. Найбільш важливі порти — *Санкт-Петербург, Новоросійськ, Калінінград, Мурманськ, Находка, Владивосток, Архангельськ*. Основою функціонування **річкового транспорту** є *Волго-Камський басейн*, на який припадає 40 % вантажообігу річкового флоту. У Сибіру й на Далекому Сході важливими транспортними артеріями стали *річки Об, Іртиш, Єнісей, Лена, Амур*. Роль **повітряного тран-**

спорту в Росії визначається не лише міжнародними, а й внутрішніми пасажирськими перевезеннями на великі відстані. Найбільші аеропорти країни — *Шереметьєво*, *Домодєдово* та *Внуково* (Москва), *Пулково* (Санкт-Петербург). Головним авіатранспортним хабом Росії є *аеропорт Шереметьєво* (40 млн пасажирів/рік). Ще донедавна *авіакомпанія «Аерофлот»* обслуговувала сполучення з десятками аеропортів світу, проте міжнародні авіаційні перевезення також суттєво скоротилися в результаті міжнародних санкцій за агресію проти України.

Трубопровідний транспорт відіграє особливо важливу роль у транспортуванні енергоносіїв (нафти, природного газу) з азійської частини Росії, де ведеться найбільший їх видобуток, до європейської (до споживача), а також у транспортуванні газу на європейські ринки. Основними з них є *Західносибірська*, *Поволзька*, *Північнокавказька системи магістральних газопроводів* та *газопровід «Оренбург — Ужгород»*, *Волго-Уральська*, *Західносибірська*, *Північнокавказька магістральні системи нафтопроводів*, *Тімано-Печорська* й *Далеко-східна магістралі*. Останні десятиріччя Росія вклала значні кошти в розбудову нових гілок газопроводів до країн Європи як частину довгострокової стратегії геополітичного домінування через енергетичну залежність європейського ринку. Але прямим наслідком воєнного вторгнення в Україну стала відмова від введення в експлуатацію *газопроводу Північний потік-2*, а також скорочення обсягів прокачування газу по раніше збудованих газопроводах і загалом різке скорочення експорту газу до Європи.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. За політичною картою світу охарактеризуйте економіко- та політико-географічне положення Росії.
  2. Зіставте забезпеченість Росії природними ресурсами і її місце в Європі та світі за рівнем економічного розвитку. У чому полягають диспропорції?
  3. Якими є особливості розміщення населення в Росії? Назвіть і покажіть на карті найбільші міста.
  4. Назвіть основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці.
  5. Яку роль відіграє Москва в контролі та перерозподілі економічних ресурсів країни?
  6. Які чинники зумовили розвиток трубопровідного транспорту в країні?
- 7*. Поміркуйте: яка стратегія геополітичного домінування є більш ефективною — стратегія військової сили і примусу чи добросусідських відносин та співробітництва? Відповідь аргументуйте.

§ 17. РОСІЯ (продовження)

- ◆ Назвіть виробництва вторинного сектору економіки, що можуть розвиватися на базі покладів корисних копалин, якими забезпечена РФ.

ВТОРИННИЙ СЕКТОР. Основою промислового потенціалу Росії є виробничі фонди, створені ще в радянський період. Частина з них модернізовано, але переважна більшість лишилася на тому самому технологічному рівні й потерпає від зношеності. Чи не найголовнішою конкурентною перевагою російської промисловості є наявність власної потужної паливної та сировинної бази для розвитку виробництв. Насамперед це запаси енергоносіїв — нафти, природного газу і вугілля. Вони повністю забезпечують потреби **електроенергетики**. Найбільшу частку електроенергії генерують **ТЕС (70 %)**. У розміщенні вони тяжіють як до сировинної бази, так і до районів споживання електроенергії (*Сургутська, Костромська, Рефтинська та ін.*). Країна володіє величезними гідроенергетичними ресурсами, 90 % яких зосереджено в її азійській частині, тому саме там збудовано потужні **ГЕС**: на *Єнісеї, Ангари, Волзі. АЕС* (усього 12, які генерують 10 % електроенергії) збудовано здебільшого в європейській частині РФ — *Курська, Смоленська, Нововоронезька та ін.* Є вони й на сході країни. Розвиток електроенергетики на основі відновлюваних джерел перебуває в зародковому стані.

Потужні запаси руд чорних і кольорових металів зумовили розвиток **металургії**. За винятком марганцевих руд, Росія забезпечена сировиною для **чорної металургії**. Завдяки вигідному територіальному поєднанню сировинних ресурсів у країні сформувалися три основні райони виробництва чорних металів — *Уральський, Центральний і Сибірський*. У **кольоровій металургії** одне з чільних місць посідає виробництво міді. Провідні його центри розташовані на *Уралі*, також ними є *Москва і Санкт-Петербург*. Важливу роль відіграє **алюмінієва промисловість**. *Компанія «Русал»* — один із найбільших у світі виробників глинозему та алюмінію. Райони виробництва глинозему — *Північний Захід Росії, Урал, Східний Сибір*. Центри виплавляння металічного алюмінію тяжіють до великих ГЕС (*Волгоград, Братськ, Красноярськ*) або ТЕС із низькою собівартістю електроенергії (*Новокузнецьк, Кам'янськ-Уральський*). **Свинцево-цинкове виробництво** розвинене на *Кавказі, у Кузбасі, Забайкаллі та на Далекому Сході*. **Виплавляння нікелю і кобальту** зосереджено на *Кольському півострові, Уралі, у Східному Сибіру; олова* — у *Новосибірську і Подольську*. **Титано-магнієве виробництво** тяжіє до родовищ сировини (ільменіту, магнезиту, соленосних товщ) на *Уралі*. У світовому рейтингу виробників **золота** (250 т на рік) Росія посідає 6–7-му позицію.

Росія має потужне і різноманітне **машинобудування**. Щоправда, воно за структурою та розвитком суттєво відрізняється від розвинених країн Європи. Ще з радянських часів головними були виробництва засобів виробництва (гірничо-шахтного устаткування, важкої техніки, промис-

лового обладнання та ін.) та військово-промисловий комплекс як наслідок всеосяжної мілітаризації країни. Обидва ці напрями орієнтуються на вузькі сегменти ринку і не пов'язані з виробництвом товарів масового споживання. Відповідно, промислові товари масового вжитку російського виробництва мають нижчу (порівняно із закордонними) якість та рівень технологічності.

Підприємства **важкого машинобудування** виробляють обладнання для різних промислових виробництв, наприклад, енергетичне машинобудування — електросилове обладнання, парові й гідротурбіни, генератори, атомні реактори. Вони розміщені здебільшого поблизу металургійних баз. Нетиповим є осередок важкого машинобудування у *Санкт-Петербурзі*, віддаленому від сировини. Для **верстатобудування** характерне практично повсюдне розміщення підприємств, але більшість виробленої продукції припадає на *Центральну Росію* та *Урал*.

У РФ розвинені всі основні виробництва **транспортного машинобудування**. **Автомобілебудування** — галузь її спеціалізації ще з часів СРСР. Поширеним є виробництво легкових і вантажних автомобілів, автобусів, двигунів. Найбільші центри збирання автомобілів — *Москва*, *Нижній Новгород*, *Іжевськ*, *Тольятті*. У Росії також розміщено збиральні підприємства провідних ТНК; щоправда, унаслідок запровадження економічних санкцій країнами Європи та Америки у 2014 р., а згодом і у 2022 р. низка закордонних автовиробників закрили їх. Традиційним є і **виробництво рухомого складу залізниць**, розвитку якого посприяло масове прокладання залізниць у радянський час. Виробництво локомотивів і вагонів розміщене в Центральній Росії (*Брянськ*, *Твер*, *Митищі*), на Уралі (*Нижній Тагіл*), Північному Заході (*Санкт-Петербург*) та у Сибіру (*Абакан*, *Новоалтайськ*). Розвиток **суднобудування** так само зумовлений давніми традиціями морського й річкового судноплавства. Країна виробляє (а це понад 1000 підприємств) широкий спектр вантажних і пасажирських суден, зокрема криголами, танкери, суховантажні судна, військову надводну і підводну техніку тощо. Райони морського суднобудування — узбережжя Баренцового (*Мурманськ*), Східного (Японського) (*Владивосток*) та Балтійського (*Санкт-Петербург*) морів, річкового — *Поволжя*, *Західний Сибір*, *Далекий Схід*. Величезна площа сільськогосподарських угідь визначає розвиток **тракторобудування** і **сільськогосподарського машинобудування**. Виробництво тракторів тягнє до основних сільськогосподарських зон і одночасно орієнтується на металургійні бази. Виробництво зернозбиральних комбайнів

Мал. 69. Металургійний комбінат «Норильський нікель» — один з найбільших у світі з виробництва кольорових металів

налагоджене на *Північному Кавказі*, півдні *Сибіру*, *Далекому Сході*; льоно- та картоплезбиральних комбайнів — у *Центральній Росії*. **Виробництво авіаракетної та космічної техніки** зосереджено переважно в європейській частині Росії. Великим центром є *Москва*. Найбільшого розвитку набуло виробництво військової техніки — гелікоптерів, винищувачів, військово-транспортних літаків, стратегічних і тактичних ракет. Росія випускає ракетноносії та космічні літальні апарати. Водночас виробництво цивільних літаків не витримує конкуренції з країнами Європи й Америки.

Електроніка та електротехніка — порівняно слабка ланка російського машинобудування. Підприємства тяжіють до висококваліфікованих трудових ресурсів. Серед численних центрів найбільшими є *Москва*, *Санкт-Петербург*, *Воронеж*, *Новосибірськ*. Важливе значення в розвитку цих виробництв мають прямі іноземні інвестиції, завдяки яким у країну потрапляють нові технології та обладнання. Нині, через західні санкції, можливості трансферу технологій, а отже, і перспективи для розвитку електроніки в РФ суттєво звузилися.

Нафтопереробну промисловість зосереджено переважно в європейській частині (*Рязань*, *Нижній Новгород*, *Самара*, *Ярославль*, *Уфа* та ін.). У межах азійської частини потужними нафтопереробними центрами є *Омськ*, *Комсомольськ-на-Амурі*, *Хабаровськ*.

Росія має надпотужну сировинну базу для розвитку **хімічної промисловості**. Основними є виробництва мінеральних добрив, пластмас, синтетичних волокон, штучного каучуку. Водночас найбільш технологічні напрями — фармацевтика та мікробіологія — суттєво відстають від таких у розвинених країнах світу. Виробництво пластмас і хімічних волокон сформувалося у *Поволжі*, *Західному Сибіру*, *Центральній Росії*, на *Уралі*.

Мал. 70. Кірово-Чепецький хімічний комбінат

Володіючи потужними лісовими ресурсами (ліси покривають 40 % території країни, переважну більшість запасів деревини зосереджено в лісах Сибіру і Далекого Сходу), Росія має розвинену **лісопереробну та целюлозно-паперову промисловість**, що охоплюють виробництва меблів, будівельних матеріалів, фанери, целюлози, паперу і картону. Повсюдно розміщені виробництва тканин, одягу, взуття, харчових продуктів. Особливого розвитку набула **рибопереробна промисловість**. Левову частку сировини забезпечують Тихий океан і його моря. Її перероблення здійснюють як у морі, так і на суходолі.

Більше половини рибної продукції виробляють на *Далекому Сході*. У європейській частині потужними центрами рибоперероблення є *Мурманськ* і *Калінінград*.

ПЕРВИННИЙ СЕКТОР. На відміну від більшості розвинених країн, первинний сектор визначальний для економічного добробуту Росії. Значна частина національного доходу формується за рахунок експорту сирової нафти, природного газу і нафтопродуктів. Тому таку важливу роль відіграє **видобувна промисловість**, особливо нафтова й газова. Розвиток **нафтової промисловості** спирається на нафтові бази країни, основними з яких є *Західносибірська*, *Волго-Уральська*, *Північнокавказька*, *Тіманно-Печорська* з великими покладами на морському шельфі та *шельфова зона Сахаліну*. Попри зменшення видобування нафти в останні роки, Росія залишається провідною державою у світі за його обсягами. Основна база для **газової промисловості** — *Західний Сибір*, де видобувають 85 % російського природного газу. Другою базою є *Оренбурзько-Астраханська газоносна область*. У перспективі зростатиме роль *шельфової зони Баренцового моря*. За видобуванням газу Росія посідає друге місце у світі і є великим його постачальником на ринки багатьох європейських держав. **Вугільна промисловість** продовжує відігравати важливу роль як постачальник енергетичної сировини для електроенергетики та металургії. За видобуванням вугілля Росія посідає третє місце у світі після Китаю та США. Основними вугільними базами є *Кузнецький басейн (Кузбас)*, *Кансько-Ачинський*, *Печорський*. Більше половини всього вугілля в Росії видобувають відкритим способом, що спричиняє негативні екологічні наслідки.

Мал. 71. Нафтогазове родовище в Ямало-Ненецькому окрузі, Західний Сибір

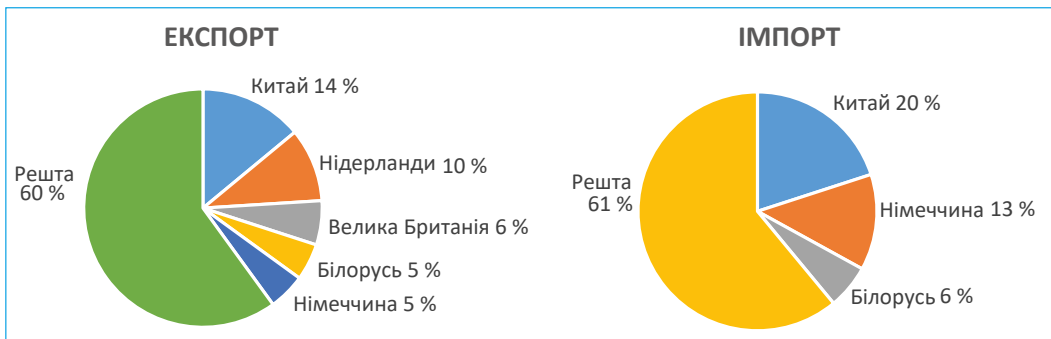
Видобування руд чорних металів ведуть на *Кольському півострові*, у *Карелії*, *Західному і Східному Сибіру*, на *Уралі*, *Далекому Сході*. Найбільші родовища розташовано в районі *Курської магнітної аномалії*. Видобувають і **руди кольорових металів**: *мідні* — на *Уралі*; *боксити* — на *Північному Заході Росії*, *Уралі* та у *Східному Сибіру*; *нікель-кобальтові* — у *Сибіру*; *поліметалічні* — у *Забайкаллі* та на *Далекому Сході*; *золото* — у *Якутії*, на *Колімі* й *Чукотці*.

Завдяки великим розмірам території та різноманіттю ґрунтових і кліматичних умов Росія має потужне **сільське господарство**. Її земельні ресурси величезні, однак продуктивні сільськогосподарські землі становлять лише 13 % загальної земельної площі. Основний масив орних земель припадає на європейську частину Росії, південь Уралу та Сибіру. Для його розвитку природні умови загалом малосприятливі: вегетаційний період короткий, поширена багаторічна мерзлота, природна родючість ґрунтів низька.

Частка *тваринництва* в сільському господарстві становить 65 % і продовжує збільшуватися. У його структурі переважає скотарство. За поголів'ям великої рогатої худоби Росія входить до десятки світових лідерів, так само як і за виробництвом головної продукції — молока та м'яса. Високий рівень розвитку має і свинарство, що тяжіє до районів зернового господарства, картоплярства та великих міст. У напівпустельних і гірських районах переважає вівчарство тонкорунного й напівтонкорунного напрямів.

Провідним у *рослинництві* є зернове господарство, у якому домінує вирощування пшениці — до 50 % усього збору зернових. Більшість посівних площ (*Поволжя, південні райони Уралу й Сибіру, Нечорноземна зона*) займають ярові. Урожайність і якість озимої пшениці значно вища, але вона не витримує російських морозів, і її висівають лише на *Північному Кавказі*. Сіють також жито і ячмінь. За обсягами валових зборів зернових Росія входить до п'ятірки найбільших світових виробників. Незважаючи на це, країна ввозить велику кількість зерна зі США, Канади, Казахстану й України. Технічні культури вирощують окремими ареалами: соняшник — у *Чорноземній зоні* та на *Північному Кавказі*; льон — на північному заході європейської частини; цукрові буряки — у *Чорноземній зоні, Поволжі, на Північному Кавказі*. Потреби промисловості й населення у продукції, що її забезпечують технічні культури, здебільшого не задовольняються. Картоплю висаджують у *Центральній Росії*. Там само вирощують майже всі овочі. Садівництво і виноградарство мають товарне значення лише на півдні європейської частини країни.

ЗОВНІШНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ. Зовнішні економічні зв'язки Росії відіграють істотну роль для її економічного розвитку. **Експорт** забезпечує близько 20 % ВВП країни. Більше половини його припадає на нафту і нафтопродукти. Також важливе значення мають чорні й кольорові метали, зерно, мінеральні добрива, риба і рибопродукти, руди металів, продукція органічної та неорганічної хімії. **Імпорт** охоплює промислове устаткування, верстати, транспортні засоби, фармацевтичну продукцію, оптичне та медичне обладнання, сталь, пластмаси, продукцію металооброблення, м'ясо, фрукти.

Мал. 72. Структура та спрямування зовнішньої торгівлі товарами Росії (2017)

Російська Федерація тривалий час була провідним зовнішньоекономічним партнером *України*. Це зумовлювалося тісними виробничо-збутовими і технологічними зв'язками між українською та російською промисловістю, що склалися ще в радянський період. Взаємна залежність ринків України та Росії посилювалася сумісністю стандартів якості споживчих товарів, що істотно відрізнялися від прийнятих у країнах Заходу. Важливе значення відіграло постачання з Росії газу, нафти й нафтопродуктів, промислового і транспортного обладнання, автомобілів, споживчих товарів. Україна постачала на ринок РФ широкий асортимент промислової та сільськогосподарської продукції. Проте економічні відносини різко погіршилися внаслідок окупації Росією АР Крим та збройної агресії на сході України в 2014 р. і практично припинилися після 24 лютого 2022 р. Відновлення нормального економічного співробітництва навряд чи може відбутися в найближчі роки, до повної відмови РФ від своєї агресивної зовнішньої політики.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поясніть, чому потужні ГЕС зосереджено в азіяській частині Росії, а АЕС — у європейській.
2. На яких виробництвах спеціалізується кольорова металургія Росії? На чому ґрунтується їх розвиток?
3. У чому полягають особливості розвитку російського машинобудування?
4. Які корисні копалини слугують сировиною хімічної промисловості? Які виробництва, пов'язані з їх використанням, набули розвитку?
5. Чому видобувна промисловість є визначальною для економіки Росії? Видобування яких копалин відіграє особливо важливу роль?
6. Якою є спеціалізація тваринництва та рослинництва в Росії? Які чинники на це вплинули?

ТЕМА ДЛЯ ДИСКУСІЇ

Якими були і як змінилися в останні роки економічні відносини між Росією та Україною? Що стало причиною змін? Яку політику, на вашу думку, у зовнішніх економічних зв'язках з Росією має проводити Україна? Об'єднайтеся у дві чи більше групи, які аргументовано обстоювали б різні позиції.

ПОПРАЦЬОУТЕ В ГРУПІ

Охарактеризуйте особливості розвитку та розміщення основних виробництв транспортного машинобудування:

група 1 — автомобілебудування;

група 2 — суднобудування;

група 3 — виробництво рухомого складу залізниць.

ПРОВЕДІТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Структура і просторова організація виробництва чорних металів у країнах Європи.

РОЗДІЛ II

АЗІЯ

Тема 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АЗІЇ

Тема 2. КРАЇНИ АЗІЇ

Вивчаючи розділ, ви:

- **отримаєте уявлення** про сучасну політичну карту Азії, її субрегіони й країни, що входять до їх складу, райони міждержавних конфліктів і проявів тероризму та способів їх вирішення, про зв'язки України з азійськими державами;
- **дізнаєтеся** про райони видобування мінеральних ресурсів, лісозаготівлі, найбільші промислові регіони, морські порти, аеропорти-хаби, фінансові центри, світові міста в Азії, про міжнародну спеціалізацію азійських країн;
- **навчитеся** розрізняти типи країн Азії за рівнем економічного розвитку, оцінювати роль АСЕАН і Ліги арабських держав у регіоні, характеризувати урбанізаційні процеси та основні риси сучасного стану економіки азійських країн;
- **розвиватимете вміння** оцінювати природні умови і ресурси для розвитку економіки країн та вплив ТНК на їхнє місце в міжнародному географічному поділі праці, порівнювати спеціалізацію сільського господарства та загалом економічний розвиток субрегіонів Азії;
- **набуватимете компетентностей** у соціальних науках, інформаційно-цифровій, громадянській, підприємливості, екологічній грамотності, обізнаності у сфері азійської культури та ментальності народів регіону.

Азія — найбільший за площею території та кількістю населення регіон світу (займає 30 % площі суходолу та 80 % Євразії). На азійських теренах зародилися перші в історії людства хліборобські цивілізації, державні утворення, потужні релігії, які стали світовими. Завдяки геніальним азійським ученим і дослідникам було винайдено систему числення, що використовується й нині, різноманітні системи письма, порох, шовк, методи гончарства й виплавлення металів, штучного зрошення, пізнано закономірності руху зірок, здійснено селекцію багатьох сільськогосподарських культур та одомашнення тварин.

Подорож у слово

У науці весь складний багатоликий азійський світ називають **Схід**, на відміну від **Заходу**, до якого відносять Європу й Америку.

§ 18. ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ АЗІЇ

- ♦ Пригадайте, які цивілізації та держави стародавнього світу існували в Азії.
- ♦ Назвіть відомі вам сучасні держави, розташовані в Азії.

ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНЕ РОЗТАШУВАННЯ. Особливостями географічного розташування країн Азії є:

а) приморське розташування більшості з них, що сприятливо впливає на господарство;

б) у багатьох випадках державні кордони пролягають важкодоступними природними рубежами (гори, пустелі, річки, важкопрохідні ліси), що стає на заваді налагодженню інтенсивних внутрішньорегіональних зв'язків;

в) для окремих держав характерні глибинне положення та велика віддаленість від торговельних шляхів і ринків збуту продукції.

На неозорих просторах Азії розташовані найвища і найнижча точки суходолу планети — *г. Джомолунгма* (8850 м) і рівень *Мертвого моря* (–400 м). Між крайніми північною та південною точками Азії простяглися всі кліматичні пояси і є всі різновиди природних зон Північної півкулі та вертикальної поясності. Багатководні річки мають найбільший у світі гідропотенціал, найбільше (*Каспійське море*) і найглибше (*Байкал*) озера світу розташовані також в Азії. Зрештою, цей регіон містить у своїх надрах найбільші у світі поклади мінеральних ресурсів. В Азії проживає понад 60 % населення Землі. Це надає особливої значущості не тільки демографічним, а й суспільно-економічним та політичним процесам, що там відбуваються.

Нині країни Азії вступають у нову епоху суспільно-економічного розвитку. Якщо наприкінці ХХ ст. переважало господарство країн, що розвиваються, то в ХХІ ст. постіндустріальними стали економіки *Японії, Тайваню, Південної Кореї*, модернізується господарство *КНР*. До нафтовидобувних велетнів долучилась економіка *Туреччини*, новим постіндустріальним лідером став *Сінгапур*, зростає роль *Індії* та *Індонезії*. Поеднання таких рис визначає суспільно-географічні особливості Азії.

СКЛАД РЕГІОНУ. За такої різноманітності геопростору в Азії склалось і велике різноманіття етносів, культур та цивілізацій. Серед історич-

Таблиця 24

Регіональний поділ Азії

Субрегіон	Країни
Західна Азія (країни Середнього Сходу та Кавказу)	Туреччина, Ізраїль, Ірак, Іран, Афганістан, Оман, Кувейт, Катар, Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ), Йорданія, Ліван, Сирія, Палестина, Грузія, Вірменія, Азербайджан та ін.
Центральна Азія	Казахстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, Киргизстан
Південна Азія	Індія, Пакистан, Бангладеш, Непал, Шрі-Ланка, Мальдівські острови та ін.
Південно-Східна Азія	Індонезія, Лаос, Малайзія, М'янма, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд, В'єтнам та ін.
Східна Азія¹	Китай, Монголія, Корейська Народно-Демократична Республіка (КНДР), Республіка Корея, Японія

¹ До Східної Азії в політико-географічному плані відносять східну частину Центральної Азії, оскільки це західні провінції Китаю, а Північна Азія (Сибір і Далекий Схід) є частиною території Росії, яку розглядають у Європі.

Рекорди світу

Китайська держава-цивілізація існує вже більш як 4 тис. років, Японська — майже 2 тис., Ірану так само понад 2 тис. років.

такий самий осередок культури й державності постав на Сході Азії в долині Хуанхе. Знання і навички з Месопотамії та Єгипту поширилися по всіх заселених землях уздовж берегів Середземного моря та долинами Середнього Сходу. На Сході ж Азії численні державні утворення, що виникли на рівнині між Хуанхе і Янцзи, зрештою склались у *Китайську державу-цивілізацію*, культурний вплив якої поширився на Центральну Азію, Корею, Японію та південь Європи.

В Азії впродовж тисячоліть виникали, набирали сили і згодом зникли могутні держави та імперії. У центральній частині Середнього Сходу (територія нинішнього Ірану) та на півдні Центральної Азії в середині I тисячоліття до н. е. виникла *Перська імперія*, яка вела загарбницькі захоплення територій у Середземномор'ї, доки не була зупинена героїчним опором греків. Велика потуга державотворення

них подій, що позначилися на суспільно-географічних процесах цього регіону, найважливішими є такі:

- саме в Азії виникли перші світові цивілізації — на Близькому та Середньому Сході, у долинах великих річок Східної Азії, на Індо-Гангській низовині та ін.;
- саме в Азії з'явилися основні світові релігії — буддизм, християнство, іслам;
- саме в Азії сформувалися перші відомі в історії держави.

В Азії розрізняють низку субрегіонів (табл. 24).

ЦИВІЛІЗАЦІЯ АЗІЇ. В Азії виникли найдавніші цивілізації, в яких сформувалися перші державні утворення. Так, від кінця III до середини II тисячоліть до н. е. в *межиріччі Тигру та Євфрату* (Месопотамія), на Середньому Сході, як і в долині Нілу в Африці, склалися стародавні осередки рільництва і культури, носії якої розвинулись у суспільства, що створили перші у світі держави. У середині II тисячоліття до н. е. осередок рільницької цивілізації виник на *Індо-Гангській низовині*. Водночас

в Західній Азії пов'язана також із поширенням ісламу. Від початку VII ст. *Арабська держава*, що виникла на Аравійському півострові, перетворилася на теократичну світову імперію (халіфат), у межах якої після завойовницьких походів опинилися країни Середнього Сходу, Єгипет і вся Північна Африка, а столицею став *Багдад*.

Політичне керівництво ісламським світом у середні віки перебрали на себе турки, а їхнім найвизначнішим державним утворенням стала *Османська імперія*. Протягом XIV–XVI ст. турки-османи, які прийшли із Центральної Азії, утвердилися на Анатолійському півострові, захопили Балкани і Грецію, Східне Середземномор'я, Північну Африку, контролювали Кримське ханство.

Трав'янистий степ Азії — від Жовтого моря до півдня Східної Європи — був батьківщиною народів-вершників, які групувалися в племена, а згодом — в орди. Вони мали економіку пасовищного тваринництва. Їхні владність і організаторський хист сприяли створенню «степових імперій» — великих за площею держав на федеративній основі. Хвилями прокочувалися орди степовими просторами. Гуни (кінець I ст. до н. е.) прикаспійсько-причорноморськими степами пройшли аж за Карпати, змусивши рахуватися з ними Візантію і Рим. Наймогутніші степові імперії змогли створити монголи.

На початку XIII ст. племінний хан Темучин після винищення своїх супротивників став *Чингізханом*, згуртував і підняв монголоїдні племена Центральної Азії на завоювання світу. За короткий час степи й пустелі Азії від Жовтого до Каспійського і Чорного морів були під копитами монгольських коней. Згодом нащадки великого хана почали правити в чотирьох володіннях: *Монголія* контролювала Китай, де впродовж століття правила монгольська династія *Юань* (XIII–XIV ст.); *держава Джагатай* контролювала Джунгарію, Кашгарію і Східний Казахстан; монгольські володарі Центральної Азії завоювали Персію і створили державу, опанувавши терени якої Тимур із Самарканда (*Тамерлан*) зробив спробу відновити монгольську світову імперію. Згодом тимуриди розгромили Делійський султанат і створили потужну імперію *Могола* в Індії (XVI — початок XVII ст.); південну та центральну частини Східноєвропейської рівнини якийсь час контролювала *Золота Орда* (XVI ст.).

З розвитком цивілізації в Азії виникали і зникали держави та імперії, але незмінним залишався прогрес у розвитку культури й господарства. У XVI ст. економічний потенціал регіону, насамперед завдяки цивілізаційному поступу культури й господарства Китаю, Індії та країн мусульманського світу, був відповідним із масштабами господарства країн Європи. До того часу вже кілька століть на континенті існувала мережа комунікацій *Великого шовкового шляху*, яким каравани з товарами з Китаю (шовк, порцеляна, різні тогочасні промислові вироби) йшли через Центральну Азію на Середній Схід, до Індії, берегів Середземного та Чорного морів.

Мал. 73. Храм Гробу Господнього в Єрусалимі на Голгофі, де було розп'ято і поховано Ісуса Христа (Ізраїль)

Мал. 74. Кам'яна споруда Кааба у священній мечеті в Мецці — головна святиня ісламу (Саудівська Аравія)

Мал. 75. Найбільша буддійська святиня — храм Махабодхі у м. Бодх-Гая (Індія)

У XVI ст. європейські мореплавці відкрили морські шляхи до Азії. Європейці, використовуючи свої переваги у військовій техніці, мореплаванні та промислових технологіях, протягом XVI–XVIII ст. створили великі колоніальні імперії. Першою в цьому була *Португалія*, згодом — *Голландія*, *Велика Британія*, *Франція*. *Російська імперія* рухалася на схід до Тихого океану, колонізуючи Сибір, а згодом на південь, колонізуючи Центральну Азію. Для багатьох азійських країн, які на певний час опинилися в тенетах колоніалізму, часи залежності скінчилися лише у XX ст. Водночас за роки панування колонізатори так і не спромоглися порушити традиційні культури стародавніх цивілізацій.

ЗАРОДЖЕННЯ СВІТОВИХ РЕЛІГІЙ. В Азії зародилися основні світові релігії, вчення та філософські засади яких стали духовною основою найвідоміших сучасних цивілізацій.

У Східному Середземномор'ї виникло **християнство**, що згодом поширилося на всі регіони світу. Рік народження *Ісуса Христа* встановлено як перший рік християнського літочислення, яке прийняте в усьому світі. Святинями християнства стали місця, пов'язані із земним життєвим шляхом Христа в азійських *містах Єрусалимі, Назареті* (нині Держава Ізраїль), *Віфлеємі* (Палестина, частково визнана держава) та ін.

З Аравійського півострова ширився **іслам (мусульманство)** — релігія, особливо популярна на Середньому Сході, у Центральній,

Південній і Південно-Східній Азії, Північній Африці. Учення ісламу (підкорення владі Аллаха, тобто Бога) проголосив після видіння *пророк Магомет* (570–632). Після проповідних учень про всемогутність Аллаха і підґрунтя віри він був вимушений тимчасово покинути *Мекку* і піти в 622 р. у місто пророка *Медину* (*Саудівська Аравія*). Цей рік згодом був прийнятий як перший рік мусульманського літочислення. Святі місця в цих містах та Іраку є святинами мусульманства.

Буддизм — найстаріша світова релігія, що виникла в Індії. Засновник учення — *Гаутама Будда* («Просвітлений», 560–483 до н. е.) провістив засади духовного життя, яке давало змогу просвітленим вірянам у спосіб праведної поведінки після згасання життя входити до нирвани (стан спокою). Численні учні й мільйони послідовників поширили буддизм на всю Південну, Східну, Південно-Східну та частину Центральної Азії. Святим місцем буддистів є *місто Бодх-Гая* (Індія), у якому з III ст. до н. е. існує храм на місці, де під деревом пізнання (Бодхі) на Будду зійшло просвітлення.

На межі XX–XXI ст. потужний інтелектуальний, людський і ресурсний потенціал Азії відродився. Основні можливості подальшого розвитку країн регіону — використання величезних трудових ресурсів, частина яких має високий рівень освіти й наукової підготовки, та багатих природних ресурсів.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте економіко-географічне розміщення Азії. Покажіть на карті рекордні природні об'єкти, розташовані на її теренах.
  2. Назвіть риси економіко-географічного розташування Азії, що визначають суспільно-географічні закономірності регіону.
  3. Які історичні події позначилися на суспільно-географічних процесах Азійського регіону?
  4. Наведіть приклади країн Азії, історія існування яких вимірюється тисячоліттями. Покажіть їх на карті.
  5. Які основні світові релігії зародилися в Азії? Батьківщиною яких іще відомих вам релігій є цей регіон?
- 6*. У європейській поезії свого часу була крилатою фраза: «Захід є Захід, а Схід є Схід! І не зійтись їм повік...». Чи змінилася ситуація у XXI ст. у добу глобалізації?

ПОПРАЦЬОУЄТЕ В ГРУПІ

Використовуючи додаткові джерела інформації, дізнайтеся більше про виникнення та особливості світових релігій:

- група 1* — християнства;
- група 2* — мусульманства;
- група 3* — буддизму.

За результатами роботи підготуйте презентацію.

§ 19. ПОЛІТИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУБРЕГІОНІВ

- ◆ Пригадайте, які субрегіони розрізняють в Азії. Покажіть їх на карті.
- ◆ Які форми правління і державного устрою поширені в країнах Європи?

ЗАХІДНА АЗІЯ. Цей субрегіон охоплює країни Середнього Сходу та Кавказу (*Азербайджан, Вірменія, Грузія*). Середньосхідні країни розташовані на *півостровах Аравійському та Мала Азія (Анатолія)*, у районі простягання *Передньоазійських нагір'їв і Сирійсько-Палестинських хребтів* та в долинах річок *Тигр і Євфрат*. Вигідність економіко-географічного розташування країн Кавказу, що лежать між *Чорним і Каспійським морями*, визначають зручні виходи до Східної Європи та Центральної Азії. Західна Азія є осередком зародження історії людства. Там утворилися перші відомі держави, винайдено алфавіт, освоєно зрошувальне рільництво. Там виникли світові релігії — християнство, іслам, іудаїзм. Через західноазійські терени віддавна пролягали шляхи між Центральною Азією та Європою.

Нині це один із найбільш суперечливих, геополітично нестабільних, економічно неоднорідних субрегіонів світу. Його суспільний розвиток упродовж десятиліть визначали три основні чинники: нафта, провідна роль держави в економіці та етнічні й релігійні конфлікти. Конфліктними лініями є, зокрема, арабо-ізраїльське протистояння низки арабських країн (*Сирія, Йорданія, Ліван, Палестина* й ін.) та *Ізраїлю*; боротьба курдів у *Туреччині, Сирії та Іраку* за створення суверенної курдської держави; релігійні протистояння в *Іраку*; політична суперечність *Ірану* та країн Заходу та ін. Країни Середнього Сходу чи не найбільше у світі страждають від різних форм тероризму. У геополітичному аспекті його часто називають «світовим перехрестям» і додають, що там завжди «... пахне порохом і нафтою...». Західна Азія є об'єктом геополітичних інтересів розвинених країн світу, зокрема США, Росії, ЄС як один із провідних світових постачальників нафти і осередок походження потужних міграційних потоків.

Неоднорідними є і політико-географічні риси субрегіону: мають місце як монархічні, так і республіканські форми державного правління. Прикладами монархій абсолютних є *Саудівська Аравія* (теократична), *Оман, Катар*; конституційних — *Об'єднані Арабські Емірати, Бахрейн*; республік — *Ізраїль, Сирія, Іран, Азербайджан, Вірменія, Грузія*. Поступово до традиційних для регіону авторитарних форм організації суспільства долучаються демократичні норми Заходу. Найтісніші зв'язки з Європою підтримує *Туреччина*, яка й нині має статус країни — кандидата на вступ до ЄС.

ЦЕНТРАЛЬНА АЗІЯ. Це величезний за площею субрегіон у центрі Євразії. Його степова частина від *Монголії до Казахстану* (і далі — до степів Причорномор'я) була цариною кочових народів. А на півдні доли-

ни річок і оазиси віддавна були осередками зрошувального рільництва, що поєднувалося з пасовищним тваринництвом у навколишніх горах. Там відчутним був опосередкований цивілізаційний вплив із заходу (*Хорезм, Согдіана, Ферганська долина* та ін.) або зі сходу (*Сінцзян, Тибет*). Останні 2 тис. років східна частина субрегіону перебувала під контролем Китаю та Монголії. *Гірські хребти Саян, Алтаю, Тянь-Шаню* і *Паміру* слугували природним рубежем між східною та західною частинами субрегіону; щоправда, час від часу його долали, рухаючись на захід, степові народи — гуни, авари, монголи та ін. Західна частина Центральної Азії зазнала впливів *Перської імперії, Арабського халіфату*, за часів якого там поширився іслам.

У XIII ст. Центральну Азію було переділено між спадковими володіннями родичів Чингізхана. Південну її частину об'єднав у складі своєї імперії Тамерлан і почав розширювати за рахунок сусідів, але після смерті правителя вона розпалася. У степовій частині субрегіону на початку XVI ст. виникло *Казахське ханство*. Водночас об'єднання узбецьких племен оволоділо межиріччям Амудар'ї та Сирдар'ї, Хорезмом, населеною таджиками *Східною Бухарою*. Поступово етнічна назва *узбек* передалася тюркомовній народності, що жила в межиріччі.

Приєднання земель Центральної Азії до Російської імперії зайняло понад півтори сотні років і закінчилося лише наприкінці XIX ст. Мало місце добровільне приєднання окремих територій, але в більшості випадків землі «приєднувалися» до Росії лише після бойових дій проти місцевих ханів та емірів. Революція в Росії 1917 р. сприяла розгортанню національно-визвольної боротьби народів Центральної Азії. Однак відновити втрачену державність поталанило тільки після розпаду СРСР: *Казахстан, Киргизстан, Узбекистан, Таджикистан* і *Туркменістан*, що з'явилися на політичній карті в 1920-ті рр. у складі СРСР, стали незалежними державами лише в 1991 р.

ПІВДЕННА АЗІЯ. Субрегіон охоплює країни, що розташовані на південь від *Гімалаїв* та на сусідніх островах в Індійському океані. Південна Азія має центральне розташування в басейні *Індійського океану*, поруч пролягають важливі транзитні шляхи з Європи та Середнього Сходу до Східної Азії та Австралії. На півночі субрегіону країни мають суходільні кордони з Китаєм, що пролягають *Головним Гімалайським хребтом* і є майже непрохідними та досі не демаркованими. Південноазійським країнам притаманна значна історична спільність. У II тис. до н. е. з Причорномор'я через територію Центральної Азії до Індостану переселилися арійські племена. Просуваючись у глиб півострова, вони або асимілювали, або вигнали на південь дравідійські племена. Тому й нині майже все населення

Світ у просторі й часі

Державна мова

У Південній Азії налічують понад 500 етносів, представники яких розмовляють різними мовами, тому дуже важливим для країн є впровадження державної мови. Так, в Індії — це літературна гінді (офіційний статус також мають англійська і санскрит — «мертва» мова давніх), Пакистані — урду, Шрі-Ланці — тамілі та сингальська.

Бангладеш, Пакистану, Мальдів, більшість жителів *Індії, Шрі-Ланки* та *Непалу* є представниками індоарійської (гіндустанці, бенгалі, біхарці, пенджабі, маратхі й ін.) та іранської (пуштуни, белуджі) груп індоєвропейської мовної сім'ї. Тільки на півдні *Індії* та півночі *Шрі-Ланки* переважають представники дравідської мовної сім'ї (тамілі і телугу).

У докапіталістичний період у Південній Азії існували численні феодалні держави, які мали відносно високі для свого часу рівні суспільно-економічного розвитку. Ще до нашої ери зародився буддизм, що став державною релігією. У III–V ст. на Індостані почалося витіснення буддизму індуїзмом. Із VIII ст. до субрегіону проникав іслам, що з часом набув поширення в долині Інду, дельті Гангу і Брахмапутри, Кашмірі. Від XI ст. Південна Азія стала об'єктом завоювань сусідніх тюркських правителів: *імперія Великих Моголів* охоплювала землі сучасних *Афганістану, Індії, Пакистану* та *Бангладеш* і проіснувала до приходу британських колонізаторів у XIX ст. Саме розпад цієї імперії зробив можливою європейську колонізацію порівняно розвинених на той час територій.

Протягом XIX ст. Велика Британія створила у Південній Азії своє найбільше колоніальне володіння — перлину Британської колоніальної імперії, яке охоплювало території нинішніх *Індії, Пакистану, Бангладеш, М'янми* (тоді Бірма), *Шрі-Ланки*. Після Другої світової війни Британія вимушена була надати незалежність своїм колоніям. Територіальне розмежування незалежних держав породило прикордонні суперечки. Деякі з них, як-от проблему Кашміру, переділеного між *Індією, Пакистаном і Китаєм*, не вирішено й досі. Залишаються неврегульованими проблеми делімітації кордону між Індією та Китаєм.

ПІВДЕННО-СХІДНА АЗІЯ. Субрегіон охоплює півострівну країну Євразії, обмежену на півночі й заході кордонами відповідно Китаю та Індії, та численні острови *Зондського архіпелагу* між Азією та Австралією. Стратегічне розташування на перетині міжцивілізаційних комунікацій перетворило Південно-Східну Азію на арену непоодиноких суперечок за сфери впливу між геополітичними силами як із сусідніх, так і з віддалених держав. Ці території, через які пролягали торговельні шляхи з Європи та Середнього Сходу до Далекого Сходу, периферійні щодо Індії та Китаю, з давніх-давен були осередком імміграції та об'єктом захоплення. Індійським океаном туди потрапляли арабські та індійські торговці, з Північного Сходу прибували китайські поселенці. З XVI ст. в субрегіоні з'явилися європейці, а згодом, у XX ст., — американці та японці. У Південно-Східній Азії були колонії Португалії, Голландії, Великої Британії, Франції, Іспанії, а японці тимчасово окупували території під час Другої світової війни. Іноземне втручання й розташування між двома найбільшими азійськими державами (Індією та Китаєм) вплинуло на сучасну політичну географію субрегіону.

Звільнення країн Південно-Східної Азії від колоніальної залежності супроводжувалося «брудними» війнами і внутрішніми соціальними

конфліктами. Деякі з них і досі врегульовані не повністю та час від часу даються взнаки. «Гарячими точками» є території, на яких постійно триває партизанська війна на *Філіппінах*; «золотий трикутник» на стику *Китаю*, *Лаосу* та *М'янми*, що його контролює наркомафія. Конфліктність субрегіону посилює й система морських кордонів в акваторіях морів, прилеглих до східного узбережжя Азії.

СХІДНА АЗІЯ. Країни Східної Азії — ядро Азійсько-Тихоокеанського регіону, який охоплює Південну, Південно-Східну Азію, Австралію та Океанію. Це — субрегіон давніх цивілізацій, країни якого наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. вступили в стадію відродження. Найголовнішим його наслідком стало перетворення так званого Далекосхідного трикутника (*Японія — Китай — Південна Корея*) на один з основних світових осередків сили. Зростання ВВП цих країн, випереджувальний розвиток виробництва на основі високих технологій, формування сучасних науково-виробничих комплексів, потужних фінансово-банківських систем (банки Китаю та Японії — серед лідерів світового фінансового бізнесу) супроводжувалися розвитком зовнішньоторговельних зв'язків з країнами світу, зростанням культурного впливу та їхніх зовнішньополітичних амбіцій. Нині на роль регіональних лідерів претендують дві країни — *Китай* і *Японія*. Важливими чинниками зростання для них є не тільки сучасний потужний економічний потенціал (за показником ВВП відповідно друге і третє місце у світі), а й поєднання його зі світовими досягненнями науки і культури та глибокими місцевими культурно-історичними традиціями, становлення яких вимірюється тисячоліттями.

У Східній Азії спостерігається кілька осередків геополітичних протистоянь. Найдраматичніша ситуація на *Корейському півострові* — між *КНДР* з її нарощуванням ядерного потенціалу та *Республікою Корея*. Неврегульованою історичною спадщиною є відносини *Китаю* і *Тайваню*. Залишається нерозв'язаною між *Японією* та *Росією* проблема спірної частини *Курильських островів*. *Китай* має територіальні суперечки з *В'єтнамом* та іншими державами вздовж свого кордону. З претензіями на належність низки островів і розмежування морських кордонів виступають *Японія*, *Південна Корея*, *Китай*, *Тайвань* та ін.

МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ. Помітну роль в організації політичного та економічного життя в Азії відіграють міжнародні організації, зокрема міжнародна організація *АСЕАН*, яка об'єднує 10 країн. Цю найбільш впливову асоціацію було створено в 1967 р. з метою прискорення економічного розвитку та соціального прогресу країн-учасниць, захисту миру та стабільності в Азії. За регіональний успіх у досягненні мети та глобальний вплив *АСЕАН* визнано однією з найуспішніших і найбільш впливових організацій у світі. Нині вона є центральним

Подорож у слово

АСЕАН — від англ. *ASEAN* — *Association of South East Asian Nations* — Асоціація держав Південно-Східної Азії.

Мал. 76.
Герб АСЕАН

Мал. 77. Герб Ліги
арабських держав

елементом політичної, економічної, соціальної та культурної архітектури всього Азійсько-Тихоокеанського регіону.

Найбільш активною міжнародною організацією в мусульманському світі Середнього Сходу є *Ліга арабських держав* — регіональне угруповання, що об'єднує 22 країни Західної Азії та Північної Африки (12 з яких, зокрема й Палестина, — азійські країни) зі штаб-квартирою в *Каїрі* (Єгипет). Заснована в 1945 р. організація передбачає координацію дій країн-учасниць у політичній, військовій та економічній сферах. Її статут забороняє використання сили як засобу врегулювання конфліктів і декларує визнання суверенітету й незалежності всіх країн регіону, повагу до їхньої територіальної цілісності. При Лізі діє низка міжнародних організацій, зокрема *Арабський валютний фонд*.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть субрегіони Азії. Який з них розташований найближче до України? Які країни входять до цього субрегіону? Покажіть їх на карті.
2. Західну Азію оточено сімома морями. Користуючись картою, назвіть їх. Які переваги дає країнам вихід до моря?
3. Наведіть приклади міждержавних конфліктів в Азії. Поясніть, на якому підґрунті вони виникають. Які існують способи їх урегулювання?
4. Які геополітичні протистояння мають місце у Східній Азії? Чим вони небезпечні для всього світу?
- 5*. Поміркуйте, які політичні та економічні процеси в регіонах Азії мають вплив на Україну.

ШУКАЙТЕ В ІНТЕРНЕТІ

Користуючись інтернет-джерелами (https://en.wikipedia.org/wiki/Association_of_Southeast_Asian_Nations), з'ясуйте, які країни входять до АСЕАН. Дізнайтеся, за які досягнення цю організацію називають «азійським чудом».

ПРОВЕДІТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Географічне розташування країни як чинник її економічного розвитку (на прикладі Туреччини і Сінгапуру).

Користуючись картою, охарактеризуйте економіко- та політико-географічне розташування Туреччини і Сінгапуру. Залучивши доступні вам джерела інформації, дослідіть, як особливості розташування цих країн вплинули на розвиток їхньої економіки.

§ 20. ПРИРОДНІ УМОВИ І РЕСУРСИ

- ♦ Пригадайте, які гори здіймаються в Азії та які великі рівнини простягаються в її межах.
- ♦ У яких географічних поясах і природних зонах лежить Азія?
- ♦ Де в Азії виникла зона активної сейсмічної діяльності?

ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ. Площа Азії (разом з азійською частиною Росії) становить близько 30 % заселеного суходолу планети. Водночас її величезні природні ресурси становлять близько 50 % світових. Багатотисячолітнє цивілізаційне освоєння її теренів — використання земельних, агрокліматичних та водних ресурсів, хороша геологічна розвіданість території — віддавна давало змогу активно користуватися природно-ресурсним потенціалом регіону.

В Азії видобувають 40 % нафти, 75 % вугілля світу, різноманітні руди кольорових металів (олова, свинцю, цинку, хрому, сурми, вольфраму, рідкісноземельних). Великими є запаси залізних руд та гірничо-хімічної сировини.

За гідроенергетичним потенціалом Азії належить перше місце у світі. Великі природні можливості для розвитку сільського господарства: багато тепла (у південній частині переважає субтропічний, тропічний та субекваторіальний клімат); великі площі рівнин та оазисів, де тисячоліттями ведеться рільництво; багаті джерела води дають змогу збирати там майже 50 % зернових світу (зокрема 90 % — рису), 65 % — овочів, 60 % — бавовни, 90 % — чаю та натурального каучуку, майже весь джут, забезпечувати 40 % світового виробництва м'яса. Ресурсні можливості Азії можна порівняти з кількістю її населення. Проте, за винятком окремих країн, господарство регіону ще не повною мірою використовує свої потенційні можливості, зокрема ті, що їх забезпечує активізація демографічного потенціалу та сучасних високих технологій.

Величезні простори Азії суттєво різняться як природними умовами, так і забезпеченістю ресурсами.

ЗАХІДНА АЗІЯ. Субрегіон, що розташований у субтропічному і тропічному кліматичних поясах, має посушливий (за окремими винятками) клімат та відчутний дефіцит води. У ландшафтах рівнинних територій переважають сухі степи, напівпустелі й пустелі. Відповідно, рільництво там можливе здебільшого лише за умови штучного зрошення.

Основою мінеральних багатств є *нафтогазоносний басейн Перської*

Рекорди світу

Найтепліші місця в Азії розташовані на Аравійському півострові і в Месопотамії, де середні температури липня становлять +32 °С, а максимальні сягають +55 °С.

Мал. 78. Месопотамська низовина (Ірак)

Мал. 79. Видобування природного газу в Перській затоці (Іран)

Мал. 80. Гірські хребти Тянь-Шаню над м. Алмати (Казахстан)

Рекорди світу

В Азії розташовані озера-рекордсмени: Байкал — найглибше озеро у світі (1620 м) з найчистішою, як вважають, водою на планеті; Мертве море, яке лежить у глибокому грабені на 395 м нижче рівня Світового океану і є одним з найсолоніших озер світу (понад 270 %); Каспійське море — найбільше на Землі безстічне солоне озеро.

затоки, у якому сконцентровано половину світових запасів нафти і 1/4 природного газу, якими володіють прибережні країни — *Бахрейн, Іран, Ірак, Катар, Кувейт, Саудівська Аравія, ОАЕ*. Багатими є поклади хромітів у *Туреччині* й *Ірані*, фосфатів — у *Йорданії* та *Ізраїлі*, а також солей *Мертвого моря* (бальнеологічні ресурси). Туристсько-рекреаційні ресурси широко використовують на узбережжях Середземного моря в *Туреччині, Ізраїлі, Лівані* та Перській затоки в *ОАЕ*. Всесвітнє значення мають історичні міста *Єрусалим, Мекка, Медина, Стамбул, Багдад, Пальміра, Петра* та ін.

ЦЕНТРАЛЬНА АЗІЯ. Субрегіон розташований у зоні степів, напівпустель і пустель помірного поясу. На півдні здіймаються *гірські масиви Памір, Тянь-Шань, Копетдаг*. У степах і напівпустелях традиційним заняттям населення здавна було кочове скотарство. Освоєння цілих земель на півночі *Казахстану* під вирощування зернових у ХХ ст. дало скромні результати.

В оазисах південної частини субрегіону, що належить до районів давнього освоєння, поширене зрошувальне рільництво.

Центральна Азія має значні запаси корисних копалин. *Центрально-азійський (Прикаспійський) нафтогазоносний регіон (Казахстан, Туркменістан, Узбекистан)*, поклади на шельфі *Каспійського моря* за запасами нафти і природного газу поступається тільки Перській затоці. Великий кам'яновугільний басейн (*Карагандинський*) розташований у *Казахстані*. Багато родовищ руд кольорових металів, особливо мідних, поліметалічних, хромітових, бокситів, золота (в *Узбекистані*). Великі запаси залізних руд — у *Казахстані*, уранових — у *Казахстані* й *Узбекистані*.

Центральна Азія потерпає від нестачі води. Води найбільших річок на півдні субрегіону в ХХ ст. внаслідок непомірного вирощування бавовнику так активно відводилися на зрошення, що це призвело до екологічної катастрофи — практично зникло *Аральське море*. А утопічну ідею перекидання сюди вод із річок Сибіру так і не було реалізовано.

ПІВДЕННА ТА ПІВДЕННО-СХІДНА АЗІЯ. Субрегіони розташовані у тропічному й субекваторіальному поясах. Природні умови дають змогу працювати на землі впродовж усього року і вирощувати культури, що вегетують цілорічно. Ці території багаті на гідроресурси й деревину. Отже, субрегіони мають сприятливі умови для ведення сільського господарства і є давніми осередками розвитку рільницьких цивілізацій. Нині там проживає 3/10 жителів Землі.

Ресурси рудної сировини краще розвідано в Південній Азії. Там у великих обсягах видобувають залізну руду, марганець, боксити, хромові, ванадієві та цирконієві руди, а також дорогоцінне каміння. У Південно-Східній Азії (*Індонезія, Малайзія, Таїланд, М'янма*) розташований найбільший у світі гірничо-рудний пояс із видобутку олов'яної руди. В *Індонезії* та на *Філіппінах* видобувають нікелеві й вольфрамові руди; в *Індонезії* — золото і срібло. Великий, світового значення *нафтогазоносний Зондський басейн* розташований на островах та шельфі морів Зондського архіпелагу. Вугілля видобувають в *Індії, Індонезії, В'єтнамі*.

Туристсько-рекреаційні ресурси зосереджено на узбережжі Індійського океану в південній частині *Індії, Шрі-Ланки, Малайзії, Таїланду, Індонезії* (о. Балі), на *Мальдівах*. Серед історичних пам'яток найвідомішими є мавзолей Тадж-Махал (Агра), святі місця у Варанасі, печерні храми Аджанти в *Індії*; фрески Сигірії у *Шрі-Ланці*; храми Ангкор-Ват у *Камбоджі* та Боробудур в *Індонезії*.

СХІДНА АЗІЯ. У субрегіоні сформувалися дуже різноманітні природні умови. Рельєф складний: у західній частині здіймаються найвищі у світі гори *Гімалаї* та *Каракорум*, у східній — невисокі

Мал. 81. Сільськогосподарські ландшафти субекваторіального поясу (Індонезія)

Мал. 82. Рекреаційні ресурси узбережжя Індійського океану (Індія)

Мал. 83. Гімалаї (Непал)

Мал. 84. Оазис у пустелі Такла-Макан (Китай)

гори чергуються з низькими рівнинами. Зони складчастості на сході субрегіону є частиною *Тихоокеанського вогняного кільця*, а гірські системи на півдні — альпійського поясу складчастості. Тому там спостерігається активна сейсмічна діяльність: землетруси — звичне явище в Гімалаях, на Японських островах та інших теренах. Для Східної Азії характерні значні кліматичні контрасти. Її східна частина, відкрита до Тихого океану, має мусонний клімат, західна — сухий, різко континентальний. Найбільш зволженими є південно-східні території, де опадів буває 1000–2000 мм/рік, тоді як на великих рівнинах Китаю їхня кількість зменшується удвічі, а на сході й північному сході випадає менш ніж 700 мм/рік. Густота річкової мережі прямо залежить від кількості опадів. На сході субрегіону вона порівняно густа, у східній частині Гімалаїв зароджуються багатоводні річки (*Хуанхе, Меконг, Янцзи, Амур*). На заході річок украй мало, а на величезних просторах пустель їх зовсім немає. Східна Азія розташована у трьох поясах: помірному, субтропічному і тропічному. На рівнинах переважають напівпустелі, на заході — пустелі (*Гобі, Такла-Макан*). Для Тибету властиві високогірні кам'янисті пустелі. Гірські масиви мають чітко виражену вертикальну зональність.

Мінерально-сировинні ресурси багаті й дають змогу розвивати практично всі напрями господарської діяльності. Запаси вугілля значні й становлять 1/3 світових (*Північно-Східний басейн у Китаї*). Нафта є у *Північно-Східному Китаї, Джунгарській западині* та на шельфі. Субрегіон посідає одне з провідних місць у світі за запасами залізної руди, руд кольорових металів, особливо олова, ртуті, молібдену, вольфраму, сурми.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Оцініть ресурсний потенціал Азії. Порівняйте його з європейським.
2. Користуючись кліматичною картою світу, назвіть кліматичні пояси, у межах яких лежить Азія. Як формування різних типів клімату позначається на розвитку сільського господарства?
3. Покажіть на карті басейни видобутку нафти і природного газу. У яких субрегіонах Азії вони розташовані?
4. Покажіть на карті країни, у яких є великі кам'яновугільні басейни.
5. Розкажіть про рудні багатства Азії. Які країни володіють багатими покладами мідних та олов'яних руд?
6. Охарактеризуйте природні умови Східної Азії.

ПРОВЕДІТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Країни Перської затоки — новий осередок індустріалізації.

Користуючись політичною картою, з'ясуйте, які країни мають вихід до Перської затоки. Дослідіть, які чинники сприяли індустріалізації їхньої економіки. Назвіть виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію цих країн.

§ 21. НАСЕЛЕННЯ ТА ЙОГО РОЗМІЩЕННЯ

- ♦ Пригадайте, якими є особливості природного руху населення в більшості країн Європи.
- ♦ Що таке світові міста? Наведіть приклади таких міст.

ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ. Азія є найбільшим регіоном світу не тільки за площею території, а й за кількістю населення. Там на 30 % суходолу планети живе 60 % людства (4,8 млрд осіб, 2023 р.). Водночас кількість населення в Азії продовжує зростати — на більш як 0,5 % щороку. Найвищі темпи зростання (понад 2 %) — у країнах Західної Азії (*Сирії, Афганістані, Пакистані, Іраку*). У *Японії* цей показник становить -0,3 %. Найбільша частка приросту населення в абсолютних числах припадає на *Індію* (понад 17 млн осіб щороку).

Рекорди світу

В Азії розташовані країни — світові рекордсмени з кількості населення: Індія і Китай (по 1,4 млрд осіб) — перше і друге місця; Індонезія (281 млн) — четверте (після США); Пакистан (252 млн осіб) — п'яте (2023).

На зміну кількості населення в країні суттєво можуть вплинути міграції. Так, у *Кувейті* іммігранти становлять 70 % населення, *Катарі* й *ОАЕ* — понад 85 %. Це приклади структури населення емігрантського типу, коли громадяни країни формують меншість її мешканців, а іммігранти — більшість. Водночас ці держави мають високий рівень життя та економічних можливостей, тому що їхні уряди намагаються залучати висококваліфікованих робітників.

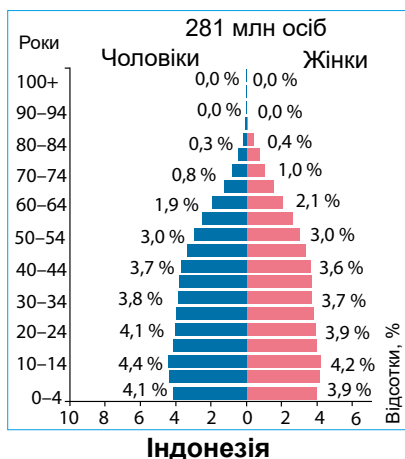
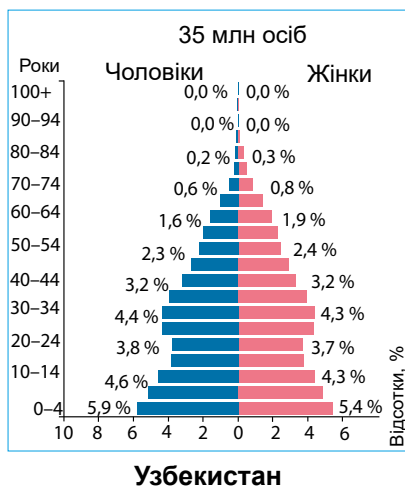
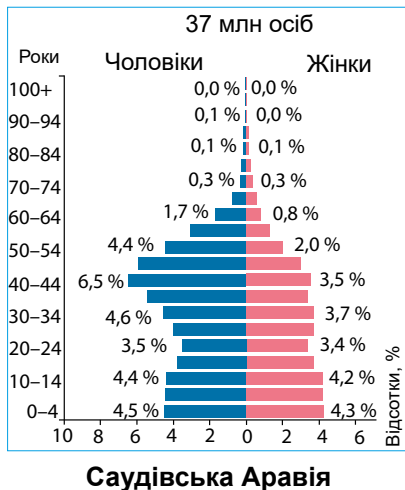
СТАТЕВО-ВІКОВА СТРУКТУРА. У багатьох країнах Азії існують значні диспропорції у співвідношенні чоловічого й жіночого населення. Чоловіки особливо різко переважають у країнах Перської затоки — *Катарі, ОАЕ, Омані, Бахрейні*. Причинами цього є великомасштабна міграція чоловіків, зокрема робочих професій, які зайняті у видобувній промисловості, нафтохімії, машинобудуванні та інших виробництвах і які не можуть привезти з собою свої сім'ї. Гендерний дисбаланс з переважанням чоловіків характерний і для *Китаю* та *Індії*. Там він породжений, зокрема, проведенням демографічної політики «однієї дитини», спрямованої на скорочення народжуваності у країні. За таких умов посилюється тиск на жінок щодо переваг народження синів як майбутніх спадкоємців.

Подорож у слово

Гендерний дисбаланс — невідповідність між чоловіками й жінками в структурі населення.

Особливості демографічних процесів та структури населення, що характерні для азійських країн, відображають статево-вікові піраміди (мал. 85).

РОЗМІЩЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ТА УРБАНІЗАЦІЯ. Із переходом суспільства країн Азії від аграрного до індустріального, а місцями — до постіндустріального рівня розвитку зростає значення міст і міських систем розселення. Нині в містах і поселеннях міського типу проживає

Мал. 85. Статеві-вікові піраміди країн Азії

понад половина населення світу, і в цьому є значний внесок процесів урбанізації в Азії. Особливо високі показники частки міського населення мають *Східна та Західна Азія* (відповідно 60 і 65 %). Це — регіони зародження стародавніх рільницьких цивілізацій світу, історія яких налічує по кілька тисячоліть. Нині в них відбуваються нові суспільні перетворення вже індустріальної та постіндустріальної доби. Серед країн особливо високий рівень урбанізації мають *Кувейт, Сінгапур (100 %), Японія (94 %), Ізраїль (92 %)*.

За наведеними вище цифрами криється висока нерівномірність системи розселення в регіоні. Це, по-перше, долини і дельти великих річок Азії: *Янцзи та Хуанхе* в Китаї; *Інду, Гангу і Брахмапутри* на півострові *Індостан*; по-друге, ареали оазисів у Західній та Центральній Азії; по-третє, островні архіпелаги та морські узбережжя (*Японські острови, о. Ява, узбережжя Середземного моря* та морів на сході Азії) — 500–700 осіб/км². Водночас майже безлюдними є пустелі Західної та Центральної Азії (включаючи західну частину Китаю й Монголію), гірські райони *Гімалаїв, Каракоруму та Паміру*, лісові райони Південно-Східної Азії.

У зазначених вище ареалах економічної активності, на історичних торговельних шляхах регіону, століттями формувалися великі центри торговельної та ремісничої діяльності, що їх називають історичними містами. Найважливіші з них: у Західній — *Єрусалим, Бейрут, Дамаск, Багдад, Басра, Стамбул* (це Константинополь, з яким на торговельних шляхах Європи були пов'язані Київ та Новгород), *Тегеран*; у Центральній та Південній Азії — *Самарканд, Бухара, Кабул, Делі* та ін.; у Східній Азії — *Пекін, Шанхай*; на Японському архіпелазі — *Кіото*.

Нині ж на теренах Азії склалися десятки багатомільйонних міських агломерацій, які виконують найрізноманітніші господарські функції. Так, серед першої пів сотні найбільших міських систем світу понад половина — в Азії. Очолюють список міські агломерації, ядрами яких є *Токіо* в Японії, *Гуанчжоу* і *Шанхай* у Китаї (по більш як 40 млн осіб), *Делі* в Індії (33 млн), *Джакарта* в Індонезії (29 млн осіб) (2023).

До найбільших мегаполісів в Азії належать *Токайдо* в Японії, *Дельта річки Янцзи*, *Гонконг / Сянган* — *Гуанчжоу* в Китаї. Зазначені вище регіони Азії, у яких випереджальними темпами розвиваються урбанізаційні процеси, стають і зосередженням інтелектуального потенціалу регіону. Нині понад 40 % капіталовкладень у розвиток науки випадає на країни Азії. Лідерами наукового зростання є *Китай* (20 % капіталовкладень, друге місце у світі після США), *Японія* (10 %, третє місце), *Південна Корея*, *Тайвань*, *Індія*, *Сінгапур*, *Туреччина*, *Ізраїль*.

Азійські світові міста — *Гонконг*, *Сінгапур*, *Токіо*, *Шанхай*, *Дубай*, *Пекін*, *Мумбай*, *Сеул*, *Нью-Делі*, *Стамбул*, *Бангкок*.

ЕТНІЧНИЙ І РЕЛІГІЙНИЙ СКЛАД. Етнічний склад населення Азії дуже строкатий. У регіоні живе понад тисячу народів. Найбільші з них — китайці, гіндустанці, бенгальці, японці. Народи Азії належать до більш як 15 мовних сімей. Такого лінгвістичного «калейдоскопу» немає у жодному регіоні світу. Найскладніша етнічна і мовна структура населення характерна для *Індії*, *Шрі-Ланки*, *Індонезії*, *Бангладеш*. На просторах Азії історично склалося кілька цивілізацій, і в кожній з них — велика мозаїка етносів, мов і культур. Країни й народи **мусульманської цивілізації** розташовані в основному в Західній і Центральній Азії, а деякі — у Південній (*Пакистан*, *Бангладеш*) і Південно-Східній Азії (*Індонезія*, *Малайзія*). Попри те, що буддистська цивілізація зародилася в Індії, нині *Індія* — країна індуїзму, а різні напрями **буддизму** поширені в Південно-Східній і Південній Азії (*Шрі-Ланка*), *Монголії* та *Тибеті*. Країнами далекосхідних цивілізацій є *Китай* (поєднання буддизму й **конфуціанства**), *Японія* (поєднання **синтоїзму** та буддизму) і *Корея*. Країни **християнської цивілізації** — *Грузія* й *Вірменія* у Західній, *Філіппіни* та *Східний Тимор* у Південно-Східній Азії. Християнський світогляд у країнах регіону притаманний вихідцям із Європи та Америки, а в Центральній Азії — із територій колишнього СРСР. *Ізраїль* — ядро **християнсько-їудаїстської цивілізації**.

ПРАЦЕРЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ. Особливості вікової структури населення, що склалася в результаті процесів демографічного переходу, полягають у тому, що в цілому по регіону кількість вікових груп від 15 до 64 років (саме в них формується економічно активне населення) становить понад 60 % загальносвітового показника. Вважають, що подібні пропорції вікової структури населення збережуться впродовж першої половини ХХІ ст., а це означає, що протягом подальших десятиліть у країнах Азії буде зосереджено трудових ресурсів більше, ніж у всіх інших регіонах світу разом узятих.

Уже нині це доволі кваліфікована робоча сила, що може ефективно працювати на промислових виробництвах високих технологій, а дедалі більша кількість спеціалістів високої кваліфікації — у третинному секторі: науці, інформаційно-технологічній та банківській сферах.

Регіональні відмінності географії населення і трудових ресурсів Азії доволі значні.

У *Східній Азії* (*Китай, Японія, Південна Корея*) проживає майже 22 % населення планети і зосереджено близько 25 % трудових ресурсів світу (з них 20 % у Китаї). У *Південній Азії* сконцентровано 25 % населення і понад 20 % трудових ресурсів світу. Virізняться *Індія*, трудоворесурсний потенціал якої відповідний китайському. У *Південно-Східній Азії* наявністю кваліфікованих трудових ресурсів характеризуються *Індонезія, Сінгапур* та *Малайзія*, зростають можливості *Філіппін, Таїланду* та *В'єтнаму*.

У *Західній Азії* всебічно розвинене господарство, тож потребу в кваліфікованих трудових ресурсах мають *Туреччина, Іран* та *Ізраїль*. У країнах Перської затоки значних трудових ресурсів потребують нафтовидобувна промисловість та сфера обслуговування (особливо транспорт, туризм). Великою мірою ці потреби покриваються за рахунок трудових мігрантів.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які азійські країни за кількістю населення належать до світових гігантів? Покажіть їх на карті.
2. Поясніть, що таке статевий дисбаланс. Для яких країн характерне переважання чоловіків у структурі населення? Поміркуйте, до яких соціальних заворушень може призвести така диспропорція.
3. Розкажіть про розміщення населення в Азії. Де зосереджено ареали найбільшої його щільності? Покажіть їх на карті. Чим зумовлено їх розташування?
4. Які країни мають найвищий рівень урбанізації? Назвіть і покажіть на карті азійські мегалополіси. Унаслідок яких процесів вони сформувалися?
5. Азію називають батьківщиною світових релігій. Доведіть або спростуйте це твердження.
- 6*. Оцініть працересурсний потенціал Азії. Порівняйте його в різних азійських субрегіонах і з таким у країнах Європи.

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

Афганістан має найвищі темпи зростання кількості населення в Азії — 2,4 % на рік, а Індонезія утричі менші — 0,8 %. Обчисліть, яка країна дає більший приріст населення в абсолютних показниках (млн осіб), якщо кількість мешканців в Афганістані становить 40 млн осіб, а в Індонезії — 281 млн. У скільки разів приріст мешканців в одній країні більший порівняно з іншою?

§ 22. ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРСТВА

- ♦ Пригадайте, які країни Азії мають високий показник ВВП.
- ♦ На які мінеральні ресурси багаті країни Азії? Базою розвитку яких виробництв вони можуть слугувати?

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІКИ. На початку XXI ст. економіка країн Азії розвивалася випереджувальними темпами і нині за розмірами ВВП та обсягами участі у зовнішньоекономічній діяльності становить відповідно більш як 45 % світових показників (табл. 25). Але цей регіон відзначається нерівномірністю економічного розвитку. На країни *Східної* та *Західної Азії* сумарно випадає 30 % світового ВВП, понад 30 % експорту і понад 42 % (у всіх країнах Азії — 54 %) золотовалютних запасів світу. Масштаби їхньої економічної активності більші, ніж показники Європи або США.

За рівнем економічного розвитку в Азії є всі типи країн. До *розвинених країн* уже кілька десятиліть належить *Японія*, що входить до «Великої сімки». Решта належать, головним чином, до *країн, що розвиваються*. Водночас нині імідж розвиненої країни прагнуть мати *Республіка Корея* і *Тайвань*. Могутньою світовою силою постає *Китай*, що за розмірами ВВП вийшов на друге місце у світі, обійшовши Японію. Країни «Далекосхідного трикутника» (*Японія, Республіка Корея, Схід Китаю*) становлять ядро Азійсько-Тихоокеанського регіону. Напівпериферією цього ядра стали *Сінгапур*, країни нової індустріальної хвилі — *Малайзія, Таїланд, Індонезія* та ін. Новим індустріальним феноменом Азії постає *Індія*. Ще один осередок напівпериферії — нафтовидобувні країни Перської затоки. Індустріально-аграрною країною є *Туреччина*.

А от в інших країнах регіону показники рівня розвитку господарства більш ніж скромні. Сумарні економічні можливості всіх країн Центральної Азії менші, ніж у сусіднього *Ірану*. У складному становищі перебуває економіка виснажених збройними конфліктами *Афганістану, Ємену* та *Сирії*. У Південній та Південно-Східній Азії розташовані найбідніші країни світу — *Пакистан, Бангладеш, Непал, М'янма, Камбоджа, Лаос*. У Східній Азії *КНДР* опинилася нині на межі гуманітарної катастрофи.

ПЕРВИННИЙ СЕКТОР. У сільському господарстві Азії поєднуються можливості найбільших на планеті традиційних ареалів рослинництва і сучасної агробіології (т. зв. зеленої революції), що забезпечує багатомільярдну людність регіону продовольством на рівні, близькому до середніх показників у світі. Провідні позиції у світі Азія займає з вирощування зернових культур — 50 % світового збору (90 % рису, 45 % пшениці); овочів — понад 50 % (75 % капусти, понад 80 % огірків, 57 % томатів, 66 % цибулі та ін.); волокнистих культур — понад 70 %; збору бавовнику — 72 %. Додамо до цього чай (84 % світового збору), натуральний каучук (понад 90 %), тютюн (66 %). У *тваринництві* Азія забезпечує 60 % світового виробництва м'яса свинини і 55 % птиці, 60 % збору яєць. Сільське господарство країн Азії споживає 64 % вироблених у світі добрих.

Деякі економічні показники країн Азії¹

Регіон, країна	Частка світового ВВП, %	Структура ВВП за секторами, %			Темпи зростання реального ВВП, %
		Первинний	Вторинний	Третинний	
Азія	46,5				
Східна	26				
Китай	18	8	40	52	8
Японія	4	1	30	69	2
Республіка Корея	2	2	39	59	4
Тайвань	1	2	36	62	3
Інші	1				
Південно-Східна	6				
Індонезія	2,5	14	41	45	4
Сінгапур	0,5	0	25	75	7
Інші	3				
Південна	8,5				
Індія	6,5	15	23	62	9
Інші	2,0				
Західна	6				
Туреччина	2	7	32	61	11
Інші	4				

¹ Розраховано за даними 2020–2023 рр.

У видобувній промисловості Азії склалося кілька осередків видобутку нафти й газу. Це — територія країн і шельф *Перської затоки, Прикаспійського регіону та Центральної Азії*, острови і шельф *Зондського архіпелагу*, північний схід *Китаю* та його шельф *Жовтого і Південнокитайського морів*. Найбільші вугільні басейни (за межами Сибіру) розташовані в *Китаї, Індії та Казахстані*. Видобувають вугілля і в *Індонезії, В'єтнамі*. Значний видобуток залізних руд мають *Китай, Індія, Казахстан, Іран*; мідних — *Казахстан, Монголія, Іран*; олов'яних — країни *півострова Малака (М'янма, Таїланд, Малайзія)* та прилеглих островів.

ВТОРИННИЙ СЕКТОР. Значні потужності металургійного виробництва мають тільки окремі країни. Але це становить 2/3 потужностей металургії Азії, у якій *Китай, Індія, Туреччина* працюють на місцевій сировині, а *Японія, Республіка Корея і Тайвань* — на привізній з інших регіонів світу. Потужні хімічні виробництва є в *Китаї, Японії, Республіці Кореї, Тайвані, Індії, Таїланді, Ірані, Саудівській Аравії*, а також у *Туреччині, Азербайджані, Узбекистані, Малайзії*.

Основний прорив у розвитку промисловості в країнах Азії спостерігається у високотехнологічних виробництвах (електронній промисловості, судно- й автомобілебудуванні). Виробництво товарів масового вжитку в **електронній промисловості** — приклад сучасної міжнародної регіональної спеціалізації на випуску високотехнологічної продукції. Так, у країнах **Східної, Південної та Південно-Східної Азії** виготовляються практично всі ноутбуки і фотокамери, понад 85 % телевізорів, 70 % телефонів, що реалізуються на світовому ринку. Виробництво цих товарів у *Японії, Республіці Кореї, Тайвані*, значною мірою в *Китаї та Індії* опирається на виробничі можливості компаній, які або самі володіють відповідними технологіями, або можуть ефективно кооперуватися з компаніями інших економічно розвинених країн. Успіхи ж інших країн Азії (*Сінгапуру, Малайзії, Індонезії, Таїланду, Філіппін*) пояснюються наявністю в них дешевої та водночас кваліфікованої робочої сили.

Значні обсяги промислового **виробництва продуктів харчування** орієнтовані на великі можливості споживчого ринку Азії. Ефективне **виробництво тканин, одягу, взуття** пов'язане з процесами глобалізації та широким застосуванням методів аутсорсингу. Ці галузі у взаємодії з діяльністю з реалізації їхньої продукції утворюють глобальну саморегульовану систему, у якій ТНК розподіляють (розміщують) виробництва в країнах із низькою заробітною платою; технології та фінансування надають компанії високорозвинених країн, а збут організують на світових ринках. У країнах Азії зосереджено 65 % виробництва волокон рослинного походження і 90 % синтетичних і хімічних, чималу частку вовни. За наявності такої потужної сировинної бази домінує виробництво синтетичних і змішаних тканин (натуральне волокно / синтетика), які йдуть здебільшого на виготовлення дешевого одягу. У світовому виробництві одягу теж провідна роль належить країнам Азії: 60 % пошитих у світі сорочок і штанів, приблизно половина костюмів і суконь. Більшість білизни також виготовляють в Азії.

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР. В економіці Азії зросли обсяги роботи всіх видів транспорту, фінансової діяльності та міжнародного туризму.

Проблема подолання простору на неозорих теренах Азії завжди була гострою. Щільно заселені території — осередки рільництва і всіх інших видів господарської діяльності розташовані на рівнинах Східної, Південної та Західної Азії, у долинах і дельтах її великих річок або на узбережжях морів і на островах. У внутрішніх частинах простяглися сухі степи та безводні пустелі або стіною стоять важкодоступні гори. Дивно, але центральна, внутрішня частина Азії завжди була глибокою периферією. Історично трансконтинентальні шляхи пролягали або морями вздовж південного узбережжя, або від оази до оази через пустелі і гори легендарним Шовковим шляхом. Нині у **транспортній системі** густі мережі залізниць і автомобільних шляхів склались у східній частині *Китаю, Індії*. Трансконтинентальний напрям — через Західну, Центральну Азію та Західний Китай (здебільшого повторюючи напрям Шовкового

Мал. 86. Сінгапур — один з найбільших портів і фінансових центрів світу

шляху) — сполучає основні транспортні мережі Китаю та заходу Євразії (зокрема Середземномор'я, Західну, Центральну та Східну Європу). Проекти шляхів територіями південних країн Азії ще не реалізовано через як природні, так і геополітичні перешкоди. Водночас морські шляхи як навколо, так і до берегів Європи й Америки через Тихий та Індійський океани залишаються стратегічно важливими.

На цих самих напрямках дедалі більшого значення набуває авіаційний транспорт. Транспортні можливості провідних країн Азії продовжують зростати, створюючи сприятливі умови для розвитку зовнішньоекономічної діяльності й туризму.

Залізничний транспорт в *Індії, Китаї та Японії* має найвищі показники у світі за обсягами пасажирських перевезень. У Японії та Китаї магістралі зі швидкостями руху понад 300 км/год сполучають столиці з усіма основними регіональними центрами. У *Китаї, Індії*, країнах *Центральної Азії* та *Ірані* вони виконують і великі обсяги товарних перевезень. **Морський транспорт** і перевезення дедалі більше зміщуються з Атлантики та Середземномор'я в акваторії Тихого й Індійського океанів. Найбільші у світі морські порти функціонують у країнах Азії — за вантажообігом: *Сінгапур, Шанхай, Нінбо-Чжоушань, Гонконг, Пусан, Токіо, Осака, Гаосюн, Мумбай*. **Авіасполучення** в Азії — надійний зв'язок з Європою й Америкою. Діють десятки аеропортів-хабів, кожний з яких обслуговує щорічно мільйони пасажирів. Найбільші аеропорти — *Токіо, Осака* в Японії, *Гонконг, Сінгапур, Джакарта* в Індонезії, *Бангкок* у Таїланді, *Дубай* в ОАЕ, *Стамбул* у Туреччині, *Делі* в Індії. Великі аеропорти Китаю в Гуанчжоу, Пекіні, Шанхаї та інших містах за останні роки втратили значні обсяги пасажирообігу у зв'язку з пандемією коронавірусу, тому нині не входять до переліку найбільших.

Фінансово-банківська система та інформаційно-технологічний складник господарства країн Азії постійно посилюються. У XXI ст. золотовалютні запаси, зосереджені в банках Азії, перевищували 60 % світового показника. Серед першої десятки країн світу за величиною золотого запасу вирізняються *Японія* (друге місце у світі), *Китай* (четверте), *Саудівська Аравія* (дев'яте). Провідна роль належить банкам, розміщеним у *Токіо, Гонконгу, Шанхаї, Сеулі* (Республіка Корея), *Сінгапурі, Мумбаї, Ер-Ріяді* (Саудівська Аравія), *Дубаї*.

У міжнародній торгівлі наприкінці XX ст. світовими лідерами була група країн «Великої сімки» та розвинених країн Європи, до яких згодом додалися країни Азії — *Республіка Корея, Гонконг, Сінгапур*, а в

XXI ст. — *Китай*, який із 2010 р. очолює рейтинг найбільших експортерів світу. До першої десятки країн — лідерів з експорту товарів, крім *Китаю*, входять *Японія*, *Гонконг*, *Республіка Корея*. Ці самі азійські країни є і найбільшими споживачами імпоротної продукції. Основні позиції в експорті послуг займають *Китай*, *Японія*, *Індія*.

До азійських світових міст, що стали важливими елементами світової економічної системи й політично, економічно та культурно сильно впливають на регіон, належать *Гонконг*, *Шанхай*, *Пекін* (Китай), *Сінгапур*, *Токіо* (Японія), *Дубай* (ОАЕ), *Мумбай*, *Нью-Делі* (Індія), *Сеул* (Республіка Корея), *Стамбул* (Туреччина), *Бангкок* (Таїланд).

Зовнішньоекономічні відносини України з країнами Азії в зовнішній торгівлі, туризмі, роботі транспорту, інформаційно-технологічних систем та ін. — на початковій стадії розвитку. У зовнішній торгівлі головними партнерами нашої держави по експорту є *Туреччина*, *Китай*, *Індія*, *Саудівська Аравія*, *Ізраїль*; по імпорту — *Китай*, *Туреччина*, *Саудівська Аравія*, *Японія*, *Індія* та *Республіка Корея*. Важливими місцями відпочинку українських туристів в Азії стали *Туреччина*, *ОАЕ*, *Таїланд*, *Ізраїль*, *Кіпр* та острови Індійського океану.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. У чому полягають особливості розвитку економіки азійських країн?
2. До яких типів за рівнем економічного розвитку належать країни Азії?
3. За вирощуванням яких сільськогосподарських культур Азія є світовим лідером?
4. Де в Азії склалися осередки видобування нафти і природного газу? Покажіть їх на карті.
5. На яких виробництвах вторинного сектору спеціалізуються азійські країни? Які чинники вплинули на прорив у розвитку деяких з них?
6. Наведіть приклади світових міст Азії. У яких країнах вони виникли?
7. Назвіть і покажіть на карті найбільші азійські аеропорти-хаби. У яких країнах вони виникли?
8. Розкажіть про зовнішньоекономічні відносини України з країнами Азії (використайте додаткові джерела інформації — сайти посольств України в країнах Азії).

ПРАКТИЧНА РОБОТА

Порівняння продовольчого кошика жителів країн Західної та Східної Азії

1. Оберіть по одній країні Західної та Східної Азії. Використовуючи різні джерела інформації, дослідіть, яким є склад споживчого кошика товарів, зокрема харчових продуктів, їх населення.

2. Порівняйте склад продовольчого кошика країн, що їх ви досліджували, та України.

ПРОВЕДІТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Екологічні виміри економічного зростання в країнах Азії.

§ 23. ЯПОНІЯ

Географічне положення
Розташована у Східній Азії, на Японських островах у північно-західній частині Тихого океану.

Державний лад
Конституційна монархія.
Унітарний устрій.

Природні умови і ресурси
Клімат: субтропічний, помірний.
Рельєф: гірський, є невеликі низовини.
Річки — невеликі гірські.
Мінеральні ресурси бідні, лише будівельні матеріали.
Земельні — обмежені.

378 тис. км²

125 млн осіб

Токіо

Населення
6-те місце за кількістю в Азії.
Міське населення — 92 %.
Найбільші міста — Токіо, Осака, Нагоя.

Економіка
Постіндустріальна країна.
За величиною ВВП друга в Азії (після Китаю) і четверта у світі.

Третинний сектор
Транспорт сучасний, розвинені всі види.
Інформаційно-технологічна, фінансово-банківська, міжнародна інвестиційна діяльність, наукові дослідження, туризм.

Вторинний сектор
Радіоелектроніка, транспортне машинобудування, металургія, хімічне виробництво, виробництво харчових продуктів.

Первинний сектор

Видобувна промисловість практично відсутня. Рослинництво — рис, овочі; тваринництво на привізних кормах. Рибороловство.

ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНЕ РОЗТАШУВАННЯ ТА МІСЦЕ В РЕГІОНІ І СВІТІ. Японія розташована на невеликих за площею *Японських островах* біля узбережжя Східної Азії. Це — морська країна, для якої *Тихий океан* — найбільш універсальна та найзручніша дорога в усі кінці світу. Водночас це гірська країна, 75 % площі якої займають гори і території зі складним рельєфом, а на 25 % площі низовин і плато зосереджено майже 80 % населення і господарської діяльності.

Японські острови архіпелагу простягаються вздовж східного узбережжя Азії. Найбільші з них — *Хонсю, Кюсю, Сікоку та Хоккайдо*. Поблизу них розташовані сотні інших островів, найбільші з яких — *архіпелаг Рюкю*.

Таблиця 26

Японія в регіоні та світі

Показники	Значення	Місце в Азії	Місце у світі
Площа території	378 тис. км ²	15	61
Населення	123 млн осіб	6	12
ВВП	4,2 трлн дол. США	2	4
ВВП на душу населення (за ПКС)	50,2 тис. дол. США	8	32
Індекс розвитку людського потенціалу	0,920	5	24

Острови лежать в активному сейсмічному районі, де часті землетруси. На островах — понад 200 вулканів, серед них — 40 діючих, зокрема *гора Фудзі*, що є символом країни. Господарську діяльність зосереджено на порівняно невеликих за площею рівнинах. Уся територія Японії перебуває в зоні діяльності мусонів. Літній мусон супроводжується опадами на східних схилах гір, а зимовий несе холодні повітряні маси із Сибіру та спричиняє сильні сні-

гопади на Хоккайдо й західному узбережжі Хонсю. Навесні та восени приходять тропічні циклони. Весною вони приносять теплі дощі, а із серпня до жовтня — тропічні урагани (тайфуни). Численні річки мають значний енергетичний потенціал, їх воду використовують для зрошення.

Японія — морська країна. Море впродовж віків не роз'єднує, а сполучає людей, які мешкають на островах. А з розвитком техніки дороги через Тихий океан стали найефективнішим і дешевим шляхом до ринків сировини та ринків збуту. Узбережжя ж островів було і є водночас і «фасадом», і «майстернею» країни.

Японія — зелена країна (70 % території вкрито лісами). Її гори на півдні вкрито субтропічними, у центральній частині — мішаними, на півночі — хвойними лісами. Проте більшість лісів — це штучні насадження, а ландшафти дуже

змінені діяльністю людини. Упродовж усієї історії на цих островах людям доводилося докладати зусиль, щоб створити і зберегти сільськогосподарські угіддя, постійно відновлювати ліси, будувати іригаційні системи й водогони, пронизувати тунелями гори для прокладання доріг, відвойовувати в моря нові земельні ділянки для забудови. Досвід віднайдення, використання та збереження землі Японії демонструє істину, що навіть місце у просторі — це економічний ресурс. Неабияким економічним ресурсом є прилеглий морський простір — за невеликої площі Японських островів територіальні води держави становлять понад 600 тис. км², а виняткова морська економічна зона — 4 млн км².

У Японії родовищ мінеральних ресурсів промислового значення вкрай мало. У достатній кількості країна забезпечена лише будівельними матеріалами. Видобуток вугілля та рудних ресурсів припинено.

НАСЕЛЕННЯ. Територія Японських островів — одна з найбільш густо заселених у світі — у середньому 340 осіб/км. Переважна більшість населення країни розміщується на вузьких смугах прибережних рівнин. Системи розселення в зонах *Токіо — Йогогама, Осака — Кобе — Кіото — Нагоя* — це великі багатомільйонні агломерації. Уздовж головної транспортної осі країни, що сполучає ці агломерації, виникло одне з

Подорож у слово

Японці називають свою країну **Ніппон**, що перекладається як *схід Сонця*. Звідси походить поширена назва **Японії** — *Країна Сонця, що сходить*, або *Країна Вранішнього Сонця*.

Рекорди світу

Японія — рекордсмен світу за кількістю землетрусів. Щорічно їх у країні фіксують до 1,5 тис., тобто в середньому по 4 поштовхи щодня.

Мал. 87. Гора Фудзі — найвища вершина Японії, один із символів країни

Мал. 88. Токіо — столиця Японії

густота населення досягає 1700 осіб/км². Японія — високоурбанізована країна, у якій понад 90 % населення або живе в містах, або веде урбаністичний спосіб життя.

Перебіг демографічних процесів ХХІ ст. призвів до погіршення забезпечення трудовими ресурсами, тому що постійно збільшується частка населення пенсійного віку. Сприятливим є те, що трудові ресурси мають високий рівень професійної підготовки завдяки давнім традиціям народної освіти — ще у середині ХІХ ст. майже все населення було грамотним. Нині освіта в середній школі — безоплатна та обов'язкова для всіх. Більше половини випускників середньої школи продовжує навчання у закладах вищої освіти або коледжах. У господарстві Японії зайнято майже 60 % населення працездатного віку. Це освічені, висококваліфіковані, професійномобільні, ініціативні, готові до сприйняття новачій люди. Добре відомо про гарну трудову дисципліну на японських підприємствах та відданість співробітників своїм компаніям, що вказує на високу культуру праці, яка пов'язана з рівнем культури японського народу й особливостями його ментальності. Вплив культурних традицій — релігійних, національних звичаїв, літератури, мистецтва, музики тощо на господарське життя японців — це невід'ємний елемент способу життя. Японія є країною-цивілізацією, духовне життя і культура якої будуються на основі поєднання синтоїзму, буддизму та конфуціанства.

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ. Японія швидко розбудувала ринкове капіталістичне господарство, заклала основи потужної індустріальної держави ще у ХІХ ст. Після Другої світової війни вщент розорена країна швидко та без істотного вливання іноземного капіталу спромоглася відбудувати господарство, провести радикальні політичні й економічні реформи, стати на шлях демократичного суспільства та постіндустріальної держави. Японське суспільство організовано й ефективно здатне долати жорстокі виклики природи (які несуть землетруси, цунамі, тайфуни).

Нині Японія — найбільш розвинена країна Азії, яка має промисловість, оснащену найновішими технологіями, великі валютно-фінансові ресурси, займає міцні позиції на світових ринках. Нестача природних ресурсів з лихвою перекривається високим рівнем кваліфікації та куль-

найпотужніших у світі скупчення промисловості та інших видів економічної діяльності — *Тихоокеанський промисловий пояс Японії*. У його східній частині від Токіо — Йокогама до Осака — Кобе утворився другий у світі за кількістю населення *мегаполіс Токайдо* (понад 70 млн осіб). На цих територіях, що становлять приблизно 20 % площі країни,

тури праці робочої сили, активним і гнучким використанням капіталу й можливостей менеджменту, високим рівнем техніки, технологій та прикладних наукових досліджень. Не тільки у промисловості, а й в інших секторах економіки запроваджено автоматизацію, кібернетизацію та роботизацію виробництва. Зовнішні чинники розвитку складаються за рахунок реалізації на світових ринках високоякісної та конкурентоздатної продукції високотехнічних промислових виробництв вторинного і третинного секторів, активної інвестиційної діяльності (яка стала можливою завдяки накопиченню фінансових ресурсів) та інформаційно-технологічних можливостей.

Свого часу Японія скористалася вигодами від упровадження досягнень світової науки, скуповуючи іноземні патенти та ліцензії. Відбулася докорінна реорганізація японського капіталу, його процес концентрації на новій основі, що привів до формування потужних ТНК. Відбулася також корінна реорганізація аграрних відносин. Низькі військові витрати держави (не більше 1,2 % ВВП) — іще один сприятливий чинник зростання.

У 1970–1980-ті рр. у розвитку господарства Японії фактори, які сприяли прискореному економічному розвитку в попередній період, себе вичерпали: зросли ціни на сировину і паливо на світових ринках, збільшилися витрати на закупівлю патентів і ліцензій, витрати на військові потреби, невпинно зростала заробітна плата працівників, але високий рівень кваліфікації робочої сили зберіг своє значення. Від практики запозичення закордонних технологій Японія перейшла до інтенсивного розвитку власних наукових досліджень. Ускладнення ситуації на світових ринках сировини і палива японська економіка нівелювала посиленням упровадженням енерго- та матеріалозберігальних технологій. Було створено швидкісні залізничні й автошляхи, унікальні мости і тунелі системи комунального господарства великих міст. Нині в Японії склалось унікальне господарство, у якому високоінтенсивні виробництва (наукомістке машинобудування та інші енерго- і ресурсозберігальні виробництва інших галузей) поєднуються з ефективними видами діяльності вторинного сектору та активними діями на світових ринках товарів і капіталу. Виробництва високих технологій стали основними у структурі виробництва, а частка Японії у світовому експорті перевищила 20 %. Країна вийшла у світові лідери не тільки в чорній металургії та хімічній промисловості, а й у виробництвах електротехніки та електроніки інтегральних схем, комп'ютерів та офісного обладнання, автомобілебудуванні.

Мал. 89. Японія — країна розвиненої робототехніки

Стрімкий розвиток електроніки в поєднанні з упровадженням енерго- та матеріалозберігальних технологій сприяв суттєвим структурним зрушенням у виробничій діяльності. Частка продукції базових галузей зменшилася, але це зменшення було перекрите зростанням машинобудування та видами діяльності третинного сектору економіки (виробництво програмного, інформаційного забезпечення, консалтингу, інжинірингу тощо). Такі виробництва не тільки менш залежні від енергоносіїв та сировини, а й мають здатність оперативного пристосовуватися до потреб ринку. Важливі структурні зміни відбулися і в участі Японії в кругообігу товарів, ресурсів і фінансів на світових ринках. Зросла частка продукції машинобудування і легкої промисловості. Але ще важливішим стало нарощування японськими підприємцями активності на світових ринках інвестиційної діяльності. Нині Японія — третій у світі за обсягами інвестування експортер капіталу.

У перебудові господарства країни стали актуальними саме ті чинники, які працюють на формування інформаційно-технологічної моделі її економіки. Головним ресурсом Японії і надалі є висококваліфікована, дисциплінована робоча сила. Виробничі процеси орієнтовані на використання не енерго- та матеріалоспоживальних технологій, а технологій, що опираються на інформаційні й наукові ресурси — економіка країни вже давно перейшла від системи експлуатації природи до системи використання людського розуму. Саму ж науково-виробничу діяльність переорієнтовано від системи запозичення й відтворення добутих фундаментальних знань (якою вона була аж до 1980-х рр.) до системи активізації власної наукової творчості. Японія впевнено посіла одне з провідних місць у когорті країн, які розвивають економіку, побудовану на знаннях.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте економіко-географічне положення і природні умови Японії. Чи сприятливі вони для життя й розвитку господарства населення?
2. За якими показниками Японія належить до світових лідерів?
3. Які чинники визначають її місце у міжнародному поділі праці?
4. У чому полягають особливості постіндустріального розвитку країни?
5. Які чинники стали актуальними у процесі структурної перебудови господарства Японії?
6. Наведіть приклади світових міст Азії. У яких країнах вони виникли?
- 7*. Спрогнозуйте вплив демографічних процесів Японії на її працересурсний потенціал.

ШУКАЙТЕ В ІНТЕРНЕТІ

У світі узвичаїлося чимало слів та елементів японської культури. Наприклад, ікебана, карате, танка, хайку, аніме. Чи знаєте ви, які мистецтва за ними стоять? Скориставшись інтернет-джерелами, підготуйте невелику презентацію про одне з них.

§ 24. ЯПОНІЯ (продовження)

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР. На третинний сектор у Японії випадають і основні обсяги продукування ВВП, і кількість зайнятих у господарстві — близько 69 %. За обсягами послуг країна поступається лише США та Китаю. У структурі зайнятості, крім звично великих обсягів торгівлі, побутового сервісу й роботи транспорту, підвищену роль відіграють фінансово-банківська діяльність, освіта і наука, медицина та соціальні служби, готельний і туристично-рекреаційний бізнес.

У Японії створено сучасну **науково-виробничу сферу**. Це дає змогу розвивати виробництво наукомісткої та технічно складної продукції як основний напрям спеціалізації країни в міжнародному поділі праці. Науково-виробнича сфера має високий рівень територіальної концентрації. Так, на агломерацію *Токіо — Йокогама* припадає 60 % наукових розробок та близько 40 % продукції виробництв високих технологій. Важливу роль відіграють також *Осака, Кіото і Нагоя*. Перспективним напрямом є створення системи **технополісів**. Наукове місто — *Цукуба*.

Фінансово-банківська система Японії — одна з найпотужніших у світі. Її опорним каркасом є великі банківські угруповання *Mitsubishi UFJ (Мицубісі), Sumitomo Mitsui (Сумітомо Мицуйі), Mizuho (Мідзухо)*. Їх доповнюють десятки регіональних банків. З ними тісно взаємодіють галузеві корпоративні угруповання (кейрецу). У результаті перехресного володіння акціонерним капіталом уся система управління економікою держави набуває рис єдиного фінансово-корпоративного комплексу. Вона суттєво відмінна від організації господарства в інших економічно розвинених країнах.

Транспорт Японії виконує великий обсяг роботи як у внутрішніх, так і в міжнародних перевезеннях. Внутрішні перевезення забезпечуються автомобільним, залізничним та морським каботажним транспортом; зовнішні вантажні — винятково морським, а пасажирські — повітряним. Особливостями транспортної мережі на Японських островах є труднощі в її будівництві: висока вартість землі, будівництво великої кількості тунелів і багатокілометрових мостів між островами. Але, попри труднощі, мережа високошвидкісних залізниць, автодоріг зв'язує всі основні економічні центри країни. Особливо потужні комунікації між агломераціями *Токіо — Йокогама — Чіба; Нагоя та Осака — Кобе — Кіото*. Це швидкісна **Сінкансен** — «потяг-куля», що розвиває швидкість до 320 км/год, та звичайні залізниці, швидкісні автостради, доповнені мережею автошляхів, прибережні каботажні лінії та лінії автомобільних поромів, лінії **електронного зв'язку**. Зокрема, швидкісна Сінкансен, що сполучає *острови Хоккайдо й Хонсю*, проходить глибоководним **тунелем Сейкан**, прокладеним під дном протоки

Мал. 90. Потяги Сінкансен

Цугару, яка сполучає Східне (Японське) море й Тихий океан. На порти цих агломерацій припадає 45 % внутрішніх перевезень вантажів і 70 % вантажообороту експортно-імпортних операцій. Великими портами є *Токіо*, *Чіба*, *Нагоя*, *Осака*. Аеропорти слугують «вікнами у світ» для 90 % японських пасажирів, які від'їжджають у закордонні подорожі. Найбільші аеропорти — *Токіо*, *Осака*. Навантаженість шляхів — на межі можливого.

ВТОРИННИЙ СЕКТОР. Частка виробництв вторинного сектору у формуванні ВВП Японії становить 30 %. Їх розвиток істотно залежить від постачання сировини й палива з інших країн через нестачу власних природних ресурсів. Водночас японська промисловість дуже роботизована й ефективна. Галузями міжнародної спеціалізації є чорна й кольорова металургія, аерокосмічна промисловість, судно-, автомобілета приладобудування, виробництво електроніки та електрообладнання, нафтохімія, біоіндустрія, виробництво харчових продуктів. Важливою рисою географії промисловості стало формування великих міжгалузевих комплексів-комбінатів. Найпотужніші з них виникли по сусідству із трьома головними агломераціями — *Кейхін*, *Хансін*, на узбережжі Східного (Японського) моря.

Розвиток електроенергетики країни на 90 % залежить від імпорту енергоносіїв, водночас за розмірами енергоспоживання вона четверта у світі. Японія — один із світових лідерів з виробництва продукції чорної металургії. Великі металургійні комбінати розташовані в *Кавасакі*, *Чіба*, *Кітакюсю*. Основу хімічної промисловості становлять нафтохімічні виробництва, найбільші — у *Касіма*, *Мідзусіма*, *Сакаї*. У світовому виробництві радіоелектроніки, машин і устаткування на частку Японії припадає понад 10 %. Провідні машинобудівні ТНК є основою експортної бази Японії, адже за її межі вивозиться понад 30 % продукції машинобудування. Японське *автомобілебудування* — одне з найбільших у світі. Нині Японія — третій за величиною автомобільний виробник у світі після Китаю і США. Серед всесвітньо відомих японських автомобільних ТНК — *Toyota (Тойота)*, виробництво легкових автомобілів якої зосереджено в *місті Тойота*; *Nissan (Нісан)* — у *Йокогамі*; *Mazda (Мазда)* — у *Хіросімі*; *Honda (Хонда)* — у *Токіо*; *Suzuki (Судзукі)* й *Mitsubishi (Міцубісі)* — у *Хамаматсу*; *Subaru (Субару)*. *Isuzu (Ісудзу)* — один із найбільших у світі виробників вантажівок, позашляховиків,

Мал. 91. Вантажівка виробництва «Ісудзу»

автобусів та дизельних двигунів. Крім Японії, ці автомобілі збирають також у В'єтнамі, Таїланді, на Філіппінах, у США, Росії, Казахстані. Компанія працює і в Україні: на базі японських двигунів і ходової частини складають українські автобуси «Богдан». ТНК *Yamaha (Ямаха)*, *Kawasaki (Кавасакі)* й *Хонда* — знані виробники мотоци-

кльві, всюдиходів, гідроциклів, скутерів. Транспортне машинобудування Японії виробляє також трактори, потяги, двигуни. **Суднобудування** є традиційним виробництвом Японії впродовж багатьох століть. Основні її конкуренти на міжнародному ринку — Республіка Корея та Китай, з якими триває боротьба за лідерство. До провідних центрів суднобудування належать *Кейхін, Харіма, Нагасаки* та ін. **Аерокосмічна промисловість** виробляє літаки, гелікоптери, супутники, космічні апарати й ракетноносії.

Японія була піонером з виробництва **робототехніки**. Нині вона забезпечує 70 % світового виробництва роботів для промисловості. Японія майже згорнула **виробництво тканин** і активно виносить за межі країни екологічно брудні виробництва. Водночас **виробництво харчових продуктів** — рибних, м'ясних і молочних, хлібних і кондитерських виробів, соусів тощо зберігає свої позиції.

ПЕРВИННИЙ СЕКТОР. Його частка у формуванні ВВП країни становить 1 %, а зайнятість у сільському господарстві та риболовстві — 3 % за практично повної відсутності видобувної промисловості.

Сільське господарство забезпечує близько 56 % потреб країни у продовольстві (від рослинництва і тваринництва), але якщо до цього додати продукцію морських промислів (а морепродукти — винятково важливий компонент японської національної кухні), то рівень самозабезпечення продовольством досягає 62 %. Земель, придатних для рільництва, у Японії украй мало. Склалися три напрями сільськогосподарської спеціалізації: **рисівництво** з використанням високоврожайних сортів і нових агротехнічних методів; **плодоовочівництво**, яке використовує найновіші досягнення техніки в будівництві теплиць і створенні пальметних садів, а також високоврожайні гібриди овочевих культур (до 90 % насіння овочевих культур — гібридне); **тваринництво** із значним використанням імпортованих кормів. Різко зросло вирощування овочів і фруктів — плодоовочівництво стало провідним виробництвом. Велике значення має квітникарство. Тваринництво, попри звужену місцеву кормову базу, виробляє понад 30 % сільськогосподарської продукції країни.

Японія достатньо мірою забезпечує себе рисом, овочами, картоплею, яйцями. Щодо забезпечення потреб в інших видах продукції доводиться орієнтуватися на імпорт. Особливо — на ввезення із-за кордону пшениці, кукурудзи, сої-бобів, цукру, яловичини.

Важливою **зоною приміської спеціалізації** (м'ясо, молоко, овочі, фрукти, квіти) є територія *мегаполісу Токайдо*. Інші спеціалізовані зони — **рисовий пояс Японії** на північному сході та узбережжі Східного (Японського) моря; **північний схід Хоккайдо**, що спеціалізується на молочному тваринництві та буряківництві; **центральний високогірний район**, який перейшов від шовківництва до вирощування овочів і фруктів. **Зони субтропічного землеробства** склалися на Тихоокеанському узбережжі *Сікоку і Кюсю*.

ЗОВНІШНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ. На Японію припадає 5 % експорту, 4,2 % імпорту та 5 % прямих закордонних інвестицій світу. Сучасною тенденцією зовнішньоекономічної діяльності країни є перехід її від орієнтації на зовнішню торгівлю до інвестиційної діяльності.

Японія імпортує енергоносії (нафту і вугілля), мінеральну сировину, напівфабрикати, одяг, деякі види хімікатів і промислового устаткування з усіх кінців світу. Для своїх потреб країна довозить 100 % вугілля, нафти і залізної руди, фосфоритів, бокситів, бавовни, вовни, 65 % деревини. Основними статтями японського експорту є промислові товари (автомобілі, побутова електроніка, комп'ютери, напівпровідники, мідь, залізо, сталь) та науково-технічна інформація і капітал. Так на експорт іде 60 % вироблених автомобілів, 75 % копіювальних машин та іншого офісного устаткування й побутової електроніки (відеокамери, цифрові фотоапарати, телевізори тощо), понад 70 % верстатів. На світовому ринку науково-технічних знань Японія є значним постачальником наукових розробок, особливо в галузях електроніки, автомобіле- і суднобудування, хімії, матеріалознавства, біотехнологій тощо. На світовому ринку інвестицій японські корпорації активно створюють спільні підприємства.

Обсяги зовнішньоекономічних зв'язків України та Японії поки що скромні: частка нашої країни в японському експорті — 0,1%, в імпорті — 0,05 %. Більш сприятливою є ситуація з надходженням японських прямих зовнішніх інвестицій.

ПРОСТОРОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСТВА. Основні виробничі потужності Японії розташовані доволі компактно, а їхні взаємозв'язки забезпечуються розвинутою мережею комунікацій. Великими центрами територіальної структури господарства є *Токіо, Осака, Нагоя, Фукуока, Хіросіма*. *Токіо* й *Осака* виконують економічні та політичні функції в масштабах держави. У межах *Тихоокеанського промислового поясу*, територія якого становить 25 % площі країни, виробляється 75 % промислової продукції. В *агломераціях Кейхін (Токіо — Йогогама), Хансін (Осака, Кобе, Кіото), Чукьо (Нагоя)* зосереджені наукомісткі виробництва.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які показники вказують на те, що Японія — постіндустріальна країна?
2. У чому полягають особливості транспортної системи Японії? Назвіть і покажіть на карті найбільші порти країни.
3. Які виробництва визначають міжнародну спеціалізацію країни?
4. Що вам відомо про традиції й технології у сільському господарстві? Назвіть характерні риси просторової організації господарства Японії.
5. Яку роль у ній відіграє Тихоокеанський промисловий район?
6. Які товари і сировина переважають у структурі японського експорту й імпорту?
- 7*. Поміркуйте, за рахунок чого бідна на природні багатства Японія стала однією з найбільш розвинених країн світу.

§ 25. КИТАЙ

Китайська Народна Республіка

 Географічне положення
Розташована у Центральній і Східній Азії, омивається водами Тихого океану.

 Державний лад
Соціалістична республіка. Унітарний устрій.

 Природні умови і ресурси
Рельєф складний: великі рівнини (Велика Китайська, Гобі) межують із високими горами (Гімалаї, Каракорум, Куньлунь) і високогірними плато (Тибет).
Клімат помірний і субтропічний, від посушливого пустельного на північному заході до субтропічного мусонного на південному сході.
Річки — Янцзи, Хуанхе.
Надзвичайно багаті мінеральні, земельні, лісові ресурси; світовий лідер за гідроенергетичним потенціалом.

 9,6 млн км²

 1,4 млрд осіб

 Пекін

 Первинний сектор
Видобувна промисловість: вугілля, природний газ, залізні руди, руди кольорових металів.
С/г: рослинництво (рис, просо, пшениця, кукурудза, соя, картопля, сорго, арахіс, чай, бавовник); тваринництво (свинарство, шовківництво); вилов риби.

 Економіка
Аграрно-індустріальна країна. Перша в Азії та друга у світі за величиною ВВП.

 Третинний сектор
Найбільша у світі торговельна держава; фінансова сфера; туризм; розвинені всі сучасні види транспорту.

 Вторинний сектор
Будівельна індустрія, чорна металургія, нафтопереробна, хімічна, аерокосмічна промисловість, машинобудування, фарфоро-фаянсове, текстильне виробництво.

 Населення
Друге місце за кількістю у світі.
Міське населення — 64%.
Найбільші міста — Шанхай, Чунцін, Пекін, Гуанчжоу.

МІСЦЕ У СВІТІ ТА РЕГІОНІ. Китай — країна, історія державності якої сягає кількох тисячоліть. Її народ зробив вагомий внесок у матеріальну і духовну культуру людства. Китай має велику територію, величезні трудові та багаті природні ресурси, потенційно місткий внутрішній ринок. На початку XXI ст. за розмірами ВВП та економічним потенціалом Китай став однією з провідних країн світу.

Китай — осередок однієї з найдавніших цивілізацій Землі. Основу нації становили народи, які називали себе хань. Вони від II ст. до н. е. поступово асимілювали народи тангутів, відгородилися від степових кочівників (сюнну, аварів, монголів) на півночі тисячокілометровою *Великою Китайською стіною* (мал. 92) і просувалися на захід, північний схід і південь. Назва династії Цінь у транскрипції інших мов увічнилась як *Чайна (Китай)*. А самі китайці почали називати себе «людьми Хань», і ця самоназва існує до сьогодні.

Поєднання конфуціанства, даосизму та буддизму склало духовну та філософську основу китайської цивілізації. Система влади в Китаї виробила характерний підхід до

Таблиця 27

Місце Китаю в регіоні та світі

Показники	Значення	Місце в Азії	Місце у світі
Площа території	9,6 млн км ²	1	3
Населення	1,4 млрд осіб	2	2
ВВП	18 трлн дол. США	1	2
ВВП на душу населення (за ПКС)	24 558 тис. дол. США	14	73
Індекс розвитку людського потенціалу	0,788	16	75

Мал. 92. Велика Китайська стіна
(VII–II ст. до н. е.)

чисельності населення у відповідних межах, усталеності життєвих устоїв.

Аж до XV ст. рівень знань і рівень культури жителів Китаю був вищий, ніж в Європі. Поливне рисівництво давало змогу збирати до трьох урожаїв рису на рік. Добре були розвинені різні мануфактури — особливо ткацтво, виробництво порцеляни, різноманітних механічних пристроїв, ковальство. Сталеливарний процес був відомий китайцям (із V ст.) задовго до його появи в Європі. Китайці прославились як перші у світі творці паперу і паперових грошей, пороху й ракети, компаса та математичних картографічних проєкцій (X ст.), сейсмографа, парасольки, сірників та ін. Глибокі традиції мали китайські література, мистецтво, архітектура.

За чотири тисячоліття цивілізація в Китаї зазнавала піднесень і спадів. Але китайський народ створив етнічну спільноту з міцними традиціями, цінностями та філософією. У різні часи країна опинялася під владою то кочівників, то монголів, то маньчжурів, але їхнє правління не могло вплинути на самобутню культуру народу. Китайська держава в межах етнічної території китайців уперше утворилася у II ст. до н. е. Від дня проголошення в 1949 р. Китайської Народної Республіки країна пройшла складний шлях соціального й економічного розвитку, що привів до утворення сучасної моделі централізовано керованої економіки Китаю, у якій поєднуються елементи соціалістичного господарства й ринкового.

ПРИРОДНІ РЕСУРСИ. Китай — третя за площею країна світу — має значний земельний фонд, великі запаси корисних копалин, потужні гідроресурси, а також широкі можливості для освоєння ресурсів океану. Природа Китаю багата й різноманітна. На рівнинах Східного Китаю, що перебуває під впливом теплих мусонів із Тихого океану, розкинулися родючі поля, на заході — безводні простори найбільших азійських пустель і найвищі у світі гори. На півночі простягаються посушливі рівнини та гірські хребти, вкриті лісами, що прилягають до холодних просторів Сибіру, а на півдні — гори з вічнозеленими тропічними лісами.

Площа сільськогосподарських угідь у КНР становить більше половини території країни. Ще 16 % території зайнято лісами. Орні землі становлять так само 16 % земельного фонду. Але якщо врахувати, що в окремих районах можна збирати два-три врожаї на рік, посівна площа Китаю буде набагато більшою, ніж площа ріллі. Основна частина орних земель припадає на східні райони країни.

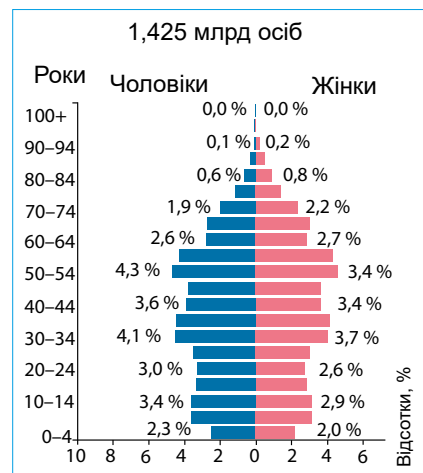
суспільства, за якого благо держави прирівнювалося до блага суспільства в цілому. Тому чимало сил, а часом і жорстокості, докладалося задля забезпечення стабільності й порядку. Упродовж тисячоліть, аж до XX ст., Китай існував в умовах стабільності: стабільної території,

Китай надзвичайно багатий на мінеральні ресурси. Промислові запаси вугілля становлять майже 20 % світових. Вугілля є практично по всій країні, але найбільші вугільні басейни розташовані на півночі, північному заході й північному сході (*Північно-Східний басейн*). Більш як третина території Китаю перспективна на нафту і газ. Найкраще розвідані нафтоносні площі на півночі Великої Китайської рівнини, на північному сході та північному заході.

Перспективний на нафту шельф китайських морів. У країні є значні поклади урану, особливо на заході та півдні. Можливості енергетики істотно доповнюються великим гідропотенціалом. Особливо потужний гідропотенціал мають річки південного заходу, які беруть початок у найвищих гірських системах світу. Великі запаси залізної руди є в більшості провінцій, зокрема на північному сході, у Північному Китаї та на півдні. Особливо багаті родовища руд поліметалів, марганцю, олова, сурми, вольфраму, ртуті у провінціях Південного та Південно-Західного Китаю. Є також великі поклади фосфоритів, плавикового шпату, азбесту, різноманітних будівельних матеріалів.

НАСЕЛЕННЯ. За кількістю населення Китай — один із світових лідерів — більш як 1 млрд 425 млн осіб. Для природного руху населення Китаю за останні десятиліття характерне зниження коефіцієнтів народжуваності та смертності. Природний приріст населення знизився до 2 % за рік, і тепер щороку населення Китаю збільшується лише на 3 млн осіб. Структурі трудових ресурсів притаманна висока частка молоді, яка є наймобільнішим їх елементом. Майже половину населення і трудових ресурсів зосереджено в сільській місцевості.

Розміщене населення Китаю нерівномірно. У Східному Китаї на 20 % території проживає понад 65 % населення країни. Половину його зосереджено у приморських районах. Особливо велика густина населення у приморських провінціях — понад 300 осіб/км². Західні та північно-західні райони країни з несприятливими природними умовами заселено доволі слабо — там 1–4 особи/км². Упродовж останніх десятиліть у результаті активізації економічного життя країни посилилися міграційні потоки робочої сили. Попервах вони були планомірно спрямовані з густозаселених районів Великої Китайської рівнини у провінції Північного, Північно-Східного, Північно-Західного й Південно-Західного Китаю, тобто освоювалися території прикордоння, де проводилась асиміляція некитайських народів. Хвилю міграції стихійно

Мал. 93. Статеві-вікова піраміда населення Китаю (2023)

Мал. 94. Шанхай — найбільше місто Китаю

спрямовано до південних і східних приморських виняткових економічних зон.

Рівень урбанізації становить 64 %. Найбільшими містами Китаю є Шанхай (29 млн осіб), Чунцін (понад 17 млн), Пекін (21 млн), Тяньцзінь і Гуанчжоу (по 14 млн осіб) та ін. У Китаї утворилися одні з найбільших

мегаполісів світу — *дельта річки Янцзи* (території довкола Шанхаю), Гонконг — Гуанчжоу (включно із зоною Шеньчжень і Макао), Пекін — Тяньцзінь. **Китайці** (хань) становлять 91 % населення. Крім них, у країні проживає понад 80 народів, які належать до різних мовних сімей і груп. Державною мовою є **китайська** — мандаринський діалект.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ. У 1978 р. було проголошено курс на економічні реформи. Селяни одержали землю в оренду, було впроваджено систему сімейного підряду. Як результат — різко зросло виробництво сільськогосподарської продукції. Розпочалися реформи і в промисловості. Розширилася самостійність підприємств, було встановлено раціональну систему цін, запроваджено науково-технічні досягнення. У зовнішньоекономічній діяльності Китай перейшов до політики «відчинених дверей», тобто до політики співробітництва з усіма державами, використання іноземного капіталу, створення спеціальних вільних економічних зон та відкритих економічних районів. Темпи економічного зростання становили на той час 12–18 % щорічно.

У ХХ ст. було взято курс на перехід до «соціалістичної ринкової економіки» та інтеграцію у світовий ринок. За збереження за державою панівних позицій у стратегічних виробництвах підтримувалися подальше розширення недержавних форм власності, пом'якшення умов для зовнішньої торгівлі та прискорення науково-технічного прогресу. Нині за обсягом ВВП Китай перебуває серед провідних країн світу. Метою економічного розвитку КНР визначено побудову «суспільства середнього достатку», яке ще давньокитайські мислителі вважали моделлю ідеального суспільства, що поступається лише суспільству вільних і рівних.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте природні умови Китаю. Чи сприятливі природні умови для життя і розвитку господарства?
2. За якими показниками Китай належить до світових лідерів?
3. Які чинники визначають місце країни в міжнародному поділі праці?
4. Розкажіть про особливості розміщення населення в Китаї. Покажіть на карті найбільші міста країни.
5. Поміркуйте, як історія розвитку Китаю позначилася на сучасних економіці й культурі країни.
- 6*. Охарактеризуйте особливості населення Китаю за статеві-віковою пірамідою (мал. 93).

§ 26. КИТАЙ (продовження)

- ♦ Пригадайте, на які мінеральні ресурси багатий Китай.

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ. Оцінка сучасного рівня економічного розвитку КНР досить неоднозначна. З одного боку, це велика держава, що за абсолютними показниками поступається небагатьом країнам світу. Країна посідає перше місце у світі за видобутком паливних ресурсів, виробництвом сталі, зерна і тканин. У Китаї розвинені космічна й атомна промисловість, нафтохімія та електроніка. З іншого боку, виробництво промислової та сільськогосподарської продукції на душу населення лише наближається до пересічних показників по світовому господарству.

За останні десятиліття у КНР докорінно змінилося співвідношення секторів у структурі ВВП: третинний сектор — понад 52 %, вторинний — 40 %, первинний — 8 %. Китай наблизився до індустріально-аграрної, економічно розвиненої країни. За продуктивністю праці сільське господарство має показники, значно нижчі порівняно з промисловістю. У країні нерівномірно розвинена інфраструктура і порівняно низький технологічний рівень так званих цивільних промислових виробництв.

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР. Види обслуговувальної діяльності в Китаї залишаються характерними для централізовано керованої економіки соціалістичної країни: належні їм функції виконують торгівля, комунальний сервіс, транспорт. Але дозволена згідно з останніми реформами свобода приватної ініціативи бере своє: активність і метушня базарної та вуличної торгівлі просто вражають.

Помітно активізувалася **фінансово-банківська діяльність**. Зовнішньо-економічні банки країни посідають провідне місце у фінансовій системі світового господарства — серед першої десятки світових банків чотири китайських! Світовими містами в Азії є *Гонконг, Шанхай, Пекін*.

У Китаї, враховуючи кількість населення та розміри території, **транспорт** іще не повною мірою задовольняє потреби господарства. Половину обсягу всієї його роботи виконують **залізниці**. На найважливіших напрямках швидкість пасажирських потягів — 300 км/год (водночас зберігаються і звичайні потяги з невеликими швидкостями). Важливе значення у перевезеннях пасажирів має **автомобільний транспорт**. Зростають обсяги роботи **авіаційного транспорту**. Аеропорти-хаби працюють у містах *Пекін, Гонконг, Гуанчжоу, Шанхай*. Найгустіша мережа залізниць, автошляхів, водних шляхів склалася на Великій Китайській рівнині, особливо на півночі, де зосереджено більшість населення і господарських об'єктів, а також на *Північному Сході* та в *Сичуані*. Вона дає змогу виходити до портів на узбережжі. Внутрішню частину держави забезпечено шляхами набагато гірше.

ВТОРИННИЙ СЕКТОР. У КНР створено потужну багатогалузеву промисловість. Поряд із традиційними (текстильне, вугільне, металургійне) виникли і такі нові промислові виробництва, як нафтопереробне,

Мал. 95. Центральний діловий район Пекіну

Будівельна індустрія виконує великий обсяг робіт. Складається враження, що сучасний Китай — це активно діючий будівельний майданчик: «як гриби» ростуть мікрорайони багатоповерхівок у великих містах, на великих рівнинах села забудовують ошатними будинками, дороги асфальтують, зрошувальні системи добудовують.

В **енергетиці** зберігається «вугільний» характер. Кам'яне вугілля забезпечує 65 % потреб в енергоносіях, нафта — близько 20 %. Потужності електроенергетики різко зросли за останні десятиліття: за виробництвом електроенергії КНР посідає друге місце у світі після США. На ТЕС припадає 66 % виробництва електроенергії, ГЕС — 18 %, інші відновлювані джерела — 11 %, на АЕС — 5 %. У КНР побудовано низку ГЕС, що належать до найбільших у світі.

Чорна металургія країни спирається на власні запаси залізної руди, легувальних металів і вугілля. КНР дає майже половину світового виробництва сталі.

Машинобудування — найважливіше виробництво китайської індустрії. Машинобудівні заводи виробляють практично всі види машин та устаткування. Налагоджено виробництво верстатів, автомобілів, тракторів і сільськогосподарських машин. Розвинена електронна промисловість. Характерною рисою територіальної структури є співіснування великих машинобудівних центрів, у яких розміщено великі машинобудівні заводи (у Східному, Північному, Північно-Східному та Південному Китаї), і численних дрібних підприємств, що діють у кожній провінції. Нині різко зросло значення Півдня, де працюють потужні підприємства. *Шанхай* — найбільший центр машинобудування, тут діють сотні заводів, які дають 20 % продукції цього виробництва в КНР. Великими центрами є *Пекін, Тяньцзінь, Далянь, Шеньян, Чанчунь, Харбін*; у східній частині Китаю — *Нанкін, Ціндао*. Важливе значення мають і центри, розташовані у глибинних районах, — *Лоян, Сіань, Чунцін*.

У **хімічній промисловості** розвитку набули виробництва органічної хімії, що спирається на потужності нафтохімії, основної хімії та мінеральних добрив. Так, Китай посідає перше місце у світі з виробництва азотних добрив і синтетичних волокон; друге — з виробництва кислот і соди.

ПЕРВИННИЙ СЕКТОР. Китай — велика сільськогосподарська країна. Там збирають третину світового врожаю рису та просяних культур, зо-

середжено 10 % світового поголів'я великої рогатої худоби і понад 40 % поголів'я свиней. На Китай припадає 25 % світового виробництва м'яса, зокрема свинини і птиці. Китай — один із найбільших у світі виробників пшениці, кукурудзи, бавовнику, сої, чаю, тютюну, коконів шовкопряда.

Для сільського господарства характерне значне переважання рослинництва — понад 70 % вартості його валової продукції. **Зернове господарство** дає основну частку продовольства країни. Традиційною культурою є рис. Південні райони збирають по два-три врожаї рису за рік. Пшениця — друга за значенням продовольча зернова культура (близько 16 % світового збору). Кукурудзи Китай збирає 20 % світового збору. Велике значення має вирощування просяних культур, особливо поширені гаолян і чумиза — понад 30 % (на північному сході та півночі країни). З-поміж **технічних культур** основними є бавовник (30 % світового виробництва) і джут. Важлива культура — цукрова тростина. Головними **олійними культурами** є соя та арахіс. Китай посідає перше місце у світі (обійшовши Індію) за виробництвом **чаю** (25 % світового збору). **Овочівництво** та бульбові культури (особливо батат і картопля) забезпечують істотну частку продовольства. Вирощують більш ніж 100 видів різних овочів, зокрема численні сорти капусти, редьки, ріпи, моркви, цибулі.

Тваринництво має різні напрями розвитку у східних і західних районах країни. У східних районах важливу роль відіграють свинарство і птахівництво. Західна і почасти північно-східна частини країни — зона екстенсивного тваринництва, яке використовує великі пасовища. Там розводять овець, кіз, коней, верблюдів, у високогірних районах — яків.

У територіальній структурі сільського господарства Китаю вирізняються чотири зони. **Зона богарного (незрошеного) землеробства і тваринництва** — північна частина Східного Китаю. Там зосереджено половину орних земель. Вона дає третину зернових і стільки ж тваринницької продукції. **Зона рисосіяння, субтропічних і тропічних культур** — південна частина Східного Китаю. Це — найстаріший район світового рільництва, де зосереджено 40 % орних земель Китаю. Вона дає 60 % зерна країни і 50 % продукції тваринництва. **Зона пасовищного скотарства й оазисного землеробства** — у Північно-Західному Китаї. Розрізняють високогірну зону Цінхаю і Тибету.

Мал. 96.
Чайні плантації

Мал. 97.
Рисові поля

Китай має потужне **видобувне виробництво**. Видобуток вугілля становить понад половину світового. Родовища розробляють в усіх провінціях країни, але найбільше — у *Північному Китаї*. Основні райони видобутку нафти — *Північний Схід* і морський шельф.

ЗОВНІШНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ. Частка КНР у міжнародній зовнішньоекономічній діяльності зростає. В **експорті** переважає вивезення продукції машинобудування (товари високих технологій, комплектувальні для електроніки тощо), текстилю, одягу, взуття, сільськогосподарської продукції. Китай вивозить також чорні та кольорові метали, вугілля, чай, різноманітні товари легкої промисловості (зокрема іграшки).

В **імпорті** переважає довіз різноманітних високотехнологічних машин і устаткування, нафти і нафтопродуктів, обладнання для АЕС, оптика та медичне устаткування, соєві боби. Китай активно закупає ліцензії на сучасні технології та конструкторські розробки. Понад 20 % зовнішньоторгового обороту КНР припадає на *США*, 10 % — на *Японію*, інші важливі партнери — у Західній Європі та країнах Азії. Для *України* Китай став найважливішим торговим партнером з експорту в Азії.

ПРОСТОРОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСТВА. У Китаї склалося кілька загальнодержавних ядер високої економічної активності. Промислове ядро *Північного Сходу* — район, у якому раніше, ніж в інших, почалася індустріалізація. У *гірлі Янцзи* сформувався найбільший у Китаї економічний осередок. *Шанхай* — провідний порт і центр промисловості (передовсім текстильної), через який величезний басейн Янцзи пов'язаний зі світовим ринком. Ця промислова агломерація стала однією з основних баз індустріалізації країни. Ще одним ядром індустріалізації Китаю є *промислова агломерація Пекін — Тяньцзінь*. Відбулося переміщення економічної активності до Тихоокеанського узбережжя: активно зросли *агломерації Гонконг — Шеньжень — Гуанчжоу та Ляонін*. У внутрішніх районах країни також склалися потужні економічні осередки економічної активності в *Ліані, Сяні та Чунціні*.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте особливості сучасного розвитку економіки Китаю.
2. Які види діяльності набули розвитку у третинному секторі економіки?
3. Які риси притаманні китайській промисловості?
4. Доведіть, що машинобудування — провідна галузь китайської індустрії.
5. Розкажіть про спеціалізацію рослинництва і тваринництва Китаю.

ПОПРАЦЬОУТЕ В ГРУПІ

Охарактеризуйте транспорт Китаю:

група 1 — залізничний; *група 2* — морський; *група 3* — повітряний.

ПРОВЕДІТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Унікальність економічної системи Китаю.

§ 27. ІНДІЯ

Республіка Індія

Географічне положення
У Південній Азії, на півострові Індостан, омивається водами Індійського океану.

Державний лад
Парламентська республіка.
Федеративний устрій.

Природні умови і ресурси
Рельєф: здебільшого рівнинний (Індо-Гангська низовина, плоскогір'я Декан); на півночі — високі гори (Гімалаї, Каракорум).
Клімат субекваторіальний мусонний.
Річки — Ганг, Брахмапутра.
Мінеральні ресурси: вугілля, залізні, марганцеві, хромітові руди, боксити, руди рідкоземельних металів, титан.

Економіка
Аграрно-індустріальна країна;
За ВВП — 5-та у світі.

Третинний сектор
ІТ-послуги, аутсорсинг, програмне забезпечення.

Вторинний сектор
Чорна металургія, нафтопереробна, хімічна промисловість, машинобудування, текстильна, целюлозно-паперова промисловість.

Первинний сектор
Видобувна промисловість.
С/г: рослинництво (рис, пшениця, цукрова тростина, бавовник, джут, прянощі, чай); тваринництво.

3,3 млн км²

1,4 млрд осіб

Нью-Делі

Населення
1-ше місце за кількістю у світі.
Міське населення — 35 %.
Найбільші міста — Делі, Колката, Мумбай.

МІСЦЕ В РЕГІОНІ І СВІТІ. Індія (мовою гінді — Бхарат) є однією з найбільших країн світу. Гірські системи *Гіндукушу* і *Гімалаїв* на півночі та *Індійський океан* на півдні відокремлюють *півострів Індостан*, на якому розташована країна, від решти світу. Проте зв'язки Індії зі світом були завжди. Індійська цивілізація налічує понад 5 тис. років. Ще в III тис. до н. е. на *Індо-Гангській рівнині* зародилася одна з найдавніших землеробських культур.

Колоніальна епоха на півострові Індостан закінчилася після Другої світової війни. Проголошення незалежності в 1947 р. супроводжувалося поділом країни на дві держави-домініони: *Індійський Союз*, до якого відійшли території, де більшість сповідувала індуїзм, і *Пакистан* — території, де переважав іслам. Територіальний поділ породив прикордонні суперечки. Деякі з них, наприклад, проблема *Кашміру*, не вирішені й досі. І нині залишаються неврегульованими проблеми делімітації кордону між Індією та Китаєм. Після проголошення незалежності Індія змогла реалізувати можливості свого людського і природного потенціалу і згодом стала однією з провідних демократичних держав світу. Сучасна Індія — держава, що має потужну промисловість і розвинене сільське господарство. Розвивається третинний сектор, нарощуючи науково-технічний потенціал країни.

ПРИРОДНІ РЕСУРСИ. Індія, розташована в тропічних та субекваторіальних широтах, відгороджена з півночі стіною Гімалаїв. На її території розрізняють три відмінні природні регіони: *Гімалаї*, *Індо-Гангську низовину* та *плоскогір'я Декан*. На низовині та плоскогір'ї панує один із найспекотніших у світі типово мусонний клімат, який визначає ритм господарських робіт і способу життя. Понад 65 % річної кількості

опадів припадає на червень — вересень (південно-західний мусон) — це основний землеробський сезон, під час якого вирощують широкий набір волого- і теплолюбних сільськогосподарських культур.

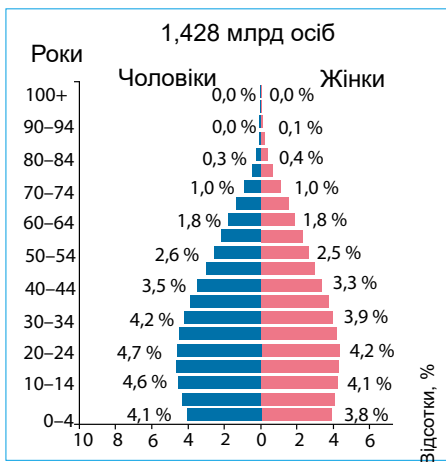
З-поміж **мінеральних ресурсів** світове значення мають поклади залізних, марганцевих, поліметалічних та хромових руд, слюди, бокситів, титану. Для розвитку атомної енергетики у країні є значні запаси торію та урану. За видобуванням вугілля Індія посідає друге місце у світі. Але рівень забезпечення енергоресурсами з розрахунку на душу населення дуже низький. Нафту видобувають на шельфі поблизу *Мумбая*.

Індія має значні водні ресурси, що використовують як для зрошення, так і для виробництва електроенергії.

НАСЕЛЕННЯ. За кількістю жителів Індія випередила Китай — 1 млрд 428 млн осіб. Середня щільність населення становить 420 осіб/км², а в долині Гангу і на прибережних низовинах вона зростає до 1000–1500 осіб/км². Мову гіндустанців — **гінді** — проголошено державною. В Індії основні адміністративні одиниці — штати, створені за етнічною ознакою, а місцеві мови (*бенгалі, телугу, маратхі, тамілі*) мають статус офіційних. Мовою державного спілкування є англійська. У VI ст. до н. е. в долині Гангу виник **буддизм** — найстаріша світова релігія, але згодом в Індії більшої сили набув **індуїзм**. У VIII ст. в регіон проник **іслам**. Нині понад 80 % населення становлять індуїсти, мусульмани — 14 %. Є також сикхи і християни. Міжгромадські конфлікти на релігійному ґрунті виникають у Північній Індії: між мусульманами та індуїстами, між сикхами та індуїстами.

Більшість (65 %) індійців живе у сільській місцевості, переважно у великих селах. Міське населення становить лише 35 %. Найбільшими міськими агломераціями в Індії є *Делі* (понад 33 млн осіб), *Мумбай* (21 млн), *Колката* (15 млн), *Бангалор* (11 млн). Делі — один із найбільших економічних центрів країни, її головний культурний осередок. Розрізняють Новий і Старий Делі. *Нью-Делі* — міський район у межах Делі, збудований у XX ст., із широкими вулицями, на якому розміщено державні установи, — є офіційною столицею Індії. *Старий Делі* має вузькі вулиці, хаотичне нагромадження старої житлової забудови, підприємств, пам'яток культури. Там проживають 90 % жителів столиці.

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ. За абсолютними розмірами ВВП Індія входить до першої десятки країн світу. Однак за показниками ВВП на

Мал. 98. Статеві-вікова піраміда населення Індії

душу населення країна — серед найбідніших. В Індії є сучасні заводи та електростанції, космічна й атомна галузі, важка і наукомістка промисловість, розвинена наука, тому вона належить до аграрно-індустріальних країн.

На третинний сектор економіки припадає 62 % ВВП країни, вторинний — 23 %, первинний — 15 %. Частка зайнятих у первинному секторі (47 %) — одна з найвищих у світі. Це — сільськогосподарська країна, понад 800 млн індійців, що дорівнює населенню всієї Європи, — сільські жителі. Для багатьох бідних селян, як і дві тисячі років тому, знаряддям праці є рало і серп, паливом — гній і солома, транспортом — віл чи буйвіл, формою обміну — бартер. У містах становище не краще: третина жителів мешкає в нетрях — нагромадженнях примітивних халуп.

ПЕРВИННИЙ СЕКТОР. У структурі сільського господарства, як і всюди в мусонній Азії, переважає *рослинництво*. Оброблювані землі займають половину площі країни. Для мусонного клімату характерна нерівномірність розподілу опадів по території та впродовж року, є надмірно зволожені райони і райони посушливі, є вологий сезон і сезон сухий. Тому штучне зрошення тут практикують з давніх часів. Греблі, канали, колодязі, помпи, тимчасові водойми — характерна риса індійського ландшафту. Домінують зернові культури. Рис вирощують повсюдно. Найбільша концентрація рисових посівів — на північному сході та прибережних низовинах. Місцями збирають до трьох урожаїв упродовж року. Пшеницю вирощують на північному заході Індо-Гангської низовини. Долина Гангу — одне з найбільших у світі місць з виробництва цукрової тростини (друге місце після Бразилії); частина цукру виробляється з кокосових горіхів. У харчуванні індійців велику роль відіграють бобові, овочі та фрукти, олійні (особливо арахіс і рапс) культури. Індія — другий у світі після Китаю виробник і експортер чаю. Важливими споживчими та експортними сільськогосподарськими продуктами є прянощі (чорний перець, гвоздика, кардамон), а також кава, тютюн і каучук. Із волокнистих культур вирощують бавовник (друге місце у світі) і джут. *Тваринництво* має підсобне значення. За поголів'ям великої рогатої худоби країна посідає перше місце у світі, але худоба (воли, буйволи, корови) використовується переважно як тяглова сила. Індійці-індуїсти — вегетаріанці. Вони споживають тільки рослинні та молочні продукти. Індуїзм вважає корову священною твариною.

Видобувна промисловість спеціалізується на видобутку вугілля (друге місце у світі). Розроблення покладів алюмінієвої сировини дає змогу на власному глиноземі виробляти алюміній. Родовища руд кольорових металів забезпечують значне виробництво концентратів міді, цинку, свинцю, рідкоземельних металів.

ВТОРИННИЙ СЕКТОР. За останні роки Індія зробила значний крок уперед у створенні сучасної промисловості, високотехнологічних виробництв. Через бідність населення значну роль продовжують відігравати **кустарні виробництва**. Дешева ручна праця ковалів, теслярів, гончарів,

ткачів в основному задовольняє потреби внутрішнього ринку. Важку промисловість сконцентровано в *Північно-Східній Індії*, де величезні поклади залізної руди залягають поряд з кам'яновугільними басейнами. Комплекс виробництв об'єднує видобування сировини і палива, електроенергетику, чорну і кольорову металургію, важке машинобудування. Цей район називають «*Індійським Руром*». Центрами **металургії** є *Джамшедпур, Бокаро, Бхілаї*, важкого машинобудування — *Ранчі*. Провідні позиції в **машинобудуванні** посідають виробництва автомобілів, комплектувальних та запасних частин до них, тракторів, енергетичного устаткування, а останнім часом — високотехнологічної продукції електроніки. Найбільший центр машинобудування — *Бангалор*. Тут виробляють верстати, літаки, зброю, засоби зв'язку. Це також центр електронної промисловості й космічних досліджень.

Обсяги виробництв тканин, одягу, взуття, у яких працюють кілька десятків мільйонів людей, залишаються традиційно великими. Застосування аутсорсингу відкрило для цих підприємств, що використовують дешеву робочу силу, доступ до ринків усього світу.

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР. У цьому секторі в Індії зайнято 30 % економічно активного населення. У **торгівлі та побутовому обслуговуванні** переважають дрібні підприємства. Але в діяльності, що вимагає високої кваліфікації працівників, країна має можливість використовувати високоосвічену робочу силу, яка добре володіє англійською мовою, а це дає змогу ефективно впроваджувати сучасні інформаційні технології. Тож індійські підприємці можуть активно модернізувати промисловість і сільське господарство, фінансово-банківську справу та зовнішньоекономічну діяльність, а вчені — вести дослідження в різних галузях. *Колката* — великий торгово-фінансовий центр Індії. Світовими містами є *Мумбай* і *Нью-Делі*.

Активно розвивається **туризм**. Майже три десятки пам'яток Індії — у списку світової спадщини ЮНЕСКО, зокрема печерні храми в *Аджанті* й *Еллорі*, мавзолей Тадж-Махал в Агрі, святилища у Махабаліпурамі та ін.

Індія має густу мережу комунікацій, і **транспорт** виконує великі обсяги роботи. Провідну роль відіграють **залізниці** (перше місце у світі за обсягами пасажирських і четверте — вантажних перевезень).

Мал. 99. Мумбай — світове місто, головний економічний центр Індії

Низька технічна швидкість потягів (60 або й 30 км/год) — стримувальний чинник розвитку всієї економіки. Мережа **автомобільних шляхів** теж густа (особливо у східній частині країни), але більшість доріг — ґрунтові. Суходільних зв'язків з іншими регіонами Азії практично немає. Тому в зовнішньоекономічних перевезеннях

стратегічно важливий *морський* та *авіаційний транспорт*. Найбільші морські порти Індії — *Мумбай, Колката, Ченнай*. Найбільші міжнародні аеропорти — *Мумбай, Делі, Колката*.

ЗОВНІШНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ. Основними статтями експорту є високотехнологічні товари, вироби з коштовного каміння, сільськогосподарські продукти. Основні статті імпорту — нафта й нафтопродукти, золото і срібло, машини та устаткування. Для *України* Індія — третій зовнішньоторговельний партнер в Азії (після Китаю і Туреччини). Україна імпортує чай, високотехнологічні товари, одяг, ліки; експортує машини та устаткування, продукцію сільського господарства.

ПРОСТОРОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСТВА. Індія має велику територію і значні природні, етнічні та господарські відмінності.

Індо-Гангська низовина — найважливіша частина Індії. Тут зародилися буддизм та індуїзм, сталися визначальні події індійської історії, звідси пішла й назва країни. Теплий клімат, родючі ґрунти і багато вологи сприяли виникненню розвиненого рослинництва і високої густоти населення. Міста на берегах священного Гангу живуть за рахунок паломників, які невинним потоком ідуть сюди з усіх кінців країни. Невелике поселення *Бодх-Гая* (штат Біхар) — священний центр буддистів усього світу. Найбільші міста — *Колката* і *Делі*.

Захід — найбільш розвинена частина Індії. Ще в доколоніальні часи там стикалися важливі торгові шляхи, процвітали мореплавання, портові міста, торгівля, нагромаджувалися капітали. Цей район є основним постачальником бавовни в країні. Значущу роль відіграють родовища нафти на шельфі. Захід — головна промислова зона Індії. Традиційним виробництвом є бавовняне (майже половина національного виробництва). *Мумбай* — провідний економічний центр. З-поміж наукових установ там працює атомний дослідний центр; місто — відомий у світі центр кіноіндустрії.

Південь — головний район плантаційних культур. Район *Бангалора* називають «Силіконове плоскогір'я». Це — осередок обчислювальних центрів і космічних досліджень.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Попрацюйте з джерелами інформації і складіть таблицю «Індія в регіоні та світі» за показниками, наведеними в таблиці на с. 135.
2. У чому полягають особливості індійської системи розселення?
3. Якими є особливості розвитку економіки країни?
4. На вирощуванні яких культур спеціалізується рослинництво Індії?
5. Назвіть виробництва вторинного сектору, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.
6. У чому полягають особливості розвитку індійського третинного сектору?
7. Які види транспорту набули розвитку в країні?
8. Якими є особливості просторової організації господарства Індії?

§ 28. РЕСПУБЛІКА КОРЕЯ

Республіка Корея

Географічне положення
Розташована у Східній Азії, у південній частині Корейського півострова.

Державний лад
Президентська республіка.
Унітарний устрій.

Природні умови і ресурси

Клімат — помірний мусонний. Рельєф здебільшого гористий, рівнини займають лише 25 % території.

Річки — в основному гірські (ті, що впадають у Східне (Японське) море).

Ресурси — дуже обмежені (промислове значення мають вапняк, каолін).

100,4 тис. км²

52 млн осіб

Сеул

Населення

12-та за кількістю в Азії.

Міське населення — 82 %.

Найбільші міста — Сеул, Пусан.

Економіка

Індустріальна країна.

4-та в Азії за величиною ВВП.

7-ма в Азії за ВВП на душу населення.

Третинний сектор

Туризм. Фінансові, ділові інформаційні послуги.

Вторинний сектор

Виробництва електроніки, телекомунікаційного обладнання, автомобілів, хімікатів, морських суден, сталі.

Первинний сектор

С/г: рослинництво — рис, овочі та фрукти; тваринництво — розведення великої рогатої худоби, свинарство, птахівництво.

МІСЦЕ В РЕГІОНІ ТА СВІТІ. Сучасні межі держави сформувалися у 1945 р. за підсумками Другої світової війни, коли історично цілісна країна Корея, що тривалий час перебувала під окупацією Японії, опинилася під контролем двох країн-переможниць — СРСР на півночі та США на півдні. Лінія розмежування між ними пройшла по 38-й паралелі й стала державним кордоном між двома частинами колись єдиної країни — *Республікою Корея (Південною Кореєю)* та *Корейською Народно-Демократичною Республікою (КНДР)*. Після кровопролитної війни у 1950–1953 рр., що була першим великим війсьним протистоянням цих країн в епоху «холодної війни», траєкторії економічного та суспільно-політичного розвитку двох Корей остаточно розійшлися.

Таблиця 28

Республіка Корея в регіоні та світі

Показники	Значення	Місце в Азії	Місце у світі
Площа території	100,4 тис. км ²	28	107
Населення	52 млн осіб	12	29
ВВП	1,7 трлн дол. США	4	13
ВВП на душу населення (за ПКС)	54 033 тис. дол. США	7	27
Індекс розвитку людського потенціалу	0,929	4	19

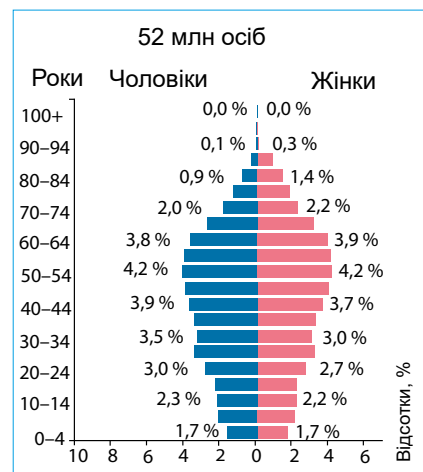
Республіка Корея продемонструвала безпрецедентне економічне зростання. На початку 1960-х рр. вона мала відсталу, зруйновану війною аграрну економіку, а вже у 1980-х рр. за високі темпи економічного зростання отримала назву «азійського тигра», країни нової індустріалізації з часткою переробної промисловості у ВВП понад 30 % й орієнтацією виробництва на зовнішні ринки. Економічне зростання тривало і в наступні десятиліття. Нині за обсягом ВВП ця невелика за площею

держава входить до десятки найбільших економік світу, є членом G-20 та ОЕСР (Організації економічного співробітництва та розвитку). Країна впевнено утримує провідне місце в міжнародному поділі праці як виробник високотехнологічних товарів і продовжує міжнародне розширення у третинному секторі.

МОДЕЛЬ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ. Економіка Південної Кореї є експортно-орієнтованою з постіндустріальними рисами. Провідне місце в її структурі належить третинному сектору, а вихід на світові ринки торують корпорації і підприємства високотехнологічних виробництв вторинного сектору. Водночас південнокорейська модель є ринковою економікою змішаного типу (тобто з участю держави в управлінні економічними процесами) з високою концентрацією капіталу. Саме концентрація капіталу мала провідне значення для економічного дива в Кореї. Ще з 1950-х рр. у країні почали формуватися *чеболи* — фінансово-промислові групи, що об'єднували фірми з різними видами діяльності під єдиним контролем та управлінням родини власників. Держава підтримувала таку практику й дозволяла концентрувати внутрішній інвестиційний капітал, необхідний для впровадження передових технологій. Перехресне володіння також допомагало підтримувати стабільність у ринкових умовах: коли одна фірма з корпорації зазнає збитків, її можна підтримати за рахунок інших, більш прибуткових. Саме на основі чеболів виникли такі корпоративні корейські гіганти, як *Samsung (Самсунг)*, *LG (ЕлДжі)*, *Hyundai (Хьонде)*, *KIA (КІА)* та ін.

Інший важливий аспект південнокорейської економічної моделі — державна політика у сфері освіти. Усвідомлюючи потреби не лише у фінансовому, а й інтелектуальному капіталі, уряд країни активно стимулює якісну освіту для всього населення. Витрати на освітню сферу становили більш як 4 % ВВП країни. Цінність освіти культивується серед корейців як один із пріоритетів життєвого успіху. Високий рівень освіти в корейському суспільстві є запорукою соціального статусу, гарних перспектив працевлаштування і навіть вдалого шлюбу.

НАСЕЛЕННЯ ТА СИСТЕМА РОЗСЕЛЕННЯ. Республіка Корея належить до малих за площею територій, але густонаселених країн світу — щільність населення становить 507 осіб/км² (порівняйте: у Німеччині — 232, в Україні — 73 особи/км²). Корейський півострів має здебільшого гірський рельєф, тому населення зосереджене в долинах, саме там його густина дуже висока.

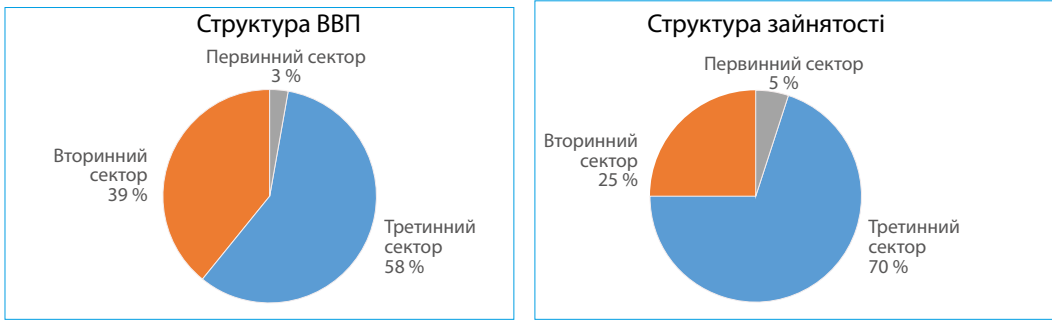
Мал. 100. Статеві-вікова піраміда Республіки Корея

Мал. 101. Картохема адміністративно-територіального поділу Республіки Корея

Демографічна ситуація в країні докорінно змінилася внаслідок її модернізації та економічного розвитку. Так, наприкінці 1950-х рр. були найбільші значення приросту населення — понад 30 осіб на 1000 мешканців (30 ‰), а в 2022 р. цей показник становив близько 3 ‰. Відповідно, кардинальних змін зазнала і статеві-вікова піраміда населення Південної Кореї (мал. 100). Із переміщенням людей із сільської місцевості до міст, підвищенням рівня й якості життя пріоритетним для молодих людей стає професійна й матеріальна самореалізація. Водночас зростає так звана вартість народження та виховання дитини. Тож дедалі більше молодих родин вдаються до планування сім'ї, що суттєво знижує темпи народжуваності. Статеві-вікова піраміда відображає й ефект від рівня розвитку охорони здоров'я — останніми десятиліттями зростає відносна частка літніх людей. Республіка Корея є типовою моноетнічною нацією, 96 % мешканців — *корейці*.

Висока густина населення у поєднанні з інтенсивною індустріалізацією сприяли посиленій урбанізації. Висока концентрація людей зумовила формування метрополійних міст, що виокремились у самоврядні елементи адміністративно-територіального поділу на рівні з провінціями (мал. 101). У Південній Кореї налічують 11 міст із населенням більш як 1 млн осіб. Найбільшим мегаполісом країни є столиця — *Сеул* (10 млн осіб). У столичному метрополійному регіоні зосереджена половина населення країни. Також великими містами-мільйонниками є *Пусан*, *Інчхон*, *Тегу* та ін. Сучасні корейські міста мають типовий вигляд розвинених світових індустріальних центрів із новітньою багатоповерховою забудовою, високорозвиненою транспортною та соціальною інфраструктурою, високотехнологічними комунікаціями. Цікавою особливістю є поєднання магазинів із майстернями, у яких на місці виготовляють товари на замовлення споживачів, що свідчить про велику роль дрібного та середнього бізнесу.

Мал. 102. Секторальна структура економіки Республіки Корея

ЕКОНОМІКА. Господарство є чи не найбільшою гордістю країни. Маючи доволі скромний ресурс території та мінеральних багатств, а також порівняно невелику кількість населення, Республіка Корея посідає четверте місце в Азії за номінальним ВВП (після *Китаю*, *Японії* та *Індії*) і сьоме за розміром ВВП на одну особу (табл. 28). Від початку індустріалізації у середині минулого століття південнокорейська економіка була орієнтована на експорт. Така тенденція зберігається й нині. За секторальною структурою господарства Республіка Корея належить до розвинених індустріальних країн світу, що вже в найближчі роки може перейти до постіндустріальної стадії розвитку (мал. 102).

Третинний сектор економіки зростає пришвидшеними темпами за рахунок **туризму** й експорту корейської популярної культури. У 1990-х рр. корейські телесеріали та попмузика почали завойовувати масову аудиторію у країнах Азії, а згодом — і в усьому світі. Міжнародна популяризація корейського медіапродукту отримала назву «Корейська хвиля». Вторинним ефектом від цього явища став вибухоподібний розвиток туризму — до ковід-пандемії кількість відвідувачів досягла свого піку — 17,5 млн. Звісно, що в наступні роки пандемія завдала відчутного удару по туристичній сфері, проте вже найближчим часом можна очікувати на відновлення цього виду діяльності. Також завдяки високій концентрації капіталу й інтенсивності бізнесового середовища у країні розвиваються **фінансові, ділові, інформаційні, страхові** та інші види послуг.

Як високотехнологічна країна з високим рівнем розвитку машинобудування та високою концентрацією капіталу, Республіка Корея має розвинений **транспорт**:

Світ у просторі й часі

Корейська хвиля — світове явище

Явищем «корейської хвилі» (*халлю*, *K-wave*) називають зростання інтересу до південнокорейської культури, коли попмузика (гурти BTS, BLACKPINK), кіно і телесеріали («Паразити», «Гра в кальмара» та ін.) почали завойовувати популярність в Азії, а згодом — і в Європі та Америці. Нині *халлю* охоплює й інтерес до корейських комп'ютерних ігор, косметики та кухні.

Рекорди світу

Відомий південнокорейський хіт Сайд «Gangnam Style» набрав понад 4,5 млрд переглядів на YouTube (станом на 2022 рік).

KIA MOTORS

Мал. 103.

Логотипи найбільших корейських корпорацій

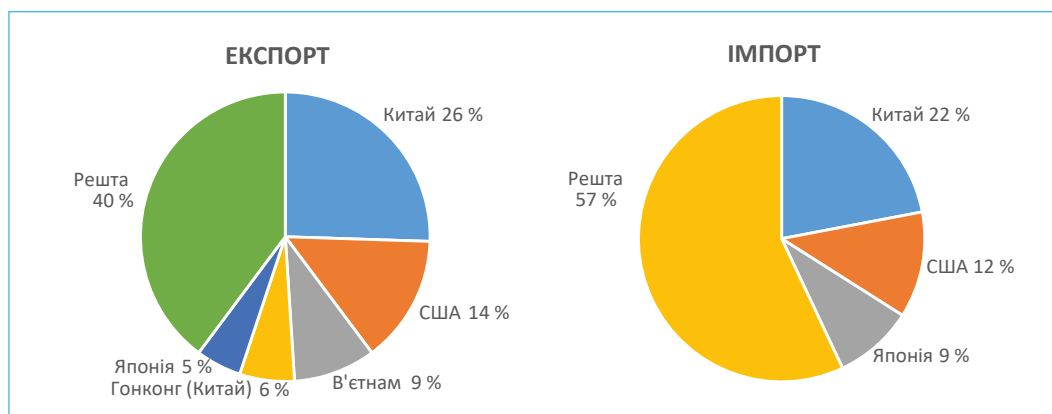
вона забезпечена щільною мережею високоякісних автомобільних шляхів та швидкісних залізничних сполучень. Головні «повітряні ворота» країни — аеропорт *Сеул-Інчхон* посів четвертий щабель у рейтингу найкращих аеропортів світу (2021).

Вторинний сектор: машинобудування досі залишається провідним локомотивом корейського економічного зростання. Зокрема його високотехнологічні сегменти нині визначають міжнародну спеціалізацію Республіки Корея. Ключовими є виробництва електроніки (мікročіпів та мікросхем), телекомунікаційного обладнання (особливо смартфонів), побутової техніки, автомобілів, морських суден. Нині розвиваються виробництва штучного інтелекту та робототехніки, автомобілів на водневому пальному та електроаку-

муляторах. Важливий напрям — виробництво високотехнологічного озброєння та військового обладнання, яке високо цінується на світових ринках. Розвинені також нафтопереробка, виробництва сталі, косметики. Загалом найбільшими промисловими корпораціями країни є: у галузі технологій — *Samsung Electronics (Самсунг Електронікс)* та *LG Electronics (ЕлДжі Електронікс)*; в автомобілебудуванні — *Hyundai Motor (Хьонде Мотор)* та *KIA Motors (KIA Моторз)* та ін.

Первинний сектор відіграє другорядну роль в економіці країни. Можливості розвитку видобувної промисловості обмежені природно-ресурсним потенціалом, тому Південна Корея змушена орієнтуватися на привізну сировину. Промислове значення в країні мають поклади вольфраму і графіту, каоліну та вапняку, який поширений у всіх районах і є важливим ресурсом для розвитку цементної промисловості.

Сільське господарство переважно задовольняє внутрішні потреби країни. Найбільшого розвитку набули виробництва рису, овочів і фруктів,

Мал. 104. Спрямування зовнішньої торгівлі Республіки Корея

молока, свинини та курятини. Країна має розвинену риболовну галузь. **ЗОВНІШНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ.** У цій сфері Республіка Корея — регіональний і світовий лідер. Вона є десятим найбільшим експортером та восьмим найбільшим імпортером у світі (2020). В експорті до головних товарів належать мікросхеми, автомобілі й запчастини до них, морські судна та офісна техніка. Найбільші статті імпорту — сира нафта, природний газ, нафтопродукти, вугілля. Загалом Республіка Корея змушена імпортувати більшість необхідної їй сировини для промисловості. Головними торговельними партнерами є *Китай, США, В'єтнам та Японія* (мал. 104). У третинному секторі важливу роль відіграє експорт транспортних, ділових та фінансових послуг, а також туризм.

У міжнародних зв'язках Республіки Корея з *Україною* велике значення має постачання автомобілів, побутової техніки, продукції електроніки, косметичних і медичних засобів та іншої продукції.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Стрімке економічне зростання Республіки Корея отримало назву «Диво на річці Хан». У якій з країн Азії спостерігалось подібне явище? Які чинники сприяли «економічним дивам» у цих країнах?
  2. Яку роль у Південній Кореї відводять освіті? Витрати на освітню сферу становили 4,5 % її ВВП (2019). Порівняйте з такими показниками в Китаї, Японії та Україні.
  3. У чому полягають особливості південнокорейської системи розселення? Які чинники вплинули на її конфігурацію?
  4. Назвіть ключові складники третинного сектору Республіки Корея.
  5. Які виробництва і послуги визначають міжнародну спеціалізацію країни?
  6. Чи доводилося вам бачити в Україні південнокорейську продукцію? У яких секторах економіки її виробляють?
- 7*. Доведіть, що модель економіки Республіки Корея є експортно-орієнтованою.

ПРАКТИЧНА РОБОТА

Аналіз статево-вікових пірамід Японії, Китаю, Індії та Республіки Корея

1. Проаналізуйте статево-вікові піраміди Японії, Китаю, Індії та Республіки Корея (мал. 93, 98, 100 або за покликанням [https://www.populationpyramid.net/world/піраміди усіх країн світу](https://www.populationpyramid.net/world/піраміди%20усіх%20країн%20світу)).

2. Оцініть працересурсний потенціал (недостатній / достатній / надлишковий) у зазначених країнах.

ПРОВЕДІТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Значення цифрових технологій в економічному розвитку Республіки Корея.

РОЗДІЛ III

ОКЕАНІЯ

Тема 1. Австралія

Тема 2. Мікронезія, Меланезія, Полінезія

Вивчаючи розділ, ви:

- **отримаєте уявлення** про сучасну політичну карту Океанії, її субрегіони та країни, що входять до їх складу, розташування військових баз інших держав, зв'язки України з країнами Океанії;
- **дізнаєтеся** про особливості розміщення населення в Океанії, розвиток економіки країн Мікронезії, Меланезії й Полінезії;
- **навчитесь** знаходити і систематизувати необхідну інформацію для характеристики країн Океанії, пояснювати особливості їх міжнародної спеціалізації, обґрунтовувати рівень їх економічного розвитку;
- **розвиватимете вміння** оцінювати природні умови і ресурси для розвитку економіки країн Океанії, порівнювати спеціалізацію сільського господарства та загалом економічний розвиток Австралії з іншими країнами Океанії;
- **набуватимете компетентностей** у соціальних науках, інформаційно-цифровій, підприємливості, екологічній грамотності, обізнаності у сфері культури народів Океанії.

§ 29. АВСТРАЛІЙСЬКИЙ СОЮЗ

Австралійський Союз

Географічне положення

Охоплює весь материк Австралія, острів Тасманія та численні дрібні острови в Тихому й Індійському океанах.

Державний лад

Парламентська демократія у складі Співдружності націй. Федерація.

Економіка

Індустріально-аграрна країна. Перша в Океанії за величиною ВВП і 12-та у світі.

Третинний сектор

Наукові й технічні послуги, фінансова сфера, туризм, транспорт.

Вторинний сектор

Чорна металургія, машинобудування, хімічна промисловість, виробництво продуктів харчування, тканин, одягу, взуття.

Первинний сектор

Видобувна промисловість — галузь міжнародної спеціалізації. Інтенсивне с/г з переважанням тваринництва (вівчарство).

Природні умови і ресурси

Клімат: на більшій частині — сухий тропічний (вологий на сході); на півночі — субекваторіальний перемінно вологий.

Рельєф: переважає рівнинний; на сході — Великий Вододільний хребет.

Річки — Муррей, Дарлінг.

Мінеральні ресурси: вугілля, природний газ, боксити, залізни, поліметалічні, мідні, нікелеві, уранові, марганцеві, срібні руди, золото, алмази.

Населення

За кількістю — 55-те місце у світі. Міське населення — 86 %.

Найбільші міста — Сідней, Мельбурн, Брисбен.

МІСЦЕ У СВІТІ ТА РЕГІОНІ. Австралійський Союз — країна в Південній півкулі, територія якої охоплює материк Австралія, острів Тасманія та численні дрібні острови Тихого й Індійського океанів. Це — найбільша за площею території країна в Океанії та шоста — у світі. Вона виходить до двох океанів, її найближчі сусіди — винятково острівні країни. Водночас Австралія розташована на значних відстанях від решти економічно розвинених країн.

Австралія — багата і розвинена держава, нині її економіка — 12-та серед найбільших економік світу. Країна має високий індекс людського розвитку і належить до провідних у світі за якістю життя, охорони здоров'я, освіти, захистом економічної свободи, громадянських і політичних прав. Австралія є другою найбагатшою країною світу в розрахунку багатства на одного дорослого після Швейцарії. Вона входить до «Великої двадцятки», є членом Співдружності націй.

ПРИРОДНІ УМОВИ І РЕСУРСИ.

Австралія — найбільш рівнинний і найпосушливіший материк на планеті. Третину континенту займають пустелі та напівпустелі.

Таблиця 29
Австралія в регіоні та світі

Показники	Значення	Місце в Океанії	Місце у світі
Площа території	7,7 млн км ²	1	6
Населення	26 млн осіб	1	55
ВВП	1,8 трлн дол. США	1	12
ВВП на душу населення (ПКС)	69 115 тис. дол. США	1	18
Індекс розвитку людського потенціалу	0,946	1	10

Мал.105. Великий Бар'єрний риф — природна перлина Австралії

У західній частині Австралії розташоване *Західноавстралійське плоскогір'я*. У східній — *Великий Вододільний хребет*; г. *Косцюшко* (2228 м) є найвищою точкою країни. Територія Австралії лежить у чотирьох географічних поясах — від субекваторіального (на півночі) до помірного (на півдні о. Тасманія). Її ландшафти змінюються від лісів різних широт до тропічних пустель. Найкращі умови для життя і господарського освоєння території склалися на схід від Великого Вододільного хребта, де найвищий рівень зволоження. З просуванням на захід, у глиб континенту, рослинний покрив стає біднішим, знижується родючість ґрунтів, ліси змінюються чагарниками та сухостеповою рослинністю. Там поширені пасовища для овець та великої рогатої худоби. Центральні райони материка зайняті спекотними напівпустелями і пустелями.

Австралія має недостатні запаси внутрішніх вод. Типовими є *крики* — струмки та річки, що періодично пересихають. Найбільшими річками є *Мюррей* та його притока *Дарлінг*, великим озером — *Ейр*. В океані вздовж північно-східного узбережжя Австралії простягається *Великий Бар'єрний риф* — найдовше у світі пасмо коралових рифів.

Австралія багата на **мінеральні ресурси**. Вона належить до провідних країн світу за запасами бокситів (родовища в основному на півночі), залізної руди (північний захід), вугілля (схід), поліметалів, марганцю, міді, нікелю, срібла, золота, алмазів, урану. Нещодавно було розвідано значні запаси природного газу і нафти (у центрально-східній частині та на шельфі). За прогнозами Австралія може перетворитися на світового лідера з видобутком природного газу.

Мал. 106. Представники корінного населення Австралії

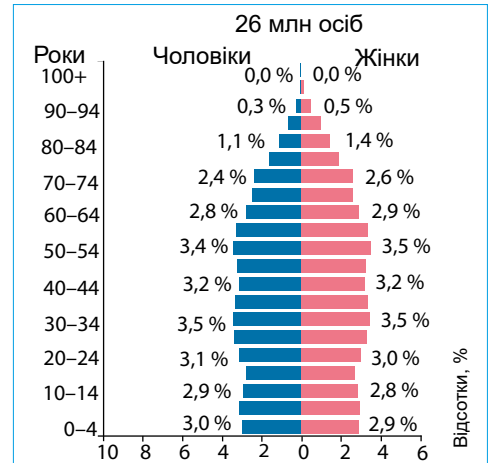
НАСЕЛЕННЯ. До приходу європейців материк населяли **корінні австралійці**, які належали до більш як 250 мовних груп. Проте внаслідок принесених європейцями хвороб, збройних сутичок та політики асиміляції чисельність аборигенного населення суттєво зменшилась у перші 150 років колонізації, тож зараз становить близько 3 % усіх мешканців. Першими з європейців берегів Австралії дісталися голландські мореплавці у 1606 р., проте колонізацію

Мал. 107. Пам'ятник «Життя з валізи», присвячений мігрантам до Австралії

розпочала лише наприкінці XVIII ст. Велика Британія. Поступово **британці** заселили все південно-східне узбережжя і почали просуватися на захід. Населення стабільно зростало впродовж наступних століть за рахунок численних хвиль імміграції. Нині більшість населення Австралії є нащадками іммігрантів, які прибули здебільшого з Великої Британії та Ірландії. Австралія входить до десятки найбільших мігрантських країн, іммігранти становлять 29,1 % її населення. Добровільна імміграція з Великої Британії набула значних розмірів лише в 1820-ті, коли в Австралії почало швидко розвиватися вівчарство. Значна хвиля іммігрантів прибула під час «золотої лихоманки» в середині XIX ст. Найбільшими етнічними групами нині є **британці** та **ірландці**, **шотландці**, **китайці**, **німці**, **італійці**, **греки**. Офіційна мова — **англійська** (діалект, відомий як австралійська англійська). Найпоширенішою релігійною спільнотою є християни (44 % населення). Серед нехристиянських віросповідань найбільше представлені іслам та індуїзм (приблизно по 3 %).

За щільністю населення (3 особи/км²) Австралія посідає одне з останніх місць у світі. Населення сконцентроване на південно-східному узбережжі — там проживає майже 80 % мешканців країни. Рівень урбанізації дуже високий — 86 %. Найбільші міста — на східному і південно-східному узбережжі країни, зокрема столиця *Канберра* — місто,

Мал. 108. Статеві-вікова піраміда населення Австралії

Мал. 109. Канберра — столиця Австралії

Мал. 110. Сідней — економічна столиця Австралії

спеціально спроектоване для виконання столичних функцій. Найбільші міста та їх агломерації — *Сідней* (5 млн осіб), *Мельбурн*, *Брисбен*, *Перт*, *Аделаїда*.

УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА. Українська діаспора в Австралії налічує 38 тис. осіб. Масова еміграція до Австралії почалася у ХХ ст. Нині в усіх австралійських штатах є українські громади, що об'єднані в **Союз українських організацій Австралії**. Місцями розселення українців є штати *Новий Південний Уельс*, *Вікторія*, *Південна Австралія*, околиці найбільших промислових центрів — *Мельбурну*, *Сіднея* та *Аделаїди*. Там діють українські літературні клуби, ансамблі бандуристів, хори,

танцювальні колективи, товариства підприємців.

В Австралії виходять друком газета «Вільна думка» й український часопис, працюють дві українські радіостанції, телеканал «Перший Ukraine». Є українські суботні школи, у яких діти вивчають українознавчі предмети, серед них і географію України. Українці відзначають історичні дати, організують концерти, театральні вистави, літературні вечори, спортивні змагання тощо. Проте «золотим віком» української спільноти в Австралії було ХХ ст., а нинішнє покоління, народжене в цій країні, має вже інші інтереси.

Мал. 111. Пам'ятник Голодомору в Українському православному центрі в Канберрі

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Користуючись політичною картою, назвіть країни, що є найближчими сусідами Австралії. До яких регіонів світу вони належать?
2. Чому за всіма показниками Австралія посідає перші місця в регіоні? Яким є місце Австралії у світі?
3. Якою є форма державного правління та державного устрою в Австралії?
4. За щільністю населення Австралія — одна з найменш густозаселених країн світу. Чим це зумовлено?
5. Покажіть на карті, де сконцентровано населення Австралії. Назвіть найбільші міста.

ШУКАЙТЕ В ІНТЕРНЕТІ

Дізнайтеся, коли відбувалася масова еміграція українців в Австралію і чому саме з Німеччини; хто були перші переселенці українського походження; яку роль у зв'язках з Україною відіграв поет Дмитро Павличко (https://en.wikipedia.org/wiki/Ukrainian_Australians).

§ 30. АВСТРАЛІЙСЬКИЙ СОЮЗ (продовження)

- ♦ Пригадайте, які природні умови характерні для Австралії. Які з них є сприятливими, а які — несприятливими для розвитку її економіки?

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ. Становлення економіки Австралії відбувалося в умовах британської колонізації, що зумовило її аграрно-сировинну орієнтацію виробництва.

Упродовж тривалого часу економіка Австралії розвивалася екстенсивно. Цьому сприяли великі простори й багатство природних ресурсів. Найбільше значення для освоєння країни в минулому мала природна рослинність: пасовища разом із сінокосами займають понад 50 % території країни (за їхньою площею Австралії немає рівних у світі). Пасовищне вівчарство, а далі й скотарство були першими напрямками господарської спеціалізації країни. Сприятливі агрокліматичні умови і доволі родючі ґрунти на південному сході й південному заході материка зумовили зернову спеціалізацію сільського господарства. Індустріальний розвиток країни став можливим завдяки освоєнню різноманітних мінеральних ресурсів, розвіданих і легкодоступних, у близьких до узбережжя районах. Господарське освоєння території тривало в умовах невеликої людності, надзвичайно низької щільності населення.

Австралія — високорозвинена індустріально-аграрна держава з ринковою економікою і високими стандартами життя. Її господарство істотно залежить від видобування та експорту мінеральної сировини. Особливо швидкими темпами розвивається третинний сектор.

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР. Третинний сектор домінує в австралійській економіці: на нього випадає 71 % ВВП країни і 80 % зайнятих. **Наукові технічні послуги** надають австралійські компанії, пов'язані з інформаційними технологіями. Австралія є батьківщиною компаній, що розробляють програмне забезпечення з геологічними базами даних для планування видобування і гірничих розробок корисних копалин. Більшість шахт в усьому світі використовують австралійські технології та обладнання. Експорт таких ІТ-гірничовидобувних послуг щорічно дає Австралії мільярди доларів США. Наукові центри — *Канберра, Сідней, Брисбен*. Розвиненою є **фінансова сфера**: чотири найбільші австралійські банки належать до 50 найбільш безпечних банків світу.

Туризм — важливий складник економіки Австралії. Щороку ця сфера поповнює її на десятки мільярдів доларів США. Особливо розвинений внутрішній туризм. Водночас і мільйони закордонних туристів приїжджають побачити дивовижний підводний світ *Великого Бар'єрного рифу*, загадкову

Мал. 112. Золоте узбережжя — всесвітньо відомі австралійські пляжі

скелю Улуру, відвідати національний парк Какаду і найбільший у світі піщаний острів Фрейзер з його тропічними та мангровими лісами. Всесвітньо відомі Сіднейський оперний театр і місто Голд-Кост із його кіно- й музичною індустрією, яке називають «австралійським Голлівудом». У численних приморських курортних містах є прекрасні пляжі й можливості для серфінгу. Культура корінних мешканців та унікальна австралійська дика природа — ще одна важлива туристична візитівка країни.

Австралія має добре розвинену транспортну систему. Країна сильно залежить від розвитку **автомобільного транспорту** внаслідок великої площі території та низької щільності населення. В Австралії товари, які транспортують залізницями, везуть автопоїздами. Відстань, що її долає автомобіль в Австралії, є однією з найбільших у світі, більшою, ніж у США й Канаді. Австралійські автошляхи — це і швидкісні автомагістралі, і ґрунтові дороги. Найбільш розгалужена мережа автошляхів у штаті Вікторія. Австралія має один із найвищих у світі показників автомобілезабезпеченості — у кожній австралійській сім'ї є автомобіль. **Залізничний транспорт** для перевезень пасажирів має приміську мережу у великих містах (Мельбурн, Сідней, Перт, Аделаїда, Брисбен). Залізничці обслуговують також гірничовидобувну промисловість країни, транспортуючи копалини, що йдуть на експорт, у порти Австралії. **Морський транспорт** здійснює вантажні перевезення. Найбільші порти — Брисбен, Кернс, Мельбурн, Сідней, Перт. **Повітряний транспорт** обслуговує понад 300 аеропортів, найбільші серед них, що здійснюють пасажирські перевезення, — Аделаїда, Сідней, Мельбурн.

ПЕРВИННИЙ СЕКТОР. «Обличчя» Австралії в міжнародному поділі праці визначає **видобувна промисловість**, яка дає понад 30 % усієї промислової продукції країни і 75 % продукції якої йде на експорт. Австралія входить до п'ятірки найбільших виробників мінеральної сировини у світі. Найбільшого розвитку набули вугільна, залізорудна, марганцево-, золото-, нікеле- і титановидобувна, бокситова, вольфрамова, міднорудна, олов'яна, свинцево-цинкова, уранова і гірничохімічна промисловість. Видобувають також коштовне каміння (зокрема алмази, рубіни, сапфіри), нафту, будівельну сировину, циркон, тантал. Австралійську мінеральну сировину експортують у більш ніж 100 країн світу, першочергово — до країн Азії.

Найбільшим виробництвом є вугільне. Вугілля видобувають у кожному штаті Австралії, найбільше — у *Квінсленді, Новому Південному Уельсі та Вікторії*. Більше половини його експортують у Східну Азію. У країні вугілля використовують для виробництва електроенергії (ТЕС забезпечують

Рекорди світу

Австралійська шахта «Аргайл» — друга за величиною алмазна шахта у світі, у якій у 2014 р. видобули 14 млн каратів на суму понад 500 млн дол. США. Відомо тим, що там видобували найцінніші у світі рожеві й червоні алмази. Видобуток зупинився у 2020 р.

85 % виробництва електроенергії). Другим за значенням є видобування бокситів для виробництва глинозему й виплавлення алюмінію. Австралія — третій у світі за величиною виробник скрапленого газу. Прогнозують, що вона може стати світовим лідером. Великі центри видобувної галузі — шахтарські міста *Калгурлі* (видобування золота), *Маунт-Іса*, *Маунт-Морган*. Австралійське видобувне виробництво є високотехнологічним, а країна — провідним світовим виробником програмного забезпечення ведення гірничих робіт.

Сільське господарство — галузь міжнародної спеціалізації Австралії, 60 % виробленої продукції якого йде на експорт. Первинна продукція для експорту і внутрішнього споживання — це худоба й телята, пшениця, молоко, фрукти, горіхи, овочі, вовна, ячмінь, м'ясо птиці, баранина, цукор із цукрової тростини. Австралійський Союз — країна великих землеволодінь. Зрошення в країні є важливою й поширеною практикою, тому що значні території мають невелику кількість опадів.

У сільському господарстві переважає *тваринництво*. Австралія є світовим лідером за поголів'ям овець і настригом вовни. Хоча овець розводять повсюдно, третина поголів'я зосереджена в *Новому Південному Уельсі*. Нині у вівчарстві шириться м'ясний напрям (виробництво баранини). На півночі країни поширене розведення великої рогатої худоби, яке має м'ясний і молочний напрями. Більшість виробленої там яловичини йде на експорт, також експортують телят (здебільшого в країни Азії для відгодівлі). Розвивається свинарство.

Рослинництво спеціалізується на вирощуванні зернових, олійних і зернобобових культур, що їх використовують як продукти харчування й корми для худоби. Найбільше вирощують пшениці.

Мал. 113. Місто Маунт-Іса — центр видобувної промисловості (Квінсленд)

Мал. 114. Супер-Піта — найбільший золоторудний кар'єр у Каргурлі (Західна Австралія)

Мал. 115. Вівчарство — провідна галузь тваринництва Австралії

Рекорди світу

Австралія є світовим лідером у сфері органічного сільського господарства, маючи більш як 17 млн га сертифікованих угідь, що становить майже 32 % світових. У 1928 р. було започатковано практику органічного землеробства у Західній Австралії та Вікторії. Нині воно поширене по всій країні. Загальним трендом є заміщення штучних добрив органічними у вигляді компосту.

Також культивують ячмінь, сорго, бавовник, рапс, овес, люпин. Цукрову тростину культивують у тропічній Австралії. Країна вирощує різноманітні тропічні фрукти (апельсини, банани, манго, ананаси), горіхи й овочі, а також картоплю. На зрошуваних землях вирощують бавовник. У країні добре розвинене виноградарство.

Риболовство й аквакультура

забезпечують мільярдні надходження в економіку країни. Основні морепродукти — тунець, омари, креветки, інші молюски. Уздовж берегової лінії, особливо в районі Великого Бар'єрного рифу, ведуть промисел морських водоростей, культивують вирощування перлів.

ВТОРИННИЙ СЕКТОР. Провідними виробництвами обробної промисловості Австралії є чорна металургія, машинобудування, хімічна, виробництво продуктів харчування, тканин, одягу, взуття. Промисловість Австралії розміщена вкрай нерівномірно: більша її частина, як і населення, зосереджена на сході країни (найбільші центри — *Сідней, Мельбурн, Брисбен, Аделаїда*).

Основу електроенергетики становлять ТЕС, які працюють на власному вугіллі й виробляють 75 % усієї електроенергії. Швидкими темпами розвивається виробництво електроенергії на основі відновлюваних джерел переважно сонячної та вітрової (по 8,5 %). **Металургія** базується на власній різноманітній сировині. Чорна металургія виплавляє чавун, виробляє сталь і прокат, кольорова — виплавляє алюміній та інші метали. **Машинобудування** нині спеціалізується на виробництві обладнання, електротехніки, суден, катамаранів, потягів. Австралійське автомобілебудування спеціалізується на виробництві автобусів, вантажних автомобілів, позашляховиків. Найбільші центри — *Брисбен, Мельбурн*. Також є виробництво кузовів і двигунів (*Елізабет, Порт-Мельбурн*).

Хімічна промисловість Австралії зорієнтована на використання продуктів нафтоперероблення. Її продукція — фарби, хімікати, шини та ін.

Виробництво продуктів харчування і напоїв є одним з найбільших в Австралії. Виробляють м'ясо, м'ясну і молочну продукцію, напої, цукор, борошно, масло та ін. Країна є одним з найбільших виробників яловичини та другим світовим її експортером після

Мал. 116. Позашляховики виробництва австралійської компанії «Томсаг» («Томка»)

Бразилії. Розвинені плодоовочеконсервне, виноробне виробництва та перероблення морепродуктів. Ще донедавна Австралія мала розвинені **виробництва тканин, одягу, взуття**. Але нині більшість виробів австралійських компаній виготовляють в Азії. Австралійська текстильна промисловість відома виробництвом високоякісної мериносової вовни, яке зорієнтоване на експорт. У країні добре розвинено **ювелірне, деревообробне і целюлозно-паперове виробництва**.

ЗОВНІШНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ. У зовнішній торгівлі Австралія має основних партнерів в Азійсько-Тихоокеанському регіоні (*Японія, США, Нова Зеландія, Південна Корея*), з якими прагне створити широку зону вільної торгівлі, а також серед країн ЄС.

Понад 60 % експорту Австралії становлять мінеральні ресурси. Країна є найбільшим у світі експортером вугілля, скрапленого газу, свинцю, алмазів, рутилу, цинку і цирконію, залізної руди, другим за обсягом — урану; третім — за експортом золота й алюмінію. Основні покупці австралійських мінеральних ресурсів — *Китай, Японія*. Австралія — великий експортер сільськогосподарської продукції, особливо пшениці, яловичини, баранини, вовни. Натомість економіка Австралії на 80 % залежить від імпорту нафти і нафтопродуктів. У країну також ввозять автомобілі, промислове обладнання, ліки, споживчі товари з *Китаю, ЄС, США, Японії, Таїланду*.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поясніть, під впливом яких історичних, природно-ресурсних і соціально-економічних чинників сформувалося господарство Австралії.
  2. З якими технологічними напрямками пов'язані наукові й технічні послуги, що їх надають австралійські компанії?
  3. Які чинники забезпечують розвиток туризму в Австралії?
  4. Які види транспорту набули розвитку в Австралії? Чому особливу роль у перевезеннях відіграє автомобільний транспорт?
  5. Охарактеризуйте видобувну промисловість Австралії. За видобутком яких копалин вона є провідною у світі?
  6. Яку спеціалізацію має австралійське тваринництво? Як це позначилося на розвитку відповідних виробництв вторинного сектору?
  7. Якою є спеціалізація рослинництва? Яким галузям обробної промисловості вона дала поштовх до розвитку?
  8. Назвіть галузі спеціалізації обробної промисловості Австралії. Які чинники зумовили їх розвиток?
- 9*. Прокоментуйте образний вислів географів: «Господарство Австралії, що колись їхало на вівці, пересіло на рудну вагонетку».

ПРОВЕДІТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ (на вибір)

1. *Національні парки Австралії як об'єкти міжнародного туризму.*
2. *Розвиток Західної Австралії в контексті зростання глобального попиту на природні ресурси.*
3. *Канберра — політико-адміністративний центр країни.*

§ 31. МІКРОНЕЗІЯ, МЕЛАНЕЗІЯ, ПОЛІНЕЗІЯ

- ◆ Пригадайте з курсу географії материків і океанів, де розташовані Мікронезія, Меланезія, Полінезія.
- ◆ Яку господарську діяльність провадять жителі островів Океанії?

Океанія об'єднує численні острівні території, розкидані у просторах Тихого океану. Розрізняють три історико-географічні субрегіони Океанії — Меланезію, Мікронезію та Полінезію. Кожний з них має природні, соціально-економічні та культурні особливості.

МЕЛАНЕЗІЯ. Меланезія охоплює простір на північний схід від Австралії, від острова Нова Гвінея на заході до островів Фіджі на сході площею 940 тис. км². На **політичній карті** Меланезії — чотири незалежні держави: *Вануату*, *Папуа-Нова Гвінея*, *Соломонові Острови* *Фіджі* та заморська територія Франції — *Нова Каледонія*. Усі держави є молодими і здобули незалежність на хвилі деколонізації у ХХ ст. Острови мають здебільшого вулканічне походження, *Нова Гвінея* — материкове. Більша частина Меланезії розташована між екватором та Південним тропіком, тому клімат вологий і жаркий. На островах густа мережа коротких, але доволі повноводних річок. В екваторіальній частині Меланезії поширені вічнозелені вологі тропічні ліси. Південніше переважають мусонні ліси та савани. Меланезія має кращі запаси мінеральних ресурсів порівняно з іншими частинами Океанії. Так, у *Папуа-Новій Гвінеї* є поклади золота, міді, нікелевих, кобальтових і молібденових руд, невеликі поклади нафти і газу. У *Вануату* є незначні запаси золота і марганцю, на *Фіджі* — поклади олова, міді, цинку, коштовних металів, залізистих пісковиків, а в *Новій Каледонії* сконцентровано 25 % світових запасів нікелю.

Населення регіону становить більш як 18 млн осіб. Корінні мешканці належать до негроїдної раси. Переважна більшість спілкується мовами австронезійської та папуаської мовних сімей. Культурно меланезійці найбільше споріднені з мешканцями островів Південно-Східної Азії. Демографічна ситуація характеризується позитивною динамікою. Найшвидше зростає населення *Соломонових Островів* та *Вануату* (20 ‰). Усі країни мають від'ємне сальдо міграцій, лише *Нова Каледонія* має додатний механічний приріст — 1,8 % осіб на рік. У віковій структурі населення переважають люди працездатного віку, у *Вануату* — діти до 15 років.

Мал. 117. Острови Вануату

Наявність мінеральних ресурсів, сприятливі агрокліматичні умови для розвитку сільського господарства, а також запаси риби та морепродуктів в акваторіях прилеглих морів та океану дають змогу країнам Меланезії брати активну участь у міжнародному поділі праці. Важливим ресурсом для розвитку є також рекреаційний

Таблиця 30

Соціально-економічні показники
країн Меланезії

Країна	ВВП, млн дол. США	ВВП (ПКС) на душу населення, дол. США	Індекс розвитку людського потенціалу
Вануату	1126	3315	0,614
Папуа-Нова Гвінея	30 933	4607	0,568
Соломонові Острови	1631	3035	0,562
Фіджі	5495	15 047	0,729

потенціал мальовничих островів, оточених кораловими рифами. Водночас економічне зростання субрегіону стримують невеликий розмір держав, обмеженість енергетичних ресурсів, архаїчні форми ведення сільського господарства і низький рівень технологічної оснащеності.

У структурі господарства переважають первинний і третинний сектори, промисловість розвинена слабо — виробництво окремих видів харчових продуктів, одягу та взуття. Головною сферою зайнятості населення є **сільське господарство** з переважанням натуральних форм. Експортне значення має виробництво пальмової олії та кокосової койри. Традиційний промисел — **рибальство**. Країни Меланезії мають потенціал для розвитку **видобувної промисловості**. У *Папуа-Новій Гвінеї* ведеться незначний видобуток міді, золота і нікелю. Золото також видобувають на *Фіджі* та *Соломонових Островах*, значні запаси і видобуток нікелю є на *о. Нова Каледонія*. Додаткове джерело надходжень — **традиційні ремесла**: вироби ткацтва, виготовлення ритуальних масок, амулетів, прикрас із морських мушель відображають давні мистецькі традиції та популярні серед туристів. **Туризм** — найбільш динамічна сфера. Коштом іноземних інвесторів будуються сучасні курортні комплекси з можливостями пляжного відпочинку, дайвінгу, вітрильного спорту.

Найбільш розвинену економіку в регіоні має *Нова Каледонія*. Завдяки унікальним запасам нікелевих руд ця територія є п'ятим у світі їх постачальником. Як заморське володіння, вона отримує фінансову і технічну допомогу Франції. Друга за рівнем розвитку країна в регіоні — *Фіджі*. Економіка цієї країни також має вузьку спеціалізацію — провідним джерелом надходжень є туризм. Найбільшою за абсолютним розміром економікою Меланезії є *Папуа-Нова Гвінея*. Окрім видобувної промисловості, країна виробляє на експорт каву, чай, копру. Незначний за розмірами вторинний сектор — виробництво цукру, каучуку, цементу, одягу, паперу, сірників, морозива, м'ясних консервів, соків, меблів та фарб. Господарство *Соломонових Островів* тримається на виробництві копри та пальмової олії, рибальстві й туризмі. Є незначний видобуток золота. Подібну структуру економіки має і *Вануату*. Сільське господарство країни спеціалізується на випуску копри, какао і яловичини. Країна експортує деревину. Важливими джерелами надходжень є рибальство, туризм, а також офшорна банківська діяльність.

МІКРОНЕЗІЯ. Цей субрегіон охоплює близько 2100 островів із сумарною площею суходолу 2,7 тис. км² й акваторією океану у 7,4 млн км². Серед найбільших архіпелагів — *Каролінські, Маріанські, Маршаллові*

острови, Гілберта, також острови Науру та Гуам. Більшість островів є невеликими за розмірами, вулканічного та коралового походження, в основному атоли. Субрегіон розташований між екватором і Північним тропіком, тому там цілорічно високі температури повітря зі зменшенням зволоженості в північному напрямку. Острови коралового походження практично позбавлені запасів прісних вод. Невелика висота над рівнем моря не дає змоги сформувати достатню товщу порід для накопичення в них води для струмків. Водотоки є в основному на вулканічних островах. Джерелом питної рідини на заселених атолах є злегка солонувата вода, що міститься у «лінзах» — скупченнях дощової води у верхньому шарі пористих порід над солонішою морською водою, що насичує нижчі породи, а також сік кокосових горіхів (так звана кокосова вода).

Надра мікронезійських островів бідніші на **корисні копалини**, ніж островів Меланезії. Головним мінеральним багатством є фосфорити, що утворюються на давніших коралових островах, де впродовж багатьох років акумулювалися шари пташиного посліду (гуано), насиченого фосфором. Три великі так звані фосфоритні острови — Науру, Банаба (Республіка Кірибаті) та Макатеа (Французька Полінезія). Більшість цих покладів було вичерпано вже у ХХ ст. На **політичній карті** Мікронезії вирізняються п'ять суверенних держав — Кірибаті, Маршаллові Острови, Науру, Палау та Федеративні Штати Мікронезії, а також дві залежні території США — Північні Маріанські Острови та Гуам. Усі держави здобули незалежність у ХХ ст. Кірибаті раніше була колонією Великої Британії, Науру — Великої Британії, Австралії та Нової Зеландії, тоді як Маршаллові Острови, Палау та Федеративні Штати Мікронезії належали США.

Населення Мікронезії охоплює багато етнічних спільнот, що формують особливу мікронезійську культуру, яка є сплавом меланезійської та філіппінської. Є невеликі громади мешканців європейського та азійського походження, які переселилися сюди за часів колонізації. Демографічна ситуація суттєво різниться між країнами: населення швидко зростає на

Маршаллових Островах та в Кірибаті (понад 16‰). Натомість у Науру та Палау кількість населення майже не збільшується.

Можливості для **економічного розвитку** держав і територій Мікронезії доволі обмежені. Із природних багатств доступними для активного використання є переважно біологічні ресурси океану. Більшість держав заробляють тим, що продають іншим країнам право на промисловий вилов риби в акваторіях своїх

Таблиця 31

Соціально-економічні показники країн Мікронезії

Країна	ВВП, млн дол. США	ВВП (ПКС) на душу населення, дол. США	Індекс розвитку людського потенціалу
Кірибаті	279	3522	0,628
Маршаллові Острови	284	7491	0,732
Науру	154	12 671	0,696
Палау	263	17 491	0,797
Федеративні Штати Мікронезії	460	4217	0,634

виняткових економічних зон. На островах поширені прості форми натурального **сільського господарства**, зокрема вирощування бананів, батату, кокосової пальми. На окремих островах розводять свійську птицю. Зберігаються **традиційні промисли** — ткацтво, виробництво прикрас і ритуальних предметів. Головною туристичною принадою Мікронезії є можливості дайвінгу та огляду коралових рифів і затонулих кораблів часів Другої світової війни. Район популярний серед шанувальників вітрильного спорту. Найкраще **туризм** розвинений у **Палау**, куди щороку приїждять тисячі туристів, переважно з *Японії, Тайваню та США*. Найбільш різноманітною є економіка **Маршаллових Островів**. Вона охоплює як традиційні види сільського господарства і ремесел, так і сучасні види економічної діяльності третинного сектору і виробництва харчових продуктів, одягу, взуття. Мікронезія має особливо тісні політичні та економічні зв'язки із *США*, острови напряму залежать від різних форм допомоги американського уряду. Значна кількість громадян цих країн працює на основній території США, і переказані членам родини заробітки становлять значний обсяг доходів їх населення. Найбіднішою державою в регіоні є **Кірибати**, найрозвиненішою — **Палау**. Найвищий рівень життя мають **Гуам та Північні Маріанські Острови**.

ПОЛІНЕЗІЯ. Цей субрегіон Океанії об'єднує острівні території у межах «Полінезійського трикутника»: *Гаваї, Нова Зеландія та острів Пасхи*. Площа суходолу Полінезії становить лише 26 тис. км² (без урахування Нової Зеландії), проте за охопленням океанічних просторів вона більша за Мікро- та Меланезію разом узяті. Більшість архіпелагів — це вулканічні острови, довкола яких утворилися коралові рифи, формуючи групи атолів. Виняток становлять острови *Нової Зеландії та Норфолк*, що є частинами давнього затопленого суходолу. Більшість островів розташована у тропічних та екваторіальних широтах, тому клімат жаркий вологий та сезонно вологий. Більша частина Нової Зеландії лежить у межах помірною кліматичного поясу.

Полінезія є ареалом поширення полінезійської культури. Головні її ознаки — спільність мов, що належать до полінезійської підгрупи австронезійської мовної сім'ї, спільні риси релігійних вірувань, побуту і суспільного розвитку. Розрізняють два підтипи полінезійської культури. Народи **Західної Полінезії** (країн *Тонга, Ніуе, Самоа, Тувалу*) проживали порівняно великими спільнотами і мали сформовані інститути сім'ї, судочинства, грошовий обіг, торговельні відносини тощо. У **Східній Полінезії** (*Острови Кука, Таїті, Туамоту, Маркізькі острови, Гаваї, острів Пасхи*) населення було більше пристосоване до життя невеликими групами на дрібних атолах і мало дещо примітивнішу соціальну організацію. Усі полінезійські народи мають спільні мистецькі традиції, зокрема ткацтво, різьбярство, виготовлення прикрас.

Нині в Полінезії сформувалися чотири незалежні держави: *Нова Зеландія, Тонга, Самоа, Тувалу*. *Острови Кука і Ніуе* — це самоврядні території у вільній асоціації з Новою Зеландією. Решта територій є залежними.

Таблиця 32

Залежні території в Полінезії

Територія	Статус
Американське (Східне) Самоа	Територія США
Острів Пасхи	Провінція (спеціальна територія) Чилі
Французька Полінезія	Заморська територія Франції
Гаваї	Штат США
Острів Норфолк	Нематерикова самоврядна територія Австралії
Острови Піткерн	Заморська територія Великої Британії
Токелау	Заморська територія Нової Зеландії
Уолліс-і-Футуна	Заморська спільнота Франції

Таблиця 33

Соціально-економічні показники держав та самоврядних територій Полінезії

Держава/ територія	ВВП, млн дол. США	ВВП (ПКС) на душу населення, дол. США	Індекс розвитку людського потенціалу
Ніуе	10	11 100	0,794
Нова Зеландія	261 000	54 110	0,939
Острови Кука	384	15 600	0,829
Самоа	934	6681	0,702
Тонга	500	7016	0,739
Тувалу	62	5763	0,653

Мал. 118. Нова Зеландія

Демографічна ситуація у країнах Полінезії характеризується позитивною динамікою. Природний приріст населення становить 5–8‰. Нова Зеландія має суттєво вищі за решту країн стандарти й очікувану тривалість життя. Найбільшими за кількістю населення в субрегіоні є *Нова Зеландія* (5 млн осіб) та *Гаваї* (1,4 млн осіб). Характер відтворення населення зумовлює високу частку людей працездатного віку, проте в більшості країн і територій через брак землі та виробничих ресурсів можливості використання працересурсного потенціалу обмежені. Тому багато молодих людей шукають роботу в розвинених країнах, передусім США, Австралії та Новій Зеландії, і підтримують своїх родичів грошовими переказами.

У *Новій Зеландії* сформувався сучасне технологічно оснащене господарство. Вона спеціалізується на сільському господарстві, продукція якого становить лівову частку новозеландського експорту. На зовнішні ринки (переважно Великої Британії, США, Австралії, Китаю та Японії) постачаються м'ясо, вовна, молоко і молочні продукти, фрукти, деревина і риба. Головну роль відіграє третинний сектор, зокрема банківська справа, туризм та обслуговування населення. Розвинені виробництва і вторинного сектору, зокрема виробництво харчових продуктів, машинобудування, деревооброблення та нафтохімія. Головним осередком промисловості та

районом, де сконцентровано ділову активність, є місто *Окленд* і його околиці. Решта країн Полінезії відзначається відсталим економічним розвитком. Істотну частку надходжень становлять міжнародна фінансова допомога та перекази громадян, що працюють за кордоном. В окремих випадках джерелом доходів є туризм. Проте він здебільшого розвинений на залежних територіях (*Гаваї, Французька Полінезія, острів Пасхи*). Цікавими прикладами участі в міжнародному поділі праці є експорт Островами Кука поштових марок, Островами Піткерн — екологічно найчистішого у світі меду.

ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ. Країни Океанії мають низку екологічних проблем. Це — підняття рівня води Світового океану, забруднення океанічних вод сміттям і скорочення біологічних ресурсів, виснаження покладів мінеральної сировини, брак прісної води.

Окрему серйозну проблему становить використання передовими світовими державами Океанії для розміщення військових баз. Зокрема, США мають низку військово-повітряних та військово-морських баз на островах *Гуам, Уейк, атолі Кваджалейн*, Франція — на *Таїті*. Військова присутність негативно позначається на стані екології. Так, упродовж ХХ ст. США, Велика Британія та Франція проводили в Океанії ядерні випробування, зокрема на території *Маршаллових Островів, Французької Полінезії та Кірибаті*. Це призвело до їх радіаційного забруднення.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте особливості економіко-географічного положення Океанії. Оцініть вигідність розташування регіону.
2. Порівняйте природно-ресурсний потенціал країн Меланезії, Мікронезії та Полінезії. Як це позначається на їх економічному розвитку?
3. Які види господарської діяльності визначають міжнародну спеціалізацію країн Меланезії, Мікронезії та Полінезії?
- 4*. Чи має Україна зовнішні економічні зв'язки з країнами Океанії? Які перспективи їх розвитку?

ПОПРАЦЬОЙТЕ В ГРУПІ

Проаналізуйте соціально-економічні показники держав і самоврядних територій Океанії. Визначте, які з них і за якими показниками є лідерами в кожному із субрегіонів:

група 1 — Меланезії (табл. 30 на с. 165);

група 2 — Мікронезії (табл. 31 на с. 166);

група 3 — Полінезії (табл. 33 на с. 168).

ПРОВЕДІТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ (на вибір)

1. *Нова Зеландія* — високорозвинена країна зі сприятливими умовами для ведення бізнесу.
2. *Країни Океанії* — регіон екзотичного туризму.

РОЗДІЛ IV

АМЕРИКА

Тема 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АМЕРИКИ

Тема 2. КРАЇНИ АМЕРИКИ

Вивчаючи розділ, ви:

- **отримаєте уявлення** про відмінності розвитку політико-географічних та суспільно-географічних процесів в економічно розвинених країнах Америки та країнах, що розвиваються;
- **дізнаєтеся** про міжнародні організації НАФТА й Меркосур, урбанізаційні процеси, особливості участі країн регіону в міжнародному поділі праці, про зв'язки України з країнами Америки;
- **навчитися** визначати забезпеченість країн природними ресурсами та роль американських ТНК в економіці регіону, класифікувати країни за рівнем розвитку третинного сектору економіки, оцінювати вплив інтеграційних процесів у регіоні на економічний розвиток країн;
- **розвиватимете вміння** характеризувати особливості населення країн, порівнювати рівні урбанізації, оцінювати вплив природних та історичних чинників на їх спеціалізацію, робити висновки про причини нерівномірності економічного розвитку субрегіонів Америки;
- **набуватимете компетентностей** у соціальних науках, інформаційно-цифровій, підприємливості, екологічній грамотності, обізнаності у сфері американської культури та ментальності народів Америки.

§ 32. СУБРЕГІОНИ АМЕРИКИ ТА ЇХ ПОЛІТИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

- ♦ Пригадайте, якими є особливості природних умов (рельєфу, клімату, внутрішніх вод, природних зон) Північної та Південної Америки.
- ♦ З іменами яких мандрівників пов'язано відкриття й дослідження теренів Америки? Чому Америку називають Новим Світом?

ГЕОГРАФІЧНЕ РОЗМІЩЕННЯ ТА СКЛАД РЕГІОНУ. Ви вже знаєте, що Америку як частину світу утворюють два материки — Північна і Південна Америка. Вони сполучені між собою *Панамським перешийком*, разом їхні території простягаються з півночі на південь через усю Західну півкулю. Від інших частин світу Америку відокремлено просторами *Атлантичного, Тихого та Північного Льодовитого океанів*. В Америці як суспільно-географічному регіоні світу розрізняють кілька субрегіонів, що охоплюють низку країн і залежних територій (табл. 34).

ПОЛІТИЧНА КАРТА. Основні політико-географічні реалії країн Америки склалися після відкриття цієї частини світу європейцями. Але життя людей там існувало задовго до того, як біля берегів континенту з'явилися каравели Христофора Колумба. Після його подорожей, як відомо, почалася колонізація Америки європейськими країнами — Іспанією, Португалією, Великою Британією, Францією та ін. Процес звільнення американських країн був тривалим — вони здобували незалежність від початку XIX ст.

Таблиця 34

Регіональний склад Америки

Субрегіон	Країни і залежні території
Північна Америка	США, Канада, Бермудські Острови
Латинська Америка і Кариби: Центральна Америка	Мексика, Панама, Гватемала, Гондурас, Коста-Рика, Нікарагуа, Сальвадор
Карибський басейн	Аруба, Багамські Острови, Віргінські Острови, Гаїті, Домініканська Республіка, Кайманові Острови, Куба, Пуерто-Рико, Ямайка та ін.
Південна Америка	Аргентина, Болівія, Бразилія, Венесуела, Еквадор, Колумбія, Парагвай, Перу, Суринам, Уругвай, Чилі, Французька Гвіана

Проте й нині на політичній карті Америки існують залежні території. Так, *Аруба* — невеликий острів у Карибському басейні є суб'єктом федерації у складі *Нідерландів*; *Бермудські Острови* й *Кайманові Острови* — заморські території *Великої Британії*; *Американські Віргінські Острови* й *Пуерто-Рико* контролюють *США*; *Французька Гвіана* є заморським департаментом *Франції*. *Мальвінські/Фолклендські острови*, що лежать у південній частині Атлантичного океану, є заморською територією *Великої Британії*, але водночас на них претендує й *Аргентина*, тому їх вважають спірною територією.

За формою правління більшість країн Америки є республіками (президентськими), монархій (конституційних) значно

менше: *Канада, Багамські Острови, Ямайка*. За територіальним устроєм більшість країн — унітарні, федераціями є найбільші за площею країни Америки — *Канада, США, Мексика, Венесуела, Бразилія, Аргентина*, а також *Гренада, Ямайка*.

МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ. Країни Америки є учасниками багатьох міжнародних організацій. *Північноамериканська угода про вільну торгівлю (НАФТА)* — інтеграційне об'єднання, до якого входять *Канада, США та Мексика*. Його учасниками є лише три, але великі за територією та економічним потенціалом країни, які мають різні рівні економічного розвитку — високорозвинені країни та країна, що розвивається.

Подорож у слово

Назва **НАФТА** походить від англ. *NAFTA* — *North American Free Trade Agreement* — Північноамериканська угода про вільну торгівлю.

НАФТА

Меркосур

Мал. 119. Емблеми міжнародних організацій

Подорож у слово

Назва **Меркосур** походить від ісп. *Mercosur* — *Mercado Común del Cono Sur* — Об'єднаний ринок країн Південного конуса (так називають південну частину Південної Америки, яка формою нагадує перевернутий конус).

НАФТА — одна з найбільших у світі регіональних зон вільної торгівлі (12,8 % світового експорту та 18 % імпорту). Угода передбачає усунення перешкод у зовнішній торгівлі, створення умов для справедливої конкуренції, збільшення прямого інвестування, спільний захист прав інтелектуальної власності, ефективну регіональну співпрацю та розв'язання суперечностей, регулювання міграцій робочої сили. Центром об'єднання є США: на торгівлю з ними припадає більша частина зовнішньоторгового обороту країн-сусідів. У 2017 р. Сполучені Штати ініціювали перегляд низки положень угоди, зажадавши скорочення торгового дефіциту своєї країни, припинення нелегальної імміграції до США та ін. У результаті відносини між США

та іншими учасниками, особливо Мексикою, погіршилися.

Меркосур — торговельний союз держав Південної Америки: *Аргентини, Бразилії, Парагваю, Уругваю* (членство *Венесуели* призупинене). Асоційованими учасниками є *Чилі, Болівія, Перу, Колумбія, Еквадор, Суринам*. Це об'єднання охоплює майже 60 % території Латинської Америки. Метою союзу є сприяння вільній торгівлі, рухові товарів, валюти і людей. Згодом Меркосур перейшов на вищий інтеграційний рівень — торгівля, мита, технічні стандарти, податки і грошово-кредитна політика щодо торгівлі, промислова, транспортна, технологічна, енергетична і сільськогосподарська політика тощо.

Ви знаєте, що **НАТО (Організація Північноатлантичного договору)** — це військово-політичний союз держав Північної Америки та Європи. Його мета — створення системи колективної безпеки в Північ-

ній Атлантиці та Західній Європі. Нині в НАТО — 30 членів, із країн Америки — це *США* і *Канада*. *Колумбія* стала першою та єдиною латиноамериканською країною, що співпрацює з НАТО. Сукупні військові витрати всіх членів НАТО становлять близько 60 % від загальної суми у світі. На США припадає лівові частка витрат альянсу на оборону.

ПРИРОДНІ УМОВИ І РЕСУРСИ. На величезних просторах Америки сформувалися різноманітні природні умови.

Північна Америка — найбільш північний субрегіон Америки. Вона лежить у субтропічному, помірному і субарктичному кліматичних поясах. На заході простягаються *Кордильєри*, молоді високі гори. Вони розширюються, формуючи пасма *Скелястих гір* і *Сьєра-Неваду*. Між пасмами гір розташовані *Великий Басейн* і *пустеля Долина Смерті*. На сході Північної Америки височіють старі *гори Аппалачі*. Прибережні низовини, що тягнуться вздовж Атлантичного океану, та неозорі *Великі рівнини* у внутрішній частині добре освоєно. На Північну Америку припадає 17 % площі розораних сільськогосподарських земель світу, великі площі пасовищ, 30 % площі лісів. Річки мають потужний гідропотенціал. За багатством мінеральних ресурсів Північна Америка поступається тільки Азії. Розвідано поклади вугілля, що становлять 30 % світових запасів, нафти й природного газу — по 25 % від світових (за видобутком природного газу *США* посідають перше місце у світі, вугілля — друге, нафти — третє, а *Канада* за видобутком усіх видів палива входить до першої десятки). Є великі поклади залізних руд, руд кольорових металів, срібла, золота (*США* і *Канада* входять до першої п'ятірки), урану та ін.

Центральна Америка — це перехідна південної частини Північної Америки, що звужується на південь, який омивають води *Карибського моря*, *Мексиканської затоки* і *Тихого океану*. Гірські хребти *Кордильєрів* простягаються з Північної Америки в Центральну. У міжгірних родючих долинах, на прибережних рівнинах та *Мексиканському нагір'ї* люди з давніх часів жили землеробством і скотарством. Там нині зосереджено більшу частину населення субрегіону. Центральна Америка є зоною сейсмічної активності. Субрегіон лежить у тропічних широтах, де

Мал. 120. Гора Мак-Кінлі в Кордильєрах – найвища вершина Північної Америки (США)

Мал. 121. Ландшафт Мексиканського нагір'я (Мексика)

формується спекотний тропічний клімат. За покладами мінеральних ресурсів з-поміж невеликих за площею країн вирізняється *Мексика*, яка володіє багатими запасами нафти і природного газу, а за видобутком мідних, свинцево-цинкових руд, золота, срібла, сірки вона входить до першої десятки країн світу.

Карибський басейн — це острови, острівці й рифи (більш як 700) в Атлантичному океані між Північною та Південною Америкою, зосереджені в акваторії *Карибського моря*. Багато островів мають вулканічне походження, а деякі утворено кораловими рифами (*Багамські*). На сході від них розташоване найглибше місце Атлантичного океану — *глибоководний жолоб Пуерто-Рико*. Теплий тропічний клімат (температури повітря і води в морі цілорічно становлять +20 ... +30 °C), поширення коралових рифів, багатих на різноманітні види риб і черепах, сприяють розвитку пляжного туризму. Стихійним лихом субрегіону є урагани — потужні тропічні циклони, що утворюються з червня по листопад. На островах поширені тропічні ліси, а там, де сухіше, — савани. Численні бухти островів є зручними гаванями. Через Карибське море до Панамського каналу пролягають важливі морські транспортні магістралі. Острови бідні на мінеральні ресурси, виняток становлять багаті поклади бокситів на *Ямайці*, нікелю — на *Кубі*, золота — у *Домініканській Республіці*. Нафту і природний газ має *Куба*.

У **Південній Америці** так само, як і в Північній та Центральній, на заході здіймається гігантська стіна високих гір — *Анд*, що тягнуться від Панамського перешийка, розширюючись у центральній частині у вигляді високогірних плато і далі знову звужуючись до *мису Горн*. Тихоокеанське узбережжя і прилеглі хребти Анд — зона сейсмічної активності, тому країни, розташовані там, потерпають від землетрусів і виверження вулканів. На схід від Анд лежать величезні рівнини — *Амазонська й Ла-Платська низовини* та *Бразильське і Гвіанське плоскогір'я*. Там розкинулися басейни великих річок — *Амазонки, Ориноко, Парани*. Південна Америка простягається від тропічного на півночі до помірних поясів на півдні і має дуже різноманітні агрокліматичні умови. Водночас у зоні малокомфортного екваторіального й субекваторіального клімату поширена

Мал. 122. Багамські Острови, Карибський басейн

Мал. 123. Амазонія (Бразилія)

непрохідна сельва (глибинну *Амазонію* називають «зеленим пеклом») і *Пантанал* — найбільший у світі тропічний заболочений район.

Природні ресурси Південної Америки великі. Її гідроенергетичний потенціал оцінюють у 25 % світового показника. Там тече найбагатоводніша річка світу — *Амазонка*, розташований найбільший у світі *водоспад Ігуасу* і найвищий *водоспад Анхель* (висота 979 м, Венесуела). Серед потужних ГЕС — один з найбільших у світі *енергокомплексів Ітайпу* (на кордоні *Бразилії* та *Парагваю*). Важливим ресурсом Південної Америки є ліси — 30 % лісових ресурсів світу, у яких зростають цінні породи дерев (червоне дерево махагоні, бальса, гевея, дерево какао, хінне та ін.). Основними мінеральними ресурсами Південної Америки є рудні — золото, срібло (30 % світових запасів), мідні (40 %), залізні й олов'яні (по 25 %), свинцево-цинкові (понад 15 % світових запасів) руди. Великі басейни високоякісних залізних руд є в *Бразилії*, *Венесуелі*, *Перу*, *Чилі*; бокситів — у *Венесуелі*, *Гайані*, *Суринамі*, *Французькій Гвіані*, *Бразилії*. В Андах зосереджено поклади мідних і олов'яних руд — у *Чилі* (світовий лідер), *Перу* (на третьому місці у світі); свинцево-цинкових — у *Перу* (друге місце у світі), *Болівії*, *Бразилії*, *Аргентині*, *Чилі*; золота — у *Перу*, *Бразилії*; срібла — у *Перу* (перше місце у світі), *Чилі* (друге місце). Є багаті родовища нафти і природного газу у *Венесуелі*, *Еквадорі*, *Аргентині*. *Колумбія* — світовий лідер з видобутку смарагдів. Запаси селітри в *Чилі* оцінюють у 98 % світових.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які субрегіони розрізняють у складі Америки? Покажіть їх на карті.
  2. На основі яких чинників розрізняють Англо- і Латинську Америку? Наведіть приклади країн, які належать до кожної з них.
  3. Наведіть приклади республік і монархій із країн Америки. Який територіальний устрій вони мають?
  4. У чому полягають особливості сучасної політичної карти Америки?
  5. Які міжнародні організації створено в регіоні? Яка мета їхньої діяльності?
  6. Які з субрегіонів Америки мають найхолодніший; найбільш спекотний; найвологіший клімат?
  7. Користуючись картою, назвіть країни Америки, що розташовані у так званому рудному поясі Анд-Кордильєрів. На які рудні копалини вони багаті?
- 8*. Оцініть вплив інтеграційних процесів у регіоні на економічний розвиток країн, що розвиваються.

ПОПРАЦЬОУЄ В ГРУПІ

Користуючись картою, охарактеризуйте особливості географічного розташування субрегіонів Америки:

група 1 — Північної Америки;

група 3 — Карибського басейну;

група 2 — Центральної Америки;

група 4 — Південної Америки.

§ 33. НАСЕЛЕННЯ ТА ЙОГО РОЗМІЩЕННЯ

- ◆ Пригадайте, які народи є корінними мешканцями Америки.
- ◆ Що таке — «відплив мізків»?

ЗАСЕЛЕННЯ АМЕРИКИ. Пращури корінних народів Америки дісталися її теренів 30–25 тис. років тому через перешийок між Азією та Північною Америкою, що існував на місці нинішньої *Берингової протоки*. Основою господарства переселенців було полювання і збиральництво. Згодом зародилося землеробство.

З розвитком осілого життя, на початку нової ери, прадавні американці вже вміли вирощувати картоплю, боби, перець, кабачки, гарбузи, томати, тютюн, потім почали культивувати бавовник і кукурудзу. Вони одомашнили лам, альпак, свиней, індиків; навчилися виготовляти тканини й випалювати кераміку, почали будувати дороги, зрошувальні канали і греблі, розвивати ремесла. Вони навчилися видобувати золото, срібло, мідь та освоїли складну техніку їх оброблення. Великого значення набули наукові знання й мистецтво. Основною політико-адміністративною одиницею були міста-держави або їх об'єднання.

У X–XV ст. утворилися нові політичні й культурні центри — **царство ацтеків** з центром у *місті Теночтітлан* (тепер *Мехіко*), держава інків з великими центрами *Куско* та *Мачу-Пікчу*, **держава майя** зі *столицею Чичен-Іца*. Вражаючи пам'ятки їхньої культури, що є об'єктами зацікавленості туристів, включено до Світової спадщини ЮНЕСКО. До XVI ст. окремі народи доколумбової Америки освоїли величезні простори континенту та досягли значних успіхів в астрономії, математиці, географії, медицині, образотворчому мистецтві й літературі. Завдяки їм у практику світового землеробства увійшли кукурудза, картопля, томати, баклажани, боби, какао, ананас, соняшник, арахіс, ваніль. Вони відкрили каучук, володіли технікою будівництва, знали ковальську справу, ткацтво та інші ремесла. Попри значне відставання культурного розвитку в часі від культурного процесу народів Європи й Азії, багато досягнень індіанців суттєво вплинули на культуру й мистецтво світу.

Наприкінці XV ст. внаслідок Великих географічних відкриттів, як ви вже знаєте, Америку «відкрили» для себе європейські держави.

Відтоді на її теренах почалися колоніальні загарбання, що супроводжувалися пограбуванням і винищуванням корінного населення. Щоб зміцнити панування на захоплених землях, колонізатори в Центральній та Південній Америці насаджували свої релігії (здебільшого католицизм) і мови. Цей колоніальний період тривав у Північній Америці до кінця XVIII ст.

Мал. 124. Піраміда Ель-Кастильйо в Чичен-Іца (Мексика)

(проголошення незалежності США); протягом XIX ст. виникли і національні латиноамериканські держави. У різні історичні часи різні мотиви спонукали людей прямувати до берегів Америки. На зорі освоєння це були першопрохідці: одні зі зброєю в руках заради загарбання нових земель і багатств, послані волею можновладців (*Х. Колумб, Дж. Кабот, Е. Кортес, Ф. Пісарро* та ін.), інші — зі Словом Божим, аби збудувати нове життя. У наступні століття модель переселення змінилася мало. Одні йшли заради примноження своїх багатств, інші — у надії подолати злидні. Щоправда, додалося ще одне явище — работоргівля: потрібна була безправна робоча сила на плантаціях Нового Світу.

СУЧАСНЕ НАСЕЛЕННЯ. Кількість населення всіх субрегіонів Америки становить близько одного мільярда осіб. Його структура й особливості розселення склалися протягом останніх століть, після відкриття Америки. Основними є низка таких закономірностей:

1. Народи і країни, що сформувалися за цей час, є народами і країнами іммігрантів. У Північній Америці іммігранти і їхні нащадки становлять понад 95 %, а в Південній Америці — понад 80 % населення. Іммігранти в Новому Світі формують демографічну ситуацію та етнічну основу націй.

2. Сучасна етнічна структура населення відображає різноманітні види взаємодії між корінними індіанськими народами, європейцями-колоністами, рабами, вивезеними з Африки, та вихідцями з країн Азії. Тобто в Америці зосереджені народи різних рас, і виникає феномен формування націй з поліетнічною структурою.

3. З історією колонізації пов'язані витоки англійської, іспанської та французької мов, якими говорять більшість північно- і південноамериканців, а їхні суспільства і держави зазвичай відображають європейські традиції.

4. Понад 80 % населення є християнами і сповідують здебільшого католицизм, який протягом історії насильно насаджували в іспанських та португальських колоніях.

5. Протягом усієї історії в заселенні Америки переважали урбаністичні форми розселення, і нині міське населення становить у середньому 80 %.

Серед країн і народів континенту історично склалися два світи, що відмінні в мовах, якими говорять їхні мешканці, формуванні етносів, суспільній їх організації, зрештою, рівнями життя сформованих суспільств. Це — *Англо-Америка* і *Латинська Америка*.

ПІВНІЧНА АМЕРИКА (АНГЛО-АМЕРИКА). У субрегіоні проживають 378 млн осіб, це становить 4,8 % населення світу. Змішування різних народів і рас призвело до формування строкатого етнічного складу північноамериканських націй. Населення формувалося переважно вихідцями з Європи (Великої Британії, Шотландії, Ірландії, Німеччини, Скандинавських країн, Франції та ін.). Водночас близько 20 % населення США і 16 % населення Канади є представниками інших рас. У США

Мал. 125. Нью-Йорк — найбільше місто Північної Америки (США)

найбільшою расовою меншиною є мешканці африканського походження (майже 14 %), у Канаді — азійського (понад 11 %). Азію представлено вихідцями з Індії, Китаю, Японії, мусульманських країн та ін. Корінне населення субрегіону — нащадки різноманітних індіанських племен, ескімоси та інуїти — нині є рівноправними громадянами демократичних суспільств. Активна імміграція до

Північної Америки, здебільшого економічна, триває й досі — це один із проявів глобалізації. Уряди країн вітають приплив малокваліфікованої робочої сили (з країн Латинської Америки чи бідніших регіонів Азії) та високоосвічених спеціалістів для високотехнологічних виробництв чи обслуговування. Для країн Європи й Азії (насамперед Індії і Китаю) — це загроза «відпливу мізків».

Панівними мовами є *англійська, іспанська і французька*. Водночас із державною мовою ніхто не перешкоджає вживанню й інших. Наприклад, у США, де державною є англійська, у Нью-Йорку живуть декілька мільйонів пуерториканців (більше ніж у самому Пуерто-Рико), які спілкуються іспанською, вільно володіючи англійською. У Канаді державна мова також англійська, але *провінція Квебек* — франкомовна, з широким застосуванням французької мови (у школах, університетах, масмедіа). Найбільш поширена релігія в субрегіоні — християнство, його сповідають понад 75 % населення. У країнах Північної Америки створено сприятливі умови для активного суспільного життя національних меншин, що проявляється в діяльності діаспор. Серед діаспор найбільш численна і згуртована спільнота нащадків переселенців з *Ірландії* — понад 40 млн осіб, що на порядок перевершує кількість населення самої Ірландії; єврейська, китайська, українська громади.

Найбільш густонаселеною країною є *США*. Рівень урбанізації в субрегіоні високий — 83 %. Найбільші міста — *Нью-Йорк* (8,5 млн осіб), *Лос-Анджелес* (3,8 млн), *Торонто* (2,9 млн), *Чикаго* (2,7 млн), *Х'юстон* (2,3 млн осіб). Близькість міст на кордоні США і Канади, США і Мексики привела до утворення міжнародних мегалополісів (*Детройт — Віндзор, Сан-Дієго — Тіхуана, мегарегіон Великих озер*).

ЦЕНТРАЛЬНА АМЕРИКА. Кількість населення субрегіону становить 184 млн осіб, більшість його проживає в *Мексиці* (130 млн). Центральна Америка дуже строката етнічно, у різних країнах домінують різні групи. Так, найбільша частка метисів у структурі населення — у *Сальвадорі* й *Гондурасі* (80 %); європейців — у *Коста-Риці* (понад 70 %), а в *Белізі* й *Гондурасі* їх лише по 5 %. Найбільша частка індіанців — у *Гватемалі* (понад 38 %), тоді як у *Сальвадорі* їх лише 1 %. Найбільше африканців

(32%) зосереджено в *Белізі*. Імміграція привела сюди також арабів, євреїв, китайців. Офіційною мовою у більшості країн є іспанська.

Високий показник урбанізації мають *Мексика* й *Панама* — понад 80%. У той час, коли більшість мегалополісів розташовані у США, у *Мексиці* утворилася найбільша столична агломерація Америки — *Великий Мехіко* з населенням понад 22 млн осіб. Значне зростання кількості населення спостерігається в містах поблизу кордону Мексики і США, утворюючи транснаціональні спільноти з глибокою економічною і демографічною взаємодією. Наприклад, у *Сан-Дієго* (США) — *Тіхуана* (Мексика) кількість населення перевищила 5 млн осіб — це найбільша межова агломерація, розділена державним кордоном. Тіхуана приймає іммігрантів з усієї Латинської Америки, частин Європи й Азії. Концентрація населення на півночі Мексики тісно пов'язана з економічним ефектом від угоди про вільну торгівлю (НАФТА).

КАРИБСЬКИЙ БАСЕЙН. Карибські країни, а це спільноти населення регіону 44,5 млн осіб, сильно відрізняються від інших у цьому регіоні розмірами й культурою. Більшість острівних країн мають населення менше 1 млн осіб. Населення Карибів — це так само багатонаціональна суміш із нащадків індіанських племен, рабів із Західної Африки, найманих працівників з Азії. Пізніше до них додалися іммігранти з Європи (*Великої Британії, Італії, Франції, Іспанії, Нідерландів*). Нині індіанці становлять більшість у *Тринідаді й Тобаго*, африканці — на *Ямайці, Гаїті* (понад 90%), європейці — на *Кубі* (понад 60%). Представники змішаних рас (мулати-креоли, метиси) численні в *Домініканській Республіці*. Розмовляє населення Карибського

Мал. 126. Великий Мехіко — найбільша столична агломерація Америки (Мексика)

Мал. 127. Густонаселена Тіхуана на кордоні між Мексикою (праворуч) і США — ділянка міжнародного кордону, яка найчастіше у світі перетинається (близько 250 млн переходів щороку)

Мал. 128. Гавана — найбільше місто Карибського басейну (Куба)

Мал. 129. Індіанка з дитиною (Перу)

басейну здебільшого іспанською, англійською (*Ямайка*), французькою (*Гаїті*), голландською, гаїтянською мовами.

Найбільшими містами субрегіону є *Гавана* — столиця Куби і *Санто-Домінго* — столиця Домініканської Республіки.

ПІВДЕННА АМЕРИКА. У цьому субрегіоні Америки проживає найбільша кількість населення — 434 млн осіб. Найвища густота населення у *Бразилії*, де зосереджено понад половину населення Південної Америки. За нею ідуть *Колумбія*, *Аргентина*, *Венесуела*,

Перу. Мешканці сконцентровані поблизу західного і східного узбережжя материка, натомість внутрішні райони й крайні південні — малозаселені.

Етнічний склад, як і скрізь в Америці, дуже строкатий. Вихідці з Європи є повсюдно, але різко переважають в *Аргентині* (97 %), *Чилі* та *Уругваї* (по 88 %). У глибинних районах і нині домінують індіанські народи, яких налічують 40 млн осіб. Частка афроамериканців велика в населенні *Бразилії*. Білих нащадків іспанців і португальців, які народилися вже в Америці, називають креолами. «Креольськими» країнами є *Аргентина*, *Уругвай*, *Чилі*. Згодом до цієї групи почали відносити і нащадків італійців, німців, слов'ян та інших європейців. У *Бразилії* державною є португальська мова, майже в усіх інших країнах — іспанська. У Південній Америці склався виражений іспано-португальський ареал, у межах якого без труднощів прижилися романомовні іммігранти. Там проживають також понад 400 тис. осіб українського походження, найбільше — в *Аргентині* (250 тис.) та *Бразилії*.

Країни Південної Америки мають високий рівень урбанізації — понад 80 %. Найбільшими міськими агломераціями є *Сан-Паулу* (22,4 млн осіб) та *Ріо-де-Жанейро* (понад 13,6 млн) у Бразилії, *Буенос-Айрес* (майже 15,3 млн) в Аргентині.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Перелічіть основні закономірності, що простежуються у формуванні структури й розселення мешканців Америки.
2. Чим зумовлена строкатість етнічного складу американських націй?
3. Порівняйте рівень урбанізації Північної Америки й Центральної Америки.
4. У чому полягають особливості розміщення населення Південної Америки?
5. Якими мовами розмовляє населення Південної Америки? Чому цей субрегіон відносять до Латинської Америки?
- 6*. Оцініть рівень розвитку корінних народів доколумбової Америки. Порівняйте його з розвитком цивілізацій Сходу.

§ 34. ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРСТВА

- ♦ Пригадайте, до якого типу країн за рівнем розвитку належать країни Америки.

ФОРМУВАННЯ ГОСПОДАРСТВА РЕГІОНУ. Америка — регіон світу, сучасні країни і народи якого сформувалися після відкриття та колонізації її європейцями. В епоху активного заселення й освоєння Америка була сировинною базою надходження в країни Європи сировини та продуктів сільського господарства. Після завоювання незалежності в країнах Північної та Південної Америки відбувалося становлення всебічно розвиненого господарства. Різним субрегіонам властиві різні рівні розвитку: лідерами є економічно розвинені країни Англо-Америци, які входять до когорти країн «центру», країни Латинської Америки мають пересічні економічні показники, характерні для «напівпериферії» або «периферії».

Економіка Америки формувалася в умовах, принципово відмінних від Європи. Усі держави регіону — це колишні колонії, що утворилися внаслідок «імпорту» соціально-економічних укладів з країн-метрополій. З часом у них утвердилися власні моделі економічної, соціальної та політичної організації. Так, колонії **Центральної й Південної Америци та Карибського басейну**, утворені вихідцями з південної, католицької Європи, що значно довше зберігала феодальний уклад, у своєму економічному розвитку спиралися на монополні нефеодальні моделі плантаційного господарства. Існувала відносно нечисленна група великих землевласників, домінуюча група безземельних селян-креолів та привезених з Африки рабів. Більшість сільськогосподарської продукції (цукрова тростина, тютюн, бавовник, кава та ін.) постачалися на зовнішні ринки, переважно у Європу, натомість внутрішній ринок був обмежений.

Перші колонії у **Північній Америці** створювали громади протестантів, які хотіли самостійно організовувати своє життя без станових, релігійних та інших бар'єрів, притаманних Старому Світові. У їхньому середовищі були поширені дрібне землеволодіння, рівні соціальні можливості, прагнення до політичної самоорганізації за принципом «знизу догори». Відповідно, набагато більше значення мали дрібні й середні землевласники і матеріально незалежні підприємці. Тому монополії не мали там такого тотального контролю над суспільством. Сформувався набагато потужніший внутрішній ринок, а наявність капіталу і приватної ініціативи сприяли швидкій індустріалізації Північної Америки після здобуття країнами незалежності.

Так сформувався поділ Америки на капіталістичну індустріальну на півночі та нефеодальну економічно консервативну аграрну плантаційну на півдні. В умовах мінімального втручання держави в економіку у **США** почали розвиватися великі торгові, а згодом і промислові компанії, що стали основним локомотивом нагромадження капіталу, створення робочих місць і лобістами економічної політики уряду. Поступово кор-

Таблиця 35

Соціально-економічні показники країн Америки (2023)*

Країна	ВВП млн дол. США	ВВП (ПКС) на душу населення, дол. США
РОЗВИНЕНІ («Велика сімка»)		
США	27 360 935	81 695
Канада	2 140 086	61 582
КРАЇНИ, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ		
3 високим рівнем доходу		
Бразилія	2 173 666	20 584
Мексика	1 788 887	25 602
Аргентина	640 591	29 363
Колумбія	363 540	21 548
Чилі	335 533	33 285
Перу	267 603	16 717
Домініканська Республіка	121 444	25 611
Еквадор	118 845	15 870
Пуерто-Рико	117 902	47 700
Панама	83 382	39 695
Уругвай	77 241	34 062
Парагвай	42 956	17 466
Гаяна	16 786	55 263
Багамські Острови	14 339	35 555
Суринам	3 782	21 047
3 середнім високим рівнем доходу		
Куба	147 193	12 300
Венесуела	102 328	8 486
Болівія	45 850	10 727
Гондурас	34 401	7 211
Сальвадор	34 016	12 542
Ямайка	19 423	11 475
Нікарагуа	17 829	8 044
3 середнім низьким рівнем доходу		
Гаїті	19 851	3 256

* За даними Світового банку.

індустріалізація; розширення спеціалізації за рахунок міжнародної виробничої кооперації; триває переорієнтація на інвестиційний капітал з Європи.

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР. Розвиток цього сектору — найважливіший напрям для більшості країн регіону. Його частка у структурі ВВП — близько 60 %, але його спеціалізація в різних країнах Америки суттєво різниться. Так, уже понад сто років провідним регіональним і світовим

порації почали шукати можливості інвестувати надлишок капіталу за межами країни. На початку ХХ ст. ТНК США стали основною рушійною силою формування національних економік та міжнародного поділу праці в Америці. Значний дисбаланс у розвитку Північної та Латинської Америки сприяв формуванню центр-периферійної моделі, де США виступали ядром концентрації капіталу та рушієм зростання, а країни Латинської Америки — джерелом ресурсів, а пізніше — дешевої робочої сили.

Нині країни Америки суттєво різняться як за загальним рівнем свого економічного розвитку, так і за структурою та міжнародною спеціалізацією господарств. Країни Північної Америки — США і Канада — належать до типу економічно розвинених і входять до «Великої сімки» передових економік світу. Усі держави Центральної та Південної Америки і Карибського басейну — це країни, що розвиваються, з різним рівнем доходів (табл. 35).

Останнім часом в Америці відбувається поступова зміна характеру міжнародного поділу праці. Поступово знижується роль США і Канади як індустріальних лідерів і посилюється їх значення як «мозкових центрів» економічного життя. Водночас у країнах Латинської Америки відбувається

Таблиця 36

Країни-лідери Америки за обсягом туристичних відвідувань (2019)

Місце	Країна	Кількість відвідувань, млн осіб
1	США	79,3
2	Мексика	45,0
3	Канада	22,1
4	Бразилія	6,4
5	Домініканська Республіка	6,4

центром інвестицій, фінансових та ділових послуг є США; їх компанії забезпечували трансрегіональні транспортні сполучення, розвивали енергетичну та телекомунікаційну інфраструктуру. У рейтингу найбільших ТНК світу в першій десятці — чотири зі США: *Walmart (Валмарт), Amazon, Apple, ExxonMobil (2023)*. На відміну від США, Канада відіграє значно скромнішу роль на міжнародному ринку капіталу. Водночас вона відома високим рівнем надання ділових послуг і комфортними умовами для ведення бізнесу.

Швидкими темпами розвиваються сфера гостинності й туризм. Відомими туристичними напрямками в субрегіоні є низка країн (табл. 36). Основні їхні туристичні ресурси — пляжі океанічних узбереж (*Мексика, Бразилія*), особлива природа та курорти островів Карибського басейну (*Домініканська Республіка, Куба, Багамські Острови*), історико-культурна спадщина, зокрема й корінних народів (*Мексика, Чилі, Перу*). Пригодницьким видом туризму є подорожі у глибинні райони Амазонії, високогір'я Анд та ін. Всесвітню популярність здобули танцювальні традиції країн Латинської Америки. Об'єктами справжнього туристичного паломництва стали карнавали самби в *Ріо-де-Жанейро (Бразилія)*, сальси у *Сантьяго-де-Куба (Куба)*, фестивалі танго в *Буенос-Айресі (Аргентина)*.

Країни Латинської Америки долучаються до світового ринку капіталу. Найбільшими ТНК там є нафтогазові гіганти *Petrobras (Бразилія), Petex (Мексика), PDVSA (Венесуела)*. За обсягом виручки ці компанії випереджають канадські ТНК. Для окремих невеликих країн Центральної Америки та Карибського басейну основу економіки становить офшорна банківська діяльність. Зокрема, до так званих податкових гаваней належать *Кайманові Острови, Панама, Багамські Острови, Британські Віргінські Острови, Коста-Рика* та ін.

Мережа світових міст, що є центрами надання міжнародних ділових послуг і забезпечують бізнесові, культурні та політичні комунікації на глобальному рівні, охоплює як північ, так і південь Америки — *Нью-Йорк, Сан-Паулу, Чикаго, Мехіко, Торонто, Лос-Анджелес, Вашингтон, Буенос-Айрес, Сан-Франциско*.

Важливим складником третинного сектору є транспорт. За його розвитком США і Канада істотно випереджають країни Латинської Америки. Щільність розвитку наземного транспорту співвідноситься з густотою розселення. Трансрегіональне значення мають *Трансамазонське й Панамериканське шосе* — система автомобільних шляхів, що

Мал. 136. Прохід суховантажного судна крізь шлюзи Панамського каналу

в меридіональному напрямі пронизують обидва Американські континенти вздовж Тихоокеанського узбережжя. Мережа *залізниць* так само суттєво щільніша в Північній Америці. У країнах Латинської Америки вони сполучають переважно столичні міста (або порти) з розташованими в глибині континенту районами розроблення корисних копалин та заготівлі деревини. Найдовші мережі мають *США, Канада, Бразилія*. Бразилія — лідер

Америци за протяжністю електрифікованих залізниць. Водночас є країни з надзвичайно низьким рівнем покриття залізницями. Міжнародні сполучення здійснюють переважно *авіаційним* та *морським транспортом*. За кількістю міжнародних аеропортів беззаперечно лідерство належить *США* (понад 100); по кілька десятків мають *Мексика, Бразилія* і *Канада*. Головні повітряні хаби в регіоні — *Хартсфілд-Джексон (Атланта), Лос-Анджелес, О'Хара (Чикаго) й Даллас-Форт-Уорт* у США; *Торонто-Пірсон (Торонто)* та *Ванкувер* у Канаді; *Сан-Паулу* у Бразилії; *Мехіко* в Мексиці. Найбільшими морськими портами Америки, що обслуговують контейнерні перевезення, є *Лос-Анджелес, Нью-Йорк* і *Саванна* у США; за загальним тоннажем лідирують *Південно-Луїзіанський порт, Х'юстон* та *Нью-Йорк*. Важливе регіональне значення мають також *порти Ванкувер* (Тихоокеанське узбережжя Канади), *Сантус* у Бразилії, *Колон* на вході в Панамський канал (Панама).

ВТОРИННИЙ СЕКТОР. Розвиток вторинного сектору економіки визначальний для багатьох країн Америки. Безперечним лідером як за обсягами, так і за рівнем технологізації промислового виробництва є *США*. Із значним відривом далі йдуть *Канада, Бразилія, Мексика* й *Аргентина*. Якщо США і Канада першими пройшли етап індустріалізації і вже наприкінці ХХ ст. перейшли до постіндустріального етапу розвитку, то країни Центральної та Південної Америки нині переживають піднесення обробної промисловості.

Промисловість Америки розміщено нерівномірно. Так, у Північній Америці розрізняють три великі промислові райони. *Приозерний район* об'єднує промислові агломерації довкола міст *Чикаго, Детройт, Клівленд, Мілуокі* у США і *Торонто* й *Оттава* в Канаді та спеціалізується на чорній металургії, металообробленні, машинобудуванні.

Приатлантичний район повністю розташований у межах США й охоплює територію його семи штатів на східному узбережжі з головними центрами у *Нью-Йорку, Філадельфії* та *Балтиморі*. Район переживає реіндустріалізацію — старі виробництва (металургія, суднобудування, текстильне) втрачають позиції, натомість розвиваються сучасні напрями хімії, високотехнологічного машинобудування, харчової промисловості

тощо. Основою спеціалізації *Примексиканського району (Галф)* у США є нафтоперероблення і хімія органічного синтезу, медицина та біотехнології, аерокосмічна промисловість. Найбільші центри — *Х'юстон, Новий Орлеан, Батон-Руж*. Продовженням Примексиканського району є прикордонні зі США території Мексики. Наприкінці ХХ ст. там активно розвивалися так звані **макіладори** — величезні підприємства працевістких напрямів (виробництва тканин, одягу, продуктів харчування, окремі машинобудівні).

Мал. 131. Макіладори — поширена форма організації виробництва вздовж кордону Мексики і США

Майже вся їх продукція орієнтується на експорт до США. Щоправда, з посиленням позицій Китаю в ролі «світової фабрики» макіладори переживають кризовий період від початку 2000-х рр. Міграція швейного та текстильного виробництва із США поширилася також на країни Центральної Америки — *Гондурас, Гватемалу, Нікарагуа*.

Нині формуються нові промислові райони в країнах Латинської Америки. Так, автомобілебудівні кластери виникли у *штаті Пуебла* в Мексиці, навколо міста *Кордова* в Аргентині. Довкола *Сан-Паулу* у Бразилії концентруються підприємства аерокосмічної, автомобілебудівної, нафтохімічної та металургійної промисловості.

ПЕРВИННИЙ СЕКТОР. Для всіх країн Америки важливим лишається первинний сектор господарства. **Видобувна промисловість** лежить в основі індустріальної могутності передових країн регіону — *США і Канади*. Вона також відіграла ключову роль для розвитку переробної промисловості нових індустріальних країн Південної Америки, у яких видобуток корисних копалин та їх подальший експорт становлять основу національного доходу. Найбільш важливим у регіоні є видобування нафти і природного газу на шельфі та в передгірських прогинах *Кордильєр і Анд*. Активне її видобування здійснюють *США, Канада, Мексика, Венесуела, Колумбія, Еквадор, Аргентина (Техаський, Аляскінський, Каліфорнійський, Мексиканської затоки, Західноканадський, Центральноамериканський басейни)*. Залізну руду і марганець видобувають у районах *Канадського, Бразильського та Гвіанського щитів*. Геосинклінальний пояс на заході Америки відзначається багатством руд кольорових металів — цинку, свинцю, срібла, міді, золота, нікелю та ін. *Чилі* має унікальні запаси і є одним зі світових лідерів з видобутку мідних руд. Значні розроблення нікелевих руд ведуть *Канада, Бразилія, Гватемала і Куба*. *Бразилія, Ямайка, Суринам і Венесуела* входять до десятки світових лідерів з видобутку бокситів.

Продукція **сільського господарства** становить значну частину експортної спеціалізації для більшості країн Америки. Так, *Брази-*

лія є світовим лідером за обсягом експорту яловичини. Потужний вуглевидобуток мають США (Аппалацький басейн) і Канада (Західний басейн), до десятки лідерів входять США, Канада, Уругвай, Парагвай і Мексика. США, Бразилія та Канада належать до світових лідерів з виробництва й експорту свинини. До десятки провідних експортерів пшениці входять Канада, США, Аргентина і Мексика; кукурудзи — США, Бразилія, Аргентина і Мексика; сої — Бразилія, США, Аргентина. Унікальні мікрокліматичні умови в гірських долинах Аргентини і Чилі сприяли поширенню виноградарства, що заклало там міцні виноробні традиції.

Високі показники сільськогосподарського виробництва, з одного боку, зумовлені сприятливими агрокліматичними умовами великих за площею країн, що мають невисоку щільність населення. Це створює передумови для розвитку екстенсивних форм як рослинництва, так і тваринництва за незначних витрат на виробництво. З іншого боку, впровадження новітніх технологій, що підвищують продуктивність сільського господарства, дають додатковий ефект.

Для низки країн Латинської Америки, не охоплених хвилею індустріалізації, сільське господарство лишається життєво важливим складником експортно орієнтованої економіки. Зокрема, це стосується країн Центральної Америки — Коста-Рики, Нікарагуа, Гондурасу, Сальвадору, Гватемали. У першій половині ХХ ст. основою їх експорту були тропічні фрукти, за що вони отримали назву «бананові республіки». Нині сільське господарство цих країн спеціалізується також на вирощуванні цукрової тростини, кави і спецій. Значний вплив на вузьку спеціалізацію їх сільського господарства здійснює глобалізація — високий попит на світовому ринку й дешева праця сприяють активності ТНК, що опікуються вирощуванням і постачанням типових для цих країн тропічних культур на світові ринки.

Не менш важливою сферою для низки країн Америки є лісове господарство. Регіон покривають як північний, так і екваторіальний лісові пояси. Левова частка лісозаготівлі в межах північного лісового поясу ведеться у Канаді й частково США. Заготівля та експорт цінних тропічних порід (червоне дерево, каучуконоси) ведеться у Центральній Америці та басейні Амазонки. Для більшості країн регіону, у прибережних районах, важливою галуззю є рибальство. Риба і морепродукти часто входять до традиційного раціону місцевого населення, а також ідуть на експорт.

ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНИ З КРАЇНАМИ АМЕРИКИ. Україна підтримує економічні, політичні й культурні зв'язки з низкою країн Америки. Найбільш інтенсивне економічне співробітництво склалося з економічно розвиненими країнами — США і Канадою. Ці країни виступають і головними зовнішньополітичними партнерами України. Важливою є співпраця з Бразилією в космічній сфері — Україна бере участь у спільному проєкті із запуску літальних апаратів з ракетноносіями україн-

ського виробництва з бразильського космодрому Алкантара.

У країнах Америки проживає численна українська діаспора. Найбільші громади етнічних українців мешкають у США та Канаді. Наприкінці XIX ст. відбулася еміграція до Бразилії та Аргентини. Невелика громада переселенців з України оселилася також у Парагваї.

Таблиця 37

Чисельність української діаспори у країнах Америки

Країна	Приблизна кількість мешканців українського походження, тис. осіб
Канада	1250
США	976
Бразилія	до 500
Аргентина	250–300
Парагвай	5–8

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

- Охарактеризуйте історико-географічні передумови формування економіки в Америці.
- Яку спеціалізацію має третинний сектор у країнах Америки?
- Обґрунтуйте напрямки розвитку транспортної мережі в Америці.
- Проаналізуйте соціально-економічні показники країн Америки (табл. 35). Чому Суринам із ВВП 3,782 млрд дол. США віднесено до групи країн з високим рівнем доходів, а Гаїті з ВВП 19,851 млрд дол. США — до групи з середнім низьким рівнем?
- Де в Америці сформувалися великі промислові райони? Покажіть їх на карті. Якою є їх спеціалізація?
- Назвіть причини нерівномірності економічного розвитку Північної, Центральної та Південної Америки.
- Поміркуйте, яку роль в економіці країн регіону відіграють ТНК.
- * Проаналізуйте, як природні та історичні чинники, а також глобалізація вплинули на спеціалізацію сільського господарства Америки.

ПРАКТИЧНА РОБОТА

Складання картосхеми типології країн Америки за рівнем їх економічного розвитку

- Пригадайте, які розрізняють основні типи та підтипи країн за рівнем їх економічного розвитку згідно з класифікацією ООН (див. § 2).
- На контурній карті (політичній) позначте кордони найбільших держав Америки та підпишіть їхні назви. Зафарбуйте контури держав кольором відповідно до належності країни до того чи іншого підтипу.
- Зробіть висновок про те, як розподілилися держави відповідного рівня економічного розвитку між субрегіонами Америки. У якому з них зосереджено економічно найбільш розвинені країни? Поміркуйте, чому.

ПРОВЕДІТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

- «Бананові республіки»: типові ознаки та сучасний розвиток.
- Панамериканське шосе — дорога через три Америки.
- Туризм як чинник розвитку країн Карибського басейну.

§ 35. США

Сполучені Штати Америки

Географічне положення
Розташовані в центральній частині Північної Америки, мають вихід до Тихого, Атлантичного та Північного Льодовитого океанів.

Державний лад
Президентська республіка.
Територіальний устрій
Федерація, складається з 50 штатів: 48 — основна материкова частина країни, штат Аляска та острівний штат Гаваї.

Населення
Треті за кількістю у світі.
Міське населення — 83%.
Найбільші міста — Нью-Йорк, Лос-Анджелес, Чикаго.

Природні умови і ресурси
Клімат: помірний і субтропічний, на Алясці — субарктичний.
Рельєф: гори і плато займають половину території (Кордильєри, Аппалачі).
Внутрішні води: річки — Міссісіпі, Міссурі, Огайо; система Великих озер.
Мінеральні ресурси: кам'яне вугілля, нафта, природний газ, уран, срібло, золото, залізни, свинцеві, мідні руди.

Економіка
Постіндустріальна країна; перша у світі за величиною ВВП.

Третинний сектор
Ділові послуги, фінансова, науково-дослідницька сфери, транспорт, туризм.

Вторинний сектор
Обробна промисловість найрозвиненіша у світі.

Первинний сектор
Потужна видобувна промисловість; високопродуктивне с/г, у якому домінує тваринництво.

9,8 млн км²
340 млн осіб
Вашингтон

МІСЦЕ В РЕГІОНІ ТА СВІТІ. Сполучені Штати Америки (США) розташовані в центральній частині Північної Америки, між Канадою і Мексикою. Їх територія охоплює 50 штатів, з яких 48 розташовані в межах основної материкової частини, а два відокремлені — *Аляска* (відмежована від основної частини територією Канади) і *Гаваї* (розташовані на однойменному архіпелазі в Тихому океані). Також США контролюють

Таблиця 38

США у регіоні та світі

Показники	Значення	Місце в Америці	Місце у світі
Площа території	9,8 млн км ²	2	4
Населення	340 млн осіб	1	3
ВВП	27,4 трлн дол. США	1	1
ВВП (ПКС) на душу населення	81 695 тис. дол. США	1	7
Індекс розвитку людського потенціалу	0,927	2	20

острівні території: *Пуерто-Рико* й *Американські Віргінські Острови* в Карибському морі, *Американське (Східне) Самоа*, *Гуам* і *Північні Маріанські Острови* в Тихому океані. США є головним осередком глобального економічного зростання, володіють найбільшим у світі науково-технічним потенціалом, відіграють провідну роль у міжнародному політичному житті. США — порівняно молода держава, що проголосила незалежність від

Великої Британії у 1776 р. Від моменту свого заснування країна лямала звичні для Європи стереотипи щодо державотворення. Так, на колоніальних теренах американці побудували ефективну економіку, що швидко почала випереджати європейські метрополії. Сполучені Штати вперше в сучасній історії запровадили дієву модель демократичного управління за принципом «влада для громадян», а не «громадяни для влади», створили першу багатоетнічну, але політично згуртовану націю.

ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ. Природні умови на більшості території сприятливі для її освоєння людиною, хоча вплив кліматичних особливостей і рельєфу зумовлює низьку щільність заселення та освоєння гірських і пустельних районів, а також Аляски. Південний схід США потерпає від частих ураганів і торнадо, тоді як Тихоокеанське узбережжя перебуває в зоні підвищеної сейсмічної небезпеки.

Природно-ресурсний потенціал дає змогу розвивати всі сучасні напрями економіки. США володіють потужною мінерально-сировинною базою. На території країни сконцентровано одні з найбільших у світі запаси кам'яного вугілля (*Аппалацький басейн*), близько 30 % світових запасів срібла, 20 % свинцю, понад 10 % заліза. Стратегічне значення мають поклади нафти і природного газу (*Техаський, Аляскінський, Каліфорнійський басейни та басейн Мексиканської затоки*), урану, міді, золота й інших руд кольорових металів (*рудний пояс Кордильєр*).

НАСЕЛЕННЯ. Розселення населення США є нерівномірним. Найвища його щільність — на Атлантичному й Тихоокеанському узбережжях та поблизу Великих озер. Центральні та західні райони заселено дуже мало. Це пов'язано з рельєфом і посушливим кліматом. Частка міського населення становить майже 83 %. Саме у цій країні сформувалися основні тренди сучасної урбанізації. Хоча США вже втратили статус країни найвищих у світі будівель, поступившись ОАЕ, Китаю, Саудівській Аравії та Південній Кореї, нагромадження хмарочосів сформувало стійкий образ типового американського міста. Водночас особливістю міст у США є поєднання висотної забудови в ділових центрах (даунтаунах) із одно- та двоповерховою на периферії у «спальних» районах. Багато американців вважають життя у багатоповерхівках некомфортним і надають перевагу невеликим замиським будинкам. Платою за зручності замиського

Рекорди світу

Мешканці США становлять лише 4,3 % населення планети. Водночас ця держава споживає 33,4 % усіх матеріальних благ світу, що є найвищим показником для однієї країни.

Мал. 132. Розміщення населення США

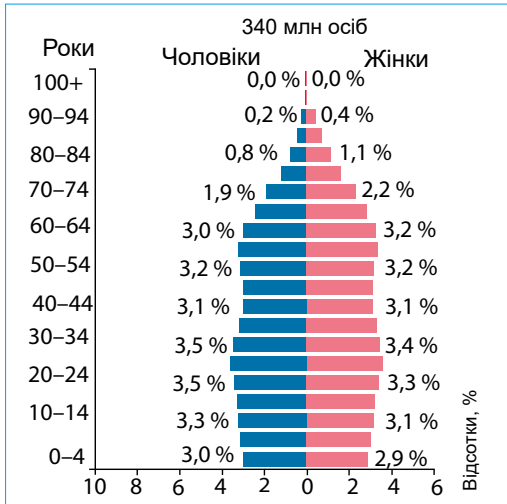

Подорож у слово

Нью-Йорк, заснований у 1614 р. голландцями на о. Мангеттен, що в гирлі р. Гудзон, спершу дістав назву *Новий Амстердам*. Після захоплення англійцями місто назвали Нью-Йорком на честь короля Якова II, герцога йоркського. Завдяки вигідному розташуванню у природній гавані воно поступово перетворилося на провідний торговельний порт. Нині це — найбільше місто США, головний економічний і культурний центр країни, населення якого становить 8,5 млн осіб (в агломерації — понад 20 млн).

Мал. 133. Острів Мангеттен — історичне ядро Нью-Йорка, забудоване хмарочосами

Мал. 134. Статеві-вікова піраміда населення США

Так сталося внаслідок великомасштабної імміграції з різних країн та континентів. Понад 70 % мешканців мають європейське коріння і належать до категорії білих американців. Нащадки вихідців з Африки становлять майже 14 % мешканців країни. Активізувався приплив іммігрантів з країн Азії. Майже 8 % громадян США мають змішане расове коріння. Расові та етнічні відносини є давнім джерелом соціальної напруженості у США.

життя є необхідність долати до 100 км у щоденних подорожах на роботу і додому. Найбільшими міськими агломераціями з населенням понад 5 млн осіб є *Нью-Йорк, Лос-Анджелес, Чикаго, Даллас, Х'юстон*. Низка міських агломерацій злились у суцільні урбанізовані ареали — мегалополіси. Найбільшими з них є *Приозерний (Чипіттс: Чикаго — Піттсбург), Приатлантичний (БосВаш: Бостон — Вашингтонський коридор), Каліфорнійський (СанСан: Сан-Дієго — Сан-Франциско)*.

Демографічна ситуація у США доволі збалансована. Природний приріст населення постійно скорочується впродовж кількох останніх десятиліть, проте досі має додатне значення (4 ‰). За рахунок припливу мігрантів річне зростання кількості населення за останні 10 років у середньому становило близько 7 ‰. США традиційно є країною, що приймає мігрантів. Навіть нині, попри постійні спроби уряду обмежити приплив іноземців, щороку прибуває близько 1 млн людей, які отримують офіційний дозвіл на проживання. Через помітний розрив у рівні життя і можливостях працевлаштування між США та прикордонними районами Мексики до південних штатів спрямовано великі потоки нелегальних трудових мігрантів.

Населення США має надзвичайно строкатий расовий та етнічний

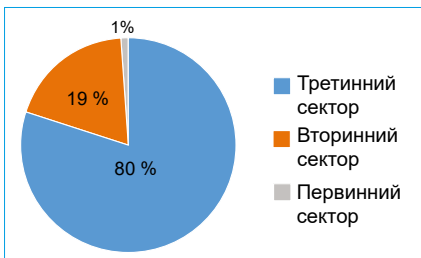
Українська діаспора у США є однією з найчисленніших у світі (близько 976 тис. осіб). Масові переселення українців до США відбувалися впродовж трьох перших хвиль еміграції — під впливом економічних, військових і політичних чинників. На відміну від Канади, українські емігранти у США значно швидше розчинилися в культурному середовищі країни. Так, із них та їхніх нащадків українською мовою в побуті користуються лише 14 %. Українська діаспора у США проживає доволі компактно: майже половина — у *штатах Пенсільванія, Нью-Йорк та Нью-Джерсі*. Великі громади українців мешкають у *штатах Каліфорнія, Іллінойс, Вашингтон*.

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ. США досягли безпрецедентного у світовій історії успіху в економічній царині. Від моменту проголошення незалежності країна стрімко розвивалася, випереджаючи держави Старого Світу. Головними чинниками, завдяки яким економіка набула такого розвитку, по-перше, стала **свобода підприємницької діяльності**, не обмежена надмірним податковим тиском та бюрократичним регулюванням з боку держави. Велике значення мала **потужна природно-ресурсна база**, що дала змогу впродовж ХІХ ст. наростити промисловий потенціал і вести високопродуктивне сільське господарство. В умовах вільної конкуренції США стали осередком **нагромадження капіталу**, що використовувався як інвестиційний ресурс для ще більшого зростання. Після Другої світової війни американська **економіка лишилася практично неушкодженою** (на відміну від європейських держав), і країна зайняла позицію світового лідера. Упродовж ХХ ст. США активно розвивали міжнародну торговельну й інвестиційну діяльність, ставши локомотивом світового економічного прогресу. Якщо у ХІХ ст. країна притягувала до себе капітал, то у ХХ ст. вона перетворилася на **осередок концентрації технологій**. Американська економіка — найбільш інноваційна і технологічно оснащена у світі. На початку ХХІ ст., із розвитком технологій зв'язку, почали розвиватися міжнародна біржова та фінансова діяльність, і США стали ядром міжнародних фінансових і фондових ринків, визначаючи основні світові тренди.

Сучасна економіка США має всі ознаки змішаної моделі економічного розвитку. В основі господарської діяльності лежить приватна ініціатива та приватна власність, водночас уряд частково контролює низку сфер надання громадських послуг — освіту, судочинство, медичне обслуговування, поштову службу тощо. Урядовий контроль може здійснюватися в різних формах: державна власність на окремі підприємства, спонсоровані федеральним урядом програми фінансової допомоги населенню, регулятивні обмеження. Федеральне регулювання на сьогодні у тій чи іншій формі охоплює майже всі види діяльності, регламентуючи умови праці, споживчі стандарти, стандарти безпеки, захисту довкілля тощо. Водночас, порівняно із більшістю країн Європи, рівень свободи підприємництва у США суттєво вищий. Саме тому у США з'являються такі сміливі бізнес-проекти, як *Tesla, SpaceX та Starlink* Ілона Маска.

Важливим чинником є *забезпеченість трудовими ресурсами*, зокрема найвищої кваліфікації, у результаті сприятливої демографічної ситуації та припливу трудових мігрантів. До США стікається як дешева робоча сила, необхідна на виробництві, так і найкращі та найбільш підготовлені кадри в усіх сферах економіки (саме для США характерний не «відплив», а «приплив мізків» з усього світу). У країні працюють передові університети, у яких готують фахівців найвищого рівня.

Особливістю економіки США є значне переважання імпорту над експортом, що компенсується «експортом» американського долара як найбільш уживаної міжнародної розрахункової грошової одиниці. Іс-

Мал. 135. Секторальна структура економіки США, % ВВП

тотний вплив на розвиток американської економіки мають великі ТНК, діяльність яких часто виходить далеко за межі країни.

США були серед перших країн світу, що здійснили перехід до постіндустріальної стадії розвитку. Третинний сектор їхньої економіки продукує майже 80 % ВВП і дає роботу понад 79 % зайнятих (мал. 135).

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Покажіть на карті складові частини території США: основну материкову та дві відокремлені. Охарактеризуйте їх розташування.
2. У чому полягають особливості розселення населення США? Поміркуйте, які тематичні карти допоможуть пояснити його розміщення.
3. Проаналізуйте статево-вікову піраміду США (мал. 134). Якими є особливості статевої та вікової структури населення країни?
4. Спробуйте спрогнозувати вплив демографічних процесів на працересурсний потенціал країни в найближчі десятиліття.
5. США — економічно й політично найпотужніша країна світу. Доведіть або спростуйте це.
6. Проаналізуйте секторальну структуру економіки США (мал. 135). Що вказує на постіндустріальний розвиток країни?
- 7*. Назвіть чинники, завдяки яким економіка США набула безпрецедентно успішного розвитку. Поміркуйте, чи могли б вони «спрацювати» в Україні в реформуванні нашої економіки. Відповідь обґрунтуйте.

ПОПРАЦЬОТЕ В ГРУПІ

Користуючись фізичною та тематичними картами Північної Америки, охарактеризуйте природні умови США:

група 1 — клімат; *група 3* — внутрішні води;
група 2 — рельєф; *група 4* — рослинний покрив і ґрунти.

Зазначте, як їхні особливості позначаються на розміщенні населення й розвитку господарства.

§ 36. США (продовження)

- ◆ Пригадайте, якою є секторальна структура економіки США. Який відсоток ВВП країни продукує третинний сектор?
- ◆ Що таке технополіси?

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР. У США розвинено практично всі напрями невиробничої сфери. Чільне місце за економічним значенням належить **фінансовій та біржовій діяльності**. США є країною з найвищою у світі концентрацією міжнародного капіталу, тож саме там сформувалися кілька географічних кластерів фірм міжнародного масштабу, що визначають глобальні фінансові та інвестиційні потоки. Осередками їхньої діяльності є світові міста *Нью-Йорк, Чикаго, Лос-Анджелес, Сан-Франциско, Вашингтон*. *Нью-Йоркська фондова біржа (NYSE)* — найбільший у світі ринок, де здійснюється торгівля цінними паперами (акціями, облигаціями тощо). Чотири американські банки, серед яких і *JPMorgan Chase (Джей Пі Морган Чейз)* — найбільший у США і другий у світі за розмірами активів, входять до 15 найбільших у світі. У США зосереджено численні компанії, що надають найрізноманітніші **ділові послуги**: консалтингові, аудиторські, рекламні та ін.

США — світовий лідер у **сфері науково-дослідних і дослідницько-конструкторських робіт**. Цьому сприяє висока концентрація фінансових ресурсів, найсучасніше оснащення лабораторій та дослідницьких центрів, а також найкращі перспективи професійного розвитку і кар'єрні можливості для науковців, конструкторів, інженерів. У країні сформувалося близько 170 технопарків найрізноманітнішої спеціалізації — від технологій збагачення урану і сучасних напрямів хімії органічного синтезу до мікробіології, інженерії, мережових і комп'ютерних технологій. Відомим на весь світ кластером технопарків є **Кремнієва долина** — район зосередження науково-дослідних центрів і виробничих потужностей, на яких виготовляють тестові зразки для випробовування нових технологій. Там розташовано головні офіси таких всесвітньо відомих корпорацій, як *Intel (Інтел)* — найбільшого у світі виробника мікропроцесорів і флеш-пам'яті; *Facebook (Фейсбук)* — найбільшої у світі соціальної мережі; *NVIDIA (НВідіа)* — одного з найбільших розробників графічних процесорів і штучного інтелекту (роботів); *Adobe Systems (Едоубі Системс)* — розробника програмного забезпечення; *Hewlett Packard (Х'юлетт Паккард)* — виробника серверів, систем зберігання даних, мережового обладнання та хмарних сервісів. Подібними за масштабами і значенням є **науково-дослідний парк НАСА, Стенфордський**, а також **технопарк «Шосе 128»** в околицях *Бостона*, що сформувався довкола наукових осередків *Гарвардського університету та Массачусетського технологічного інституту*.

У сфері **продукування технологій** всесвітньо відомою є **корпорація Microsoft (Майкрософт)** — найбільший у світі розробник комп'ютерного програмного забезпечення. *International Business Machines*

Мал. 136. Штаб-квартира компанії «Гугл»

Мал. 137. Лабораторія реактивного руху НАСА у Каліфорнійському технологічному інституті — одному з провідних центрів космічних технологій

Рекорди світу

Facebook — найбільша у світі соціальна мережа: у 2021 р. кількість її користувачів у всьому світі досягла понад 1 млрд осіб, в Україні — 10 млн. Компанії також належать сервіси Instagram, WhatsApp. Її засновником і керівником є Марк Цукерберг.

Рекорди світу

США — світовий лідер із технологічних інновацій. Останніми роками чотири ТНК США (Microsoft, Intel, Johnson & Johnson, Google) входять до 50 найбільших компаній світу за обсягами фінансування науково-дослідних і дослідницько-конструкторських робіт.

(IBM) надає інтернет-послуги, забезпечуючи роботу серверів і консультування в різних сферах від комп'ютерів до нанотехнологій. IBM також відома інноваційними винаходами — банкомат (АТМ), персональний комп'ютер, дискета, твердий магнітний диск (вінчестер), картка з магнітною смужкою, реляційна база даних, мова програмування SQL, штрих-код товарів та ін. Google (Гугл) спеціалізується на послугах, пов'язаних з Інтернетом: рекламі, хмарних обчисленнях. Компанія є розробником однієї з найбільших у світі пошукових систем, яка аналізує та зберігає мільярди вебсторінок, щоб користувачі могли знайти потрібну їм інформацію за допомогою ключових слів. Онлайн-сервіси від Apple охоплюють iTunes iStore, iOS App Store, Mac App Store, Apple Music, iCloud.

За кількістю зайнятих найбільшою сферою третинного сектору є **освіта** (у США розташовано провідні університети світу) та **охорона здоров'я**. На другому місці — **оптова та роздрібна торгівля**, що є основною сферою діяльності для дрібного і середнього підприємництва. Надзвичайно зросла роль онлайн-торгівлі, що дедалі більше витісняє традиційні магазини.

Динамічно розвивається **туристична сфера**. За кількістю іноземних відвідувачів США поступаються лише Франції. Країна має одні з

найвищих у світі стандарти розвитку готельної індустрії та сервісу. Вона забезпечена туристичними й рекреаційними ресурсами, щоб зацікавити відвідувачів. Із природних об'єктів всесвітню славу мають *Ніагарський водоспад*, *національні парки Єллоустонський, Йосеміті та Еверглейдс*, *Долина Смерті* — одне з найспекотніших місць у світі, *Мамонтова печера* — найдовша у світі система карстових порожнин та ін. У Корди-

Рекорди світу

США — світовий лідер із медичних інновацій. Від 1966 р. їх дослідники отримали більше Нобелівських премій з медицини, ніж із решти країн світу. Сполучені Штати більше витрачають на охорону здоров'я на душу населення та більше у відсотках від свого ВВП (понад 15 %), ніж будь-яка інша країна світу.

Мал. 138. Парк розваг «Діснейленд» у м. Анахайм, штат Каліфорнія

льєрах та Аппалачах створено сотні гірськолижних курортів і курортів на мінеральних водах. Надзвичайно привабливими для туристів є океанські *узбережжя Флориди і Каліфорнії*, що мають прекрасні умови для пляжного відпочинку і занять серфінгом. Справжнім туристичним раєм вважаються *Гаваї*, де відвідувачі можуть зануритися в атмосферу полінезійської традиційної культури, побачити діючий вулкан Кілауеа і тропічну флору тихоокеанських островів. Не менш багата й історико-культурна спадщина США: унікальні музеї культури корінних народів Америки, історії афроамериканців та їхньої боротьби за свої громадянські права, архітектурні пам'ятки колоніальної доби тощо. США при-

ваблюють відвідувачів з усього світу інтенсивним культурним життям. Так, провідними центрами музичних і театральних подій, мистецьких виставок, літературних заходів є *Нью-Йорк* та *Лос-Анджелес*. Діти з усього світу мріють потрапити в парки розваг «Діснейленд», «Юніверсал», «Сікс Флегс» та ін. Важливі складники третинного сектору США — **звукозаписувальна та кіноіндустрія**. Окрім великих прибутків, ці сфери визначають глобальні тренди в розвитку масової культури: *Голлівуд* став серцем світового кінематографу, а американські музичні жанри (джаз, соул, рок-н-рол, реп) задають стандарти сучасної музики.

США мають надзвичайно потужну **транспортну систему**. В умовах великої протяжності території ефективні транспортні сполучення є необхідною умовою економічного розвитку країни. Тривалий час малоосвоєні простори та природні бар'єри Кордильєрів ускладнювали контакти між Тихоокеанським й Атлантичним узбережжями, проте у ХХ ст. було прокладено достатньо густу мережу шляхів найвищої якості. Першочергову роль у країні відіграє **автомобільний транспорт**. Автошляхи мають меридіональне й широтне спрямування, частина з них є швидкісними автострадами. Автотранспорт забезпечує понад 86 % пасажирських перевезень, решту 14 % — авіаційний і залізничний.

Авіаційний транспорт обслуговує пасажирські перевезення на великі відстані. Сучасні аеропорти, яких у країні понад 5 тис., працюють навіть у порівняно невеликих містах. Головними повітряними воротами країни є міжнародні аеропорти-хаби: *Хартсфілд-Джексон (Атланта)*, *Лос-Анджелес*, *О'Хара (Чикаго)*, *Даллас*. **Залізничний транспорт** має

Рекорди світу

Американська національна система стратегічних автошляхів (*highways — хайвей*) протяжністю майже 92 тис. км — найбільша у світі. Вона обслуговує великі аеропорти, порти, залізничні вантажні термінали і станції, термінали трубопроводів тощо.

Мал. 139. Порт Південної Луїзіани — найбільший у Західній півкулі, штат Луїзіана

Внутрішній водний транспорт розвинений у східній частині США. Водні сполучення охоплюють басейн *р. Міссісіпі* та її приток, що каналами (через *Іллінойський водний шлях*) сполучені з системою Великих озер. Функціонує широка мережа **трубопроводів** — прокладено сотні тисяч кілометрів нафто- і газогонів. Найщільніша їх мережа — на півдні та у центральних районах країни, що сполучають райони нафто- і газовидобутку з промисловими районами.

ВТОРИННИЙ СЕКТОР. Свого часу саме промисловість зумовила стрімке економічне зростання та створила підґрунтя для технологічного прогресу. Природно-ресурсна база США дає змогу розвивати практично всі її напрями. Зокрема, країна не відчуває браку енергоносіїв, бо **електроенергетика** продукує мільярди кВт-год електроенергії на рік. Провідну роль відіграють ТЕС, що працюють на природному газі та вугіллі (61 % усієї електроенергії). Близько 20 % електроенергії генерують АЕС і 19 % виробляють за рахунок відновлюваних джерел — переважно ГЕС та ВЕС.

Енергетична та сировинна база, надлишок капіталу і трудових ресурсів сприяли формуванню у США найпотужнішої у світі переробної промисловості. Проте, починаючи з кінця ХХ ст., у країні розпочався процес деіндустріалізації. Згорання охопило низку традиційних виробництв металургії, машинобудування, тканин, одягу, взуття. Основною причиною було посилення конкуренції з боку країн дешевої робочої сили, куди багато американських компаній перенесли свої потужності. Але, попри тенденцію до скорочення, розмір економіки США такий великий, що їхня переробна промисловість досі одна з найпотужніших у світі. За величиною валового доходу найважливішими її напрямками є нафтоперероблення, хімічна, електронна, аерокосмічна, автомобілебу-

чільне значення для перевезень великотоннажних вантажів суходелом, а також відіграє допоміжну роль у пасажироперевезеннях. США характеризуються найбільшою у світі мережею залізниць, але одним із найнижчих у світі рівнів їх електрифікації та, порівняно з Європою, незначним поширенням високошвидкісних потягів. **Морський транспорт** має визначальне значення для міжнародних вантажоперевезень. У США діє понад 150 торгових портів. Найбільшими серед них за загальним тоннажем є порти *Південної Луїзіани, Х'юстон, Нью-Йорк, Бомонт та Лонг-Біч*. Найбільший контейнерний порт — *Лос-Анджелес*. **Вну-**

дівна, металургійна промисловість, виробництво телекомунікаційного обладнання, текстилю, одягу й харчових продуктів. Але місце США в міжнародному поділі праці визначають здебільшого наукомісткі та високотехнологічні виробництва — хімічне, фармацевтичне, аерокосмічне, автомобілебудування, електроніка та електротехніка.

Розміщення виробництва загалом збігається з географією розселення. Найвища його концентрація — на Атлантичному узбережжі (*Прийатлантичний осередок переробної промисловості*), узбережжі Мексиканської затоки (*Примексиканський*), біля Великих озер (*Приозерний*).

Нафтопереробна та нафтохімічна промисловість тяжіють до місць видобутку вуглеводнів. Великим центром є *Х'юстон*. Сучасні *хіміко-фармацевтичні виробництва* (новітніх видів полімерів, синтетичних волокон, ліків) наближено до наукових центрів.

Автомобілебудування визначало спеціалізацію країни впродовж ХХ ст. Найбільшими автовиробниками були *компанії Ford Motor (Форд Мотор), General Motors (Дженерал Моторз) і Chrysler (Крайслер)*. Нині у США працюють майже 3 тис. автомобілебудівних підприємств, серед яких і *Tesla (Тесла)* — виробник електромобілів, проте країна посідає лише друге місце у світі після Китаю. Автомобілебудівною столицею США є *Детройт*.

США — провідна у світі країна у сфері космічних технологій. Американська аерокосмічна промисловість забезпечує успішний запуск пілотованих місій на орбіту Землі, а також запускає численні безпілотні апарати для дистанційного вивчення космосу. В останні роки суттєвий стрибок у сфері виробництва космічних кораблів багаторазового використання здійснила компанія *SpaceX*, котра поставила амбітну мету — зробити можливою колонізацію людиною Марсу.

Виробництво електроніки та електротехніки (комп'ютерів, засобів зв'язку, приладів та ін.) розвинуто у багатьох штатах. Найбільші центри — *Лос-Анджелес, Сан-Хосе, Даллас, Міннеаполіс, Сент-Пол*. Так, всесвітньо відома *корпорація Microsoft* виробляє побутову електроніку, персональні комп'ютери з сенсорними екранами, ігрові приставки *Xbox; IBM* — комп'ютер-

Мал. 140. Компанія «Тесла» розгортає мережу станцій для підзарядження електромобілів у Європі

Мал. 141. Ракета «Фалкон 9» виробництва компанії «СпейсХ», штат Каліфорнія

не обладнання. Всесвітню славу має продукція *Apple* — смартфон iPhone, планшетний комп'ютер iPad, портативний мультимедійний програвач iPod, смарт-годинник Apple Watch та ін.

Основним районом поширення **чорної металургії** є Приозер'я з центрами у *Піттсбурзі, Клівленді, Чикаго*. Її значення суттєво зменшилося. Розвинута **кольорова металургія**: виплавлення міді зосереджено в гірських *штатах Юта й Аризона*; алюмінію — поблизу портів у *штатах Нью-Йорк, Південна Кароліна, Техас, Вашингтон*. Основним районом поширення **виробництв тканин, одягу, взуття** цих видів діяльності є *Аппалацький Підмонт. Соса-Кола (Кока-Кола)* — найвідоміша компанія з виробництва безалкогольних напоїв у світі.

ПЕРВИННИЙ СЕКТОР. Попри статус провідної постіндустріальної країни світу, у США набули значного розвитку виробництва первинного сектору економіки.

Потужною є **видобувна промисловість**. Країна посідає одне з чільних місць у світі за вартістю видобутої мінеральної сировини і водночас є найбільшим її імпортером. Основну роль відіграє видобуток **нафти і природного газу** (у *Техаському, Аляскінському, Каліфорнійському басейнах*, на *узбережжі та шельфі Мексиканської затоки*). США — один зі світових лідерів за видобутком **вугілля**, більшість покладів якого зосереджено в *Аппалацькому басейні*. **Залізні руди** видобувають поблизу

озера Верхнє, мідні — у *гірських районах Нью-Мексико, Аризони та Юти*. США — четвертий у світі виробник **золота**, поклади якого розвідано в половині штатів, але нині майже весь видобуток ведеться у *штаті Невада*.

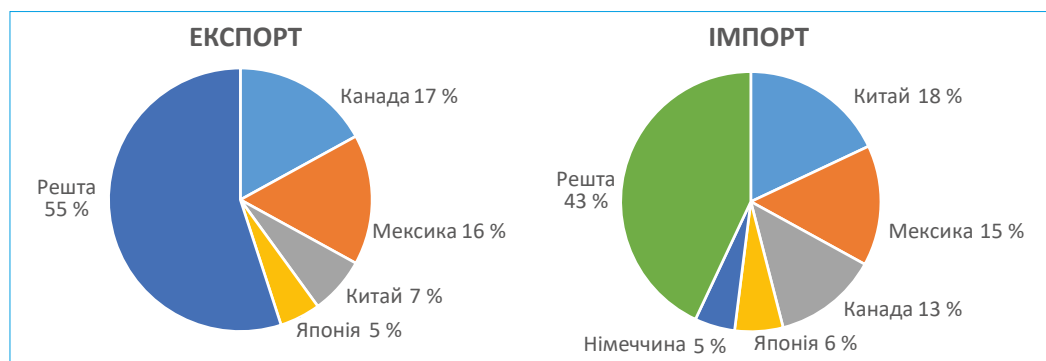
США є одним із найбільших світових виробників та експортерів **сільськогосподарської продукції**. Сільськогосподарські землі у США перебувають у приватній власності, виробництво здійснюють фермерські господарства. Особливістю американського аграрного виробництва є його висока спеціалізація і продуктивність, що досягаються за рахунок механізації та застосування передових технологій. Географію сільськогосподарського виробництва визначають агрокліматичні умови, а також близькість або віддаленість споживача. На території США розрізняють низку

Мал. 142. Вирощування пшениці, штат Айдахо

Мал. 143. Пасовищне скотарство, штат Вайомінг

Мал. 144. Структура та спрямування торгівлі товарами США

спеціалізованих сільськогосподарських регіонів: *пшеничний пояс*, що простягається від *Техасу* на півдні до *Монтани* на півночі; *кукурудзяний пояс* (*Індіана*, *Іллінойс*, *Айова* і прилеглі території сусідніх штатів); славу *картопляного штату* має *Айдахо*. Головними культурами на півдні країни є бавовник і соя. У субтропічному кліматі *Каліфорнії* та у *Флориді* вирощують фрукти, зокрема цитрусові, ефіроолійні культури, поширені виноградарство, бджільництво. У гірських районах і на міжгірних плато західних штатів поширене *пасовищне скотарство*. Високоурбанізовані райони країни спеціалізуються на тваринництві молочно-м'ясного спрямування та вирощуванні овочів.

ЗОВНІШНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ. США як глобальна економіка мають чи не найбільш розгалужену систему зовнішніх економічних зв'язків порівняно з іншими країнами світу. США — друга за величиною торгова держава у світі: за сумарним обсягом товарного експорту вона поступається лише Китаю. Сполучені Штати — чи не єдина високорозвинена країна у світі, що може дозволити дисбаланс зовнішньої торгівлі — значне переважання імпорту над експортом. Водночас країна має додатне сальдо зовнішньої торгівлі послугами, експорт яких у півтора рази перевищує імпорт. США є найбільшим у світі зовнішнім інвестором — за обсягом закордонних інвестицій країна випереджає Китай більш ніж удвічі. Зовнішні інвестиції США спрямовують здебільшого до країн Європи (59 %).

Головними статтями товарного експорту є нафтопродукти, автомобілі, електроніка та системи автоматичного оброблення даних, добрива, кукурудза, соя, фрукти та ін. Статті товарного імпорту — сира нафта, обладнання й устаткування, комп'ютери та електроніка, офісне устаткування, автомобілі, сільськогосподарська продукція, споживчі товари.

Зовнішньоекономічні зв'язки між *Україною* та США мають великий потенціал для розвитку. На США припадає лише 1,9 % українського експорту і 5,4 % імпорту. Прямі іноземні інвестиції зі США становили 1,8 % іноземних активів в Україні (2021). Поглиблення двосторонніх економічних відносин можливе за умов успішного реформування української економіки та поліпшення правового середовища ведення

бізнесу. Водночас США є важливим зовнішньополітичним партнером України, який надає фінансову, консультативну й технічну допомогу для системних змін в українській економіці та суспільно-політичній сфері. Уряд США спонсорує програми магістерської освіти в американських вищих навчальних закладах для українських студентів, а також шкільні програми обміну учнями. США надають політичну підтримку та матеріально-технічну допомогу Україні у протистоянні російській агресії.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які види діяльності, що належать до третинного сектору економіки, визначають міжнародну спеціалізацію США?
  2. Покажіть на карті найбільші фінансові центри США. Які чинники визначають їхній статус світових міст?
  3. Наведіть приклади американських технопарків і відомих ТНК, що там зосереджені. Які високотехнологічні послуги та продукти вони виробляють?
  4. Які ресурси забезпечують розвиток туризму у США?
  5. Які види транспорту формують транспортну систему США? Покажіть на карті аеропорти-хаби та найбільші порти країни.
  6. Назвіть промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію США. Покажіть на карті великі промислові райони країни.
  7. За мал. 144 охарактеризуйте структуру експорту та імпорту товарів США. Яким у перспективі може бути співробітництво України зі США?
-
- 8*. За словами українського географа-країнознавця Віктора Юрківського, США процвітають «не тому, що багато виробляють, а тому, що багато споживають». Як ви розумієте цей вислів?

ШУКАЙТЕ В ІНТЕРНЕТІ

Інтернет було «винайдено» у США, і нині він став невід'ємною частиною життя в усіх країнах світу. Використовуючи інтернет-ресурси, дізнайтеся, коли і хто висловив ідею Всесвітньої комп'ютерної мережі, відколи у світі закріпився термін «Інтернет», скільки зараз є його користувачів. Як Інтернет використовуєте ви?

ПРОВЕДІТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ (на вибір)

1. *Форми територіальної організації новітніх видів промислового виробництва у США.*
2. *Економічна взаємодія вздовж державного кордону між Мексикою та США.*

§ 37. КАНАДА

Географічне положення

На півночі Північної Америки, омивається водами трьох океанів.

Державний лад

Парламентська демократія у складі Співдружності націй.
Територіальний устрій
Федерація (10 провінцій, 3 території).

Природні умови і ресурси

Рельєф: рівнинний на сході та у центрі країни, гірський (Кордильєри) на заході.
Клімат: помірний, субарктичний, арктичний.
Річки — Маккензі, Юкон, Святого Лаврентія.
Ресурси: руди чорних і кольорових металів, нафта, природний газ; лісові; гідроенергетичні.

Канада

10 млн км²

38,8 млн осіб

Оттава

Населення

38-ме місце у світі за кількістю.
Міське населення — 82 %.
Найбільші міста — Торонто, Монреаль, Оттава.

Економіка

Постіндустріальна країна; друге місце в Америці за величиною ВВП і 10-те у світі.

Третинний сектор

Банківські та ділові послуги, освіта, охорона здоров'я.

Вторинний сектор

Автомобіле-, літакобудування, нафтоперероблення і нафтохімія, чорна й кольорова металургія.

Первинний сектор

Видобувна промисловість; лісове господарство та лісозаготівля; рибальство.
С/г: рослинництво (пшениця, ячмінь); тваринництво (розведення великої рогатої худоби, свинарство, птахівництво).

МІСЦЕ У СВІТІ ТА РЕГІОНІ. Канада — найбільша за розміром території держава Америки, що займає 41 % площі Північноамериканського континенту і друга у світі після Росії. Суходільний кордон країна має лише зі США. Рельєф країни здебільшого рівнинний. На заході простягаються пасма *Кордильєрів* — *Берегові хребти*, *Скелясті гори* та *гори Маккензі*. Далі на схід поверхня стає рівнинною, на півострові Лабрадор рельєф височинний. Канада багата на внутрішні води. Близько 14 % її території займають острови *Канадського Арктичного архіпелагу*, більша частина яких розташована за полярним колом. Попри величезні простори країни, комфортні помірні природно-кліматичні умови для життя є лише на порівняно вузькій смузці на півдні, уздовж канадсько-американського кордону. Натомість на більшій частині території формується субарктичний і арктичний клімат. Саме тому, посідаючи друге місце у світі за величиною території, за кількістю населення Канада поступається значно меншим за площею країнам.

Таблиця 39

Канада в регіоні та світі

Показники	Значення	Місце в Америці	Місце у світі
Площа території	10 млн км ²	1	2
Населення	38,8 млн осіб	6	38
ВВП	2,1 трлн дол. США	2	10
ВВП (ПКС) на душу населення	61 582 тис. дол. США	2	25
Індекс розвитку людського потенціалу	0,935	1	18

Великі простори зумовили багатство її *природних ресурсів*. На

Канаду припадає близько 30 % світової площі лісів (тайга). Прибережні акваторії океанів багаті на промислові види риби. Країна володіє значними запасами вугілля, нафти і природного газу (*Канадський басейн*), залізної руди та руд кольорових металів (свинцево-цинкових, нікелевих, алюмінієвих, золота, урану та ін.).

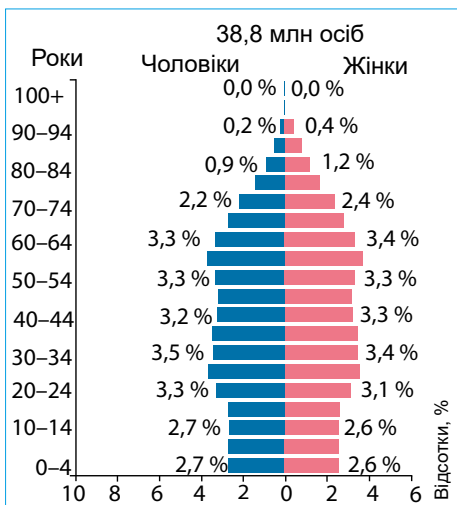
Великі запаси природних ресурсів дали змогу Канаді за свою коротку історію незалежності впевнено інтегруватися у світове господарство в ролі великого експортера сировини і закласти основу для швидкої індустріалізації, а згодом і для переходу до постіндустріальної стадії розвитку. Нині це одна з провідних держав світу, член «Великої сімки», що входить до десятки найбільших світових експортерів та імпортерів, країна з одним із найвищих рівнів життя населення.

За формою державного правління Канада — парламентська демократія у складі Співдружності націй. Формально главою держави є король Великої Британії, а його уповноваженим представником — генерал-губернатор. Фактичні ж повноваження виконавчої влади належать уряду на чолі з прем'єр-міністром, що його формує двопалатний парламент. Канада — федеративна держава, у складі якої є провінції та адміністративні території (мал. 146).

НАСЕЛЕННЯ. За кількістю населення величезна за площею Канада сумірна з такими меншими країнами, як Польща або Марокко. Для її демографічної ситуації характерні збалансовані народжуваність і смертність. Природний приріст становить 2–3 ‰, додатковий (до 6,2 ‰ на рік) забезпечує імміграція. Проте останніми роками уряд прагне скоротити приплив іноземців, обмежуючи трудові міграції найбільш затребуваними для країни видами професій. Так само, як і у США, канадське суспільство є «плавильним казаном» народів і рас. Близько 76 % населення мають *європейське коріння* (переважають англійці, шотландці, французи, ірландці, німці). Афроканадці становлять лише

3 %, натомість понад 10 % мешканців є *вихідцями з країн Азії*. Частка корінних народів Америки — *індіанців* та *інуйтів*, які живуть за полярним колом, невелика — понад 4 %. У Канаді функціонують дві державні мови — *англійська* та *французька*. Англомовного населення більше — 78 %. Франкомовні ж канадці проживають переважно у *провінції Квебек* і мають сильне відчуття власної ідентичності — так званий *квебекський сепаратизм*.

Доволі велика спільнота *канадців українського походження* — понад 1,3 млн осіб. Багато з них зберіга-

Мал. 145. Статеві-вікова піраміда населення Канади

РОБОТА З КАРТОЮ

1. Назвіть найбільші за площею провінції і території Канади. Де вони розташовані?
2. Назвіть провінції з найбільшою щільністю населення. Де вони розташовані? Чи є вони і найбільшими за площею?
3. У яких провінціях і територіях найменша щільність населення? Чому?

Мал. 146. Розміщення населення Канади

ють культурну ідентичність і говорять українською мовою. Канадська українська діаспора — друга за величиною після Росії. Масові переміщення українців до Канади відбувалися під час чотирьох хвиль еміграції, починаючи з XIX ст., і тривають дотепер. Канадський уряд заохочував переселенців з українських земель влаштовувати колонії у степових районах Альберти, Саскачевану і Манітоби, щоби пришвидшити їх сільськогосподарське освоєння. Згодом українські переселенці осідали здебільшого в індустріальних районах Онтаріо та Квебеку. Нині найбільше наших земляків проживає у провінціях *Онтаріо*, *Альберта*, *Британська Колумбія*, *Манітоба*, *Саскачеван*. У Канаді діють неурядові організації українців культурного, освітнього та соціально-політичного спрямування, є школи, у яких навчання ведеться водночас і англійською, і українською мовами.

Населення Канади розміщене вкрай нерівномірно (мал. 146). На тлі загального тяжіння на південь сформувалися кілька густо заселених районів. Найбільший із них — мегалополіс у провінції Онтаріо — так званий *коридор Квебек — Віндзор* (понад 18 млн осіб), що є продовженням Приозерного мегалополісу США. Найбільші його ядра — *світові міста Торонто і Монреаль* та *агломерація Оттава — Гатіно*.

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ. За рівнем соціально-економічного розвитку Канада належить до провідних розвинених постіндустріальних держав світу. У XX ст. країна успішно здійснила індустріалізацію з пріоритетним розвитком сучасних виробництв вторинного сектору і розвинула потужний третинний сектор, приділяючи велику увагу соціальним та екологічним питанням. Важливим чинником міжнародної спеціалізації Канади стало сусідство зі США. Інтенсивне

господарське освоєння території по обидва боки кордону і сприятлива економічна політика, посилена в рамках НАФТА, позитивно вплинули на залучення американського капіталу та формування спільного ринку між країнами.

Модель економічного розвитку Канади багато в чому нагадує модель США, тобто є змішаною системою ринкового капіталізму з елементами державного регулювання. Федеральний уряд контролює найбільш вразливі сфери соціального забезпечення і стимулює пріоритетні напрями економіки, як-от зелена енергетика, освіта чи медицина. Але при цьому приватна ініціатива лишається головною рушійною силою в економічному розвитку країни.

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР. На цей сектор економіки припадає 70 % ВВП та понад 79 % зайнятого населення. Найбільшими його складниками є роздрібна торгівля та ділові послуги, зокрема фінансові.

Провідні центри банківської діяльності — *Торонто, Монреаль і Ванкувер*. Канадська банківська система вважається однією з найбільш надійних у світі. Як і США, Канада є експортером вищої освіти, її університети популярні серед іноземних студентів. Країна активно розвиває різні форми дистанційного, зокрема онлайн-навчання. До пріоритетних напрямів належить розвиток науково-дослідної та конструкторської діяльності. Суми витрат на неї становлять десятки мільярдів канадських доларів щороку. Канада має 13 нобелівських лауреатів у сфері фізики, хімії та медицини. Канадські ТНК активно інвестують у новітні технології. У *Ванкувері* сформувався великий центр із виробництва програмного забезпечення та різних видів ІТ-послуг. Канада має один з найвищих у світі рівнів інтернет-охоплення населення (94 %). Надзвичайно динамічно розвивається туризм.

У країні розташовані 17 об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО, зокрема історичні квартали *Старого Квебека*, *Провінційний парк Динозавр*, стародавнє місце полювання на бізонів *Хед-Смешт-Ін-Баффало-Джампта* тощо. Найбільше туристів приймають *Торонто, Ніагара-Фоллс, Монреаль, Ванкувер*.

Розвиток транспорту є запорукою ефективності всієї канадської економіки, зважаючи на розмір території, великі відстані між провідними економічними центрами та віддаленість місць видобутку копалин від місць перероблення сировини й портів, через які їх експортують.

Мал. 147. Діловий центр Торонто — економічної столиці Канади

Транспортна система Канади охоплює мережу залізниць, автомобільних шляхів, 10 міжнародних і сотні внутрішніх аеропортів, близько 300 морських портів на узбережжях трьох океанів. Важливу роль відіграють водні сполучення у системі Великих озер. Головні «повітряні ворота» Канади — аеропорт *Торонто — Пірсон*. Найбільший кон-

тейнерний морський порт — *Ванкувер*. Порт *Монреаль* розташований у глибині країни на відстані 1600 км від гирла р. Святого Лаврентія.

ВТОРИННИЙ СЕКТОР. Розвиткові промисловості в Канаді сприяли власна сировинна база і сусідство зі США, які є великим ринком для канадської промислової продукції та джерелом інвестицій. Канаду називають «енергетичною наддержавою» за її потужні природні енергоресурси. Вона посідає шосте місце у світі за **виробництвом електроенергії**, 60 % якої генерують ГЕС, близько 18 % — ТЕС, 15 % — АЕС, решта — вітрова та сонячна енергія. Дешева електроенергія дає змогу розвивати енергоємні виробництва (зокрема кольорову металургію). Велику частину електроенергії експортують до США.

У розміщенні промисловості Канади є цікава особливість: виробництва, що переробляють сировину і працюють здебільшого на експорт (кольорова металургія, деревообробне, целюлозно-паперове), розташовані в невеликих населених пунктах, тоді як більш складні, що більше орієнтуються на внутрішній ринок, сконцентровані у великих містах. Майже 50 % обсягу продукції промисловості виробляють у *провінції Онтаріо*, 25 % — у *Квебеку*. Найвища концентрація виробництва — на півдні, у районі між озерами Гурон, Ері й Онтаріо та вздовж р. Святого Лаврентія. Там оптимально поєдналися чинники близькості сировини, великого споживчого ринку, високої концентрації трудових ресурсів, наявності науково-дослідних і освітніх центрів та зручні транспортні сполучення з американським і світовими ринками. Найбільші промислові центри — *Торонто*, *Монреаль*, *Гамільтон*, *Лондон*, *Оттава*. Цей район має багатопрофільну спеціалізацію з домінуванням металургії, машинобудування і металооброблення. Великими промисловими центрами є *Калгарі*, *Едмонтон*, *Ванкувер*.

Промислову спеціалізацію Канади в міжнародному поділі праці визначає **машинобудування**. Серед провідних його виробництв — **автомобілебудування**. Хоча країна не має власних автомобільних брендів, там працюють потужні збиральні підприємства іноземних виробників, переважно зі США та Японії. Частина вироблених автомобілів іде на внутрішній ринок Канади, але більшість спрямована на ринок США. Велике значення має **аерокосмічна промисловість**. Канадські компанії беруть участь у міжнародних проєктах з виробництва обладнання для космічних апаратів та літаків. *Компанія Bombardier (Бомбард'є)* — відомий виробник пасажирських літаків, що конкурують зі світовими лідерами — компаніями *Боїнг* та *Аеробус*. Канада має сильні традиції **суднобудування**: випускають цивільні та військові судна, зокрема криголами, пороми, субмарини та ін. Провідні центри — *Ванкувер*, *Галіфакс*.

Виробництвом міжнародної спеціалізації є **нафтоперероблення** — хімія органічного синтезу, виробництво гуми, пластмас, фармацевтичної продукції (центри — *Калгарі*, *Едмонтон*, *Ванкувер*). Значні поклади руд чорних і кольорових металів сприяли формуванню потужної металургії.

Осередок **чорної металургії** виник у *Приозер'ї*. Сталеливарною столицею країни є *Гамільтон*, низку підприємств зосереджено в *Торонто*, *Монреалі*. Канада посідає третє місце у світі за **виробництвом алюмінію**, яке тяжіє до дешевої гідроенергії у *провінціях Квебек* та *Британська Колумбія* (сировину імпортують з країн Карибського басейну). Великі простори тайги зумовили розвиток **деревопереробної та целюлозно-паперової промисловості** (великим центром є *Ванкувер*). **Виробництво харчових продуктів** розвивається у більшості великих міст. Приморські провінції *Нью-Брансвік*, *Острів Принца Едварда*, *Нова Шотландія* спеціалізуються на переробленні риби й морепродуктів, степові *провінції Альберта*, *Саскачеван*, *Манітоба* — на переробленні м'яса, зернових і технічних культур.

ПЕРВИННИЙ СЕКТОР. Для багатьох провінцій Канади первинний сектор економіки є основним джерелом надходжень. Маючи багату мінерально-сировинну базу і високий рівень технологічної оснащеності, що дає змогу освоювати ресурси в суворих кліматичних умовах півночі, Канада сформувала потужну **видобувну промисловість**. Розробляють залізні, мідні, свинцево-цинкові, нікелеві, молібденові, кобальтові руди, титан, золото, срібло, платину (*провінції Квебек, Онтаріо, Манітоба, Альберта, Британська Колумбія, Північно-Західні території, Юкон*). Нафту і природний газ видобувають у *провінції Альберта*. З нерудної сировини експортне значення має видобуток азбесту і калійних солей.

Канада посідає третє місце у світі (після Росії та Бразилії) за запасами промислової деревини. **Лісове господарство та лісозаготівля** стали невід'ємною частиною канадської економіки. Канада — найбільший світовий постачальник газетного паперу, за експортом пиломатеріалів поступається лише США. У багатьох невеликих населених пунктах лісозаготівля є головним джерелом надходжень для громад. У прибережних районах країни добре розвинене **рибальство**. Обсяг промислового вилову риби обчислюють сотнями тисяч тонн або мільярдами доларів у вартісному еквіваленті. Особливо важливу роль рибальство відіграє в економіці приатлантичних провінцій, де воно є традиційним видом зайнятості населення і частиною культури регіону.

На **сільське господарство** припадає 1,8 % ВВП Канади і близько 2 % зайнятого населення. Воно належить до експортних виробництв: країна посідає третє місце у світі (після США й Австралії) за експортом пшениці, шосте — за експортом ячменю, є великим виробником та експортером м'яса. У Канаді розрізняють два типи сільського господарства. Малозаселені степові *провінції Манітоба, Саскачеван* і частково *Альберта* є продовженням «пшеничного поясу» США. Там вирощують зернові й олійні культури і на їх кормовій базі, а також вико-

Мал. 148. Лісозаготівля — міжнародна спеціалізація Канади

ристовуючи пасовища, розводять велику рогату худобу. Значна частина виробленої продукції йде на експорт. Другий тип сформувався в густо-заселених *провінціях Онтаріо, Квебек і Британська Колумбія*. Йому властива більш широка спеціалізація з переважанням тваринництва молочно-м'ясного спрямування та вирощування овочів і фруктів. Воно орієнтоване на місцеві ринки великих міст.

ЗОВНІШНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ. Провідну роль відіграє **торгівля товарами**. Канада має негативне сальдо зовнішньої торгівлі. Її особливістю на тлі більшості високорозвинених держав світу є велика частка мінеральної сировини у структурі експорту. Основні статті **експорту**: автомобілі, промислове устаткування, літаки, телекомунікаційне обладнання, хімікати, пластик, добрива, целюлоза та папір, деревина, нафта і природний газ, електроенергія, алюміній та інші кольорові метали. **Імпорт**: автомобілі й комплектувальні, хімікати, нафтопродукти, споживчі товари та ін. Якщо і експорт, і імпорт охоплюють одні й ті самі групи товарів, це свідчить про високий рівень інтеграції канадських виробництв у міжнародні технологічні ланцюги, а також про ємність канадського споживчого ринку, що прагне максимально розширювати асортимент продукції. На **торгівлю послугами** припадає лише близько 17 % всього експорту країни і 19 % імпорту. Переважно це ділові та фінансові послуги і туризм. Найтісніші інвестиційні зв'язки країна має зі *США, країнами ЄС, Японією та Китаєм*.

Канада — важливий економічний та політичний партнер *України*. Вона була серед перших, хто визнав незалежність України у 1991 р. Значною мірою двосторонні зв'язки зумовлені роллю української діаспори. Канада інвестує в економіку України. Активну участь у реалізації програм гуманітарного співробітництва бере Конгрес українців Канади.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте місце Канади в Америці та світі (табл. 39).
  2. Як міграційні процеси позначаються на кількості, етнічному складі та культурному житті населення Канади?
  3. Населення Канади сконцентровано на півдні країни. Чому?
  4. Які особливості третинного сектору канадської економіки вказують на те, що це високорозвинена постіндустріальна країна?
  5. Які виробництва вторинного сектору визначають міжнародну спеціалізацію Канади?
  6. Покажіть на карті світові міста і найбільші промислові центри країни.
  7. Як спеціалізація первинного сектору економіки Канади пов'язана з особливостями її природних умов і ресурсів?
- 8*. Уявіть, що ви — український урядовець. Як ви використали б потенціал української діаспори в реформуванні нашої економіки?

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

Обчисліть, який відсоток населення Канади становлять канадці українського походження, яких налічують у країні 1,3 млн осіб.

§ 38. БРАЗИЛІЯ

Федеративна Республіка Бразилія

 Географічне положення
Розташована в Південній Америці, у її східній і центральній частинах, має широкий вихід до Атлантичного океану.

 Державний лад
Президентська республіка. Федерация.

 Природні умови і ресурси
Клімат: переважно субекваторіальний та екваторіальний.
Рельєф: рівнинний (низовинний і плосогірний).
Річки — Амазонка, Парана.
Мінеральні ресурси: залізна руда, олов'яні, алюмінієві, нікелеві та інші руди.
Лісові. Гідроенергетичні.

 Населення
Сьома за кількістю у світі.
Міське населення — 88 %.
Найбільші міста — Сан-Паулу, Ріо-де-Жанейро, Белу-Оризонті.

 Економіка
Індустріально-аграрна країна; перша в Латинській Америці за величиною ВВП.

 Третинний сектор
Фінансова сфера, науково-дослідницька діяльність, транспорт, туризм.

 Вторинний сектор
Електроенергетика, чорна і кольорова металургія, хімічна, автомобіле-, судно-, приладобудування, аерокосмічна промисловість, електротехніка, виробництво продуктів харчування.

 Первинний сектор
Видобувна промисловість. Інтенсивне с/г: домінує тваринництво (розведення великої рогатої худоби, птахівництва); рослинництво (кава, какао, кукурудза, соя, фрукти, горіхи).

МІСЦЕ В РЕГІОНІ ТА СВІТІ. Бразилія — найбільша за площею і кількістю населення держава Південної Америки. Країна охоплює половину материка — вона така велика, що межує майже з усіма його державами. Її береги омиває *Атлантичний океан* (берегова лінія — 7,5 тис. км).

До приходу європейців Бразилію населяли численні племена корінних мешканців. У 1500 р. бразильських берегів дістався португальський мореплавець *Педру Алвареш Кабрал*, який оголосив відкриті землі колонією Португалії. Нині Бразилія — найбільш розвинена і найбагатша

Таблиця 40

Бразилія в Латинській Америці та світі

Показники	Значення	Місце в суб-регіоні	Місце у світі
Площа території	8,5 млн км ²	1	5
Населення	216 млн осіб	1	7
ВВП	1,9 трлн дол. США	1	8
ВВП (ПКС) на душу населення	20 584 тис. дол. США	13	76
Індекс розвитку людського потенціалу	0,760	17	89

країна всієї Латинської Америки. Вона є одним із засновників ООН, Меркосур. Припускають, що Бразилія стане новою глобальною наддержавою. Розташування в басейні Амазонки з її безкраїм екваторіальним лісом, багатоманіття екосистем і величезні ресурси — це унікальний природний спадок, що робить Бразилію предметом значних глобальних інтересів.

Природа величезної країни різноманітна: на півночі це

Амазонія — царина вологого екваторіального лісу, у центрі й на сході — *Бразильське плоскогір'я* з саванами і рідколіссями. Ліси Амазонії — джерело цінної сировини: деревини, соку гевеї, з якого отримують натуральний каучук, горіхів, лікарських рослин. Інше багатство — вода. У світі немає місця з густішою річковою мережею, ніж басейн великої Амазонки!

Бразилія володіє величезними лісовими, земельними, водними й гідроенергетичними ресурсами. З її надр видобувають понад 50 видів різноманітних корисних копалин. *Бразильське плоскогір'я* — основний видобувний район, де залягають руди чорних і кольорових металів (нікелеві, алюмінієві, поліметалічні, ніобієві, танталові, берилієві, золото), а також нерудні копалини — апатити, фосфорити, кам'яне вугілля, алмази.

НАСЕЛЕННЯ. Населення в Бразилії розміщене вкрай нерівномірно — воно сконцентроване вздовж узбережжя Атлантичного океану: у приокеанській смужі завширшки близько 300 км зосереджено 90 % усіх мешканців і стільки ж промислового та сільськогосподарського потенціалу. Населення в основному живе в містах (88 %). Найбільш густонаселений південно-східний регіон країни. Саме там розташовані найчисельніші міські агломерації — *Сан-Паулу* (23 млн осіб), *Ріо-де-Жанейро* (14 млн осіб), *Белу-Оризонті* (6 млн осіб). Великим містом є також *Бразилія* (майже 5 млн осіб) — столиця Бразилії, збудована у географічному центрі країни. Світовими містами є *Сан-Паулу* — найбільше промислове місто не тільки країни, а й усієї Південної Америки, та *Ріо-де-Жанейро* — місто-символ Бразилії.

Населення молоде — понад третина всіх бразильців молодші 24 років. Формування бразильської нації є результатом змішування представників трьох рас: монголоїдної (місцеве індіанське населення), європеїдної і негроїдної. Проте більшість — нащадки португальських іммігрантів, від перших колоністів (починаючи з XVI ст.) до іммігрантів останнього часу (XXI ст.). Значною є частка чорного населення, що походить від африканських рабів, яких завозили до країни з XVI ст. Воно великою мірою змішалось з португальським, приводячи до змішаного сучасного населення. Мільйони людей у Бразилії мають коріння в масових хвилях європейської імміграції. Нині етнічний склад населення такий: *європеїдного походження (білі)* — 47,5 %, змішані — 43 %, 8 % — *африканці*, 1 % — азіяці, менше 0,5 % — індіанці. У Бразилії проживає 300 тис. українців. Більшість бразильців розмовляє *португальською мовою*, що є дер-

Мал. 149. Статуя Христа Спасителя в Ріо-де-Жанейро — один з найвідоміших пам'яників у світі

жавною. Це — єдина країна в Америці, де португальська мова має статус офіційної. За релігійним складом більшість бразильців — католики (65 %), 22 % — протестанти, решта — прихильники інших релігій або атеїсти. Культура Бразилії насамперед походить від культури Португалії. Колоністи та іммігранти принесли не тільки португальську мову, а й католицьку віру, колоніальний архітектурний стиль та багато традицій, які ще мають значний вплив на сучасне життя.

СУЧАСНИЙ РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ. В історії розвитку господарства Бразилії спостерігалися спершу «цукрова» і «золота» лихоманки, потім у XIX ст. — «кавовий» і «каучуковий» бум. Згодом розпочався «промисловий» бум — швидкий розвиток вторинного сектору економіки: металургії, машинобудування, хімічної промисловості. Нині Бразилія — економічний лідер серед країн Латинської Америки й 12-та за розміром економіка світу. Це стало можливим завдяки багатим ресурсам, сприятливим природним умовам, великій кількості працездатного населення.

Створюючи сучасну промисловість і розвиваючи сільське господарство, Бразилія перетворилася на індустріально-аграрну державу. Проте після швидкого економічного зростання нині країна потерпає від політичних корупційних скандалів і загальнонаціональних протестів та переживає економічні спади. Особливостями структури економіки країни, що розвивається, є достатньо великі частки вторинного і первинного секторів: на третинний сектор припадає 73 % ВВП, на вторинний — 21 %, на первинний — 6 %.

ПЕРВИННИЙ СЕКТОР. Нова ера бразильської видобувної промисловості розпочалася з видобування залізної руди, яке стало виробництвом її міжнародної спеціалізації. За її видобутком країна посідає друге місце у світі (після Австралії). У штаті *Мінас-Жерайс*, назва якого перекладається як «Головні копальні», видобувають близько 75 % залізної руди Бразилії. Розробляють також родовища нікелю, олова, хромітів, бокситів, міді, свинцю, вольфраму, цинку, золота та інших руд. На шельфі уздовж Атлантичного узбережжя відкрито поклади нафти.

Бразилія — країна розвиненого сільського господарства, яке є однією з основ її економіки. Високий рівень механізації та освоєння нових лукопасовищних угідь забезпечують найвищі темпи його зростання порівняно з іншими виробництвами економіки. Розвиткові *рослинництва* сприяють екваторіальний і субтропічний клімат та родючі ґрунти. Для власних потреб вирощують кукурудзу, пшеницю, квасолю, овочі, фрукти та ін. Водночас багато рослин культивують спеціально для продажу в інші країни. Якщо раніше головною експортною культурою була цукрова тростина, то нині це кава, соя, кукурудза, какао, банани, апельсини, горіхи кеш'ю, сизаль. Основний «кавовий» осередок Бразилії — *Південно-східний регіон*, де клімат ідеально підходить для вирощування кавового дерева. Бразилія забезпечує третину всієї кави світу, що робить країну найбільшим її виробником останні 150 років. Кавою, здебільшого

Кавові плантації

Плоди

Кава в зернах на експорт

Мал. 150. Бразилія — найбільший виробник і споживач кави у світі

сорту арабіка (що домінує як у Бразилії, так і у світі — 85 % виробництва) й меншою мірою — робустою, зайняті величезні плантації. Какао також є експортною культурою, проте його виробництво поступово знижується. Бразилія — один з найбільших «хлібних кошиків» планети: виробництво зернових і зернобобових щорічно досягає безпрецедентних обсягів у мільйонах тонн. За зборами кукурудзи і сої країна входить до трійки світових лідерів після США і Китаю. Основний район їх вирощування — південь країни з його більш сприятливим кліматом і родючими ґрунтами. На зрошуваних землях вирощують рис. Бразилія — третій за величиною виробник фруктів у світі після Китаю та Індії. Обсяг її фруктово-ягідного виробництва вражає — це десятки мільйонів тонн на мільярди доларів США. Величезним є й асортимент: банани, ананаси, апельсини, мандарини, лимони, ківі, манго, інжир, хурма, нектарини. Також збирають урожаї яблук, груш, персиків, слив, малини, полуниці, винограду. У південно-східних районах зосереджено бразильське виробництво овочів: томатів, огірків, цибулі, часнику, моркви. Культивують кавуни й дині. Багатий і набір горіхів: кеш'ю, кокосові, бразильські, грецькі. Бразилія також спеціалізується на вирощуванні сизалю й забезпечує більше половини його світового експорту. Тисячі господарств вирощують квіти й декоративні рослини. У *північному регіоні* країни, що простягається в межах Амазонії з її вологим екваторіальним лісом, поширені плантації каучуконосних дерев.

У *тваринництві* розвиненим є пасовищне скотарство. Бразилія має найбільше у світі поголів'я великої рогатої худоби (десятки мільйонів голів), а бразильська яловичина завоювала ринки в Європі, Азії, Америці. Експортну спрямованість має і птахівництво. Розвинене морське й річкове **рибальство**.

Половину території Бразилії вкрито лісами, тому набуло розвитку **лісове господарство**. Найбільший у світі екваторіальний ліс, розташований у басейні Амазонки, забезпечує країні експорт деревини, вона також входить до десятки світових виробників целюлози.

ВТОРИННИЙ СЕКТОР. Бразилія має найрозвиненішу обробну промисловість у Латинській Америці. Країна виробляє різноманітну промислову продукцію. Її міжнародну спеціалізацію визначають виробництва

тканин і взуття, хімічної продукції, пиломатеріалів, сталі, літаків, автомобілів, обладнання. Бразильські і транснаціональні компанії активно інвестують у нове обладнання й технології.

На розвиткові **електроенергетики** позначилася висока забезпеченість країни гідроресурсами. За виробництвом електроенергії на ГЕС Бразилія — один із світових лідерів. Ці електростанції генерують майже 66 % усієї електроенергії в країні. Одну з найбільших у світі ГЕС «Ітайпу» споруджено на р. Парана на кордоні між Бразилією й Парагваєм. ТЕС виробляють понад 12 % електроенергії, великою є частка виробленої електроенергії за рахунок відновлюваних джерел (більш як 15 %).

Багаті поклади залізної руди, марганцю й вапняків забезпечили розвиток **чорної металургії**. Нині країна стала одним із провідних виробників і експортерів сталі у світі. *Штат Мінас-Жерайс*, у якому зосереджене видобування залізної руди і виробництво майже 50 % усієї сталі, називають «залізним серцем Бразилії». Сталеплавильні комплекси в *Белу-Оризонті*, *Порту-Алегрі* та *Волта-Редонда* — найбільші в Латинській Америці. Бразилія розвиває **кольорову металургію**, особливо виробництво алюмінію.

Серед **машинобудівних виробництв** набули значного розвитку автомобіле-, судно- та авіабудування. Бразилія входить у першу десятку країн світу за розвитком **автомобілебудування**. У країні працює більшість світових виробників легкових автомобілів, найбільші потужності мають

Мал. 151. Автобус виробництва бразильської компанії «Марсороло»

Мал. 152. Центр запуску Алкантара Бразильського космічного агентства

Фольксваген, Форд, Фіат, Рено, Джeneral Моторз. Розвиваються й бразильські компанії: *Troller (Тролле)* — виробник позашляховиків (центр — *Белу-Оризонті*); *Марсороло (Маркополо)* — виробляє половину всіх автобусів у країні, а також експортує їх у понад 60 країн світу. Крім того, у країні виробляють невеликі трактори, вантажівки, військові автомобілі, двигуни, автозапчастини (*Кашіас-ду-Сул, Сан-Паулу*). У **суднобудуванні** бразильські компанії випускають як великі морські судна, так і невеликі річкові. Серед них — риболовецькі, патрульні, науково-дослідницькі й навіть підводні човни (центр — *Форталеза*). Набула розвитку **аерокосмічна промисловість**: Бразилія має найсучаснішу в Латинській Америці космічну програму зі значними

ресурсами для запуску літальних апаратів у космос і виробництва супутників. Вона — єдина країна в Південній півкулі, що має міжнародну космічну станцію. Бразильська компанія *Embraer* (*Імбраєр*) є третьою у світі за виробництвом літаків після європейської *Aerobus* і американської *Boing* (центри — *Сан-Жозе-дус-Кампус*, *Сан-Паулу*). Прискореними темпами розвиваються **електронне, електротехнічне, приладобудівне виробництва**. Бразильські компанії виробляють електродвигуни, генератори, трансформатори (центр — *Ярагуа-ду-Суле*); комп'ютери й телекомунікаційне обладнання (*Сан-Паулу*). *Манаус* спеціалізується на виробництві телевізорів та безлічі інших товарів радіоелектроніки. Бразилія — єдина латиноамериканська країна, що розвиває індустрію **мікроелектроніки**: її компанії виробляють чипи, смарт-карти, додатки для автоматичної ідентифікації тварин, ліків, транспортних засобів, людей тощо (центр — *Порту-Алегрі*).

Добре розвинене **целюлозно-паперове виробництво**. Бразилія входить до першої десятки найбільших світових виробників **хімічної продукції**. Тут виробляють синтетичні волокна, мінеральні добрива, пестициди, фарби, лаки, фармацевтичні препарати, різноманітні миючі засоби, косметику (центр — *Сальвадор*). У Бразилії широко використовують газоголь — спирт, що його одержують із цукрової тростини: ним успішно замінили бензин. Тепер цим дешевим паливом заправляють більше половини всіх автомобілів у країні.

Виробництво тканин (вовняних і бавовняних) вважається найстарішим промисловим виробництвом Бразилії. Нині країна посідає друге місце у світі за виробництвом джинсових і третє — трикотажних тканин. Найбільші центри — *Ріо-де-Жанейро*, *Сан-Паулу*. Бразилія — один із провідних світових **виробників одягу і взуття** (*Форталеза*). Високого рівня розвитку набуло **виробництво продуктів харчування і напоїв**. Країна не має рівних у світі з виробництва розчинної кави. Крім того, що кава йде на експорт, країна сама є найбільшим у світі її споживачем. Також вона — найбільший виробник і експортер апельсинового соку.

Особливістю розміщення основних **промислових районів** Бразилії є їх концентрація в південно-східному й південному регіонах країни та великих містах. Найбільш промислово розвинені штати — *Ріо-де-Жанейро*, *Сан-Паулу*, *Ріу-Гранді-ду-Сул*, *Пернамбуку*. *Сан-Паулу* — найбільший промисловий мегалополіс не тільки Бразилії, а й усієї Південної півкулі. Водночас розвиток транспортної мережі, електроенергетики і зв'язку сприяє деконцентрації промисловості та індустріальному розвитку інших регіонів.

Мал. 153. Сан-Паулу — найбільший промисловий, фінансовий і науковий центр Бразилії

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР. Бразилія має потужний промисловий складник, але нині в її економіці домінує третинний сектор. У сфері **фінансових послуг** великими центрами є *Сан-Паулу* (один із найбільших у світі), *Бразилія*, *Ріо-де-Жанейро*. Розвиткові **науково-дослідницької діяльності** сприяють відомі університети, лабораторії, наявність кваліфікованих працівників та підтримка держави, яка вкладає великі кошти в науку й технології. Бразилія бере участь у космічних дослідженнях, вона єдина в Південній півкулі має міжнародну космічну станцію й розробляє літальні апарати. Країна — піонер у розвідці нафти на великих глибинах. Бразилія — глобальний гравець у галузі мікроелектроніки. *Ресіфі*, *Флоріанополіс* — центри розроблення програмного забезпечення. *Сан-Паулу* — один із найбільших наукових центрів у Латинській Америці.

Розвиток **транспортної мережі** в Бразилії розпочинався ще в минулому столітті. Тоді було створено систему автошляхів, які проклали навіть через важкодоступну Амазонію. Нині **автомобільний транспорт** відіграє основну роль як у вантажних, так і в пасажирських перевезеннях. **Повітряний транспорт** забезпечує перевезення пасажирів і вантажів на великі відстані. У Бразилії налічують близько 4 тис. аеропортів і аеродромів. За цим показником країна друга у світі після США. Найбільшим аеропортом-хабом є *Гуарульяс* у *Сан-Паулу*, який концентрує більшість міжнародних рейсів і має сполучення з усіма великими містами світу. Великими міжнародними аеропортами є також *Ріо-де-Жанейро* та *Бразилія*. Країна має розгалужену мережу **залізниць** — десяту за величиною у світі. Вони забезпечують здебільшого вантажні перевезення, пасажирських ліній мало. Бразилія — велика морська держава. **Морський транспорт** обслуговує міжнародну торгівлю країни: майже 75 % її товарів транспортують морем (цукор, соєві боби, кава, кукурудза, пшениця, сіль, цитрусові, апельсиновий сік, а також папір, автомобілі, обладнання). Бразилія має найбільш завантажені морські порти в Латинській Америці. Портами є майже всі великі міста уздовж Атлантичного узбережжя. Найбільші — *Сантус* поблизу *Сан-Паулу*, *Паранагуа*, *Ріо-де-Жанейро*. **Річковий транспорт** — найдешевший і найчистіший, але в Бразилії його використовують найменше, незважаючи на протяжну й розгалужену річкову систему. Водночас є регіони, що майже повністю залежать від нього, наприклад Амазонія, де відстані великі, а залізниць чи автошляхів не існує. Бразилія має близько 50 тис. км водних річкових шляхів, якими транспортують машини, зерно, марганцеву руду. Найбільші річкові порти — *Манаус* на річці Ріу-Негру та *Сантарем* — на Амазонці. Найбільшим транспортним вузлом є *Сан-Паулу*, у якому перетинаються різні види транспорту і транспортні магістралі.

Туризм стає дедалі важливішою сферою економіки. За кількістю міжнародних туристів Бразилія — лідер Південної Америки і друга в Латинській після Мексики. Туристичні напрями охоплюють численні історичні, культурні, гастрономічні об'єкти. Але найпопулярніших є природні: поєднання екотуризму з пригодницькими маршрутами.

У рейтингу найпопулярніших місць і атракцій — екваторіальні ліси Амазонії, водно-болотні угіддя Пантаналу, океанічні пляжі в Санта-Катарина, статуя Христа на вершині вулкана Корковадо та карнавал у Ріо-де-Жанейро.

ЗОВНІШНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ. Ще донедавна основу експорту Бразилії становила мінеральна сировина, а головними товарами були цукор, каучук, золото. Нині 84 % становлять готові вироби й напівфабрикати: літаки, автомобілі, електротехніка, сталь, тканини, взуття. Бразилія входить до трійки світових лідерів за величиною експорту сільсько-господарської продукції. Вона тримає світову першість за експортом сої, кави, апельсинового соку (80 % світового), цукру (25 %), горіхів, динь, великої рогатої худоби та яловичини. Велика частка експорту припадає й на папір і целюлозу, фрукти. На зовнішні ринки Бразилія постачає також залізну руду. Основні партнери по експорту — *Китай, США, ЄС, Аргентина, Японія*. Основними статтями бразильського імпорту є хімічні продукти (23 %), зокрема добрива, машини, електричне та транспортне обладнання, нафта, автозапчастини, електроніка. *Україна* розвиває з Бразилією політичні, економічні й культурно-гуманітарні зв'язки. Ще донедавна наша країна експортувала до Бразилії чорні метали, пластмаси і полімерні матеріали, фармацевтичну продукцію. Натомість Україна імпортує цукор, чай, тютюн, каву, руду, феросплави.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Оцініть місце Бразилії у світі й Латинській Америці.
2. Як природні умови і забезпеченість ресурсами позначилися на розвитку економіки Бразилії?
3. Як розміщено населення в країні? Покажіть на карті найбільші міста.
4. Які види діяльності розвинено в третинному секторі економіки країни?
5. Які види транспорту обслуговують пасажирські й вантажні перевезення?
6. Охарактеризуйте спеціалізацію бразильського рослинництва. З виробництва яких культур країна є світовим лідером?
7. Які виробництва вторинного сектору визначають міжнародну спеціалізацію країни?
8. Охарактеризуйте зовнішні економічні зв'язки Бразилії.
- 9*. Порівняйте секторальну структуру економіки США, Канади та Бразилії. У чому полягають її особливості у країні, що розвивається?

ПРАКТИЧНА РОБОТА

Порівняльна характеристика машинобудування США, Канади та Бразилії

1. З'ясуйте, які машинобудівні виробництва набули розвитку у США, Канаді та Бразилії. Які з них є виробництвами міжнародної спеціалізації кожної країни?
2. Установіть, чи мають країни подібні риси структури, розвитку й розміщення машинобудування.
3. У чому полягають основні відмінності машинобудівних виробництв у країнах?

РОЗДІЛ V

АФРИКА

Тема 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АФРИКИ

Тема 2. КРАЇНИ АФРИКИ

Вивчаючи розділ, ви:

- **отримаєте уявлення** про сучасну політичну карту Африки, райони збройних конфліктів і проявів тероризму, нерівномірність економічного розвитку субрегіонів, зв'язки України з країнами Африки та перспективи їх розширення;
- **дізнаєтеся** про райони видобування мінеральних ресурсів, особливості економіки та міжнародну спеціалізацію африканських країн, їх світові міста й туристичні райони;
- **навчитеся** розрізняти форми державного правління, територіального устрою африканських країн, їх типи за рівнем економічного розвитку, характеризувати демографічні та урбанізаційні процеси, складники третинного, вторинного і первинного секторів економіки, складати комплексну економіко-географічну характеристику країни;
- **розвиватимете вміння** оцінювати роль міжнародних організацій у регіоні, обчислювати ресурсозабезпеченість, робити висновки про причини нерівномірності економічного розвитку країн, читати тематичні карти, користуватися інтернет-джерелами для пошуку необхідної інформації;
- **набуватимете компетентностей** у природничих і соціальних науках, інформаційно-цифрової, ініціативності й підприємливості, соціальної та громадянської, обізнаності у сфері культури, екологічної грамотності, уміння організувати й оцінювати свою навчально-пізнавальну діяльність.

§ 39. СУБРЕГІОНИ АФРИКИ ТА ЇХ ПОЛІТИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

- ◆ Пригадайте, які природні зони сформувалися в Африці.
- ◆ Які глобальні проблеми людства проявились у країнах Африки?

ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ ТА СКЛАД РЕГІОНУ. Африка — другий за кількістю населення (після Азії) і третій за площею території (після Азії та Америки) регіон світу. Єдине суходільне сполучення вона має з Азією у місці *Сінайського півострова*, що з'єднує її з *Аравійським півостровом*. Найближчим сусідом є і Європа, їх розділяють вузька *Гібралтарська протока* та *Середземне море*. Майже посередині Африку оперізує екватор, що має визначальний вплив на формування її природних умов.

Серед країн приморськими є майже два їх десятки, а островними — 10. Зокрема, *Мадагаскар* — найбільша у світі держава з тих, що займають один острів. Водночас у жодному іншому регіоні світу немає такої кількості країн, що позбавлені виходу до моря. Майже всі вони належать до найбільш бідних у світі. Окремі африканські країни за розмірами зіставні з європейськими, але більшість значно перевершує їх.

На основі спільних історичних, соціально-економічних, культурних і природних характеристик у межах Африки розрізняють кілька субрегіонів, які охоплюють суверенні держави та низку залежних територій і невизнаних державних утворень (табл. 41).

СУЧАСНА ПОЛІТИЧНА КАРТА.

Перші держави — *Стародавній Єгипет*, *Ефіопське царство* — виникли на території Африки ще в VI–V тис. до н. е. У минулому на її теренах налічували до 10 тис. різних державних утворень і автономних племен зі своїми мовами,

Таблиця 41

Регіональний склад Африки

Субрегіон	Країни і залежні території
Північна Африка	Алжир, Єгипет, Лівія, Марокко, Туніс, Судан та ін.
Західна Африка	Бенін, Гана, Гвінея, Кот-д'Івуар, Ліберія, Малі, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне та ін.
Східна Африка	Ефіопія, Kenia, Мадагаскар, Мозамбік, Південний Судан, Сейшельські Острови, Руанда, Сомалі, Танзанія, Замбія, Зімбабве та ін.
Центральна Африка	Ангола, Камерун, Демократична Республіка Конго (ДР Конго), Республіка Конго, Екваторіальна Гвінея, Габон, Центральноафриканська Республіка (ЦАР), Чад та ін.
Південна Африка	Намібія, Південна Африка (Південно-Африканська Республіка, ПАР), Ботсвана, Лесото, Есватіні, Мадагаскар та ін.

Рекорди світу

Найбільша країна Африки — Алжир, площа її території становить 2,4 млн км², що майже в чотири рази перевершує розміри України. Найменшою материковою державою є Гамбія (10,7 тис. км²), яка менша за нашу Закарпатську область.

Світ у просторі й часі

Сомаліленд та інші

На території однієї держави Сомалі існує кілька самопроголошених державних утворень і автономій: Сомаліленд оголосив про незалежність у 1991 р.; Пунтленд автономний з 1998 р.; Галмудуг виник у 2006 р. Сомаліленд виступає за повну незалежність, а інші утворення готові ввійти до складу Сомалі на правах суб'єктів федерації. ООН визнає їх усі як автономні території Сомалі.

звичаями і культурою. Активна колонізація материка європейцями почалася в XIX ст. Цей процес набув такого розмаху, що отримав назву «бійка за Африку». Тоді весь регіон було розділено між кількома великими європейськими державами — Францією, Великою Британією, Португалією, Німеччиною, Бельгією, Іспанією, Італією. Незалежними залишалися тільки *Ефіопія й Ліберія*.

Процес звільнення африканських країн розпочався після Першої світової війни. У 1922 р. з-під протекторату Великої Британії вийшов *Єгипет*. Подальший поштовх для отримання суверенітету країнам дало завершення Другої світової війни. 1960 рік в історії став «роком Африки», коли колоніальної залежності позбулися 17 країн.

Нині практично всі країни Африки — молоді держави, що здобули незалежність у другій половині XX ст. На сучасній політичній карті їх 54. Це більше, ніж у будь-якому іншому регіоні світу. Майже всі країни Африки — члени *ООН і Африканського Союзу*. Залежними, що перебувають під контролем європейських держав, є лише крихітні території на материку й деякі острови (наприклад, *Реюньйон і Майотта* в Індійському океані — заморські регіони Франції). Також існує кілька самопроголошених і невизнаних державних утворень. Так, невирішеною залишається проблема *Сомаліленду та Західної Сахари* — 1000-кілометрового району вздовж узбережжя Атлантичного океану в Північній Африці, що колись був зоною впливу Іспанії. Після того, як іспанці покинули цю територію в 1975 р., її захопила сусідня держава *Марокко*. Натомість місцевий рух за незалежність виступив проти окупації та оголосив про створення Сахарської Арабської Демократичної Республіки, що призвело до тривалої (16-літньої) громадянської війни. Нині це спірна територія.

На жаль, колоніальне минуле континенту дається взнаки не тільки там. Штучні державні кордони, однобока, накинута за часів колоніалізму, спеціалізація господарства, залежність від іноземного капіталу і зовнішнього ринку — ніяк не повний перелік проблем, що їх намагаються розв'язувати африканські країни. Часто їм заважають нестабільність, корупція, насильство й авторитаризм. У багатьох країнах відбуваються державні перевороти, у результаті яких до влади приходять військові диктатури. Для політичної вигоди роздмухуються етнічні й релігійні суперечки, що породжують криваві збройні конфлікти. Тому в Африці постійно виникають «гарячі точки».

Найбільш тривалим конфліктом (від 1956 р.) є громадянські війни в *Судані*, в основі яких лежить міжетнічна ворожнеча між арабомов-

ною ісламською Північню країни і населенням Півдня, яке дотримується традиційних вірувань або християнства. У війнах уже загинуло близько 2 млн мирних жителів, а понад 4 млн унаслідок періодичних посух, голоду, порушення прав людини були змушені покинути домівки й рятуватися втечею в сусідні країни. Наслідком протистояння стало відокремлення *Південного Судану* і проголошення його суверенною державою у 2011 р. Проте і нині відносини між країнами, які мають територіальні й економічні суперечки (значні запаси нафти на спірних прикордонних територіях), залишаються вкрай напруженими, а збройні конфлікти готові перерости в чергову громадянську війну. Ризик спалаху громадянської війни існує в *Центрально-африканській Республіці*, у якій міжнародне співтовариство не змогло відновити порядок і покласти край нестабільності, спричиненій поваленням президента ще в 2013 р.

У *Демократичній Республіці Конго* зберігається напруженість, пов'язана з існуванням різних озброєних груп і повсюдною корупцією; у *Нігерії* та сусідніх *Чаді*, *Нігері*, *Камеруні* — між представниками різних релігійних течій, що ведуть терористичну діяльність. *Ліберія* на межі ХХ–ХХІ ст. пережила державний переворот, період військової диктатури та дві громадянські війни, що принесли тисячі жертв і мали катастрофічні наслідки для економіки країни. У *Малі* повстання туарегів і переворот призвели до створення екстремістських угруповань. На жаль, цей перелік конфліктів ніяк не остаточний.

Водночас глобальні проблеми бідності, голоду й охорони здоров'я, що характерні для Африки, останніми роками помітно скоротилися завдяки поширенню освіти та економічному прогресу.

ДЕРЖАВНИЙ ЛАД КРАЇН. Більшість африканських держав здавна мають авторитарне правління і, відповідно, найгірший у світі індекс демократії (демократичні рухи в них поширюються від кінця ХХ ст.). Нині за формою правління майже всі держави Африки — республіки (парламентські та президентські). Монархій лише три — *Марокко*,

Світ у просторі й часі

«Гарячі точки» Африки

У 1960–1980 рр. в Африці сталося більш як 70 переворотів і 13 президентських убивств. Численні прикордонні й територіальні суперечки вирішувалися шляхом збройних конфліктів. Трагічною подією став геноцид у Руанді в 1994 р., у результаті якого було вбито 800 тис. осіб. Найбільш спустошливою була Друга війна в Конго (1998–2008), унаслідок якої загинули близько 5,5 млн осіб.

Мал. 154. Численні конфлікти, що мають місце в країнах Африки, нерідко переростають у збройні протистояння і війни

Лесото й *Есватіні*. Більшість африканських країн унітарні, федеративний устрій мають *Нігерія*, *Ефіопія*, *Сомалі*, *Судан*, *Південний Судан*, *Союз Коморських Островів*.

За рівнем економічного розвитку країни Африки належать до типу країн, що розвиваються. *Південно-Африканська Республіка* є економічно більш розвиненою.

ПРИРОДНІ УМОВИ І РЕСУРСИ. Африка має велику протяжність із півночі на південь та із заходу на схід. Завдяки розташуванню обабіч екватора і своїй компактній формі 75 % її поверхні лежить між тропіками — в екваторіальному, субекваторіальному і тропічному поясах. Тому

там сформувався найспекотніший клімат на Землі. Обабіч тропіків виникли величезні посушливі зони: *Сахара* — найбільша у світі пустеля, що займає більшу територію, ніж уся континентальна частина США, та *напівпустеля Калахарі*, яка поширилася внаслідок опустелювання. На південь від Сахари лежить *Сахель* — напівпосушлива перехідна зона між пустелею й саванами, площі яких в Африці величезні. На просторах саван у великій кількості зосереджені найбільші дикі тварини саванного типу: слони, буйволи, бегемоти, носороги, леви, леопарди.

Особливістю рельєфу Африки є те, що переважають високі рівнини — височини, плато, плоскогір'я. Зокрема, дивовижно високою є Східна Африка. Там проходить гігантська система *Східноафриканських розломів* земної кори, уздовж яких утворилися вулканічні гори та бувають землетруси. Найвищі точки материка — *г. Кіліманджаро* (5895 м) і *г. Кенія* (5199 м) розташовані на височенній (понад 5000 м) рівнині — *Східноафриканському плоскогір'ю*. Гори займають невелику частину території (*Ефіопське нагір'я*, *Руензорі*, *Атлас*, *Драконові*, *Капські*). Територією Африки течуть одні з найдовших і

Світ у просторі й часі

Канари

Відомий туристичний об'єкт Канарські острови, що лежать в Атлантичному океані поблизу північно-західного узбережжя Африки, за 100 км від Марокко, політично не належить до Африки. Це одна з 17 автономних спільнот Іспанії, її найбільш південний регіон.

Мал. 155. Оазис у Сахарі — найбільший пустелі світу (Єгипет)

Мал. 156 Савана — поширений африканський ландшафт (Танзанія)

найповноводніших річок світу — *Ніл, Конго, Нігер*. Її озера *Вікторія, Танганьїка, Ньяса* входять до десятки найбільших і найглибших у світі. Центральна й Західна Африка вкриті екваторіальними лісами: *басейн Конго* — другий за величиною район таких лісів у світі після Амазонії. Їх більша частина належить до природоохоронного Всесвітнього фонду дикої природи.

Земельні ресурси Африки величезні. Але якість африканських ґрунтів різна. Окремі їх види дуже швидко виснажуються і втрачають природну родючість, засолюються, а за неправильного обробітку невдовзі зазнають ерозії. Це вкрай негативне явище набуло в Африці катастрофічного характеру.

Ліси займають близько 10 % загальної площі континенту. Через хижацьке неконтрольоване вирубування майже 90 % первинних недоторканих лісів знищено. Знеліснення в Африці вдвічі вище його середнього рівня у світі: щороку континент втрачає тисячі гектарів лісу, а 19 % їх є деградованими.

Африка багата на різноманітні **мінеральні ресурси**. На неї припадає близько 70 % світових корисних копалин усіх відомих видів. Регіон посідає перше місце у світі за запасами платини (майже 70 % світових), кобальту (60 %), алмазів (56 %). Значними є поклади нафти, марганцю, хромітів, фосфоритів, золота, урану.

Родовища нафти й природного газу відкрито як на материку, так і на морському шельфі. Провідними країнами з їх видобування є *Нігерія, Ангола, Алжир, Лівія, Єгипет*. За видобутком вугілля *ПАР* входить до першої десятки світових виробників. Так само *ПАР* є виробником світового рівня залізної руди та марганцю (разом із *Габон* і *Ганою*).

Важливе значення мають різноманітні руди кольорових металів, особливо з огляду на те, що в інших регіонах світу вони вичерпуються. Світовими лідерами з видобутку платини є *ПАР* (перше місце у світі) й *Зімбабве* (третє). *Гвінея* володіє більш як 20 % світових запасів бокситів і посідає третє місце у світі за їх видобуванням. Так званий мідний пояс простягнувся в *Демократичній Республіці Конго* й *Замбії*, а олов'яний — також у *ДР Конго* і *Руанді*; ці країни є найбільшими світовими їх виробниками. Лідери з видобування золота в Африці — *Гана, ПАР, Судан, Малі*. Майже всю першу десятку світових лідерів з видобутку алмазів становлять країни Африки — *Ботсвана, Демократична Республіка Конго, Ангола, Південна Африка, Зімбабве, Намібія, Сьєрра-Леоне*.

До першої десятки світових виробників урану належать *Нігер*,

Мал. 157. Видобування платини (Зімбабве)

Намібія, ПАР. Також в Африці є значні поклади цинкових руд, титану, ванадію, нікелю, вісмуту, літію, берилію, танталу, ніобію, вольфраму, коштовних і напівкоштовних каменів. Африканська мінеральна сировина має високу якість, і в багатьох випадках її видобувають відкритим способом.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Користуючись картою, назвіть островні та внутрішньоконтинентальні країни Африки.
  2. Наведіть приклади країн, що мають вихід до морів і океанів. Як такі особливості розташування впливають на розвиток господарства країни?
  3. Які субрегіони розрізняють в Африці? Покажіть їх на карті.
  4. Які форми державного ладу (форми правління і територіального устрою) переважають у країнах Африки? Наведіть приклади африканських монархій, республік, федерацій.
  5. Де в Африці виникли райони збройних конфліктів? Що є їх причинами і які це має наслідки?
  6. За запасами яких ресурсів країни Африки входять до першої десятки світових лідерів?
  7. Яке значення мають ресурси регіону для розвитку економіки країн Африки?
- 8*. Поміркуйте, чому Африка всіяна «гарячими точками». Якими є причини спалахування конфліктів?

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

Порівняйте площу території найбільшої країни Африки та України. Обчисліть, у скільки разів одна країна більша за іншу.

ШУКАЙТЕ В ІНТЕРНЕТІ

Чи знаєте ви, яка з країн Африки першою визнала незалежність України в 1991 р.? Дізнайтеся, хто вперше назвав африканську країну «Левові гори»; колонією якої держави вона була в минулому; коли здобула незалежність; який рівень економічного розвитку має сьогодні (https://en.wikipedia.org/wiki/Sierra_Leone).

ПРОВЕДІТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ (на вибір)

1. *Кордони на політичній карті Африки: особливості делімітації та демаркації.*
2. *Ангола: успішний розвиток після війни.*

§ 40. НАСЕЛЕННЯ ТА ЙОГО РОЗМІЩЕННЯ

- ♦ Пригадайте, у якому з уже вивчених регіонів світу найвища густота населення.
- ♦ Як поширення конфліктів і війн в Африці позначатиметься на міграціях її населення?

ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ. Кількість населення Африки становить близько 1,4 млрд осіб — це більше як 17 % від загальної кількості землян (2023). За останні пів століття воно зросло майже в 4 рази (від 366,5 млн осіб у 1970 р.). Це справжній демографічний вибух! Населення Африки почало зростати швидкими темпами від середини ХХ ст., і, за оцінками ООН, до 2050 р. його кількість може сягнути 2,5 млрд осіб і становити близько 26 % від загальної кількості людей на Землі!

Регіон утримує світову першість за рівнем народжуваності: з перших 20 країн світу з найвищими показниками народжуваності 19 розташовані в Африці (максимальний показник — понад 42 ‰). Найвищий показник смертності в *Лесото* — понад 14 ‰. Високий рівень народжуваності зумовлений віковими традиціями ранніх шлюбів і багатодітності, бажанням батьків мати якомога більше дітей з огляду як на дуже високу дитячу смертність, так і на засіб забезпечення власного господарства більшою кількістю робочих рук. Позначаються також і релігійне бачення, соціально-економічна відсталість. Водночас смертність, навпаки, суттєво знизилась і збільшилася загальна тривалість життя з підвищенням рівня охорони здоров'я в останні десятиліття. У поєднанні з високою народжуваністю це стало головними причинами демографічного вибуху на континенті.

Африка має рекордний у світі річний природний приріст населення — 2,4 % (або 24 осіб на 1000 жителів). Екстремальний приріст у регіоні забезпечують *Східна, Центральна та Західна Африка*, у яких кількість мешканців у майбутньому може збільшитися п'ятикратно. Населення там продовжує перебувати у другій фазі демографічного переходу, що веде до швидкого збільшення його кількості.

Демографічний вибух в Африці загрожує знижити розвиток інфраструктури і погіршити економічний розвиток. Демографічну політику, спрямовану на зменшення темпів росту населення та сприяння плануванню сім'ї, проводять лише в деяких країнах (наприклад, у *Кенії, Замбії, Тунісі, Єгипті, Марокко, Алжирі*).

СТАТЕВО-ВІКОВИЙ СКЛАД І ТРУДОВІ РЕСУРСИ. Швидкі темпи зростання кількості населення Африки зумовили його найменший середній вік — 19 років, тоді як у світі цей показник — 31. У багатьох

Рекорди світу

Найбільша за кількістю населення країна Африки — Нігерія. У ній проживає 219 млн осіб (2023). Найвищі темпи його зростання спостерігаються в Південному Судані — 50 ‰ (2021).

Рекорди світу

Наймоладше населення на планеті мають Нігер та Уганда — його середній вік становить лише 15 років, у Малі, Анголі — 16 (2020)!

африканських державах половина населення не старші 25 років. Очікувана тривалість життя у країнах Африки найнижча у світі — 55–65 років.

Трудові ресурси регіону загалом мають низький освітній і кваліфікаційний рівень. Більше 65 % економічно активного населення Африки зайнято у сільському господарстві. Водночас в умовах демографічного вибуху кількість економічно активного населення досягає сотень мільйонів осіб, зайняти яких у суспільному виробництві африканські країни не в змозі, тому безробіття в Африці охоплює третину працездатних людей. Останніми роками різко зросла міграція з африканських країн (650 млн осіб щороку).

СИСТЕМА РОЗСЕЛЕННЯ. Ще донедавна середня густина населення в Африці була однією з найменших на планеті, нині ж вона становить 48 осіб/км². Тепер за цим показником регіон на другому місці у світі (після Азії — 147 осіб/км²), випередивши Європу (34 особи/км²). Територіальні відмінності щільності населення показано в табл. 42. На розміщення населення, як відомо, впливають природні умови: найменша густина в пустелях, сухих саванах, екваторіальних лісах. Густо заселеними є райони зі сприятливими умовами землеробства: долина Нілу, Середземноморське узбережжя *Північної Африки*, північне узбережжя Гвінейської затоки, нагір'я Ефіопії, район Великих озер та промислові

Рекорди світу

Найвищу щільність населення серед країн Африки має острівний *Маврикій* — 625 осіб/км².

райони. Найвищі показники густоти населення мають країни *Східної Африки* — *Маврикій*, *Руанда* (понад 530 осіб/км²), найменші — *Намібія*, *Мавританія*, *Лівія* (3–4 особи/км²).

Африка — сільський регіон.

За рівнем урбанізації, що в середньому становить 50 %, вона відчутно відстає від інших регіонів світу. Сільське населення переважає у більшості африканських країн. Найменш урбанізованими лишаються країни *Східної Африки* — *Бурунді*, *Уганда*, у яких більш як 80 % населення мешкає в селах. Водночас Африка урбанізується швидше, ніж будь-яка інша частина планети. З ХХ ст. рівень урбанізації у багатьох африканських країнах зростає, особливо на південь від Сахари. Якщо в 2000 р. міськими були лише 37 % жителів Африки, то в 2020 р. цей

Таблиця 42

Територіальні відмінності показників населення (2023)

Субрегіон	Кількість населення, млн осіб	Середній вік, роки	Середня очікувана тривалість життя, роки	Щільність населення, осіб/км ²	Рівень урбанізації (міське), %
Північна Африка	258	26	74	32	52
Західна Африка	428	18	59	66	48
Східна Африка	475	19	66	67	30
Центральна Африка	194	17	61	28	50
Південна Африка	69	27	62	25	65

показник зріс до 50 %, а до 2050 р. прогнозують, що він становитиме більш як 75 %. Такі високі темпи зростання міського населення вказують на «міський вибух». Нині високого рівня урбанізації досягли країни **Північної Африки** — *Лівія* (80 %), *Алжир* (понад 74 %).

Найбільшими містами Африки є *Каїр* — столиця Єгипту та *Лагос* — столиця *Нігерії*. На території цих мегалополісів проживає по 22 млн осіб. До гурту великих мегалополісів світу входить також *Кіншаса* — столиця *ДР Конго* (17 млн осіб). Ці африканські міста більші за Париж і Лондон!

ЕТНІЧНИЙ СКЛАД. Етнічний склад населення Африки надзвичайно строкатий. Етнографи налічують у регіоні до 3 тис. різних етнічних груп. Окремі з них, насамперед у Північній Африці, сформувалися у великі нації, але більшість перебувають на рівні племен і народностей. В одній тільки *Нігерії* існує більш як 370 племен!

Населення Африки належить до всіх основних рас. Північна Африка населена народами європеїдної раси (25 % у загальній кількості мешканців субрегіону). Формування алжирської, марокканської, туніської, єгипетської, суданської націй — результат взаємодії давніх місцевих етносів з європейським і арабським світом. Західну частину субрегіону з давніх-давен населяють бербери, тоді як у східну ще до нашої ери прийшли араби з Південно-Західної Азії та поширили мусульманську

Рекорди світу

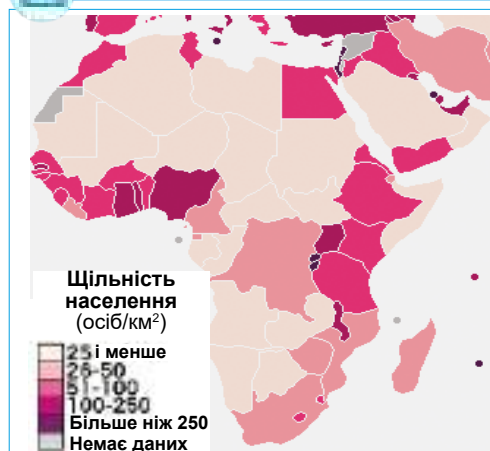
Найбільш урбанізованою в Африці є спірна територія Західна Сахара — майже 95 % та Габон — 90 % (2022).

Мал. 158. Лагос — великий мегалополіс світу (Нігерія)

РОБОТА З КАРТОЮ

1. Оцініть, як розміщено населення на території Африки.
2. У яких регіонах Африки виникли осередки з найбільшою щільністю населення?
3. Де поширено території з найменшою щільністю населення? Як це пов'язано з природними умовами?
4. Поміркуйте, чому найвищі показники щільності населення мають країни Східної Африки.

Мал. 159. Щільність населення Африки (2020)

Мал. 160. Бербери — корінний народ Північної Африки

Мал. 161. Дівчата-ефіопки — представниці перехідної раси, Східна Африка

культуру. Ці народи сформували єдине населення і злилися в арабське суспільство. Відтоді арабізація та ісламізація визначили культурні особливості цього субрегіону. Сахара слугує географічним кордоном між арабською Північною Африкою й регіонами далі на південь зі здебільшого негроїдним населенням.

У *Східній Африці* в результаті саморозвитку місцевих народів та їхньої взаємодії з арабами й народами зони Сахелю сформувалися ефіопська і сомалійська нації, які мають перехідні риси європеїдної та негроїдної рас. На південь від Сахари налічують понад 800 етносів, але переважають там народи *негроїдної раси* (50 % від загальної кількості населення субрегіону).

Корінні народи є нечисленними: пігмеї, які живуть в екваторіальних лісах *Центральної Африки*, та бушмени і готтентоти — жителі *Південної Африки*. Населення *Мадагаскару* — мальгаші — це представники переважно *монголоїдної раси*. Білі африканці — нащадки колоністів, які належать до *європеїдної раси*, залишаються важливою меншістю в багатьох африканських державах. Найбільша їх частка — у *ПАР*. Голландська і британська діаспори нині є найбільшими групами європейського походження в Африці. Європейська колонізація також

Мал. 162. Пігмеї — представники негроїдної раси, Центральна Африка

Мал. 163. Бушмени — корінні народи Південної Африки

привела на континент значні групи азійців, особливо з Індії — так само британської колонії (у ПАР, Кенії, Танзанії та ін.). Невеликі, але економічно важливі громади ліванців і китайців зосереджено у прибережних містах Західної і Східної Африки.

Африканські народи розмовляють численними мовами, що належать до різних мовних сімей. Найбільш поширеною в регіоні є арабська у різних діалектах (в основному в Північній Африці). Мовами банту розмовляють більш як 30 % африканців у країнах на південь від Сахари. Суахілі, що належить до мов банту, — рідна для народів здебільшого Східної Африки. Від колоніальних часів значну роль у спілкуванні відіграють європейські мови: англійська, португальська та французька, під впливом яких утворилися мови змішаного типу, наприклад африкаанс — одна з офіційних мов ПАР, Намібії та ін. Вона виникла на основі давніх голландських діалектів, якими розмовляли бури — нащадки голландських колоністів.

У релігійному складі населення Африки найбільше мусульман (45 %). Іслам домінує в Північній Африці та швидко поширює вплив на населення країн, розташованих на південь від Сахари. Разом із християнством ці дві релігії охоплюють 85 % населення регіону. Решту 15 % становлять представники традиційних африканських вірувань (фетишизм, поклоніння духам), індуїзму, буддизму та ін. Є невелика кількість атеїстів.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Доведіть, що демографічна ситуація в Африці є демографічним вибухом.
2. За якими демографічними показниками Африка утримує світову першість?
3. Чому африканське населення є наймолодшим у світі?
4. Поясніть, чому ситуацію з урбанізацією в Африці називають «міським вибухом».
5. Як проявилися урбанізаційні процеси в країнах Африки? Які з них мають найвищий її рівень?
6. У чому полягають етнічні особливості африканського населення?
- 7*. Населення Північної Африки і його культура більш тісно пов'язані з Європою й Південно-Західною Азією, ніж з іншими субрегіонами Африки. Поміркуйте чому.

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

- Скористайтесь інтернет-ресурсом «Світові лічильники» (<http://www.worldometers.info/world-population/#region>) і встановіть, якою є кількість населення Африки на цей момент. Враховуючи темпи його росту на рівні 2,4 %, обчисліть:
- а) на скільки змінюється кількість населення щороку;
  - б) якою буде його кількість в Африці через 20 років.

§ 41. ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРСТВА

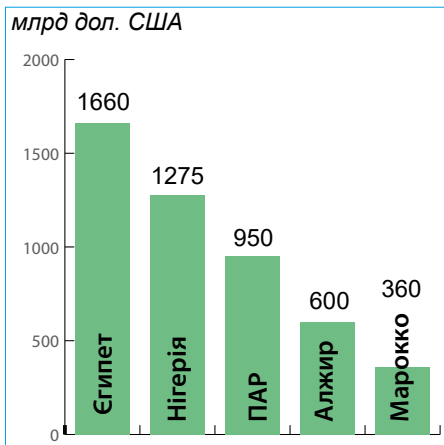
- ◆ Пригадайте, на які мінеральні ресурси багаті надра Африки.
- ◆ На яких виробництвах і видах діяльності спеціалізуються африканські країни?

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ. Незважаючи на багатство природних ресурсів, Африка є найбіднішим і найменш розвиненим регіоном світу. Соціально-економічну відсталість країни регіону успадкували від колоніального минулого. Із завоюванням незалежності вони намагаються її подолати. Проте високий приріст населення, що в більшості з них випереджає приріст ВВП, не сприяє економічному розвитку. Сумарний ВВП усіх країн регіону становить менше 5 % світового при 18 % населення світу (2021). Їх роль у світовому господарстві невелика, винятком є лише кілька економік (мал. 164). ВВП на душу населення за останні пів століття збільшився на 4 %, проте залишається найнижчим у світі.

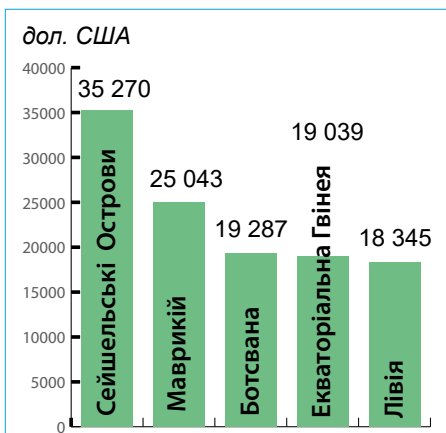
В Африці зосереджено найбільшу кількість бідних країн: із 30 найбідніших у світі 27 — африканські. Водночас окремі країни перебувають на протилежних полюсах: з одного боку найбідніші у світі — *Бурунді, Мозамбік, ЦАР* та інші, які мають ВВП (ПКС) на душу населення від 240 до 511 дол. США, з іншого — країни, що досягли помітних успіхів в економічному розвитку, — *Сейшельські Острови, Маврикій*, де на одну особу припадає більше 25 тис. дол. США (мал. 165).

Останніми роками Африка демонструє найвищі у світі темпи економічного зростання — 3,8 % на рік. Водночас регіон посідає останнє місце у світі за рівнем індустріалізації, врожайністю сільськогосподарських культур, розвитком транспортної мережі. Економічному розвитку багатьох країн перешкоджають: корупційні уряди, що часто вдаються до грубих порушень прав людини; політичне, етнічне й релігійне протистояння та громадянські війни; соціальна нестабільність (бідність, неграмотність, недоїдання, дефіцит водопостачання, погані санітарні умови, які стосуються значної частини африканців).

Усі держави Африки належать до великої групи країн, що розвиваються,

Мал. 164. Найбільші економіки Африки за ВВП (ПКС) (за даними МВФ, 2022 р.)

Мал. 165. Найбагатші країни Африки за їх ВВП (ПКС) на душу населення (за даними МВФ, 2022 р.)

проте для них характерне значне розшарування. Так, є чимало відсталих аграрних країн, у яких сільськогосподарське виробництво залишається провідним в економіці. Його частка в структурі їх ВВП дуже висока — понад 60 % (Сомалі та ін.), ще вищою є частка зайнятих в аграрному секторі — понад 70 % (Нігер, Судан, Мали, Ефіопія). Проте більшість країн є аграрно-індустріальними. Насамперед це країни Північної Африки: частка сільського господарства у структурі їх ВВП не перевищує 20 %, а промисловості — коливається в межах 20–30 %. Вторинний сектор економіки країн Африки розвинений недостатньо. Найбільше значення мають виробництва первинного оброблення сировини — як мінеральної, так і сільськогосподарської, та лісового господарства. Водночас стрімко розвивається третинний сектор. У ПАР, наприклад, його частка становить майже 70 %, у Нігерії — 60 %.

Роль Африки у міжнародному поділі праці протягом віків змінювалася мало. Регіон був і залишається аграрно-сировинною периферією світового господарства, постачальником продукції тропічного рослинництва та мінеральної сировини на світовий ринок.

ПЕРВИННИЙ СЕКТОР. Виробництва первинного сектору — видобувна промисловість і сільське господарство — визначають місце Африки у світовому господарстві. Розвиток первинного сектору в країнах Африки часто має монокультурний напрям, тобто вузьку спеціалізацію на виробництві одного-двох видів сільськогосподарських культур чи мінеральної сировини, призначених для експорту. Товарами монокультурної спеціалізації для окремих країн є какао, кава, чай, арахіс, бавовник, нафта, боксити, залізні руди, мідь, уран, алмази тощо.

Сільське господарство країн Африки спеціалізується на *тропічному* і *субтропічному рослинництві*. У багатьох країнах існує різке розмежування між високотоварними виробництвами, що працюють на експорт, і примітивними натуральними, що забезпечують потреби місцевого населення. Відповідно сільськогосподарські культури розмежовані на експортні (какао, кава, чай, арахіс, оливки, олійна пальма, бавовник, сизаль, цукрова тростина, апельсини, мандарини, лимони, банани, ананаси, ваніль, кунжут, кеш'ю та ін.) та для внутрішнього

Таблиця 43

Виробництво сільськогосподарської продукції в країнах Африки

Продукція	Частка світового виробництва, %	Основні країни-виробники
Какао	70	Кот-д'Івуар (30% від світового), Гана, Камерун, Нігерія
Кава	11	Ефіопія, Уганда, Кот-д'Івуар
Фініки	50	Єгипет, Алжир, Судан
Кокоси	30	Нігерія, Гана, Кот-д'Івуар
Горіхи кеш'ю	30	Мозамбик, Кенія, Танзанія
Арахіс	25	Нігерія, Судан, Сенегал
Сизаль	40	Танзанія, Кенія
Бавовник	17	Буркіна-Фасо, Нігерія, Єгипет
Ваніль	45	Мадагаскар (найбільший світовий виробник)

ринку (пшениця, кукурудза, рис, просо, сорго, квасоля, горох, маніок, ямс, батат та ін.). Особливо значною є роль Африки у світовому виробництві окремих видів сільськогосподарської продукції (табл. 43).

Більшість фермерів у країнах Африки використовують кепські землі й отримують низькі врожаї. Вони змушені знищувати ліси для збільшення сільськогосподарських угідь, а це призводить до деградації навколишнього середовища й зміни клімату. Негативно впливають і плантації культур, що поширені в Африці. Наприклад, бавовник сильно знижує родючість ґрунтів.

Тваринництво в Африці має екстенсивний характер і низьку продуктивність. Поширено розведення зебу (вид домашньої великої рогатої худоби), буйволів, віслуків. У Сахарі та саванах розповсюджені кочові способи випасання верблюдів, кіз, овець, великої рогатої худоби з сезонними міграціями тварин і людей у пошуках пасовищ і води. Екваторіальні ліси з їхнім спекотним і вологим кліматом та шкідливими комахами несприятливі для тваринництва, там розводять тільки птицю. Скотарство відіграє помітну роль у сільському господарстві *ПАР, Ефіопії, Сомалі, Судану*.

Тривалі посухи, що трапляються в Сахелі, призводять до голоду і масової загибелі людей. Тому розвиток сільського господарства життєво важливий для Африки. Прискорити його можуть залучення інвестицій, запровадження сучасних технологій вирощування і зберігання продукції, зрошування земель.

Видобувна промисловість Африки — одна з найпотужніших у світі. Для багатьох африканських країн видобування, первинне оброблення та експорт мінеральної сировини є основою економіки і ключем до її зростання. Регіон утримує передові позиції у світі з видобутку мідних, залізних, марганцевих, поліметалічних руд, кобальту, бокситів, золота, алмазів, урану, фосфоритів. Світове значення має **Північноафриканський (Сахарський) гірничодобувний район**, де видобувають нафту, природний газ, срібло, фосфорити. Він охоплює *Західну Сахару, Марокко, Алжир, Туніс, Лівію та Єгипет*. На **узбережжі Гвінейської затоки** видобувають нафту, золото, марганець, боксити, уран, фосфорити (*Гана, Нігерія, Камерун, Екваторіальна Гвінея, Габон*). Сформувався потужний «**мідний пояс**» із основними родовищами мідних руд у *ДР Конго та Замбії*, що входять до першої десятки світових виробників міді. **Вітватерсранд** — один із найбільших у світі багатопрофільних гірничих районів, що виник на території *ПАР* на базі видобування різноманітної сировини (заліза, марганцю, кам'яного вугілля, алмазів, золота, платини, хромітів, нікелевих руд, графіту, урану, фосфоритів).

Лісове господарство постачає на світовий ринок деревину, заготівлю якої ведуть у прибережних країнах Західної та Центральної Африки — *Кот-д'Івуарі, Камеруні, Габоні, ЦАР, Анголі* та ін. У більшості випадків лісове господарство задовольняє місцеві потреби, насамперед у паливі. Вирубання лісів, наступ пустель, збіднення

флори і фауни набули в Африці загрозливих масштабів.

ВТОРИННИЙ СЕКТОР. Африка добре забезпечена мінеральними, геотермальними, сонячними та гідроресурсами для **електроенергетики**. Проте через недостатність розвитку цей потенціал використовується мало. **Чорна і кольорова металургія** розвиваються в ПАР на базі перероблення різноманітної рудної сировини *Вітватерсранду* (великий промисловий центр — *Преторія*). *ДР Конго* та *Замбія* спеціалізуються на виплавленні міді, кобальту, цинку, свинцю. **Машинобудування** представлено складальними заводами в *Алжирі* (центр — *Алжир*), *Марокко* (*Касабланка*), *Нігерії* (*Лагос*). У **хімічній промисловості** світове значення мають нафтоперероблення в *Алжирі* й *Лівії* та виробництво мінеральних добрив у *Марокко*. **Текстильне виробництво** *Єгипту* задовольняє потреби більшості країн Африки у тканинах. У *Кенії* створено конкурентоспроможне виробництво молочних продуктів.

На економічній карті Африки є лише окремі осередки промислового виробництва. Більшість підприємств розміщено у столицях та великих містах на узбережжях. Це сприяє формуванню портово-промислових комплексів, найбільшими з яких є *Александрія* (Єгипет), *Касабланка* (Марокко), *Форкадос — Порт-Харкорт* (Нігерія), *Дурбан — Ричардс-Бей* (ПАР). Там розміщуються нафтопереробні, металообробні, складальні машинобудівні підприємства, текстильні та швейні фабрики, виробництва харчових продуктів. Найбільші промислові центри і райони утворилися у країнах Північної Африки, на узбережжі у їхніх столицях — *Каїрі*, *Рабаті*, *Алжирі*, *Тунісі*, *Триполі*. Найбільш потужні промислові центри у ПАР — *Йоганнесбург* і *Кейптаун* — мають різноманітну виробничу спеціалізацію.

Нові центри промисловості створюються в межах уже індустріально освоєних територій. У перспективі саме промислові ареали старого освоєння будуть виконувати роль «магнітів», що притягують нові підприємства.

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР. Африка — периферійний регіон розвитку видів діяльності третинного сектору. Проте деякі з них (банківські послуги, телекомунікаційна інфраструктура) мають рекордне зростання, зокрема й завдяки технологічним інноваціям. Світовими містами в Африці є *Йоганнесбург*, *Кейптаун*, *Каїр*, *Дакар*, *Лагос*, *Найробі*.

Низький рівень соціально-економічного розвитку, складні природні умови, міжетнічні конфлікти стримують розвиток **туризму** в багатьох країнах. Водночас ПАР, *Єгипет*, *Туніс*, *Марокко*, *Зімбабве* демонстру-

Мал. 166. Кар'єр Вітватерсранд з видобування золота, руд інших металів — один із найстаріших, найглибших та найбагатших за запасами у світі

ють приклади вдалого входження на світовий туристичний ринок. Нині туризм є важливою частиною економіки також *Кенії, Танзанії, Сейшельських Островів*.

Такі сфери, як **освіта й охорона здоров'я**, потребують розвитку. Більш як 30 % дорослого населення Африки не мають середньої освіти. Регіон є осередком поширення небезпечних хвороб (гепатиту, ВІЛ/СНІДу, гарячки Ебола та ін.).

Усі види сучасного **транспорту** в Африці розвинено недостатньо. Їх розвиток гальмують як природні, так і політико-економічні чинники: великі площі пустель та екваторіального лісу, політичне подрібнення території та економічна слабкість кожної держави зокрема. Найщільнішу мережу **автошляхів** мають Південна, Західна та Східна Африка. Довжина **залізниць** невелика. Міждержавну роль відіграють залізниці Південної Африки. **Річковий транспорт** має лише місцеве значення. Перешкодою для нього є сезонний характер живлення річок та численні пороги й водоспади на них. На *річках Конго, Ніл і Нігер* є комбіновані водно-залізничні транспортні системи в обхід порогів. Африканські країни мають вихід до океанів, і їхні зв'язки із зовнішнім світом здійснює **морський транспорт**. Серед портів великими є *Касабланка, Дакар, Кейптаун, Дурбан, Момбаса, Порт-Саїд, Александрія, Лагос, Дарес-Салам*. Більшу частину вантажів в Африку і з Африки перевозять іноземні судна. Величезний морський флот *Ліберії* фактично належить судовласникам США, Греції та інших європейських країн, які використовують «дешевий» ліберійський прапор. Багато африканських держав мають **авіаційний транспорт**, але пасажирів обслуговують також здебільшого іноземні літаки. Аеропорти міжнародного значення — *Касабланка, Дакар, Триполі, Кіншаса, Каїр, Найробі, Йоганнесбург*.

Отже, характерними рисами господарства більшості країн Африки є: 1) технологічна відсталість; 2) однобокий аграрно-сировинний розвиток, який часто має монокультурний характер; 3) панування в експорті мінеральної та сільськогосподарської сировини, а в імпорті — готової промислової продукції та продовольства; 4) залежність від зовнішнього ринку; 5) мало розвинена транспортна система; 6) надмірна роль іноземного капіталу у провідних виробництвах економіки.

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК СУБРЕГІОНІВ. Субрегіони Африки розвинені нерівномірно. Вищий рівень соціально-економічного розвитку та більш розгалужену структуру господарства мають *Північна й Південна Африка*, тоді як *Східна, Центральна й Західна Африка* — це найбільш відстала частина світового господарства, де головним виробництвом продовжує бути сільське господарство (табл. 44). Найбільш розвинена в економічному аспекті країна — *ПАР*.

ЗОВНІШНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ. Зовнішньоекономічні зв'язки країн Африки охоплюють міжнародну торгівлю, валютно-фінансові відносини з іншими країнами, міжнародний рух капіталів, торгівлю послугами, науково-технічне співробітництво. **Експорт** країн Африки, що базується

Міжнародна економічна спеціалізація субрегіонів Африки (2022)

Субрегіон	Виробництва і види діяльності міжнародної спеціалізації за секторами
Північна Африка	Первинний: с/г — вирощування цитрусових, фініків, бавовнику; рибне господарство; видобувна — нафта, природний газ, фосфорити. Вторинний: виробництво нафтохімічної та хімічної продукції (зокрема добрив), електротехніки, тканин, одягу, продуктів харчування. Третинний: туризм, транспорт (<i>Суецький канал</i>)
Західна Африка	Первинний: с/г — вирощування кавового дерева, какао, фруктів, бавовнику, арахісу; рибне господарство; лісове господарство та лісозаготівля; видобувна — нафта, природний газ, залізна руда, марганець, боксити, золото, алмази, уран, рутил, фосфорити. Вторинний: чорна і кольорова (виробництво алюмінію) металургія, виробництво нафтопродуктів, каучуку
Східна Африка	Первинний: с/г — вирощування кавового дерева, чаю, овочів, фруктів, бавовнику, арахісу, кунжуту, горіхів кеш'ю, ванілі, квітів; рибне господарство; видобувна — золото, платина, олов'яні, мідні руди, хроміти, дорогоцінне каміння, нафта. Вторинний: електроенергетика, кольорова металургія (мідь, кобальт, нікель, феросплави), нафтоперероблення, виробництво тканин, одягу, м'яса, цукру
Центральна Африка	Первинний: с/г — вирощування кавового дерева, какао, бавовнику, сизалю; рибне господарство; лісове господарство та лісозаготівля; видобувна — нафта, алмази, золото, марганець, уран. Вторинний: кольорова металургія (алюміній, мідь, кобальт), виробництво нафтопродуктів, пиломатеріалів, цукру, рибних продуктів
Південна Африка	Первинний: с/г — вівчарство; рибне господарство; видобувна — алмази, золото, платина, уран. Вторинний: кольорова металургія (мідь, нікель, цинк, свинець), машинобудування, виробництво хімічної продукції, тканин, одягу, взуття, яловичини

на мінеральній сировині (нафта і нафтопродукти становлять більш як 40 % від загального обсягу) і продукції тропічного рослинництва, залежить від коливання цін на зовнішньому ринку. Це збільшує чутливість регіону до зовнішніх потрясінь і диктує необхідність його розгалуження. Так, значно розширився експорт готових виробів: рафінованих кольорових металів, оброблених алмазів, шоколаду, тканин і готового одягу. Зростає торгівля послугами, здебільшого фінансовими, та подорожами, що підкреслює потужні можливості регіону у сфері туризму.

Основними статтями імпорту є готові вироби, найперше гірничовидобувне устаткування, електрообладнання, транспортні засоби, ліки, продукти харчування тощо. Головними торговельними партнерами Африки є *Китай, Індія, країни ЄС, США*.

На торговельних стосунках країн Африки та *України* позначилася війна, яку розв'язала країна-агресор Росія проти України. Унаслідок блокування РФ вивезення зерна з чорноморських портів України, а найбільшими його покупцями є *Єгипет, Туніс, Марокко, Ефіопія, Алжир*, в африканських країнах зросли ціни на продовольство, виникла загроза голоду, який може спровокувати бунти, війни. І як наслідок — наплив

біженців до Європи. Тобто дестабілізація охопить пів світу! Росія тримає країни Африки заручниками своєї війни. І в аспекті продовольчої безпеки, і щодо кліматичних змін. Ядерний шантаж і тероризм впливатиме не тільки на Україну чи Євразію, а й на Африку. Особливо на Північну Африку, яка не так далеко від України.

Водночас Африка — це нові можливості для України після завершення російсько-української війни: економічні, культурні, освітні (африканські студенти навчалися у ВНЗ України, перспективи інвестицій в нашу державу, як і українських — в Африку). Дієвим інструментом посилення позицій України в Африці є донесення тези, що російська агресія в Україні впливає насправді на весь світ і Африку зокрема.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. У чому полягають особливості економіки країн Африки?
2. Поясніть, що таке монокультурний напрям виробництва первинного сектору.
3. Які сільськогосподарські культури в країнах Африки є експортними, а які вирощують для внутрішнього ринку? У чому полягає відмінність їх культивування?
4. Які видобувні виробництва належать до міжнародної спеціалізації країн Африки? Покажіть на карті основні гірничовидобувні райони регіону.
5. Охарактеризуйте розвиток вторинного сектору економіки країн Африки. Де виникли найбільші промислові центри?
6. Який рівень розвитку має третинний сектор економіки? Покажіть на карті країни, у яких розвинено туризм.

7*. Користуючись табл. 44, порівняйте міжнародну спеціалізацію субрегіонів.

ТЕМА ДЛЯ ДИСКУСІЇ

Африка — майбутній двигун економічного зростання світу. Аргументуйте або спростуйте таке твердження.

ПРАКТИЧНА РОБОТА

Райони видобування нафти, руд кольорових металів, центри їх перероблення, транспортні магістралі та порти в Африці

1. Позначте на контурній карті Африки основні райони видобування нафти, залізних, мідних та алюмінієвих руд і центрів їх перероблення (збагачення).

2. Позначте на контурній карті основні транспортні магістралі та порти експортування сировини.

ПРОВЕДІТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Вплив колоніального минулого на сучасну міжнародну спеціалізацію та просторову структуру господарства країн Тропічної Африки.

§ 42. ЄГИПЕТ

Географічне положення
Трансконтинентальна країна у Північній Африці, на її північному сході та Синайському півострові Азії.

Державний лад
Президентська республіка. Унітарний устрій.

Природні умови і ресурси
Клімат: тропічний континентальний.
Рельєф — переважно рівнинний.
Річка — Ніл.
Мінеральні ресурси: нафта, природний газ, фосфорити, залізні руди, марганець.

Населення
4-те місце за кількістю в Африці.
Міське населення — 43 %.
Найбільші міста — Каїр, Александрія, Гіза.

Єгипет

1 млн км²
113 млн осіб
Каїр

Економіка
Аграрно-індустріальна країна. Перша в Африці за величиною ВВП і 37-ма у світі.

Третинний сектор
Транспорт: автомобільний, морський. Туризм.

Вторинний сектор
Чорна і кольорова металургія, виробництва нафтохімічне, текстильне, харчових продуктів.

Первинний сектор
Видобування нафти і газу. С/г: рослинництво на зрошуваних землях (бавовник, рис, пшениця, сорго, просо, кукурудза, бобові, овочі, оливки, цитрусові, цукрова тростина, в оазисах — фінікова пальма). Тваринництво (розведення кіз).

МІСЦЕ В РЕГІОНІ І СВІТІ. Єгипет відіграє важливу роль у геополітиці, яку пов'язують з його стратегічним положенням трансконтинентальної країни, що володіє «політико-економічним мостом» між країнами Африки та Азії — *Суецьким каналом*, який сполучає *Середземне море* з *Червоним* і далі з *Індійським океаном*.

Природне багатство щорічного розливу Нілу в поєднанні з напівізоляцією, що її забезпечували пустелі на сході й заході, сприяли виникненню 10 тис. років тому в його дельті однієї з найдавніших держав світу — Єгипту. Стародавній Єгипет — країна-стрічка, що займала територію уздовж *нижньої течії Нілу*, була колискою цивілізацій Середземномор'я. Саме там зародилися сільське господарство, урбанізація, організована релігія та уряд. Єгиптяни першими винайшли писемність, чорнило й папір, 365 календарних днів і 24-годинний день. Багата єгипетська культура є невід'ємною частиною національної ідентичності держави, яка зазнавала різноманітних іноземних впливів, зокрема грецького, перського, римського, арабського, османського і нубійського. Всесвітньо відомі пам'ятки, такі як Некрополь Гізи і

Таблиця 45

Єгипет в регіоні та світі

Показники	Значення	Місце в Африці	Місце у світі
Площа території	1 млн км ²	12	31
Населення	113 млн осіб	4	14
ВВП	409 млрд дол. США	1	37
ВВП (ПКС) на душу населення	18 817 дол. США	6	88
Індекс розвитку людського потенціалу	0,728	5	105

Мал. 167. Долина Нілу поблизу Луксора, до якої впритул підступає пустеля

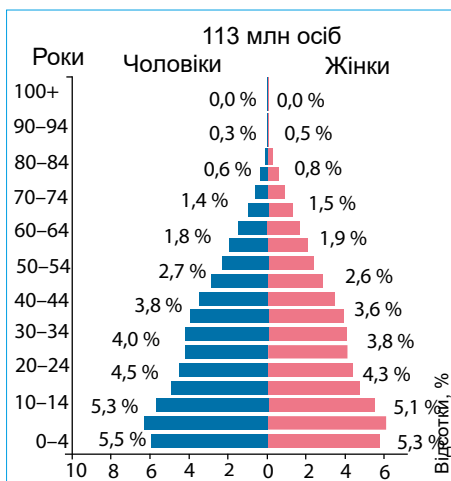
та кілька збройних конфліктів з Ізраїлем через територіальну суперечку в секторі Газа. Нині держава, як і раніше, має проблеми, пов'язані з тероризмом і політичними заворушеннями.

Приблизно 94 % території Єгипту — це пустелі (*Сахара, Лівійська, Нубійська*) — кам'яністі, галечникові, глинисті й піщані низовини та плато з розкиданими оазисами. Дельта і долина Нілу з наносними родючими ґрунтами займають лише 4 % площі країни. Єгипет має надзвичайно спекотний, сонячний і сухий клімат: на півночі — субтропічний, на решті території — пустельний тропічний. Тому населені пункти зосереджено уздовж вузької долини Нілу, тобто 99 % населення використовує лише близько 5 % загальної площі країни. У Єгипті час від часу трапляються засухи, піщані бурі, навесні дмуть гарячі вітри — хамсини.

Єгипет розташований у межах кліматичних поясів, сприятливих для вирощування теплолюбних культур — бавовнику, кукурудзи, рису, цитрусових, фінікової пальми. Як і в усій Північній Африці, вода є дефіцитним ресурсом. Найважливіше її джерело є річка Ніл (у межах Єгипту — 1600 км). Надра країни багаті на нафту, природний газ, залізні та свинцево-цинкові руди, марганець, фосфорити. Є також родовища урану, нерудних копалин.

НАСЕЛЕННЯ. Єгипет — четверта за кількістю населення країна Африки після Нігерії, Ефіопії та ДР Конго. І кількість єгиптян стабільно збільшується. Очікувана тривалість їхнього життя становить 74 роки. Етнічний склад населення однорідний: 99 % — *єгиптяни-араби*, решта — *турки, греки, нубійці, бербери* та ін. У Єгипті достатньо велика кількість біженців — сирійців (понад 100 тис. осіб), суданців. Офіційною мовою в країні є *арабська*. Головні релігії: іслам (переважно мусульмани-суніти) — 90 %, християнство — 10 %.

Щільність населення в країні —

Мал. 168. Статеві-вікова піраміда населення Єгипту

102 особи/км². По території воно розміщене вкрай нерівномірно: 99 % зосереджено у вузькій долині Нілу, його дельті й поблизу Суецького каналу. На решті пустельної території — менше 1 особи/км². Єгиптян переділяють на міських жителів і фелаків — фермерів, які проживають у селах. Рівень урбанізації низький — 43 %. Найбільші міста — *Каїр* (22 млн осіб), *Александрія* (5 млн), *Гіза* (4 млн осіб).

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ.

Єгипет — аграрно-індустріальна країна, уряд якої впроваджує ринкові реформи для залучення іноземного капіталу. Приватний сектор охоплює більшу частину сільськогосподарського виробництва, дрібні підприємства, що пов'язані з торгівлею та сферою обслуговування, невеликі ремісничі майстерні, які виготовляють тканини, продукти харчування, меблі, шкіряну галантерею і металовироби.

У власності держави залишаються великі промислові підприємства, на яких виробляють понад 65 % усієї промислової продукції та зайнято 25 % працівників.

У секторальній структурі ВВП Єгипту домінує третинний сектор (54 %), на вторинний припадає 34 %, первинний — 12 %. Економіка спеціалізується на сільському господарстві, видобуванні нафти і природного газу, туризмі.

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР. Дедалі більшого розвитку в країні набувають фінансові послуги. Створюється сприятливий клімат для надходження інвестицій. Відкрито вільні економічні зони у *Порт-Саїді* та поблизу *Александрії*, де здійснюються операції з оптової торгівлі та зберігання вантажів. Швидко розвиваються інформаційні технології та аутсорсинг.

Туризм — основне джерело надходження валюти в державну скарбницю. Ця сфера має широку урядову підтримку. Держава розвиває інфраструктуру в туристичних зонах, прокладає сучасні автомагістралі, удосконалює залізничне сполучення з комфортабельними швидкісними потягами й морський транспорт. Тому туристична індустрія розвивається дуже швидко. З кожним роком туристів прибуває дедалі більше. Окрім історичних пам'яток, зокрема й всесвітньо відомих єгипетських пірамід, більш як на 3 тис. км простяглися пляжі на *Середземному* і *Червоному морях*. Відомими курортами є *Хургада*, *Шарм-ель-Шейх*, *Луксор*.

Рівнинний характер рельєфу Єгипту і концентрація населення лише в долині й дельті Нілу дали змогу відносно легко вирішити питання

Мал. 169. Каїр — столиця Єгипту, одне з найбільших міст Африки

Мал. 170. Місто-мільйонер Гіза і піраміди на його околицях

Мал. 171. Суецький канал

транспортного сполучення. Транспортні мережі зосереджені в *Каїрі* та слідують за поселеннями вздовж Нілу. У Єгипті працює найстаріша в Африці **залізниця**, що охоплює долину Нілу, узбережжя морів і *Сінай*. Залізницею перевозять пасажирів і мільйони тонн вантажів. Велику частину вантажних перевезень здійснює **автомобільний транспорт**, використовуючи мережу

трансффриканських автомобільних шляхів, що починаються в Каїрі, міжнародну прибережну, що сполучає Єгипет з Азією, та уздовж Нілу. Цікаво, що тверде покриття мають лише близько 30 % автошляхів, проте в сухому теплом кліматі можна без особливих витрат підтримувати дорожню мережу. **Трубопроводами** транспортують єгипетську нафту, нафтопродукти і природний газ. **Авіаційний транспорт** обслуговує як міжнародні, так і внутрішні перевезення. Міжнародними аеропортами є *Каїр* і *Луксор*. Важливий і **річковий транспорт**, що використовує *річку Ніл* та основні канали загальною протяжністю 3500 км. Єгипет має достатньо протяжну берегову лінію, проте там практично немає зручних місць для морських портів. Окремі гавані є на узбережжі Червоного моря, але його дно рясніє кораловими рифами, що сильно утруднюють **морську навігацію**. Великими портами є *Александрія*, *Порт-Саїд* та *Суец*. Порт-Саїд і Суец сполучені між собою **Суецьким каналом** — одним із основних водних шляхів міжнародної торгівлі й судноплавства. Проведення робіт із розширення і поглиблення каналу зробило його доступним для супертанкерів.

ВТОРИННИЙ СЕКТОР. Серед промислових виробництв розвинені **чорна і кольорова металургія**, але необхідного для їх функціонування власного коксівного вугілля країна не має, тому змушена його імпортувати. **Машинобудування** спеціалізується на виробництві суден та їх ремонті, автомобілебудуванні, випуску мопедів, велосипедів і транспортного обладнання. Головні центри — *Каїр*, *Александрія*.

Важливе місце посідають **нафтоперероблення і виробництва неорганічної хімії**, що продукують азотні й фосфатні добрива. Розвиток коксохімії забезпечує виробництво кислот та азотних добрив. Виробляють також каустичну соду, фармацевтичні вироби, хімічні волокна (*Суец*, *Асуан*). Важливе значення має **цементна промисловість** (*Александрія*).

У країні сформувався потужне **виробництво текстилю** — бавовняних, шовкових, вовняних тканин; одягу та взуття. У виробництві харчових продуктів переробляють сільськогосподарську сировину. Велике значення мають ремесла: гончарство, килимарство, оброблення шкір, ткацтво, ювелірна справа, виробництво сувенірів.

Перша і найбільша в Єгипті ТНК — *група Orascom (Ораском)* — здійснює проектування та будівництво.

ПЕРВИННИЙ СЕКТОР. Важливе місце в економіці країни посідає **видобувне виробництво**, що охоплює видобування нафти, природного газу, залізних і хромітових руд, хімічної (фосфоритів) і цементної сировини.

Сільське господарство у своєму користуванні має тільки 4 % земельних площ країни. До будівництва Асуанської греблі Ніл щороку затоплював долину, покриваючи ґрунт родючим мулом (так званий дар Нілу). Це давало Єгипту постійні врожаї протягом багатьох років. Нині **рослинництво** базується на цілорічному зрошуванні. Головний сільськогосподарський район — *дельта Нілу*, де збирають два-три врожаї на рік. Більшість посівних площ зайняті зерновими культурами: рисом, пшеницею, сорго, просом, кукурудзою. Вирощують також зернобобові, овочі, маслини, цитрусові та цукрову тростину. В оазисах культивують фінікову пальму. Проте власними продуктами харчування країна забезпечує себе менш, ніж на половину. Найважливіша технічна культура — бавовник. Довговолоконний бавовник, вирощений у Єгипті, вважається найякіснішим у світі.

Тваринництво в Єгипті є провідним у пустельних районах, але розвинене слабо, оскільки дається взнаки нестача пасовищ і кормів. Воно має екстенсивний характер розвитку і є низькопродуктивним. Єгиптяни розводять велику рогату худобу, буйволів, кіз (третє місце у світі), овець, верблюдів, віслюків. Розвинене бджільництво.

ЗОВНІШНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ. У минулому найважливішою статтею експорту Єгипту була **бавовна**, потім — нафта, яка зберігає провідну роль і нині. Країна також експортує природний газ, бавовняні тканини, нафтохімічну й медичну продукцію, цитрусові. *США, ОАЕ, Італія, Туреччина* — провідні експортні ринки для єгипетських товарів і послуг.

Імпорт країни охоплює ліки, пшеницю, кукурудзу, продукти харчування, автомобілі, обладнання. Основні постачальники — *Китай, Росія, США, Саудівська Аравія*. Єгипет традиційно підтримує торговельні зв'язки з *Україною*. Україна постачає зерно, чорні метали, рослинну олію. Також Єгипет перший серед країн за кількістю українських туристів. А з Єгипту наша країна отримує горіхи, цитрусові, мінеральні палива.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. За політичною картою світу охарактеризуйте економіко- та політико-географічне положення Єгипту. Назвіть його сусідів.
2. Оцініть забезпеченість Єгипту мінеральними ресурсами. Які виробництва розвиваються на їх базі?
3. Які чинники вплинули на розміщення населення в Єгипті?
4. Порівняйте розвиток третинного сектору економіки Єгипту і європейських країн «Великої сімки». У чому полягають відмінності?
5. Які виробництва вторинного сектору визначають спеціалізацію Єгипту?
6. Як спеціалізація рослинництва Єгипту позначилася на розвитку виробництва харчових продуктів?
- 7*. Користуючись опорною схемою на початку параграфа, складіть комплексну економіко-географічну характеристику Єгипту.

§ 43. ПІВДЕННО-АФРИКАНСЬКА РЕСПУБЛІКА

Географічне положення
Розташована в Південній Африці, на її крайньому півдні, омивається Індійським та Атлантичним океанами.

Державний лад
Парламентська республіка.
Унітарний устрій.

Природні умови і ресурси
Клімат: тропічний і субтропічний.
Рельєф: рівнинний, гори Драконові, Капські.
Річки — Оранжева, Лімпопо.
Мінеральні ресурси: вугілля, руди чорних і кольорових металів, золото, алмази, фосфорити.

Населення
Шосте місце за кількістю в Африці.
Міське населення — 69 %.
Найбільші міста — Кейптаун, Йоганнесбург, Преторія.

Південно-Африканська Республіка

1,2 млн км²

60 млн осіб

- Преторія (адміністративна);
- Блумфонтейн (судова);
- Кейптаун (законодавча).

Економіка
Індустріально-аграрна країна.
Друга в Африці за величиною ВВП і 36-та у світі.

Третинний сектор
Транспорт.
Туризм.

Вторинний сектор
Чорна і кольорова металургія, машинобудування, хімічна, харчова і текстильна промисловість.

Первинний сектор
Видобувна.
С/г: рослинництво (кукурудза, пшениця, сорго, овочі, цитрусові, арахіс, виноград, цукрова тростина);
тваринництво (розведення великої рогатої худоби, птахівництво, вівчарство).
Рибне господарство.

МІСЦЕ В РЕГІОНІ ТА СВІТІ. Серед країн Африки, розташованих на південь від Сахари, Південно-Африканська Республіка (ПАР), або Південна Африка, — єдина в регіоні достатньо розвинена держава. За багатьма показниками соціально-економічного розвитку їй належить одне з чільних місць в Африці. На частку ПАР, яка займає лише 5 % території

Таблиця 46

ПАР в Африці та світі

Показники	Значення	Місце в Африці	Місце у світі
Площа території	1,2 млн км ²	9	26
Населення	60 млн осіб	6	24
ВВП (за ПКС)	405 млрд дол. США	2	36
ВВП на душу населення (за ПКС)	15 847 дол. США	8	97
Індекс розвитку людського потенціалу	0,717	7	110

Африки, припадає 40 % продукції вторинного сектору її економіки. У цілому соціально-економічна ситуація в країні нестійка. Лише 15 % населення має високі статки, тоді як половина населення живе у неймовірних злиднях, що породжує напруженість у суспільстві. Болісна проблема — масове поширення СНІДу. Південна Африка — унітарна держава, територію якої поділено на 9 провінцій.

ПАР має протяжну берегову лінію. У країні представлено різноманітні природні зони, від сухої *пустелі Наміб* до субтропіків на сході та узбережжі Індійського океану. На сході розташовані *Драконові*

гори, що переходять у великі внутрішні плато — *Велд*. Там поширені савани, південніше — субтропічні ліси і чагарники. Внутрішні райони займає *напівпустеля Калахарі*.

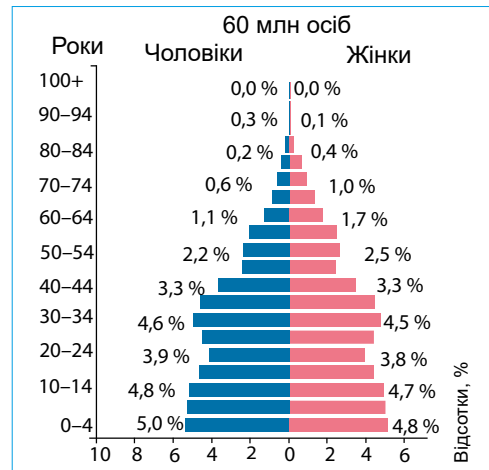
НАСЕЛЕННЯ. Кількість населення країни стабільно збільшується. Для ПАР характерні високі показники природного руху населення: природний приріст становить 9 ‰.

Щільність населення країни — 45 осіб/км², але розміщене воно нерівномірно: східна частина країни більш густонаселена, ніж західна. Рівень урбанізації — 70 %. Найбільші міста — *Йоганнесбург* (10 млн осіб), *Кейптаун* (5 млн), *Дурбан*, *Преторія*.

Через поєднання різних культур та різноманіття етнічних груп Південну Африку називають «країною веселки». В етнічній структурі переважає чорношкіре населення — 80 % (*народи банту, зулу, коса, свазі, тсонга, тсвана, ндебеле*), 10 % припадає на біле населення, 8 % — вихідців з Азії, помітною є частка індусів — 2 %. Після Індії та Болівії ПАР — третя країна у світі за кількістю державних мов — їх 11. Таким же строкатим є і релігійний склад населення. Головними релігіями є християнство — 86 % вірян, мусульманство — 1,5 %.

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР. Економіка країни сильно постраждала від пандемії коронавірусу. У цьому секторі, у якому створюється 67 % ВВП, працює більшість економічно активного населення. Одним із найбільших досягнень південноафриканської економіки є розвиток високотехнологічної **банківської сфери**, яка робить країну фінансовим лідером в Африці.

Південна Африка має розвинену **транспортну систему**: залізниці, автомобільні шляхи, перші на континенті трубопроводи. Зовнішні міжнародні економічні зв'язки забезпечують авіаційний і морський транспорт, більшість кораблів якого плаває під прапорами інших країн. Географічне положення дає змогу країні контролювати морські транспортні шляхи навколо Африки. Найбільші морські порти — *Дурбан*, *Кейптаун*, *Порт-Елізабет* лідирують в Африці за обсягами перевезень вантажів. У країні діють сотні аеропортів (11-те місце у світі).

Мал. 172. Статеві-вікова піраміда населення ПАР

Мал. 173. Дурбан — найбільший порт Африки

Мал. 174. Національний парк Крюгера — один з туристичних об'єктів, який найбільше відвідують туристи

туристів, які щороку привносять в її економіку мільярди доларів США. *Кейптаун*, природні національні парки є одними з найбільш популярних міжнародних туристичних напрямів не тільки в ПАР, а й в усій Африці. **ВТОРИННИЙ СЕКТОР.** Провідні виробництва вторинного сектору — металургія, машинобудування, хімічне, нафтопереробне.

Важливе місце в господарстві посідає **чорна металургія**. Основну частину чавуну і сталі виготовляють на металургійних комбінатах у містах *Преторія, Ньюкасл*. Експортне значення має виробництво ферохрому і феромарганцю. У **кольоровій металургії** працюють заводи з виплавлення міді, первинного алюмінію (*Річардс-Бей*), цинку (*Спрінгс*) та найбільший у світі центр з виплавки золота у *місті Джермістон*.

На підприємствах важкого **машинобудування** виготовляють гірниче обладнання для електростанцій, технологічне устаткування для хімічної та нафтохімічної промисловості. ПАР традиційно є лідером в **автомобілебудуванні** Африки. Підприємства виготовляють автомобілі закордонних брендів: *BMW, Chrysler, General Motors, Nissan, Toyota* та ін. Розвивається виробництво двигунів, локомотивів, вагонів.

Заводи з виробництва **хімічної продукції** розташовано поблизу *Йоганнесбурга, Кейптауна, Дурбана*. Вони продукують мінеральні добрива, пластмаси, синтетичні смоли, фармацевтичні препарати тощо. Нафтопереробні підприємства працюють на імпортованій нафті (*Дурбан, Кейптаун*).

Виробництво текстилю спеціалізується на випуску бавовняних, вовняних і синтетичних тканин, ковдр і трикотажу. Експортним є **виробництво харчових продуктів** — консервованих овочів і фруктів, варення, джемів, тростинного цукру, рибних консервів. ПАР є центром виноробства, яке започаткували французькі та німецькі переселенці ще у XVII ст. Крім високоякісних вин, виготовляють також фруктові соки.

ПЕРВИННИЙ СЕКТОР. Провідне виробництво первинного сектору — **видобувне**: у країні видобувають понад

Мал. 175. Йоганнесбург — економічна столиця ПАР

40 видів мінеральної сировини. ПАР — один з найбільших світових виробників платини, хрому, золота, марганцю, титану, ванадію, урану, свинцю, цирконію. У країні у великих масштабах видобувають також залізні, мідні, кобальтові й поліметалічні руди, вугілля, азбест, слюду, фосфорити. Південна Африка повністю задовольняє власні потреби у багатьох видах мінеральної сировини і є великим її експортером. За вуглевидобутком країна на п'ятому місці у світі й на третьому — за обсягом його експорту до країн Європи та Азії.

Сільське господарство переділено на дві протилежні за рівнем розвитку, значенням і виробничою структурою частини. З одного боку, сучасні сільськогосподарські ферми, які належать білому населенню і спеціалізуються на вирощуванні зернових культур, серед яких переважає пшениця і кукурудза, соняшник, цукрова тростина, картопля, бавовник, субтропічні фрукти і виноград. З іншого — традиційні африканські господарства, де переважає вирощування сорго. Фермери зайняті скотарством (розведенням великої рогатої худоби та овець): яловичина, баранина, м'ясо птиці, молокопродукти, вовна продаються як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

ЗОВНІШНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ. Головні товари експорту Південної Африки — золото, алмази, платина, інші метали і мінеральна сировина, які постачають до 80 країн світу, машини та обладнання, сільськогосподарська продукція. Провідними торговельними партнерами ПАР є *Китай, Велика Британія, Німеччина*. В *Україну* Південна Африка експортує шкури, плоди та горіхи, нікель, чорні метали, напої.

ПАР імпортує нафту, автомобілі, обладнання, нафтопродукти, продукти харчування (*Німеччина, Китай, США*). *Україна* постачає в ПАР електромашини, ядерні реактори, обладнання, овочі, зерно.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. За політичною картою світу охарактеризуйте економіко-географічне положення ПАР.
2. Оцініть природні умови ПАР та її забезпеченість мінеральними ресурсами.
3. Порівняйте щільність населення та особливості урбанізації Південної Африки та України.
4. Порівняйте розвиток третинного сектору економіки ПАР і Канади. У чому полягають відмінності?
5. Які виробництва вторинного сектору визначають спеціалізацію країни?
6. Поміркуйте, які чинники впливають на спеціалізацію тваринництва і рослинництва Південної Африки.
- 7*. Користуючись опорною схемою на початку параграфа, складіть комплексну економіко-географічну характеристику ПАР.

ПРОВЕДІТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ (на вибір)

1. *Південна Африка серед країн Африки.*
2. *Південна Африка: одна держава — три столиці.*

§ 44. МІСЦЕ УКРАЇНИ НА СУЧАСНІЙ ГЕОПОЛІТИЧНІЙ КАРТІ СВІТУ

- ◆ Пригадайте, що називають геополітикою.
- ◆ Яке значення має для країни її географічне положення?

ГЕОПОЛІТИЧНА СТРУКТУРА СУЧАСНОГО СВІТУ. Геополітика — наукова дисципліна, що вивчає взаємодію географічних чинників і міжнародної політики, зокрема те, як контроль над тією чи іншою територією посилює або послаблює міжнародний вплив держави. Тому, коли йдеться про геополітику, основний наголос роблять на змаганні між державами за різні форми контролю над територіями інших країн або цілих регіонів. Сучасна геополітична карта світу, що відображає геополітичні регіони, склалася у ХХ ст. Головними її суб'єктами є держави, здатні впливати

Подорож у слово

Сила — (англ. *power*) у контексті геополітики — здатність держави до дії або впливу на дії інших сил.

на внутрішні процеси, зовнішню політику інших країн і формувати загалом так званий світовий порядок. Нині міжнародний вплив визначається не лише військовими

спроможностями. Важливу роль відіграє економічна могутність. Держава, що має вільний капітал для інвестицій або кредитів, які можуть бути спрямовані в іншу країну, виступає вагомим партнером, до думки якого прислухаються. Зв'язки і взаємодія між країнами є ситуативними, залежно від того, як складається розподіл геополітичних сил. У геополітиці — це здатність держави захистити або реалізувати свої національні інтереси. Розрізняють геополітичну силу держави кількох видів: економічна, мілітарна, «м'яка», «розумна» (мал. 176). Нині водночас із державами активно діють і нові «дійові особи»: ТНК, банки,

ГЕОПОЛІТИЧНА СИЛА ДЕРЖАВИ

Мал. 176. Види геополітичних сил держави

міжнародні економічні, фінансові, мафіозні організації, а акти примусу відбуваються здебільшого невійськовою силою. Найбільш впливові держави називають полюсами сили. Так, упродовж «холодної війни» у ХХ ст. світ мав **біполярну** (тобто двополюсну) **структуру**, адже двома найпотужнішими силами і за військовою могутністю, й за економічними ресурсами були *США* та *СРСР*. Після розпаду СРСР багато аналітиків вважали, що світ став **однополярним**, тобто провідний лідер у світовій політиці був один — *США*. Проте вже з початку ХХІ ст. *Китай* і *Росія* почали змагатися за право також вважатися світовими геополітичними лідерами. Отже, нині назріває становлення **багатополярної** системи і формування нових співвідношень сили на геополітичній карті.

У ХХІ ст. склалися різні геополітичні регіони. **Регіони сили**, у яких зосереджено держави, — «центри сили світу», економічна й політична вага яких визначає баланс сил та вектори розвитку світової системи. Серед них — **Західна Європа**, у якій провідна роль належить *Німеччині*, *Франції* та *Великій Британії*; **Англо-Америка** з найбільш потужним світовим центром сили — *США*; у **Південній півкулі** — *Австралія*; **Східна Азія** з *Китаєм*, розвиток господарства якого динамічно зростає, та сталою економікою *Японії*; **Південна Азія**, у якій великий потенціал має *Індія*. Сила, позиції якої послаблюються, — *Росія*. Їй так і не вдалося вийти за межі регіонального впливу на теренах колишнього СРСР, а повномасштабне вторгнення в Україну у 2022 р. стрімко послабило її роль не лише на світовій, й на регіональній арені. Натомість Китай справді перетворився на потужний полюс сили, вплив якого відчувається в усьому світі.

Стикові геополітичні регіони (їх іще називають «регіонами-воротами», «буферними зонами») — це території, що розташовані на стику цивілізацій та потужних центрів сили великих імперій, здебільшого на перетині головних світових торгових шляхів: **Балто-Чорноморський субрегіон** — країни Центральної Європи, до яких належить і *Україна*; країни **Середнього Сходу** — «світове перехрестя», де вирізняються регіональним лідерством *Туреччина*, *Іран* та *Саудівська Аравія* — релігійно-політичний центр мусульманського світу; **Середземноморський (Південна Європа та Північна Африка)**; **Центральна Америка та Карібський басейн**, де центром сили є *Мексика*; **Південна Америка** з центрами сили *Бразилією*, *Аргентиною*.

МІСЦЕ УКРАЇНИ НА ГЕОПОЛІТИЧНІЙ КАРТІ СВІТУ. Україна є однією з провідних держав Центральної Європи. Особливість геополітичного положення території, на якій формувалася, зростала й утвердилася Україна як держава, полягає в тому, що вона лежить на стику геополітичних осей Євразії. Протягом усієї історії це був відкритий геопростір, у якому відбувалися переміщення народів, їх взаємодія і протистояння. Меридіональна вісь сполучає країни **басейнів Чорного і Балтійського морів**, там пролягав важливий торговий шлях «із варягів у греки», водночас це і поле стратегічних протистоянь країн заходу і сходу

Європи, на якому розгорталися криваві війни. У широтному напрямку саме через південні степи цього геопростору відбувалися комунікації Європи і Центральної Азії (і вихід на мережу доріг Великого шовкового шляху, і навала монгольської орди тощо). Розташування в центрі Європи мало як позитивні, так і негативні наслідки — залежно від того, які процеси переважають у регіоні, — співпраці чи протистояння. Водночас благодатні терени родючих земель від Карпат до рівнин по Дніпру вже кілька тисячоліть мають постійну людність: активну життєдіяльність там вели народи ще трипільської культури, згодом племена антів та інших слов'ян заклали основи Київської Русі, далі степові народи Причорномор'я й півдня Східної Європи, особливо скіфи, хозари та інші, долучилися до розвитку цього простору.

Із формуванням світового господарства території центральної частини Європи, особливо України, не раз опинялися на стику інтересів великих держав та блоків. Протягом нової та новітньої історії Україна була затиснутою в політичному трикутнику між *Росією* (Російська імперія, СРСР), країнами Європи (*Німеччина, Австро-Угорщина, Польща*) та мусульманським світом (*Османська імперія*), а на межі ХХ–ХХІ ст. — між *Росією, ЄС* та країнами мусульманського світу. Після здобуття незалежності й здійснення перших кроків створення нової держави стратегічно важливим і болісним вибором української нації постала геополітична проблема визначення національних інтересів і позиціонування держави на геополітичній карті світу.

Народ України — європейці, рідна земля яких «...від Сяну до Дону...» стала колыскою їхньої держави. Народ талановитий і роботящий, про що свідчать приклади світової практики, здатний до освоєння і творення культури і сучасної наукової думки. **Культура** і **мова** українського народу мають етнічні та лінгвістичні корені, що пов'язані із зародженням і розвитком європейської цивілізації. **Територія України** — понад 90 % геопростору в сучасних кордонах держави — це ареал розселення української етнічної нації. Родючі ґрунти, сприятливий клімат, надра з різноманітними мінеральними ресурсами — це природно-ресурсні передумови розвитку господарства на території, що має вигідне економіко- та політико-географічне положення.

Попри складні перипетії буремної історії України, її народ зберіг і свою самобутню національну культуру, і багату, виразну українську мову, й усвідомлення національної ідентичності. У сучасну добу вистражданої незалежності суверенна Україна продовжує формувати коло своїх національних інтересів. Їх визначають потреби збереження її суверенітету і забезпечення територіальної цілісності, поступального соціально-економічного і політичного розвитку.

Перше десятиліття незалежності України відзначалося **багато-векторністю** її зовнішньої політики, балансуванням економічних та політичних зв'язків між *Росією* і *країнами СНД*, з одного боку, та *Європою* — з іншого. Так, Україна зберігала позаблоковий статус у

військово-політичній сфері й намагалася поєднувати економічне партнерство як з країнами ЄС, так і з колишніми республіками СРСР.

Проте вже на початку 2000-х років Україна зробила важливий крок у бік західного цивілізаційного шляху: тоді як у більшості країн СНД демократично обрані президенти у той чи інший спосіб залишилися при владі довше відведеного терміну, перетворюючи свої країни на автократії, Україна шляхом масових протестів пододала спробу автократизації у 2004 р. під час Помаранчевої революції. У наступні роки країна визначилася із прагненням інтегруватися до ЄС і почала обговорювати перспективу членства в НАТО. Друга спроба автократизації та розвороту зовнішньої політики України в бік Росії, яку намагалися здійснити в 2014 р., завершилася Революцією гідності. Того самого року розпочалася збройна агресія Росії проти України, і це остаточно визначило місце України у глобальній та регіональній геополітичній системі координат на боці західних цивілізаційних структур.

Надзвичайно важливим поштовхом у геополітичному позиціонуванні України стало військове вторгнення РФ у 2022 р. Здійснюючи героїчний опір одній із найбільших армій світу, Україна суттєво посилила свою суб'єктність у міжнародній політиці, нині за військово-технічної та матеріальної підтримки західних країн-партнерів перетворилася на один з осередків геополітичної сили європейського і світового масштабу. Перебіг подій на українському фронті опосередковано визначає контури та характер політичних і військових протистоянь у віддалених частинах світу, зокрема на Близькому Сході (у відносинах Ізраїлю та Ірану) чи у Східній Азії (протистояння Китаю й Тайваню).

ВЕКТОРИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕОПОЛІТИКИ. Особливо важливими геополітичними векторами України є відносини з країнами Європи та євроатлантичної спільноти на заході, країнами Азії — на півдні і сході та окремо з Росією — на сході.

Східний геополітичний вектор. На сході центральною в геополітиці для України була, є та буде Росія. Особливість сусідства двох держав полягає і в протяжності спільного кордону, і в «прозорості» геопростору вглиб як на захід, так і на схід від лінії кордону. З одного боку, маємо потенційні можливості співробітництва, з іншого — геополітичний тиск на Україну в зовнішній та зовнішньоекономічній політиці, а згодом і пряме застосування військової сили. Територіальний феномен масштабу геопростору Росії доповнюється такими геополітичними елементами сили, як економічний і військовий потенціал (включаючи ядерну зброю), цілеспрямоване застосування «м'якої» та «розумної» сил (включаючи державну ідеологію, закорінену в національну ментальність російського народу). Саме з Росії виходять основні загрози державній самостійності й цілісності України. Ідея української державності завжди йшла врозріз із імперською міфологією російської історії та політики. На початку ХХІ ст. системного характеру набув геополітичний тиск на Україну в зовнішньополітичній та економічній сферах, а згодом з використанням

прямих силових провокацій (анексія АР Крим, підтримка сепаратистів на Донбасі та ін.), повномасштабного вторгнення та кривавої війни. Геополітичний вузол суперечностей між Україною та Росією дедалі більше затягується, і потрібно шукати виходи зі становища, що склалося. Для України це — вихід з поля впливу Росії (політичного, економічного, культурно-інформаційного) й активізація розбудови економіки; всебічне розширення політичних, економічних та культурних зв'язків з державами світу. Для Росії це — визнання України як суверенної держави, чия територія в міжнародно визнаних кордонах є недоторканою.

Західний геополітичний вектор пов'язаний з геополітичною метою України — вступом до ЄС та всебічним розвитком відносин з **Європою**, особливо з країнами-сусідами. Європейська інтеграція передбачає створення системи стабільності як у ЄС, так і в сусідніх країнах регіону способом «експорту демократії» та долучення до простору економічного й соціального добробуту. Доступ до європейських ринків, зокрема й до ринку праці, надається периферійним країнам регіону як винагорода за подолання внутрішніх негараздів і впровадження демократичних норм, що відповідають європейським стандартам.

Південний і Південно-Східний геополітичний вектор України пов'язаний з перспективами розвитку відносин з мусульманськими країнами **Середнього Сходу** (першочергово з *Туреччиною, Саудівською Аравією, ОАЕ*), країнами **Південної Азії** (*Індією та ін.*) та **Східної Азії** (*Японією, Південною Кореєю, Китаєм та ін.*).

Глобальний вимір України ще тільки формується. Сучасні тенденції глобалізації та розвитку інформаційного суспільства створюють сприятливі умови для України. Українське суспільство і держава мають усі передумови для успішного розвитку і долучення до політичного, економічного і соціально-культурного життя світу як рівноправного суб'єкта відносин. Це і талановитість українського народу, його культура, що має глибокі цивілізаційні корені, ресурсні та геопросторові можливості землі його буття тощо. Водночас для того, щоб скористатися можливостями сучасного динамічного світу, Україна має бути відкритою до сприйняття його реалій.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Як ви розумієте поняття «геополітична карта світу»?
2. Які розрізняють види геополітичної сили держави? У чому вони полягають?
3. Назвіть геополітичні регіони, що склалися на геополітичній карті світу в ХХІ ст. До якого з них належить Україна?
4. Охарактеризуйте особливості геополітичного положення України.
5. У чому полягають геополітичні інтереси України? Які чинники їх зумовили?
6. Охарактеризуйте основні вектори сучасної української геополітики.
- 7*. Спробуйте спрогнозувати сценарії геополітичного майбутнього України.

§ 45. УКРАЇНА В СИСТЕМІ ГЛОБАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

- ◆ Пригадайте, які ТНК працюють в Україні.
- ◆ У чому полягає концепція сталого розвитку?

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНИ. На початку XXI ст. в Україні відбулася консолідація виробничих активів у промислово-фінансові групи з олігархічною формою управління. З одного боку, такі структури виявилися малоефективними щодо впровадження інновацій та залучення зарубіжних інвестицій (на відміну, наприклад, від південнокорейських чеболів), але, з іншого боку, вони почали розвивати зовнішньоторговельні зв'язки, і поступово економіка України набула рис експортно орієнтованої. Особливо активно розвивався експорт чорних металів, сільськогосподарської продукції (зокрема пшениці та насіння соняшнику), олії, мінеральних добрив, промислового та електротехнічного устаткування, а також реекспорт енергоносіїв.

Подорож у слово

Реекспорт — продаж за кордон товарів, що були перед тим імпортовані за нижчою ціною.

Спочатку географію зовнішньої торгівлі товарами визначали переважно країни — колишні республіки СРСР, серед яких провідну роль відігравала *Росія*. Проте поступово зростала роль і європейських країн. Особливо зміщення балансу зовнішньої торгівлі на користь держав поза межами СНД відбулося у XXI ст. після початку російської агресії у 2014 р. та підписання угоди про асоціацію між Україною та ЄС (табл. 47). Окрім країн Європи, важливими партнерами є *Китай*, *США* і *Туреччина*. Блокування українських портів з

Таблиця 47

Провідні зовнішньоторговельні партнери України

	ЕКСПОРТ						ІМПОРТ					
	2010 р.			2020 р.			2010 р.			2020 р.		
	Країна-партнер	\$, млрд	%	Країна-партнер	\$, млрд	%	Країна-партнер	\$, млрд	%	Країна-партнер	\$, млрд	%
1	Росія	13,4	26	Китай	7,1	14	Росія	22,2	37	Китай	8,3	15
2	Туреччина	3,0	6	Польща	3,3	7	Китай	4,7	8	Німеччина	5,3	10
3	Італія	2,4	5	Росія	2,7	6	Німеччина	4,6	8	Росія	4,6	8
4	Білорусь	1,9	4	Туреччина	2,4	5	Польща	2,8	5	Польща	4,1	8
5	Польща	1,8	3	Німеччина	2,1	4	Білорусь	2,6	4	США	3	6
6	Німеччина	1,5	3	Індія	2,0	4	США	1,8	3	Білорусь	2,9	5
7	Індія	1,4	3	Італія	1,9	4	Італія	1,4	2	Туреччина	2,4	4
8	Єгипет	1,3	3	Нідерланди	1,8	4	Туреччина	1,3	2	Італія	2,1	4
9	Китай	1,3	3	Єгипет	1,6	3	Угорщина	1,2	2	Франція	1,5	3
10	Казахстан	1,3	3	Білорусь	1,3	3	Франція	1,1	2	Угорщина	1,2	2

Джерело: Comtrade

Мал. 177. Мережа транспортних коридорів Європи

ропейських транспортних коридорів (мал. 177). Щоправда, унаслідок російсько-української війни в найближчі роки актуальними лишаються тільки два з них, що не перетинають українсько-російський та українсько-білоруський кордони.

Туризм в Україні почав стрімко розвиватися з 2012 р., після проведення спільно з Польщею Чемпіонату Європи з футболу — події, що стимулювала реконструкцію українських міст та доріг, а також привернула увагу європейської молоді до України. Найбільш привабливими туристичними містами України стали *Львів, Чернівці, Умань, Київ, Переяслав-Хмельницький, Харків, Чернігів, Одеса, Ужгород та Кам'янець-Подільський*. Нині війна болісно вдарила по туристичній галузі, що в майбутньому потребуватиме значних зусиль та капіталовкладень для її відновлення.

Для поживлення економічних зв'язків між прикордонними районами України та її сусідів утворено 9 районів транскордонного співробітництва, так званих **єврорегіонів** — *«Буг» (Україна, Польща, Білорусь), «Нижній Дунай» (Україна, Молдова, Румунія), «Карпати» (Україна, Румунія, Угорщина, Словаччина), «Верхній Прут» (Україна, Румунія, Молдова), «Дніпро» (Україна, Білорусь, Росія), «Слобожанщина», «Ярославна», «Донбас» (Україна, Росія) та Чорноморський єврорегіон (Україна, Азербайджан, Албанія, Болгарія, Греція, Грузія, Молдова, Росія, Сербія, Румунія, Туреччина)*. Ідея створення таких транскордонних зон полягає у стимулюванні економічної діяльності за рахунок пільгових умов оподаткування. Російська агресія, особливо після повномасштабного вторгнення 2022 р., нівелювала роль практично всіх єврорегіонів за участі України, Росії та Білорусі.

2022 р. внаслідок російсько-української війни показало, наскільки важливою є роль України як світового експортера зерна: тимчасові перебої з його відправленнями спричинили дефіцит зерна в низці країн світу і створили загрозу голоду в деяких країнах Африки.

В експорті послуг провідна роль належить транспортним перевезенням і туризму. Географічне положення України зумовлює її роль як транзитної країни міжрегіонального значення, де перетинаються торговельні шляхи широтного і меридіонального спрямування. Через територію України проходить чотири з дев'яти пан'євро-

Обсяги прямих іноземних інвестицій в Україну за країнами походження, млн дол. США (НБУ, 2021)

	Країна (регіон)	Обсяг, \$ млн	%
	Усі	7320,00	100
	Країни ЄС	5443,90	74
1	Кіпр	1674,40	23
2	Нідерланди	1435,20	20
3	Німеччина	695,3	9
4	Швейцарія	693,3	9
5	США	326,6	4
6	Люксембург	321,1	4
7	Велика Британія	245,5	3
8	Польща	227,9	3
9	Франція	177,2	2
10	Австрія	167,8	2

Важливу роль в інтеграції України у систему міжнародного поділу праці відіграють **прямі іноземні інвестиції** та **співробітництво** з провідними багатонаціональними компаніями світу. Підвищення інвестиційної привабливості — постійний пріоритет економічних перетворень в Україні. На сьогодні основними країнами походження інвестицій до України є *країни Європи*, а також *США*. До початку воєнної агресії важливу роль відігравала Росія, проте зараз її роль мінімальна.

Україна володіє достатньо потужним **науково-технічним потенціалом**, що проявляється в різних формах міжнародного науково-технічного співробітництва. Україна активно долучається до ініціатив науково-технічної співпраці як на рівні ЄС, так і на двосторонньому рівні, зокрема з *Німеччиною, Францією, Австрією, Литвою* та ін. Особливо слід відзначити спільні проекти у сферах матеріалознавства та космічних технологій. Україна мала спільні космічні проекти з *Росією, ЄС, США, Бразилією, Японією, Китаєм, Індією*. Діє спільний україно-американський проект «Антарес» з виробництва ракет-носіїв середнього класу. У 2022 р. відбувся успішний запуск ракети «Антарес», що вивела на орбіту автоматичний вантажний транспортний корабель «Cygnus» із вантажем для Міжнародної космічної станції.

Загалом місце України в міжнародному поділі праці багато в чому визначається інтеграцією у європейський економічний простір. Суттєвим поштовхом у цьому напрямі стало підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС у 2014 р. та отримання статусу кандидата на вступ до ЄС у 2022 р. Впровадження змін до законодавства, передбачених Угодою про асоціацію, відкриває Україні шлях до повноцінного приєднання до європейських виробничих та збутових мереж, а отже, і приводитиме до поступової зміни міжнародної спеціалізації української економіки, посилюючи частку сучасних виробництв та сфери послуг і знижуючи частку застарілих і ресурсоемних видів промисловості.

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ КОРПОРАЦІЇ В УКРАЇНІ. Системи вторинного і третинного секторів формуються на основі взаємодії процесів постіндустріальної економіки. У ній під впливом глобалізації поєднуються національні та інтернаціональні форми господарювання. Найяскравіше

Таблиця 49

Зарубіжні компанії за кількістю філій в Україні

Назва компанії	Країна розташування штаб-квартири	К-ть філій в Україні
Bunge	США	10
Scatec	Норвегія	10
Raiffeisen Bank International	Австрія	9
WPP	Велика Британія	9
Inditex	Іспанія	8
Acciona	Іспанія	7
Corteva	США	6
UNIQA Insurance Group	Австрія	6
International Flavors & Fragrances	США	5
DXC Technology	США	4

формування світових систем виробництва та послуг виявляється в діяльності ТНК (транснаціональних корпорацій) і ТНБ (транснаціональних банків), спільних підприємств, підприємницької діяльності у межах вільних економічних зон.

Серед зарубіжних інвесторів, які мають філії на теренах України, є компанії із США, Норвегії, Австрії, Іспанії, Великої Британії та інших, переважно європейських, країн (табл. 49). Серед відомих світових брендів в Україні працюють швейцарська *Нестле Україна*, американські *Монделіс Україна* і *Кока-Кола*, французькі *Лакталіс*, *Бель*, *Данон*. До сфер економічної діяльності, що цікавлять зарубіж-

них інвесторів, належать технології та комунікації, промислові товари і машинобудування, фармацевтика й споживчі товари.

Для України життєво важливою є можливість приєднання до світової фінансово-банківської системи і залучення іноземного капіталу до розвитку національної економіки. Важливо, що робота національної фінансової системи вже знайшла підтримку низки світових ТНБ, за якими стоять капітали в сотні мільярдів доларів США.

УКРАЇНА НА СВІТОВИХ РИНКАХ ТОВАРІВ І ПОСЛУГ. На світових ринках товарів і послуг Україна посідає поки що скромні позиції — 0,4 % світового експорту і 0,5 % світового імпорту. За останню чверть століття структура зовнішньоекономічної діяльності держави докорінно

Таблиця 50

Зовнішня торгівля товарами в Україні (2020)

Групи товарів	Експорт (60 670 млн дол. США)	Імпорт (62 640 млн дол. США)
	%	%
Усього	100	100
Продовольчі товари та сільськогосподарська сировина	44	9
Мінеральна продукція	10	21
Продукція хімічної промисловості й пов'язаних галузей	7	18
Продукція легкої промисловості	5	10
Промислові вироби	3	3
Метали та металічні вироби	20	6
Машини, устаткування, транспортні засоби	11	33

змінилася. Якщо в перші роки незалежності більше половини продажів у зовнішній торгівлі (експорт) припадало на гірничо-металургійну продукцію, то на початку XXI ст. 70 % надходжень припадало на сільськогосподарську, метали й металовироби. Третя позиція — машини, устаткування, транспортні засоби (табл. 50). Слід визнати, що реалізація цієї продукції на зовнішніх ринках менша за потенційні можливості машинобудування держави. В **імпорті** провідне місце належить закупівлі машин, устаткування, транспортних засобів (понад чверть затрат), нафти, газу і нафтопродуктів, продукції хімії.

УКРАЇНА І СТАЛИЙ РОЗВИТОК.

З огляду на інформаційно-технологічну революцію, постіндустріальне суспільство та глобалізацію виникла необхідність у сталому (збалансованому) розвитку в організації господарства країн і регіонів. Ви вже знаєте, що концепцію збалансованого розвитку на системній комплексній основі розроблено і в Україні.

Європейська інтеграція сприятиме поступу України на шляху до досягнення цілей сталого розвитку, пріоритетність яких була визначена у 2019 р. Країни ЄС належать до світових лідерів у царині практичного впровадження цілей сталого розвитку і вже досягли відчутних результатів, тож адаптація законодавства до європейських норм має суттєво допомогти Україні і в цьому напрямі.

Таблиця 51

Зовнішня торгівля послугами в Україні (2017)

Послуги	Експорт, %	Імпорт, %
Транспортні	54,7	22,2
Телекомунікаційні, інформаційні	16,4	7,7
Фінансові	0,7	7,8
Державні	0,0	19,3
Ділові	8,6	15,1
Туризм	2,3	14,5
Страховання	0,4	2,3
Різне	16,9	11,1
Загалом експорт = 9351 млн дол. США імпорт = 5144 млн дол. США		

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть визначальні риси постіндустріального господарства.
  2. Яке значення має науково-технологічна сфера для розвитку сучасної економіки? Оцініть розвиток цієї сфери в Україні.
  3. У чому виявляється формування світових систем виробництва та послуг?
  4. Наведіть приклади ТНК, що працюють в Україні. Яку продукцію вони виробляють?
  5. Охарактеризуйте структуру експорту товарів і послуг України. Які країни є основними торговельними партнерами України?
-
- 6*. Дізнайтеся, які банки із залученням іноземного капіталу, яких країн працюють в Україні.
  - 7*. Запропонуйте можливі способи оптимізації зовнішньоекономічної діяльності України в контексті її сталого розвитку.

ЗМІСТ

ВСТУП

- § 1. Що і як вивчає курс «Географія: регіони і країни». 3
- § 2. Сучасна політична карта світу 7

РОЗДІЛ I. ЄВРОПА. 12

Тема 1. Загальна характеристика Європи

- § 3. Субрегіони Європи та їхні політико-географічні особливості 13
- § 4. Інтеграційні процеси та міжнародні організації 19
- § 5. Природні умови і ресурси 24
- § 6. Населення та його розміщення. 29
- § 7. Особливості господарства. Первинний сектор економіки. 36
- § 8. Вторинний сектор економіки 42
- § 9. Третинний сектор економіки 48

Тема 2. Країни Європи

- § 10. Німеччина 54
- § 11. Німеччина (*продовження*) 57
- § 12. Франція 63
- § 13. Велика Британія 70
- § 14. Італія 77
- § 15. Польща 84
- § 16. Росія 90
- § 17. Росія (*продовження*) 96

РОЗДІЛ II. АЗІЯ 103

Тема 1. Загальна характеристика Азії

- § 18. Економіко-географічне положення Азії 103
- § 19. Політико-географічні особливості субрегіонів 108
- § 20. Природні умови і ресурси 113
- § 21. Населення та його розміщення 117
- § 22. Особливості господарства 121

Тема 2. Країни Азії

- § 23. Японія 126
- § 24. Японія (*продовження*) 131
- § 25. Китай 135
- § 26. Китай (*продовження*) 139
- § 27. Індія 143
- § 28. Республіка Корея 148

РОЗДІЛ III. ОКЕАНІЯ 154

Тема 1. Австралія

- § 29. Австралійський Союз 155
- § 30. Австралійський Союз (*продовження*). 159

Тема 2. Мікронезія, Меланезія, Полінезія

- § 31. Мікронезія, Меланезія, Полінезія 164

РОЗДІЛ IV. АМЕРИКА 170

Тема 1. Загальна характеристика Америки

- § 32. Субрегіони Америки та їх політико-географічні особливості 171
- § 33. Населення та його розміщення 176
- § 34. Особливості господарства 181

Тема 2. Країни Америки

- § 35. США 188
- § 36. США (*продовження*) 193
- § 37. Канада 201
- § 38. Бразилія 208

Розділ V. АФРИКА 216

Тема 1. Загальна характеристика Африки

- § 39. Субрегіони Африки та їх політико-географічні особливості 217
- § 40. Населення та його розміщення 223
- § 41. Особливості господарства 228

Тема 2. Країни Африки

- § 42. Єгипет 235
- § 43. Південно-Африканська Республіка 240

Розділ VI. УКРАЇНА В МІЖНАРОДНОМУ ПРОСТОРИ

Тема 1. Україна в геополітичному вимірі

- § 44. Місце України на сучасній геополітичній карті світу . . . 244

Тема 2. Україна в системі глобальних економічних

- § 45. Україна в системі глобальних економічних відносин. . . . 249